

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Kari Tarkiainen

SE VANHA VAINOOJA

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 132

Kari Tarkiainen

SE VANHA VAINOOJA

**Käsitykset itäisestä naapurista
Iivana Julmasta Pietari Suureen**

SHS ● Helsinki ● 1986

Kannen suunnittelu: Rauno Endén
Kansikuvat: Adam Oleariuksen matkakuvauksesta (1647) ja
Gottbergin muistokirjasta (1592),
Kungliga Biblioteket, Tukholma

ISSN 0073-2540
ISBN 951-9254-74-9

Gummerus Oy:n kirjapainossa
Jyväskylässä 1986

Sisällys

Alkusanat	7
VENÄJÄÄ KOSKEVIEN KÄSITYKSIEN LÄHTÖKOHTA	
1. Naapurimaa Euroopan laidalla	12
2. Ryssävihan liivinmaalainen alkumuoto	16
3. Kotimainen kuva Venäjästä 1500-luvulla	33
VENÄJÄN-KUVAN SYVENEMINEN 1600-LUVUN ALUSSA	
4. Petrus Petrejus, alan auktoriteetti	55
5. Regni Muschovitici Sciographia, perusteos	67
6. Käännättäjien kiista	87
7. Hollantilainen näkökulma	111
LISÄPIIRTEITÄ SUURVALTAKAUDEN NAAPURI-KUVAAN	
8. Proselyytti kiroaa uskonsa	125
9. Olearius Ruotsissa	135
10. Maanpakolaisen raportti	158
11. Voittoisan sodan historia	178
12. Kuvakirja Venäjästä	194
PROPAGANDAVAIHE SUUREN POHJAN SODAN ALUSSA	
13. Veisu Narvan leijonasta	215
14. Sotapropagandan avaus	226
15. Tietopakkaus ortodoksisesta uskonnosta	237
UUDELLEENARVIOINTI 1700-LUVUN ALETTUA	
16. Sensuurin erehdys	249
17. Suomalainen arvio Venäjän voimasta	261
18. Kymmenen käskyä Venäjällä	284
19. Valitusvirret isonvihan ajoilta	293
Loppusanat	311
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	317
Zusammenfassung	331
Henkilöhakemisto	342

Alkusanat

Tämän historiallisen esityksen alussa on tehtävä pieni viittaus nykyaikaan.

Toisen maailmansodan jälkeisen ajan keskeisimpiä piirteitä on ollut ns. idän ja lännen vastakohtaisuus, millä tavallisesti tarkoitetaan toisaalta Neuvostoliiton ja sen liittolaisvaltojen, toisaalta Yhdysvaltojen ja sen eurooppalaisten liittolaisten poliittista kilpailua eri aloilla. Tällainen kahden liittoutuman pysyvä jännitys ja vastakkaisuus on maailmanhistoriassa sangen harvinaista rauhan aikana, ja onkin katsottu, että asevelta sopii pikemminkin sodan oloihin kuin rauhantilaan. Liennytykseen tähtäävistä toimista huolimatta ei puhuminen kylmän sodan kaudesta ole virheellistä koko sodanjälkeistä aikaa ajatellen. Atomiaseiden kauhistuttava tuhovoima ja ”tähtien sodan” uhka ovat ikään kuin jähmettäneet kaksi sotilasliittoa pakolliseen rauhantilaan, tietysti kaikeksi onneksi inhimillisen sivistyksen jatkumiselle.

Tässä tilanteessa ovat useat historiantutkijat ja -harrastajat kiinnittäneet huomiota itäisen liittoutuman päämaan, Neuvostoliiton, kaukaiseen historiaan, aikoihin ennen suuren uudistajan tsaari Pietari I:n esiintymistä vuoden 1700 paikkeilla. Tuona etäisenä aikana Moskova-keskeinen Venäjän valtio oli Euroopan itäisellä reuna-alueella voimakeskus, joka eli omaa elämänsä eristyneenä ja erilaisena yhteisönä, itseriittoisena ja lännelle vihamielisenä. Nuo historianharrastajat, joiden nimiä ja tuotantoa on tässä yhteydessä turha lähemmin esitellä, ovat tavallisesti asettaneet monissa asioissa yhtäläisyysmerkkejä nykyisen Neuvostoliiton ja kaukaisen Moskovan valtion välille. He ovat katsoneet, että vanha kreikkalais-ortodoksinen uskonto, joka suhtautui torjuvasti läntiseen kristillisyyteen, tavallaan vastaa nykyajan venäläistä valtioideologiaa, että Bysantilta periytyvät haaveet Moskovasta kolmantena Roomana, maailmanvaltana, itse asiassa muistuttavat Neuvostoliiton kommunistisen ideologian pyrkimyksiä levittäytyä valtamerten yli ja että monet yhteiskunta- ja valtioelämän piirteet — kansalaisten tiukka valvonta, salainen poliisi, hallitsevan oligarkian kaikkivaltalta, maaorjuus ja kolhoositalous, jopa eräät henkilöhaamot-

kin, kuten Iivana Julma ja Josef Stalin — ovat toisilleen sukua uuden ajan alun Venäjällä ja tämän vuosisadan Neuvostoliitossa. Nämä historioitsijat pitävät Venäjän historiaa Pietari I:stä Nikolai II:een eräänlaisena välivaiheena, länsimaalaisuuden kautena, joka kuitenkin vaikutti vain yhteiskunnan ylärakenteeseen. Vallankumouksen pyyhkäistessä Venäjän yläluokan olemattomiin vuonna 1917 nousi kansan riveistä Neuvostoliiton johtoon uusi luokka, joka toi vanhan Moskovan valtion perinteet uudelleen päivänvaloon ja uuden kommunistisen valtionjohdon ohjenuoraksi.

Kenties olisi kiintoisaa analysoida tämäntapaisen historiankäsityksen — tieteelliseksi tutkimukseksi sitä ei voi sanoa — syitä kylmän sodan, antikommunismien ja länsimaissa perinteisen venäläisvihan näkökulmista. Käsillä olevan teoksen kannalta tällainen analyysi ylittäisi kuitenkin asetetun aiheen rajat. Tarkoituksena ei nimittäin ole suorittaa vertailua vanhan Venäjän ja nykyajan Neuvostoliiton välillä. Ovathan tällaiset rinnastukset täysin epätieteellisiä — vaikka ne ovatkin kiistämättä kiinnostavia ajatusrakennelmia. En ole halunnut jättää vertailujen harrastajia mainitsematta, koska heitä on ja koska heidän olemassaolonsa tavallaan antaa ajanmukaisuutta tämän teoksen vanhalle aiheelle.

Tämän teoksen lähtökohtana voisi pitää professori *Päiviö Tommilan* Historiallisessa Aikakauskirjassa vuonna 1976 julkaisemaa ehdotusta Suomen historian runko-ohjelmaksi; hän totesi, että suomalaisten Venäjän-kuvan muotoutuminen, ryssävihan historiallisten juurien kaivaminen esiin ja selittäminen, olisi tärkeä erikoisteema, jota pitäisi tutkia, jotta voitaisiin ymmärtää Suomen asemaa Venäjän naapurina menneinä vuositoina. Itse asiassa olin professori Tommilan esittäessä toivomuksensa jo harrastanut tätä aihetta niin paljon, että olin väitellyt tohtoriksi väitöskirjalla ”Vår Gamble Arffiende Ryssen” (*Studia Historica Upsaliensia* 54, 1974), joka käsitteli Ruotsissa vuosina 1595—1621 vallinnutta käsitystä Venäjästä. Tarkasteltu ajanjakso oli siis sangen lyhyt, mutta selonteko kaikista kysymyksen liittyvistä pienistäkin tuon ajan lähdemaininnoista oli varsin yksityiskohtainen. Jo tuolloin olin selvillä siitä, että esitys olisi oikeastaan kiinnostavampi, jos tarkasteltaisiin pitkää ajanjaksoa, jätettäisiin rohkeasti käsittelemättä merkitykseltään vähäiset lähteet ja keskityttäisiin vain merkittäviin kuvauksiin Ruotsin ja Suomen itäisestä naapurista. Näin saatai-

siin suuret linjat paremmin näkyviin, yksityiskohdat eivät peittäisi yleiskuvaa.

Tällainen Venäjää koskevien käsitysten pitkien perspektiivien esittely on kuitenkin saanut odottaa laatimistaan virka-työn Ruotsin valtionarkistossa ja muiden tutkimusaiheiden vaa-tiessa oman osansa viime vuosina. Vasta syksyllä 1984 tartuin jälleen Venäjä-teemaan ja keskityin tällä kertaa ajanjaksoon 1508—1720, toisin sanoen suunnilleen kauteen Iivana Julmasta Pietari Suureen. Tuo epookki onkin nähtävä yhtenäisenä kokonaisuutena, aikana ennen Venäjän väkivaltaista länsimaistamista suuren tsaarin toimesta. Myös Ruotsin ja Suomen näkökulmasta ajanjakso on yhtenäisen, ylhäältä päin muodostetun ja levitetyn Venäjän kuvan aikaa. Vasta Pultavan katastrofin (1709) ja tsaari Pietarin Roslageniin tekemän hyökkäyksen jäl-keen alkaa kansanomainen ryssäviha kasvunsa Ruotsin emä-maassa, kun taas Suomen puolella käsitykset naapurimaasta al-kavat vähitellen erkaantua ruotsalaisten näkemyksistä.

Käsillä oleva teos poikkeaa väitöskirjastani paitsi puitteitten-sa puolesta myös käsittelytavaltaan. En ole yrittänyt systemati-soida Venäjän-kuvaa aihealoittain, vaan olen käsitellyt teemaa yksinkertaisemmin, kuvaus kuvaukselta, toivoen esittelyn ket-jun sinänsä antavan riittävän kuvan itse asiasta. Poissa on myös Venäjän vaaran arviointi asiakirjalähteiden perusteella siihen tapaan kuin olin tehnyt parissa väitöskirjani osatutkiel-massa sekä Ruotsin ja Venäjän yhteyksien selvittely tulkkeja ja slavistiikkaa koskevien tutkimusteni tapaan. Näistä syistä kysy-myksessä on koko lailla toinen teos kuin vuonna 1974 ruotsiksi julkaisemani, olkoonkin että kirjoilla on yhtymäkohtia erityi-esti 1610-luvun runsaiden Venäjän-kuvausten osalta.

Lukijoille, jotka kenties haluavat ammentaa tästä kirjasta historiallista vahvistusta Venäjää koskeville mahdollisille anti-patioilleen, on sanottava varoitukseksi, ettei tässä teoksessa kä-sitellä mitään muuta kuin vanhoja *mielipiteitä* venäläisyydestä ennen tsaari Pietarin aikoja. Aihepiiriin ei lainkaan kuulu sen selvittäminen, millaista Venäjällä todella objektiivisesti on ol-lut. Olen näet käsitellyt Ruotsin suurvallan piirissä kirjoitettu-ja kertomuksia naapurimaasta pohtimatta, miten ne vastaavat tosioloja kuvauksen kohteessa. Olen yrittänyt analysoida niitä samalla tavalla kuin historiantutkijat käsittelevät muitakin il-miöitä, *sine ira et studio*, kysyen ainoastaan, millaisia näke-mykset menneisyydessä oikein ovat olleet. Tätä ohjenuoraa seu-

raten ovat kertomusten syntyolosuhteet, tendenssit ja valtiovalan osuus niiden laatimisessa, painattamisessa tai julkaisematta jättämisessä nousseet keskeisiksi asioiksi.

Kirjan nimestä on vielä sanottava selittävä sana. Joku heitti 1960-luvun kulttuurikeskusteluissa huulen, että kun Suomessa veisataan Lutherin virttä "Jumala ompe linnamme" ja tullaan säkeeseen "Se vanha vainooja, kavala kauhea", niin joka toinen suomalainen ajattelee paholaista, joka toinen taas ryssää. Tunnustan itse kuuluneeni kouluni aamuhartauksissa jälkimäiseen joukkoon. Suomenkielinen sanonta ei itse asiassa ole kovin historiallinen, sillä alkutekstin sanat "der alt böse Feind" on virren ensimmäinen suomentaja Jaakko Finno kääntänyt luultavasti vuonna 1583 muotoon "Meidhän wiholisem on hirmulinen". Muodon "Se vanha vainooja" löytää vasta Elias Lönnrotin suomennoksesta vuodelta 1871, mutta kun se ilmaisee aivan täsmällisesti Lutherin jyrkän, sotaisan ajatuksen, sen voi kuvitella istuneen hyvin jo Ruotsin vallan aikaisten suomalaisten suussa. Otsikko "Se vanha vainooja" on siis tämän teoksen esilehdellä käsiteltävä tuolla itse virren kannalta virheellisellä tavalla, itäistä perivihollista tarkoittavana ilmauksena.

Ruotsalaisten ja suomalaisten kirjoitelmat Venäjältä eivät tietenkään lakkaa vuonna 1720, vaan niitä on syntynyt jatkuvasti aika ajoin tähän päivään asti. Voi sanoa, että 1700- ja 1800-luvun Venäjää sivuavien esitysten käsitteleminen olisi huomattavasti houkuttelevampi tehtävä kuin "Sen vanhan vainoojan" ääriviivojen etsiminen on ollut — yksinkertaisesti siksi, että äänensävyt ovat moninaisemmat ja kielteisyys vähäisempää uudempaa aikaa kohti tultaessa. Siksi ei olisi mahdollonta keriä Venäjältä kirjoittamisen punaista lankaa Filip Johan Stralenbergin Siperian kuvauksesta (1726) Sinclairin lauluun (1741) ja Esaias Tegnérin runosta "Kung Karl den unge hjälte" (1818) Sven Hedinin pamflettiin "Ett varningsord" (1914). Toiveeni onkin, että voisin tulevaisuudessa jonkin verran omistautua tälle kirjallisuudenlajille, saadakseni "Vainoojalle" jatkon aikaan.

Suomen Historiallinen Seura on ystävällisesti ottanut teokseni julkaistavakseen. Maisteri *Heikki Eskelisen* ansiota on, että kirjan kieliasu on tullut melkoisesti paremmaksi ja sujuvammaksi. Maisteri *Rauno Endén* taas on huolehtinut kuvista ja kannen sommittelimisesta. Työtoverini Dr.phil. *Helmut Backhaus* on kääntänyt teoksen yhteenvedon saksaksi. Kirjapaino

G-Print ja sen faktori *Juhani Saarinen* puolestaan ovat vastanneet hyvästä ladonnasta ja painatustyöstä. Haluan lausua heille kaikille parhaat kiitokseni.

Tukholmassa maaliskuun 5. päivänä 1986
Kari Tarkiainen

Venäjää koskevien käsityksien lähtökohta

1. Naapurimaa Euroopan laidalla

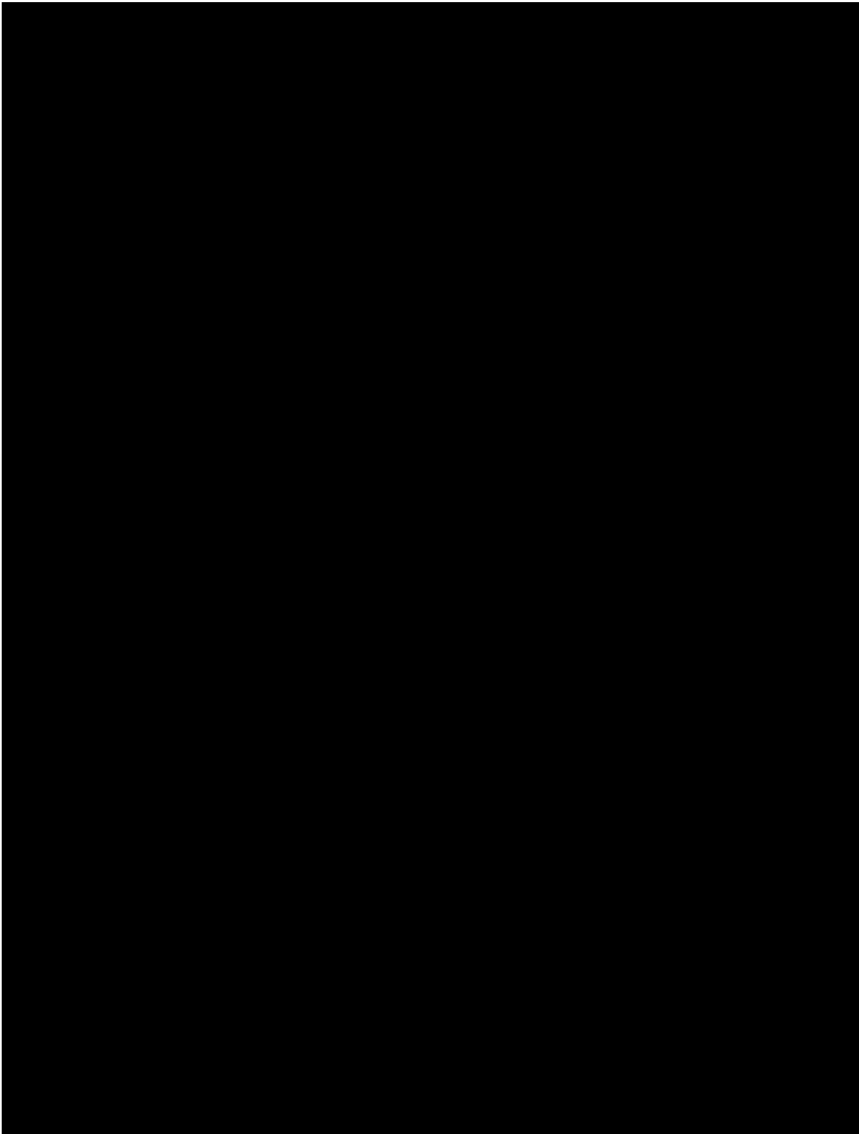
Euroopan itäisellä laidalla sijaitseva Venäjä on ammoisista ajoista rajoittunut Ruotsin valtapiiriin. Ruotsin ja Venäjän suhteiden historia on keskiajalta lähtien ollut poliittisten ja kaupallisten, harvemmin sivistyksellisten kosketusten historiaa. Ruotsin viikinkiajan muinaiskulttuuri kertoo tosin itäisistäkin vaikutteista — kuten Venäjänkin muinaislöydöt ruotsalaisista — mutta kristinuskon liitettyä sekä Ruotsin että Venäjän piiriinsä näiden maiden välille muodostui sovittamaton vastakohtaisuus. Ruotsi yhtyi roomalaiskatolisen kirkon välityksellä lujin sitein Länsi-Euroopan sivistykseen ja syvensi tätä yhteyttä satoja vuosia jatkuneella ruotsalaisten miesten opinkäynnillä läntisessä kulttuuripiirissä, niin ettei mikään periaatteessa erottanut Ruotsia siitä sivistyksellisesti. Venäjä taas sai kreikkalaiskatolisen kirkon toimesta bysanttilaisen kulttuuripohjan, johon Keski-Venäjälle ulottunut tataarivalta painoi oman ”aasialaisen” leimansa. Kahden erilaisen sivistyspiirin rajanveto kesti puolitoista vuosisataa Ruotsin osoittautuessa Pohjois-Venäjälle muodostunutta Novgorodia ekspansiivisemmäksi, ja vuonna 1323 syntyi ensimmäinen voimatasapainon virallisesti määrittävä asiakirja, Pähkinäsaaren rauhansopimus. Sen mukaisesti raja kulki Siestarjoesta pohjoiseen Suomen erämaiden halki. Eurooppalaisen läänityslaitoksen hengen mukaista oli, että rauhansopimuksen ruotsalaista kappaletta säilytettiin Viipurin linnassa, josta Ruotsin idänpolitiikkaa halki keskiajan suureksi osaksi hoidettiin.

Pähkinäsaaren rauhan rajaan ei kahteen ja puoleen vuosisataan tehty mitään muutoksia. Tästä huolimatta ei valtakuntien välillä suinkaan vallinnut rauhantila. Ruotsin ja Novgorodin suhteille olivat päin vastoin luonteenomaisia rajan yli alituksesti tapahtuvat hävitys- ja ryöstöretket, joista tuli perinne rajaseudun väestön parissa. Rajasodat lopetettiin Viipurin ja Novgorodin välillä solmituilla, yleensä herkästi särkyvillä sopimuksilla, joihin myöhemmin vaadittiin myös Ruotsin kuninkaan

vahvistus. Näitä venäläiseen tapaan juhlallisesti ristiä suutelemalla tehtyjä sopimuksia tunnetaan ajalta ennen vuotta 1468 kaikkiaan kahdeksan. Perin harvoin sattui, että venäläinen lähetystö saapui diplomaattisia neuvotteluja varten pohjoismaisen unionivaltakunnan pääkaupunkeihin. Näin tapahtui vuonna 1428, jolloin venäläisiä kävi Kööpenhaminassa, ja vuosina 1446 ja 1501, jolloin Tukholma sai vastaanottaa diplomaatteja idästä. Säilyneiden lähdemainintojen vähäisyydestä huolimatta on todennäköistä, että keskiajan Ruotsissa Venäjän tuntemus rajoittui muutamiin ylimalkaisiin tietoihin ja että kulttuurin vastakohtaisuus sävytti kuvaa venäläisistä.

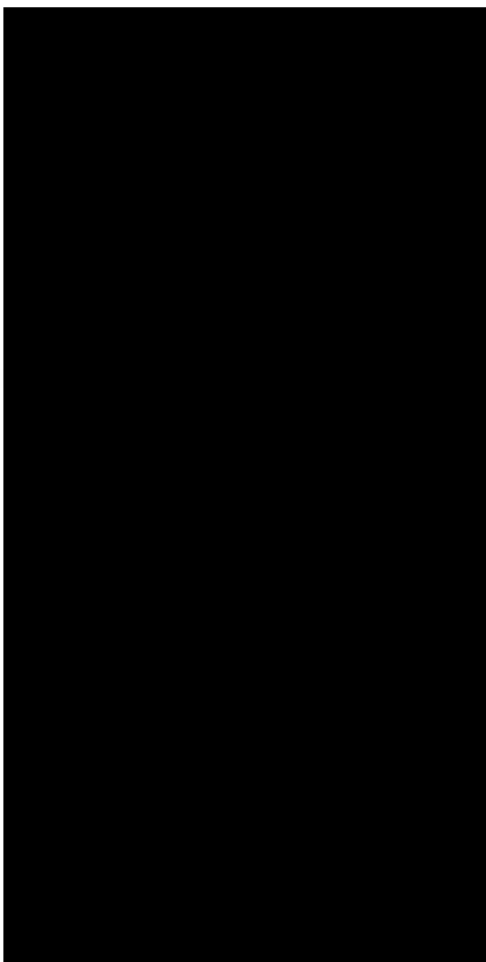
Muutos Ruotsin ja myös sen naapurimaan Liivinmaan ritarikuntavaltion suhteessa Venäjään tapahtui Moskovan suuriruhtinaan Iivana III:n (1462—1505) liittäessä Jaroslavin ja Tverin ruhtinaskunnat valtakuntaansa sekä alistaessa Novgorodin vuonna 1478 yhteisvenäläisen valtakunnan osaksi. Valtiollisen yhdistymisen seurauksena Keski-Venäjä tuli nyt ensi kerran Länsi-Euroopan näköpiiriin, kun Novgorod katosi kartalta itsenäisenä valtiona. Seuraavina vuosina Moskovan johtama Venäjä lujitti määrätietoisesti otettaan läntisillä raja-alueillaan. Suomenlahden rannalle Narvan läheisyyteen kohosi vuonna 1492 Ivangorodin linna ja sen suojiin syntyi kauppakaupunki, ja etelämpänä Venäjään liitettiin vuonna 1510 Pihkova ja vuonna 1514 Smolensk. Kaikilla suunnilla uusi ja voimakas suurvalta tuntui tavoittelevan Itämeren rannikkoa, jonka kautta sen kauppa kulki vieraiden käsien välittämänä kohti Länsi-Euroopan kulutuskeskuksia.

Tämä 1400-luvun loppupuoliskolla ja 1500-luvulla rajusti länteen laajennut Venäjä oli tärkeä Länsi-Euroopalle ennen kaikkea taloudellisesti. Itä-Eurooppa tuotti uuden ajan alussa lähes kaiken markkinoilla olevan, laivanrakennukseen tarvittavan pellavan ja hampun sekä runsaat määrät talia, vahaa, vuo tia ja turkiksia. Venäjän tuotteet olivat tärkein osa Hansan kauppatavaroista, ja Lyypekissä katsottiin, että ilman Venäjän kauppaa oli kaikki kauppa mahdotonta. Ruotsin ekspansio Nevan alueelle 1300-luvun alussa oli kuitenkin tyrehdyttänyt purjehduksen Novgorodiin, ja kauppa oli siirtynyt kulkemaan etupäässä maitse. Itämeren piirissä olivat idänkaupan tapuleita Tallinna, Riika, Narva ja Danzig, minkä lisäksi tavaroita kulki etelämpänä maitse Breslaun ja Posenin kautta. Ruotsin tärkein kauppakaupunki Venäjän suunnalla oli Viipuri, joka sijaitsi ai-

Tsaari Iivana III. Hän nai bysanttilaisen prinsessan ja käytti avioliittoaan perusteena vaatiessaan Moskovalle "kolmannen Rooman" asemaa.

Käyräsapelia polkeva leijona Suomen vaakunassa Kustaa Vaasan hautamuistomerkin symbolisoi 1500-luvulla Venäjältä saatuja voittoja.

kaisemmin merkittävän, Vuoksen tai Nevan kautta Novgorodiin johtaneen purjehdusväylän varrella. Kun eteläisemmät kauppatiet tilapäisesti sulkeutuivat — kuten tapahtui Liivimaan ja Venäjän sodan aikana 1500-luvun alussa ja samasta syystä vuosina 1558—1559 — saattoi Viipuri vieläkin vetää kauppiaita ja tavaroita laajan Venäjän eri osista. Uusi Itämeren kauppaan vaikuttava suora yhteys Venäjän ja länsimaiden välille avautui vuonna 1553, jolloin englantilaiset löysivät meritien Atlantilta Vianmerelle. Arkangelin tavaravaihto ei ollut Venäjän naapurimaiden valvonnassa, ja sen välityksellä siir-

tyi teknisesti kehittymättömälle Venäjälle länsimaista asiantuntemusta ja sotatarvikkeita.

Ruotsin ja Venäjän suhteisiin toi 1500-luvulla erityistä kitkaa kysymys neuvottelutasosta valtioiden välillä. Moskovan suuriruhtinaat olivat sitä mieltä, että Ruotsin oli neuvoteltava Novgorodin kanssa kuten ennenkin, vaikka Novgorod oli muuttunut suvereenista valtiosta Moskovan käskyläiseksi. Venäjällä pidettiin Ruotsia 1500-luvulla edelleen tietyssä mielessä Tanskan alusmaana, vaikka valtioiden välinen unioni olikin purkautunut. Neuvottelutasokysymys aiheutti Ruotsin taholta vastatoimia; osittain sellaiseksi on tulkittava myös Suomen suuriruhtinaskunnan nimen käyttöön ottaminen Juhana III:n aikana. Myös Suomen vaakunan symboliikka — Göötan leijona pitää haarniskoidussa kädessään suoraa miekkaa ja polkee käyräsapelia — sisältää idänpoliittisen sanoman, joka on helppo tulkitä. Tarkoituksena ei tässä kuitenkaan ole kuvata yleisluonteista vastakohtaisuutta valtakuntien välillä eikä Ruotsin Venäjänpolitiikan vaihtuvia kuvioita, vaan seuraavissa luvuissa siirrytään käsittelemään säilyneitä ilmauksia siitä, miten 1500-luvun kirjoittajat esittelivät Venäjää lukijoilleen.

2. Ryssävihan liivinmaalainen alkumuoto

Se ryssäviha ja ryssänpelko, jonka ilmauksia Ruotsin vanhassa valtakunnassa tarkastellaan tässä teoksessa, oli suuressa määrin kansainvälinen, yleiseurooppalainen ilmiö. Kuten tuonnempana nähdään, vaikuttivat kansainväliset, lähinnä keskieurooppalaiset lähteet paljonkin maassa muotoutuvaan Venäjänkuvaan. Kielteisyydeltään niin länsieurooppalaiset kuin ruotsalais-suomalaisetkin näkemykset tuntuvat olevan suunnilleen samaa luokkaa. Tämä seikka panee etsimään eri maissa esiintyneelle venäläisiin kohdistuneelle torjuvalle suhtautumiselle yhteistä nimittäjää, lähtökohtaa tai alkua, jotakin voimakasta syytä, josta ryssäviha on lähtenyt liikkeelle ja sitten kuin itseltään levinnyt ympäri Eurooppaa ja tullut aina esille sopivissa

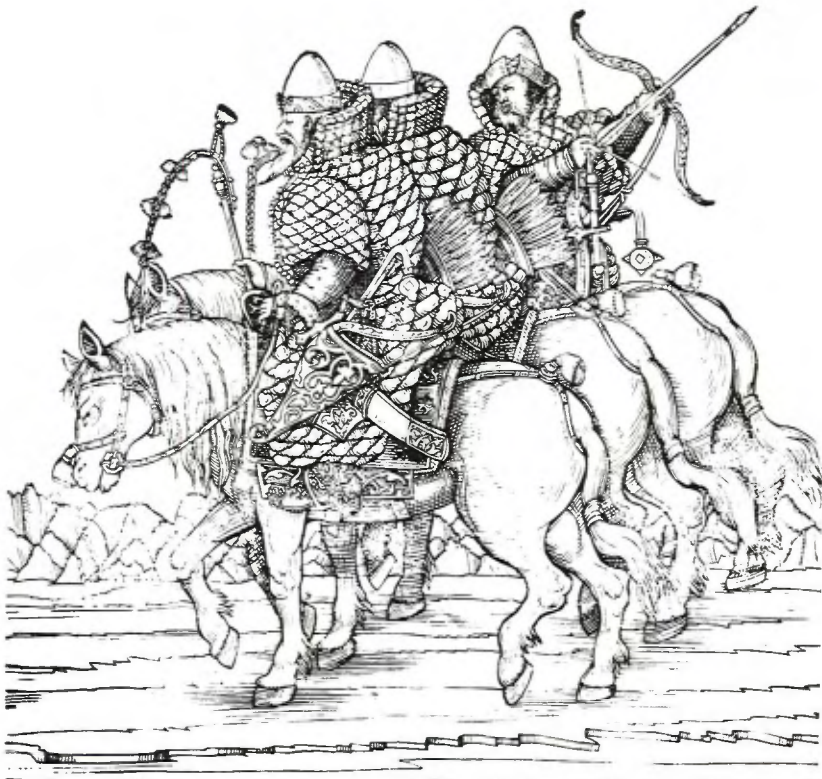
yhteyksissä yhteisen länsieurooppalaisen käsitemaailman osana.

Itsestään selvää on, että tällaista alkusysäystä on etsittävä syrjäisen ja vähän tunnetun Ruotsin valtakunnan ulkopuolelta, jonkin suuremman mahtitekijän ja mielipiteenmuodostajan toiminnasta. Sillä vaikka Ruotsissa ja Suomessa oli valtakunnan sijainnin vuoksi keskiajalta alkaen Venäjän luoteisosan ja erityisesti Novgorodin tuntemusta, ei pikkuvaltion ääni kantanut kauaksi suurempien mahtitekijöiden konsertissa. Tällaista venäläisvihan yhteistä alkujuurta etsiessäni olen tullut kiinnittäneeksi huomiota myöhäiskeskiajan viimeisiin vuosiin, aikaan jolloin koko Länsi-Eurooppa vielä oli roomalaiskatolisen yhteiskulttuurin aluetta.

Ensimmäisenä suurisuuntaisena ja levinneenä Venäjän kuvauksena on kylläkin pidettävä itävaltalaisen diplomaatin Sigmund von Herbersteinin teosta "Rerum moscoviticarum commentarii", joka ilmestyi ensimmäisen kerran vasta vuonna 1549. Ennen vuotta 1557 oli tämä erittäin perustavanlaatuinen teos ilmestynyt neljänä painoksena, vuosina 1557—1583 se suuren liiviläissodan tehdessä Venäjän ajankohtaiseksi julkaistiin 14 painoksena, minkä jälkeen vielä kaksi painosta ilmestyi vuosina 1589 ja 1600.¹ Jo ennen Herbersteinin kirjaa, joka on sangen asiapitoinen hakuteos, on kuitenkin aivan ilmeisesti ollut olemassa laajalti Länsi-Euroopassa vaikuttanut yhtenäinen mielikuva Venäjästä, ja se on suuresti vaikuttanut myös itävaltalaisen havainnoitsijan tekstiin.

Käsittääkseni länsieurooppalaisten torjuva suhtautuminen Venäjään sai alkunsa silloin, kun Moskovan valtio alisti Novgorodin kauppapasavallan valtapiiriinsä vuonna 1478. Tämä tapahtui suuriruhtinas Iivana III Vasiljevitshin (1462—1505) toimesta; kahta vuotta myöhemmin tämä "koko Venäjän herra" karisti valtionsa yltä tataarien ikeen Okajoella. Iivana III oli yhdistämällä eri ruhtinaskunnat (Novgorodin lisäksi myös Tverin ja Jaroslavin) Moskovaan luonut yleisvenäläisen poliittisen mahdin, joka toisin kuin läntiset kauppavaltiot Novgorod ja Pihkova edusti tataareilta perittyä absolutionismia ja väkivaltaisia aasialaisia hallintotapoja. Kun Iivana vielä solmittuaan avioliiton Bysantin prinsessan Sofian kanssa alkoi pitää it-

1) *Sverker Arnoldsson, Johan III:s litterära självporträtt* (1946) s. 46.

Ryhmä venäläisiä ratsumiehiä Sigmund von Herbersteinin teoksesta "Rerum Moscoviticarum Commentarii" (1549).

seään Itä-Roman keisarien perillisenä, oli Euroopan itäiselle laidalle muodostunut tekijä, joka jouduttiin lännessä ottamaan uudella tavalla huomioon.

Novgorodin ja Pihkovan valtiot — joista jälkimmäinen yhdistettiin Moskovaan vasta vuonna 1510 — sekä Liettuaan kuuluneet vähävenäläiset alueet olivat keskiajalla merkinneet Euroopassa tunnettua Venäjää. Nämä alueet nähtiin ennen muuta taloudellisesti merkittävänä. Ne tuottivat uuden ajan alussa lähes kaiken markkinoilla olevan laivanrakennukseen tarvittavan pellavan ja hampun sekä lukuisia muita tapulitavaroita.² Sak-

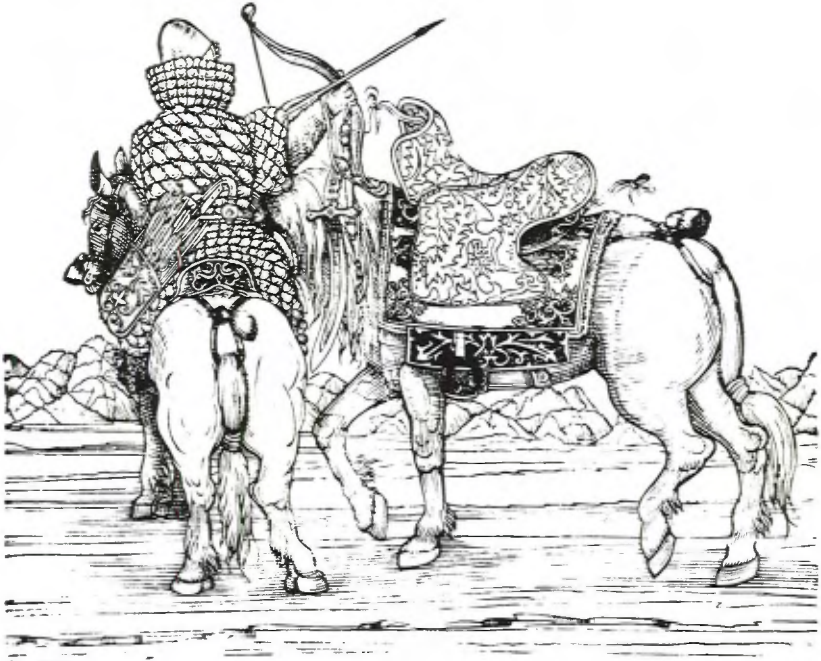
2) *Artur Attman, Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik (1944) s. 3.*

salaiset kauppiat tunsivat hyvin niin Novgorodin, Pihkovan kuin Smolenskinkin, mutta tuskin tataarien alistamaa Keski-Venäjä.

Ne alueet, joilta yhteydet niin Novgorodiin kuin Pohjois-Saksaankin olivat läheisimmät, kuuluivat Liivinmaan maamestarin ja Riian arkkipiispan alaiseen Vanhan Liivinmaan ritarikuntavaltioon, joka hajoamisensa vuoteen 1558 asti oli Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan osa. Baltiaan jo 1200-luvulla muodostunut Saksalaisen ritarikunnan hallitsema valtio poikkesi hengellisen luonteensa ja korporatiivisen rakenteensa puolesta täydellisesti ympäröivistä valtioista. Se oli puhtaasti keskiaikaisen hengen ilmentymä. Liivinmaan valtio-organisaatio nojautui neitsyt Marian kultin varaan siten, että Baltian valloittaneet saksalaiset katsoivat edustavansa kristillistä veljekkuntaa, joka taisteli Pyhän Neitsyen oppien levittämiseksi uskottomien keskuuteen. Hiippakuntapiispojen alueiden ja kaupunkiterritorioiden lisäksi Liivinmaalla oli ritarikunnan omia maa-alueita, joita perinnölliseen maaorjuuteen vajonneet talonpojat viljelivät saksalaisten vasallien laskuun. Kokoavina valtiolisina tekijöinä Liivinmaalla olivat ritarikunnan maamestari, piispat ja säätyvaltion epäsäännöllisesti kokoontuvat maapäivät, joille myös kaupunkiporvaristo otti osaa.

Iivana III:n poliittisena johtotähtenä oli ajatus yrittää murtautua Liivinmaan muodostaman esteen läpi Itämerelle, jonka kautta Venäjän kauppa kulki vieraiden käsien välittämänä ja vieraille voittoa tuottavana Länsi-Eurooppaan. Siinä mielessä hän oli vuonna 1492 perustanut Narvaa vastapäätä Inkerinmaan läntisimpään nurkkaan Ivangorodin linnan ja kauppa kaupungin. Länteen 1400-luvun loppupuolella rajusti laajentunut Moskova kävi Novgorodilta perimiensä rajariitojen vuoksi vuosina 1495—1497 myös Ruotsia vastaan pitkällisen sodan, jonka aikana valtionhoitaja Sten Sture marssitti joukkonsa Suomenlahden jäiden yli ja onnistui hetkeksi hävittämään Ivangorodin linnoituksen.

Vaarallisemmaksi Moskovan ekspansio kuitenkin koitui ajan mittaan Liivinmaan heikolle ja epääjanmukaiselle ritarikuntavaltiolle, jonka perustaa uskonpuhdistus alkoi 1500-luvun toisella vuosikymmenellä nakertaa. Iivana III:n hyökkäys Liivinmaalle alkoi jo vuonna 1481, jolloin venäläiset hävittivät Marieburgin (Aluksnen), Tarton ja Viljannin seutuja, mutta pysähtyi sitten usean kerrallaan kymmeneksi vuodeksi solmitun välirau-

Venäläinen ratsumies Sigmund von Herbersteinin teoksesta (1549).

han ajaksi. Kun venäläiset olivat vuonna 1494 sulkeneet Novgorodin vanhan hansakonttorin, päätti vastavalittu maamestari Wolmar von Plettenberg vuonna 1501 yrittää ehkäisyhyökkäystä, joka lopulta onnistuikin suhteellisen hyvin päättyen Smolinajärven luona lähellä Pihkovaa syksyllä 1502 saatuun voittoon. Kesällä 1503 saatiin sitten aikaan kuusivuotinen aselepo Plettenbergin ja Iivana III:n välille.

Lyhyt Venäjän-sota oli kuitenkin sisältänyt tilanteen, jossa venäläiset marras—joulukuussa 1501 olivat onnistuneet kolmena osastona murtautumaan rajan yli ja miehittämään Liivinmaan itäpuolikkaan — koko Tarton hiippakunnan, Viru- ja Järvamaan sekä Marienburgin seudut. Kahdeksan viikon ajan olivat puolen Liivinmaan aateliset katselleet venäläisiä miehitys- ja piiritysjoukkoja varustetuista linnoistaan pannen merkille maaseudun kauhean hävityksen. Kirkkojen tuhoaminen ja venäläisten liittolaisina esiintyvien ratsastavien tataariparvien julmuus kristittyjä talonpoikia kohtaan herättivät heidän huo-

miotaan eniten. Vaikka sota ainakin toistaiseksi päättyi hyvin, oli Plettenberg päättänyt antaa Moskovalle pysyvän sotilaallisen opetuksen, joka katkaisisi sen hyökkäyshalut pitemmäksi aikaa.

Plettenbergin ajatuksena oli saada paavi julistamaan ristiretki venäläisiä vastaan, mikä sitoisi Länsi-Euroopan kristityt kannattamaan aatteellisesti ja taloudellisesti hänen asiaansa. Käyty sota oli näet osoittanut, että Liivinmaalla ei ollut liittolaisia ja että maamestari tarvitsi entistä paljon suurempia resursseja pystyäkseen puolustamaan maata venäläishyökkyä vastaan. Plettenberg pani ristiretkihankkeensa alulle joulukuussa 1501, sodan synkimpänä hetkenä, lähettämällä Roomaan kanslerinsa Eberhard Schellen ja sihteerinsä Christian Bomhowerin. Nämä ilmaantuivat paavi Aleksanteri VI:n puheille sopimattomimmalla ajateltavissa olevalla hetkellä, sillä ikuisessa kaupungissa oli juuri käynyt myös Moskovan suuriruhtinaan lähetystö, ensimmäinen laatuaan, jota paavi oli taivutellut yhteistoimintaan turkkilaisia vastaan.

Kuitenkin Schellen ja Bomhowerin onnistui saada seuraava paavi Julius II antamaan yleinen bulla ristiretkestä Venäjää vastaan; se lienee ollut päivätty heinäkuun 26. p:nä 1504 tai 1505 (itse teksti ei ole säilynyt Liber Bullarum -luettelossa). Toimenpide oli poikkeuksellinen; samaan tapaan paavi oli vuonna 1543 Konstantinopolin kukistumisen johdosta antanut turkkilaisbullaan. Julistuksen antaminen oli tärkeää ennen muuta taloudellisten seuraustensa takia, sillä se teki mahdolliseksi suurisuuntaisen anekaupan koko Saksassa kolmen vuoden ajan varojen kokoamiseksi Liivinmaan puolesta käytävään taisteluun. Sittemmin näkyy sallittua aikaa pidennetyn vielä kolmella vuodella.

Anekaupasta (indulgentiasta) oli tullut myöhäiskeskiajan Euroopassa kukoistava liiketoimi, jonka avulla saatiin kokoon suuria summia erilaisiin kirkollisiin tarkoituksiin — riemuvuosien 1450 ja 1500 tuotto on erityisesti mainittava. Paavin myöntämä täydellinen ane (indulgentia plenaria) liittyi juuri ristiretkiin, ja sillä luvattiin ristiretkeläiselle tai niille, jotka rahallisesti edistivät tällaista pyhää tarkoitusta, täydellinen syntien anteeksianto ja vapautus kiirastulesta. Säilyneiden asiakirjojen valossa maksoi puheena oleva Liivinmaan hyväksi myyty indulgentia esim. Mainzin, Kölnin ja Trierin hiippakuntien alueella yhtä paljon kuin sotamiehen varustaminen puoleksi vuodeksi

tuolle sotanäyttämölle olisi tullut maksamaan; se oli siis monilukuisia pikkuaneita ratkaisevasti kalliimpi ja merkittävämpi.

Muutamista painetuista anekirjoista näkyy selvästi niiden tarkoitus. Niinpä Zürichissä vuonna 1510 myydyt aneet tarkoittivat ”korkean ja mahtavan herran, herra Wolter von Plettenbergin, ritariveljiensä ja Saksalaisen ritarikunnan mestarin, ja suuresti ylistetyn Liivinmaan Neitsyt Marian auttamista uskotomia venäläisiä kerettiläisiä vastaan, jotka ovat luopuneet ja hylänneet kristillisen opin, ja tataareja vastaan”. Ja toisaalla anekirjeessä sanotaan, että paavi oli saanut tietoonsa, että ”kerettiläiset venäläiset uskonluopiot olivat täysin uskottomien taataareiden avulla edellisinä vuosina” ahdistelleet kovasti Liivinmaata, ”joka maa on kuin kaikkien muiden kristillisten maiden suojamuuri” ja tarvitsi tämän hyökkäyksen tähden apua.³

Aneiden myyntiä organisoimaan paavi nimitti ylikomissaariksi edellä mainitun kansleri Eberhard Schellen; tämän kuoltua Lyypekissä vuonna 1505 tehtävä joutui Christian Bomhowerille, joka sai avukseen joukon Liivinmaalta kotoisin olevia pappismiehiä: Saarenmaan rovastin Johann Loenin, Wolmarin kirkkoherran Hermann Ronnenburgin, Riian apulaisen Paul von Steinin, Wendenin komtuurin Philipp Schiepin, Kuurinmaan rovastin Heinrich Schubben ja Tarton dekaanin Michael Bauerfeindin, jotka matkustivat Saksaan saarnaamaan asian puolesta. Tärkein apulainen oli kuitenkin tunnettu aneakauppias Johann Tetzl, joka hoiti hanketta suurisuuntaisen liikemiesmäisesti. Meitä kiinnostaa kuitenkin eniten se perusteellinen kirjallinen esitys, joka julkaistiin todennäköisesti Kölnissä loppuvuodesta 1507 tai vuonna 1508 kaikkien Liivinmaan puolesta pidettävien propagandasaarnojen ohjenuoraksi.

Teos oli nimeltään *Eyenne Schonne hysthorie van vunderlyken gescheffthen der heren tho Lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren* (Kaunis kertomus Liivinmaan herrojen merkillisistä hankkeista venäläisten ja tataarien kanssa), eikä se ole säilynyt yhtenäkkään painettuna kappaleena. Sen sisältö kuitenkin tunnetaan, koska 1500-luvun alkupuolella tehty käsinkirjoitettu jäljennös on säilynyt Upsalan yliopiston kirjastossa ja tunnettu baltiansaksalainen historiantutkija *Carl v. Schirren* jul-

3) *Carl v. Schirren*, Erläuterungen zur Schonnen Hysthorie (1861) s. 185.

kaisi sen vuonna 1861.⁴ Käsikirjoitukseen on merkitty painetun lentokirjasen arkkinumerointi mikä osoittaa sen todellakin jäljennetyksi kadonneesta n. 170-sivuisesta alasaksan kielellä kirjoitetusta painotuotteesta. Sen nimiösivua koristaa kuva paa-
vasta, joka kohottaa kaksi sormeaan siunatakseen aneen ostan-
jan; hänen edessään on kolme venäläistä poistumassa oikealle,
kun taas vasemmalla on polvistuva liivinmaalainen ritari.

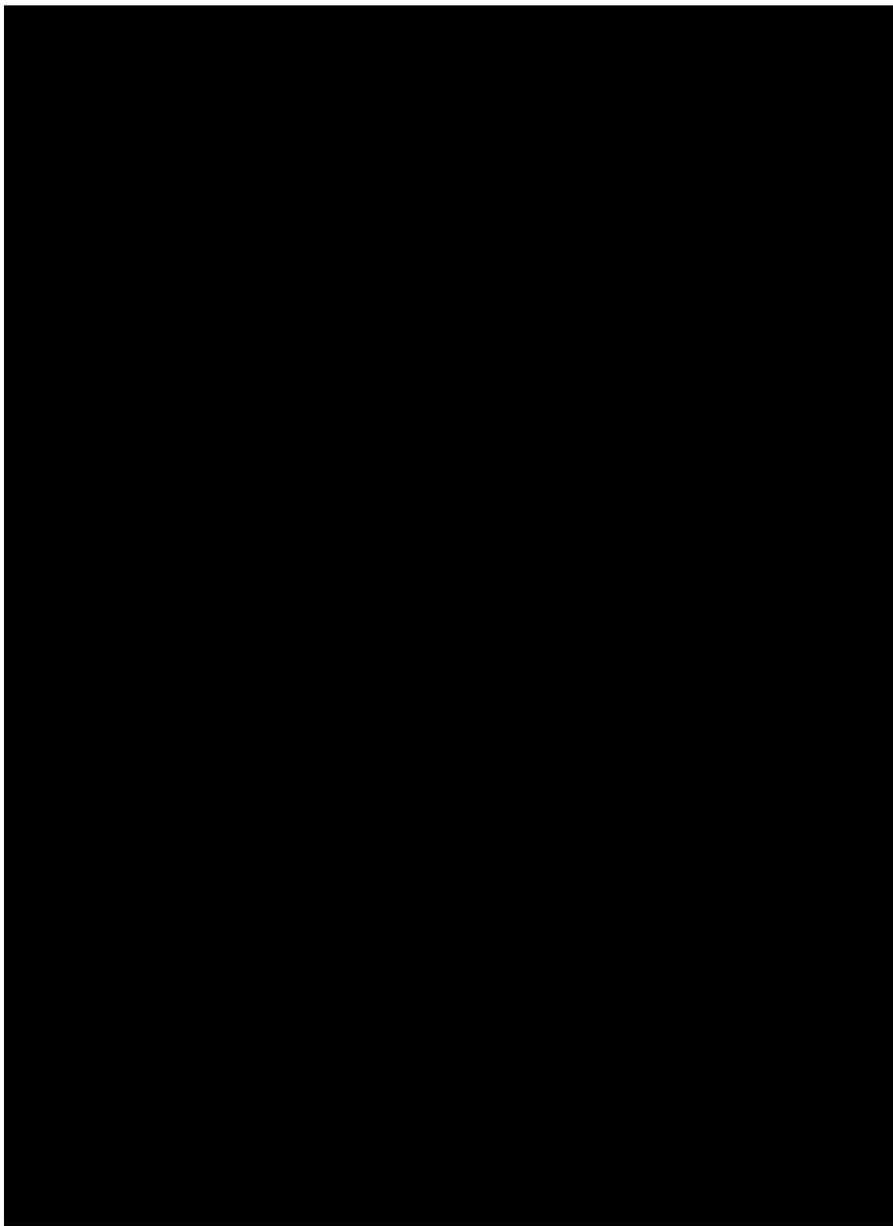
"Schonne Hysthorie" -teoksen jäljennöksessä ei ole mitään mainintaa painopaikasta, -ajasta eikä kirjoittajasta. On kuitenkin selvää, että kirja on julkaistu ennen Liivinmaan ja Venäjän välillä 25. p:nä 1509 solmittua rauhaa. Kun viimeiset teoksessa kuvatut tapahtumat ilmeisesti ajoittuvat kesään 1507, jää julkaisuajaksi syksy 1507 tai vuosi 1508.⁵ Painopaikaksi on otaksuttu Kölniä, joka sijaitsi keskellä intensiivisimmän anekaupan aluetta.⁶ Oletettu kirjoittaja taas on Plettenbergin sihteeri, anekaupan paavillinen ylikomissaari *Christian Bomhower*, joka oli alusta alkaen ollut ristiretkihankkeessa mukana. Bomhower oli syntynyt Tallinnassa, opiskellut Kölnissä, osallistunut maamestarin joukoissa Ostrovin piiritykseen Pihkovan lähellä vuonna 1501. Sitten hänet lähetettiin Eberhard Schellen seurassa Roomaan, hän oleskeli siellä vuoden 1503, sai vuonna 1504 nimityksen Rujenin kirkkoherraksi Liivinmaalle ja samalla Tallinnan ja Tarton tuomioherraksi sekä anekauppaa järjestellessään vuonna 1508 Kölnin ja Mainzin tuomioherraksi, yleni vuonna 1514 Tarton piispaksi ja kuoli siellä vuonna 1518. Hän oli monipuolisesti oppinut henkilö, sillä teologisen peruskoulutuksensa lisäksi hän oli vuonna 1508 tullut Sienan yliopistossa molempien oikeuksien tohtoriksi.⁷ Bomhoweria ei kuitenkaan voida sitovasti osoittaa "Schonne Hysthorie" -teoksen kirjoittajaksi, vaikka tuntuukin luultavalta, että anekaupan pääorganisaattori olisi käsikirjan kirjoittanut.

4) Eynne Schonne Hysthorie van vunderlyken geschefften der heren tho Lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren. Herausgegeben und erläutert von C. Schirren. Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Band VIII. Reval 1861.

5) *Carl v. Schirren* (1861) s. 193—194.

6) *Friedrich Benninghoven*, Russland im Spiegel der livländischen Schonnen Hysthorie von 1508. (1963) s. 34—35.

7) *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 12—13; *Carl v. Schirren* (1861) s. 201—206.

Tsaari Vasili Ivanovitsh ratsailla. Saksalainen puupiiirros.

”Eynne Schonne Hysthorie van vunderlyken gescheffthen der heren tho Lyfflanth myth den Rüssen unde Tartaren” on kirjoitettu kokonaan tiettyyn tavoitteeseen tähdäten. Tarkoituksena on osoittaa kristityn maailman P. Neitsyt Marialle omistetun äärialueen Liivinmaan olevan tuhoutumisen partaalla Moskovan suuruudenhullun hallitsijan ja hänen jumalattoman kansansa hyökkäyksen kohteena. Ensimmäisiä kertoja historiassa maalaia ”Schonne Hysthorie” -teoksen tekijä länsimaiselle lukija- ja kuulijakunnalle suurisuuntaisen kuvan idän salaperäisestä jättiläisvaltakunnasta, joka oli poikkeava, väkivaltainen ja vaarallinen, jonka täydellisesti valvottu hallintokoneisto ja äärettömät voimavarat — niin ihmislaumat kuin valtavat alueet — olivat toisenlaiset kuin länsimaisilla pikkuvaltioilla. Eikä ”Schonne Hysthorie” -lentokirjaseen tekijä oikeastaan tehnyt tarkkaa eroa venäläisten ja muiden idän suurkansojen välillä. Jo otsikko ”Liivinmaan herrojen hankkeista venäläisten ja tataarien kanssa” paljastaa, että hän katsoi venäläiset ja tataarit tavallaan kuin saman valtakunnan alamaisiksi, siitä huolimatta että Moskova oli vuonna 1480 lopullisesti karistanut tataarien ikeen.

Tutkimuksessa on kysytty, mistä ”Schonne Hysthorie” -teoksen oletettu kirjoittaja Christian Bomhower on saanut tietonsa Venäjältä. Asiaa käsitellyt *Friedrich Benninghoven* on voinut todeta, että Bomhower oli mukana vuonna 1501 Ostrovin valloituksessa lähellä Pihkovaa, mutta että tämä pieni retki aivan Liivinmaan itärajan taakse myös oli hänen ainoa käyntinsä Venäjällä. Niinpä Benninghoven katsoo Bomhowerin muodostaneen käsityksensä venäläisistä niiden kauppiaiden ja vankien perusteella, joita hän oli nähnyt kotinurkillaan. Sekä Riiassa. Tallinnassa että Tartossa oli 1400-luvulla ollut venäläisiä yhdyskuntia kirkkoineen ja kiltoineen, joihin käymässä olevat venäläiset kauppiaat kuuluivat.⁸ Nämä venäläiset tulivat tosin Novgorodista, Pihkovasta tai Valko-Venäjältä, mutta he olivat uskonnoltaan ja kulttuuriltaan muiden venäläisten kaltaisia. Venäläisten ulkoisen hahmon lisäksi Bomhower kiinnitti huomiota heidän uskontonsa eroavaisuuksiin roomalaiskatolisesta uskosta, mihin tarkoitukseen hänellä oli käytettävissään tuonempana puheeksi tuleva oppinut lähdeteoskin, sekä laati teok-

8) *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 14.

sensa pitäen silmällä poliittista tarkoitusta: kyseessä oli Liivinmaan maamestarin puolustuskirja.

”Eynne Schonne Hysthorie” alkaa pienellä johdannolla, joka kääntyi anekaupan kuviteltujen vastustajien puoleen — sellaisiakin alkoi Saksassa olla jo ennen Lutherin esiintymistä vuonna 1517 — ja esitteli sitten Liivinmaan arvatenkin varsin vähätieto-
toisille aneenostajille ja saarnankuuntelijoille. Tätä kristittyä, roomalaista ja saksalaista maata ympäröivät naapureina idässä ”julmat venäläiset”, etelässä liettualaiset ja lännessä Itämeren toisella puolella ruotsalaiset, niin että koko alue oli aivan erillään Saksasta. Liivinmaan uhanalaista asemaa ja kristillistä luonnetta Bomhower hahmotti sanomalla, että maa oli ”eyne vormure odder vorschylth . . . der gemeynen chrysthenheyth”.⁹

Esipuheen jälkeen Bomhower siirtyi pääaiheeseensa, kuvaamaan ”julmia venäläisiä, heidän keisariaan ja maataan” (van demme grusamen Russen unde erem keyser unde lande). Aluksi hän varmuuden vuoksi huomautti, että puheena oleva kansa oli kaikin puolin ihmisen näköistä, ”huomattavan suurikokoista ja voimakasta” rotua. Venäläisiä hallitsi ”Moskovan suuriruhtinas, joka kirjoittaa olevansa kaikkien venäläisten herra ja hallitsija, Vladimirin, Moskovan, Novgorodin, Pihkovan, Tverin, Jugrian (yuerhorssky), Permin (peronyssky) ja Bolgarin (belhorssky, Volgan varrella oleva Bolgaria) ja monien muiden maiden suuriruhtinas”. Venäjä rajoittui Ruotsiin, Norjaan, Bysanttiin (Kreikkaan), Tatariaan, Liettuaan ja Liivinmaahan. Venäjän rajanaapurit tataarit omistivat kaakossa ”vieläkin suurempia ja laajempia maita kuin venäläiset itse”. Heillä oli viisi erillistä ruhtinaskuntaa ja keisaria, joiden nimet Bomhower luet-
teli venäläisessä kieliasussa. Etelässä tataarien alueet ulottui-
vat Krimillä olevaan Kaffan kaupunkiin asti.

Aikaisemmin, kirjoitti Bomhower, Venäjän ollessa useana ruhtinaskuntana, ei Liivinmaa koskaan ollut sodassa kaikkien Venäjän osien kanssa, kuten nyt oli laita. Valtaan oli tullut ”mahtava ja ylimielinen Moskovan suuriruhtinas Knes Ivan Vasiljevitsh”, joka oli voittanut neljänkymmenen viime vuoden aikana itselleen Novgorodin, Pihkovan ja kaikki Venäjän ruhtinaskunnat ja tehnyt ne ”armottomalla kovalla hallinnollaan täysin kuuliaisiksi”. Hän oli jo aiheuttanut Liivinmaan asuk-

9) Eynne Schonne Hysthorie s. 135.

kaille kylliksi onnettomuuksia, tuhoa ja epäoikeudenmukaisuutta. Omasta kokemuksestaan Bomhower tiesi, että Iivana oli käynyt sotia Liivinmaan lisäksi myös Ruotsia ja Liettuua vastaan; muilta hän oli kuullut, että venäläiset nykyään ahdistelivat yhtä mittaa myös naapureitaan valtakuntansa toisella puolella.¹⁰

Toisessa yhteydessä Bomhower puuttui kysymykseen, oliko Iivana III:a pidettävä tyrannina. Asiaa ei voinut ratkaista tarkastelematta suuriruhtinaan titteliä. Liivinmaan maamestari oli aina käyttänyt nimitystä ”Moskovan suuriruhtinas” (grothforsten yn der Muskow) mutta Iivana oli alkanut käyttää itsestään titteliä ”kaikkien venäläisten herra ja keisari” (eyn here vnd keyser aller russen). Siitä näkyi, millainen muutos Venäjällä oli tapahtunut.

Millainen oli se kansa, jota Iivana III hallitsi? Bomhowerin seuraavan luvun otsikko on tässä suhteessa valaiseva: ”Lempeyttä vailla olevien venäläisten tuomittavista huonoista tavoista ja orjuudesta” (Van den vordomliken unseden unde erdom der unmilden Russen). Luku käsitteli etupäässä näistä huonoista tavoista huonoita, venäläisten väärää uskontoa. Tosin venäläiset itse sanoivat maataan Pyhän Kolminaisuuden maaksi, onpa vielä väitetty, että he tunnustivat Jumalan kunnian ja synninpäästön Kristuksen ristin kautta, kunnioittivat neitsyt Mariaa ja muita pyhimyksiä sekä paastosivat ja rukoilivat ahkerasti. Mutta sellaisia ihmisiä, jotka tämän perusteella pitivät venäläisiä oikeina kristittyinä, Bomhower nimitti tyhmyreiksi, joita täytyi varoittaa, sillä venäläiset vetivät heitä nenästä pahemmin kuin avoimet juutalaiset tai pakanat koskaan pystyisivät tekemään. Venäläiset nimittäin olivat kerettiläisiä ja luopioita, ja Bomhower meni niin pitkälle, että hän vertasi heitä apinoihin, joiden ulkonäkö on melkein kuin ihmisen, mutta joilla ei kuitenkaan ole selvää inhimillistä ymmärrystä.¹¹ Kirjoittaja ei tunnustanut heitä edes kunnan kreikanuskoisiksi, vaan sanoi, että venäläiset olivat kreikkalaistenkin uskonkäsityksen mukaan ”kirottuja kerettiläisiä”, jotka olivat luopuneet useista opinkappaleista.

10) Ibid. s. 120—121.

11) Ibid. s. 121; *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 17.

Ryhtyessään tämän jälkeen yksityiskohtaisempaan venäläisten uskonnon esittelyyn Bomhower — joka hänkin oli kunnan teologi — mainitsi kohta lähteensä, joka oli Krakovan tuomiorovastin Johannes Sacramyksen vuonna 1500 ilmestynyt kirjanen "Elucidarius errorum ritus Ruthenici". Tässä taistelujulkaisussa oli 40 artikkelia tai kohtaa, jotka käsittelivät Venäjän kirkon "erehdyksiä" ja "huonoja tapoja", ja Bomhower esitteli ne kaikki monella sivulla sellaisinaan latinasta alasaksaksi käännettyinä, lisäten vain teosien lukumäärän 45:ksi. Venäläisten uskoa vertaillaan näillä sivuilla roomalaiskatoliseen oppiin ja kulttiin sangen yksityiskohtaisesti, ja kaikki, mikä ensiksi mainitussa uskossa vähänkään vivahti erilaiselta, tuomittiin ankarin sanoin kerettiläisyydeksi.

Tätä "Schonne Hysthorie" -teoksen kohtaa huolellisesti tutkinut Friedrich Benninghoven on todennut, että maamestarin sihteeri oli lähteensä välityksellä hyvin perillä niin venäläisten opinkappaleista kuin heidän kultistaankin.¹² Opin suhteen teos totesi, että venäläiset pitivät paavinkirkkoa areiolaisena uskontokuntana ja hylkäsivät sen kirjat, jopa kreikkalaiset teokset, mikäli ne puhuivat venäläistä oppia vastaan. Erityisen poikkeava oli venäläisten sakramenttioppi. Kaste pyrittiin usein toimittamaan keskellä talvea loppiaisena virtaavassa vedessä, vaikka tuollainen toimitus usein johti pikkulasten kuolemaan, avioerot olivat melko tavallisia ja niiden syyt kevytmielisiä. Käsitellessään kulttia kirjoittaja piti happaman ehtoollisleivän käyttöä perin hylättävänä samoin kuin monia muita ehtoollistapoja. Venäläisten paastoa Bomhower taas piti kovin vähäisenä ja lievänä.

Lisäksi kirjoittaja arvosteli venäläisiä ankarasti siitä, että he eivät uskoneet kiirastuleen; he olivat sitä mieltä, että sielut viettivät kuoleman ja viimeisen tuomion välisen ajan linnun hahmossa ilmassa lentäen. Myös venäläisten kevytmielinen suhtautuminen synteihin ärsytti Bomhoweria. Erityisen arveluttavaa oli, etteivät venäläiset pitäneet naimattomien henkilöiden sukupuolista kanssakäymistä minään syntinä. Paha oli myös, ettei Venäjän kirkko tuominnut väärän valan vannomista eikä petosta, kun sen kohteeksi oli joutunut roomalaiskatolilainen. Monista venäläisten ihmeellisistä tavoista Bomhower mainitsi

12) *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 18—21.

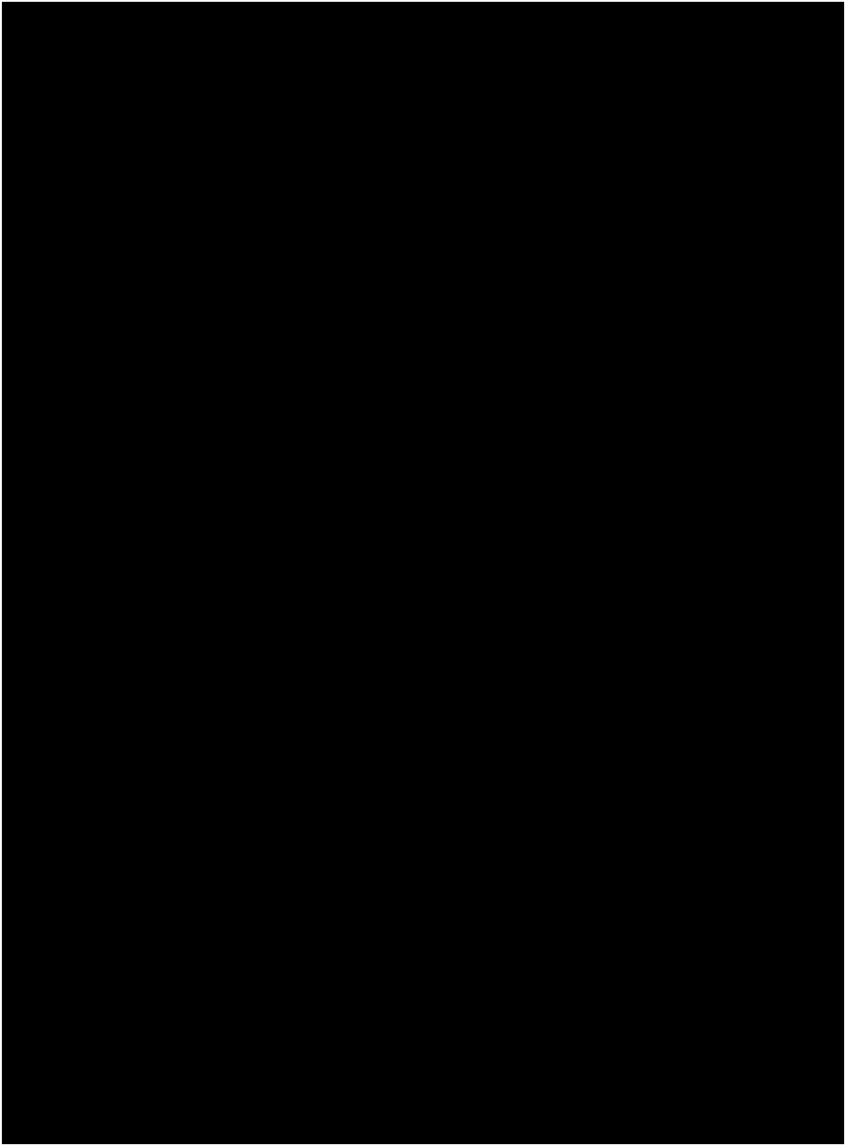
papiston metsästyskiellon; jos pappi tavattiin esim. ampumansa lintu kainalossa, hänet tuomittiin kantamaan saalistaan ympäröivään, kunnes se oli aivan mädännyt luurangoksi. Myös parin ajamisen ankara kieltäminen hämmästytti häntä samoin kuin kirkollisten henkilöiden vähäinen tosiasiallinen valta yhteiskunnassa — eihän papin tai vaikka patriarkan pieksämisestä joutunut edes kirkonkiroukseen!

"Schonne Hysthorie" -teoksen lukijalta ei näitä kummallisuuksia tutkiessaan varmaan jäänyt huomaamatta, että tällä kerettiläisellä kansalla oli saman kirjan mukaan läheistä yhteistyötä todella pakanallisen kansan, tataarien kanssa. Teoksen mainitsemista viidestä tataarivaltakunnasta ainakin yksi oli venäläisten vallassa ja liittolainen sotaretkillä, sieltä tuli vielä Venäjän sotajoukon paras osa. Tataarit olivat uskonnon suhteen "osittain täysiä pakanoita, osittain turkkilaista lahkokuntaa" (eyndels ganss heyden unde eyndels van der tuurcken secten)¹³, kirjoitti Bomhower. Yhdessä venäläiset, tataarit ja turkkilaiset olivat se musertava vaara, jonka uhkaamana Liivinmaa oli. "Venäjällä, tataareilla ja Turkillä on salaisena aikomuksenaan kokonaan alistaa oikea kristikunta alaisuuteensa", hän väitti. Venäläiset eivät näet halunneet olla missään yhteydessä läntisten kristittyjen kanssa, vaan sulkiivat maansa rajat esim. pyhiinvaeltajilta, jotka pyrkivät sen kautta Pyhään maahan. Ja Venäjän aikeet Liivinmaan suhteen Bomhower lausui hyvin selvästi julki: venäläiset aikoivat "valloittaa Liivinmaan, sen kaupungit ja linnat ja erityisesti sen laivoja täynnä olevat satamat, joiden kautta he pääsevät tunkeutumaan kaikkialle kristikuntaan. Sen Jumala estäköön!"¹⁴

Kohta tämän sanottuaan "Eyne Schonne Hysthorie" -teoksen kirjoittaja ryhtyi pohtimaan Venäjän vaaran sotilaallista puolta. Hän mainitsi, että Konstantinopolin kukistuttua monet kreikkalaiset ja italialaiset olivat muuttaneet Venäjälle, mikä muuten näkyi jo uuden Ivangorodin linnoituksen rakennustyylistä. Kun tämä seikka yhdistettiin Venäjän suuriin sotavoimiin — Bomhower puhui sadoista tuhansista sotilaista — , vihollisesta tuli erityisen vaarallinen. Kirjoittaja paljasti myös, että Venäjällä oli ulkomailla vakoilijoita, jotka työskentelivät sen

13) Eyne Schonne Hysthorie s. 133.

14) Eyne Schonne Hysthorie s. 120.

Tsaari Vasili Ivanovitsh. Saksalainen puupiiirros.

pyrintöjen hyväksi. ”He lähettävät monin tavoin kristikuntaan tiedustelijoitaan, joiden joukossa on uskostaan luopuneita ihmisiä, jollaisia aina on ja jotka suostuvat tehtävään suuren palkkion vuoksi, soittoniekkvoja karhuineen ja eläimineen sekä virallisia lähetyskuntia, joita lähetetään matkaan vilpillisin tarkoituksin, kuten venäläiset viime aikoina usein ovat niitä lähettäneet Hänen Paavillisen Pyhyytensä ja muiden kristillisten ruhtinaiden luokse.” Matkallaan Liivinmaan läpi tällaiset venäläiset seurueet urkkivat tietoonsa asioita, niin että ne tiesivät kristityistä usein enemmän kuin nämä itse.¹⁵

Anekauppiaiden ja -saarnaajien opaskirjan jälkimmäinen puolisko sisälsi tarkan historiallisen kuvauksen Venäjän suhteista Liivinmaahan viimeksi kuluneiden 16 vuoden ajalta, vuosilta 1491—1507. Tuota kronikkamaista kuvausta ei ole tarpeen toistaa tässä esityksessä; maininta sen sävyistä ja värityksestä riittää. Niinpä historiikkiin sisältyy piinallisen tarkka kuvaus Narvan kaupungin lähetystön kiduttamisesta Ivangorodin puolella vuonna 1496; kaikki muutkin venäläisten hirmuteot heidän valtaansa eri tilanteissa joutuneille liivinmaalaisille (nenien, korvien jne. leikkaaminen, seivästäminen, ristiinnaulitseminen ym.) luetellaan yksityiskohtaisesti. Näin ”Schonne Hysthorie” luo lukijoilleen erittäin järjestelmällisesti kuvaa julmuudesta ja sadismista, jotka kirjoittajan mukaan kuuluivat naapurikansan luonteeseen.

Itse sotatapahtumiin sisältyvät julmuudet eivät varmaan hätkähdyttäneet lentokirjasen saksalaista lukijakuntaa. Tappamiset, ryöstöt ja polttamiset eivät vuoden 1501 venäläismiehityksen aikana poikenneet muissa maissa esiintyneistä miehityssodan muodoista; siksi-pä Bomhower nostikin esityksessään kaiken tyypillisesti venäläisen etualalle. Hän kertoi kirkkojen häpäisemisestä ja pyhän öljyn käytöstä jalustinhihnojen ja ohjasten voiteluun, jumalanpalvelusesineiden ryöstöstä ja alttarien tuhoamisesta. Nämä piirteet eivät olleet tavallisia samanuskoisten kansojen käydessä sotaa. Naisten raiskaaminen kuului kaikkien sotien kauhuihin, mutta naisten — ja pienten lasten — ristiinnaulitseminen kotiovelle poikkesi länsieurooppalaisesta hävittämisestä, ja tapahtumista kerrottiin siitä syystä hyvin tarkoin. Myös venäläisten omista riveistä paenneiden ja kiinni jou-

15) Eynne Schonne Hysthorie s. 134; *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 24.

tuneiden karkureiden tavattoman kovat rangaistukset herättivät varmaan länsimaisen lukijakunnan huomiota.

Friedrich Benninghoven on voinut todeta, että ”Eyne Schonne Hysthorie” -teokseen sisältyvät numerotiedot venäläisten vahvuuksista ovat kaikki suuresti liioiteltuja.¹⁶ Itse numeroita pelottavammilta on kuitenkin eräiden muiden mainintojen täytynyt vaikuttaa. Moskovan suuriruhtinaan armeijassa oli hävittämiseen erikoistuneita joukko-osastoja, tataareja koirineen. Samoin on ilmeistä, että miehitysjoukoissa oli osastoja, jotka kuljettivat mukanaan ketjuja ja kahleita suurten ihmismäärien kuljettamiseksi vankeina Venäjälle.¹⁷

Monet olivat joutuneet vangeiksi; sen ”Schonne Hysthorie” -teoksen kirjoittaja osoitti painattamalla kirjaansa erään vangin Kolomnasta Moskovan kaakkoispuolelta Tallinnaan Mustapäiden killalle vuonna 1504 lähettämän kirjeen.¹⁸ ”Tavattoman raskas, tuskallinen työ” oli vankien jokapäiväistä elämää, ja yönsä he viettivät ”kauheissa, haisevissa torneissa”, jotka eivät olisi kelvanneet koirillekaan. Venäläisiä kirjoittaja nimitti vuoroin ”julmiksi”, vuoroin ”raivoisiksi koiriksi”, mikä sanoo jotakin kirjeen tyyliä. ”Ajatelkaa, mitä meille nyt tapahtuu, sillä se voi tapahtua myös Teille tulevaisuudessa”, päättää kirjeen laatija esityksensä aivan ”Schonne Hysthorie” -teoksen yleisessä hengessä.

Myös venäläisten poikkeavat moraalikäsitketykset ja normisto saavat teoksessa huomiota osakseen. Kun erästä Tallinnassa sodomiaan syyllistynyttä venäläistä kauppiasta rangaistiin ankarasti, merkitsi Bomhower muistiin muiden paikalla olleiden venäläisten todistuksen, että heidän kotimaassaan ei tuollaista tekoa pidetty rikoksena.

Tällainen siis on vuonna 1508 ilmestynyt propagandateos, jonka piti vauhdittaa rahankeruuta Pyhässä Saksalais-roomalaisessa keisarikunnassa Liivinmaan puolesta tehtävän sotilaallisen ponnistuksen hyväksi. Seuraavana vuonna 1509 Liivinmaan ja Venäjän välillä tehty rauha keskeytti hankkeen, mutta se, mitä jo oli ehditty sanoa ja painaa, loi varmasti pohjaa yleiselle käsitykselle Venäjistä suuressa osassa Keski-Eurooppaa.

16) *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 30.

17) *Friedrich Benninghoven* (1963) s. 31.

18) *Eynne Schonne Hysthorie* s. 161—163.

Liivinmaa joutui vuonna 1558 uudelleen idästä tulevan hyökkäyksen kohteeksi; silloin hyökkäsi Iivana III:n pojanpoika Iivana IV (Julma). Vanha valtiorakennelma ei enää kestänyt painetta, vaan hajosi, ja naapurivallat jakoivat sen alueen. Maan itäiset osat, Narva ympäristöineen ja Tarton hiippakunta, jäivät yli 20 vuodeksi venäläisen hallinnon alaisiksi, kun taas lännessä, Saarenmaalla ja Haapsalussa, vallan otti käsiinsä tsaari Iivanan tukema marionettiruhtinas, Tanskan prinssi Magnus. Tilanne synnytti suuren kirjallisuuden tulvan, lentolehtisiä ja pamfletteja, joita hätääntyneet liivinmaalaiset painattivat ja levittivät. Näiden hätähuutojen tarkastelu ei kuitenkaan kuulu tämän esityksen yhteyteen. Ne eivät enää saaneet samaa mahtavaa kaikupohjaa, joka "Schonne Hysthorie" -teoksella — paa-vinkirkon virallisella vetoomuksella ahdistetun Liivinmaan puolesta jumalatonta Venäjää vastaan — oli ollut. Liivinmaan hajotessa Ruotsi otti vuonna 1561 haltuunsa Tallinnan sekä sitä ympäröivät maakunnat; vuonna 1581 onnistui Pontus De la Gardie levittämään Ruotsin vallan Narvaan ja Länsi-Inkeriin, ja kaikilla alueilla Ruotsin poliittinen johto peri niin liivinmaalaisen Venäjään kohdistuvat epäluulot kuin heidän Venäjän tuntemuksensakin. Näin keskiaikaisen, Suomen kautta emämaahan suodattuneen ryssävihan äänilajiin liittyi terävämpi keskieuropalaisen Venäjän-pelon sointi.

3. Kotimainen kuva Venäjästä 1500-luvulla

Pelkästään Venäjää käsittelevät esitykset olivat Ruotsissa 1500-luvulla hyvin harvinaisia. Silti monella taholla — niin virallisissa lausunnoissa ja kirjeenvaihdossa kuin erilaatuisissa kertovissa lähteissäkin — esiintyy huomioita ja mielipiteitä naapuri- maasta ja sen asukkaista. Seuraavassa esitellään eräitä piirteitä tällaisista Venäjää sivuavista kirjallisista kuvauksista pääpainon osuessa Iivana IV Julmaan, mahtavaan tsaariin, josta monet aloittalaiset kynät joko virallisen kehotuksen nojalla tai omasta aloitteestaan piirsivät häpeämättömän ja ilkkuvan kari- katyryn.

Jo ennen kuin Iivana astui näyttämölle, käsitteli Ruotsin maanpaossa oleva viimeinen katolinen arkkipiispa ja syvällinen oppinut *Olaus Magnus* Venäjää tuotannossaan. Jo hänen kulttuurihistoriallisesti merkittävä karttansa *Carta marina* (painettu Venetsiassa vuonna 1539) sisälsi piirroksia venäläisistä, enimmäkseen suomupanssareihin pukeutuneista ratsastajista ja jousimiehistä, jotka kävivät käyräsapeli aseenaan taisteluja Ruotsin valtakunnan raja-alueilla länsimaisesti pukeutuneita sotilaita vastaan, tai pitkäkaapuisista ja -partaisista kauppamiehistä, jotka vetivät soukkia veneitään kannasten yli Itä-Suomen ja Karjalan vesireittien varrella. Valitettavasti ei näihin tenhoaviin piirroksiin — joista ohessa julkaistaan pari näytettä — liity mitään selityksiä.

Vielä runsaampi aineisto kuin ”*Carta marinassa*” on löydettävissä Olaus Magnuksen suuressa historiallis-kansatieteellisessä pääteoksessa *Historia de gentibus septentrionalibus* (Pohjoismaisten kansojen historia, painettu ensimmäisen kerran Roomassa vuonna 1555). Tämä teos oli tarkoitettu Olaus Magnuksen kaukaisen ja vähän tunnetun isänmaan kunnian kirkastamiseksi Etelä- ja Keski-Euroopan oppineen maailman silmissä. Tavattoman runsaiden tietojensa ja kansallisen kehuskelun hengen, aihealojensa monipuolisuuden ja syvällisen, mutta perin epäkriittisen oppineisuutensa ansiosta teos on todellinen aarreaitta, kun tarvitaan tietoja Pohjolan kansojen oloista 1500-luvun alkupuolella. Näiden kansojen joukkoon Olaus Magnus luki empimättä myös venäläiset, joista hän oli ammentanut tietoja kaikista käytettävissään olleista lähteistä, etupäässä vähäisestä länsieurooppalaisesta kirjallisuudesta mutta myös kotimaansa suullisesta perimätiedosta ja historiallisista muistoista. Olaus Magnuksen henkilökohtainen kosketus venäläiseen kulttuuripiiriin lienee kyllä ollut melko vähäinen — hänen veljeään Johannesta aiottiin kyllä kerran lähettilääksi Venäjälle’ — mutta hänellä oli käytössään eräitä länsimaisia Venäjää koskevia teoksia, asiakirjatietoja ja suullisia tiedotuksia, joiden ansiosta ”*Historia de gentibus septentrionalibus*” antaa verraten täyteläisen kuvan ruotsalaisten ja suomalaisten itäisestä naapurikansasta.

1) *John Granlund*, Kommentar (1951) s. 251. Lähettiläiksi nimitettiin kuitenkin Erik Fleming, Björn Claesson ja kanunki Anders Sysleman Turusta.

Historiateoksen asetelman kannalta on merkille pantavaa, että Olaus Magnus todella luki venäläiset Pohjolaan kuuluviksi. Hän mainitsi teoksen neljännessä kirjassa venäjän kielestä, että se oli kuten ruotsin, suomen, lapin ja saksan kieletkin Pohjolan kieli, mutta luonnehti venäläisten vaatepartta muista pohjoisista kansoista poikkeavaksi, ”kreikkalaiseksi”.² Varsinainen Venäjän-kuva tulee kuitenkin esille vasta yhdennessätoista kirjassa. Se alkaa kuvauksella ruotsalaisten ja suomalaisten hyökkäyksestä vuonna 1496 skismaattisten ruteenien linnoitusta Ivangorodia vastaan ja jatkuu sodan syytä koskevalla selonteolla, jossa valotetaan Tanskan ja Venäjän liittoa³. *Hjalmar Grape*n mukaan Olaus Magnuksen lähteenä on luultavasti ollut piispa Hemming Gadhin paaville esittämä tanskalaisvastainen propaganda, johon sisältyi sekä asiakirjoja että suullista informaatiota.⁴ Historiallisten tosiasioiden lisäksi Olaus Magnus kertoo tässä kohdassa joukon muulta taholta hankittuja tietoja.

Venäläiset kauppiaat vetävät venettä kannaksen yli Olaus Magnuksen ”Carta marinassa” (1539)

-
- 2) Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* I, s. 178—179. Vrt. myös *Hjalmar Grape*, *Studier i Olai Magni författarskap* (1942) s. 99.
 3) Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* III, s. 223—225 ja 226—227.
 4) *Hjalmar Grape*, *Studier i Olai Magni författarskap* (1942) s. 168 ja 170—173 sekä *John Granlund* (1951) s. 245.

Itäisen kulttuuripiirin edustajia Olaus Magnuksen "Carta marinassa" (1539).

Niinpä maininnat Ivangorodin ryöstösaaliiseen sisältyneistä soopelinnahoista ja tiedot venäläisten sodankäynnissään noudattamasta järjestyksestä lienevät peräisin hänen keskustelujen kautta hankkimastaan idäntuntemuksesta.⁵

Olaus Magnuksen Venäjän-kuvaan liittyy vielä saman yhdenentoista kirjan kuudes kappale, jossa esiintyy Moskovan suuriruhtinaan arvonimi.⁶ Se lienee peräisin jostakin kirjallisesta lähteestä, ehkä Herbersteinilta. Saman kappaleen loppupuoli kertoo suomalaisten rajasodista venäläisiä vastaan ja jatkona olevat seitsemäs ja kahdeksas kappale venäläisten vesitse liikkuvien joukkojen sissihyökkäyksistä Ruotsin puolelle rajaa.⁷ Mainitun kirjan kymmenes kappale puolestaan valottaa Moskovan suuriruhtinaan tapaa ottaa vastaan ulkomaiden lähettäiläitä. Kertomus tsaarin vierailleen tekemästä kepposesta, halpassäätysten mutta arvokkaan näköisten venäläisten esittelemisestä hovimiehinä, perustuu Olaus Magnuksen mukaan joihinkin vanhoihin kronikkoihin, mutta tutkijat eivät ole onnistuneet löytämään tälle kohdalle kirjallista lähdettä. Saman kappaleen loppupuoli sisältää kuvauksen Puolan lähettäilään vastaanottamisesta Moskovan hovissa vuonna 1551 ja on jotakuinkin varmasti alkuperältään puolalainen. Mitä tulee yleiskuvaan tsaarin audiensseista Herbersteinin kuvaus on tässäkin varsin lähellä Olaus Magnuksen kertomusta.⁸ Vielä yhdestoistakin kappale liikkuu diplomaattien parissa, sillä Olaus Magnus kertoo siinä suuriruhtinaan erääseen italialaiseen lähettäiläeseen kohdistamasta hirmutyöstä ja sanoo käyttäneensä Albertus Crantziuksen "Vandaliaa" lähteenä.⁹ Hänen muistinsa kuitenkin lipsahtaa juuri tässä kohdassa, sillä tarina ei ole "Vandaliaista", vaan joko Sebastian Münsterin "Cosmographiasta" tai Conradus Brunuksen teoksesta, eikä se ollenkaan koske Venäjän tsaaria, vaan erästä transilvaniaalaista ruhtinasta.¹⁰ Olaus Magnuksen

5) *Olaus Magnus*, *Historia om de nordiska folken* III s. 224 ja 226.

6) *Olaus Magnus*, *Historia om de nordiska folken* III s. 230. Ks. myös *Hjalmar Grape* (1942) s. 173 ja *John Granlund* (1951) s. 249.

7) *Olaus Magnus*, *Historia om de nordiska folken* III s. 231—232 ja *John Granlund* (1951) s. 250.

8) *Olaus Magnus*, *Historia om de nordiska folken* III s. 235—237. *Hjalmar Grape* (1942) s. 174 ja *John Granlund* (1951) s. 251—252.

9) *Olaus Magnus*, *Historia om de nordiska folken* III s. 237.

10) *John Granlund* (1951) s. 252.

erehdys osoittaa, kuinka epämääräisesti muistettu hirmuteko voitiin muitta mutkitta vierittää maineeltaan pelottavien venäläisten niskoille.

”*Historia de gentibus septentrionalibus*” sisältää vielä yhdenentoista kirjan kahdennessatoista kappaleessa esityksen venäläisten kauppiaiden matkoista ja heidän myymistään turkiksista, mikä lienee peräisin joltakulta itärajan oloja tuntevalta tiedonantajalta.¹¹ Saman kirjan 31. kappale kertoo venäläisten tavasta rangaista tottelemattomia palvelijoita jääkylmällä vedellä, mihin kiduttamisen muotoon Olaus Magnus sanoo tutustuneensa Paulus Joviuksen teoksen avulla. Tämä pitääkin paikkansa.¹² Näin on ilmeistä, että ruotsalainen humanisti tunsikin ainakin Joviuksen ja luultavasti myös Herbersteinin tuotantoa ja että hänellä sen lisäksi oli käytössään suullisesti välitettyä tietoa naapurimaan oloista. Kaikkiaan Olaus Magnus oli sangen merkittävä Venäjän tuntemuksen välittäjä Keski- ja Etelä-Euroopan lukijakunnalle.

Ruotsin ja Venäjän suhteet olivat 1500-luvulla varsin sotaiset. Kustaa Vaasan hallituskauden loppuvuosina käytiin lyhyt Venäjän-sota, ja lisäksi vuosisadan loppupuolta varjosti 25-vuotinen vihanpito, vuosien 1570—1595 pitkä sota. Tämän sodan päähenkilöt olivat Ruotsin kuningas Juhana III ja Moskovan tsaari Iivana IV, liikanimeltä Julma. Iivana IV Vasiljevitch (1530—1584) kuuluu Venäjän merkittävimpiin tsaareihin. Hän laajensi valtakuntaa itään liittämällä siihen Kasanin ja Astrakanin kaanikunnat 1550-luvulla. Hänen yrityksensä anastaa Liivinmaa ja pitkäaikaiset sotansa Ruotsia ja Puolaa vastaan, hänen uudistuksensa sotalaitoksen alalla (mm. streltsien joukon perustaminen) sekä pyrkimyksensä keskittää valta hallitsijalle, hänen länsimaiseen suuntaan käyvät uudistuksensa tekniikan ja kaupan alalla jne. ovat historiassa jääneet paljolti hänen terrorihallintonsa varjoon. Iivana IV:n oman maansa pajaristoon kohdistama vaino ja julmuudet valloitetuilla alueilla ulkomaalaisten parissa antoivat hänelle erityissijan 1500-luvun kruunupäiden joukossa, ja ajan valtioteoreetikot esittelivät hä-

11) *Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken* III s. 238—239 ja *John Granlund* (1951) s. 253.

12) *Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken* III s. 262 ja *Hjalmar Grape* (1942) s. 179 sekä *John Granlund* (1951) s. 262.

Klassinen taistelukohtaus Suomenlahden jäällä Olaus Magnuksen "Carta marinasta" (1539).

net lukijakunnalleen itsevaltaisen, verenhimoisen ja epänormaalin tyrannin perikuvaksi.

Ruotsin valtionjohdolla oli erityisiä vaikeuksia suhteissaan Iivanaan senkin vuoksi, että Juhana III joutui heti valtaan noustessaan tiukasti vastakkain Venäjän tsaarin kanssa. Iivana oli näet lähettänyt Tukholmaan lähetyskunnan juuri siihen aikaan, jolloin mielisairas Eerik XIV syöstiin vallasta ja jolloin herttuat Juhana ja Kaarle vuonna 1568 ottivat valtakunnan ohjat käsiinsä. Lähetyskunnan tehtävänä oli tuoda tsaarin vangituksi luuleman Juhanan puoliso Katariina Jagellonica, Puolan kuninkaan sisar, vankina Venäjälle. Katariinan luovuttamisesta hänen aikaisemmin hylkäämälleen barbaariselle kosijalle ei muuttuneissa oloissa tietenkään tullut mitään, ja väkijoukko pahoinpiteli Venäjän lähettäviä, kun heidän aikeensa oli tullut tunnetuksi.

Nämä tapahtumat ennakoivat sodan syntymistä Ruotsin ja Venäjän välille vuonna 1570. Juhana III oli kuitenkin ehtinyt lähettää Venäjälle suuren lähetyskunnan Turun piispan *Paavali Juustenin* johdolla, ja tsaari kohdisti siihen raivonsa kostakseen omille lähettävilleen Tukholmassa tehdyn vääryyden. Lähetystön vaiheista kertoo Paavali Juustenin käsinkirjoitettu

kertomus, *Acta legationis Muscovitica per Paulum Juusten, Episcopum Aboensem, breviter comprehensa*.¹³ Se on kauttaaltaan autenttinen kuvaus lähetystön vaiheista, erään arvelun mukaan pääasiassa kirjoitettukin Venäjällä, missä Juusten vankeutensa aikana muutenkin teki kirjallisia töitä valmistellen latinaista postillaansa.¹⁴

Varsinaisen Venäjän tuntemuksen kannalta Juustenin teoksella ei ole paljon annettavaa, sillä kirjoittaja keskittyi yksinomaan kuvailemaan lähetystönsä vaiheita ilman lisäyksiä tai sivuseikkoja, jotka olisivat voineet valottaa maata ja kansaa. Jonkin verran tietoja Juusten kuitenkin antaa venäläisten tavasta ottaa vastaan diplomaatteja rajalla, tervehdysten vaihtamisesta rajalinnan venäläisen käskynhaltijan kanssa, vastaanotosta Novgorodiin tullessa ja tsaarin loppujen lopuksi tarjoamasta juhla-ateriasta.¹⁵ Muuten kertomus on luetteloa lähetystön kärsimyksistä sekä kuvausta venäläisistä ansaitsemattomien rangaistusten sadistisina toimeenpanijoina. Tällaisena kauhukronikkana Juustenin kertomus vastasi propagandateholtaan täysin liivinmaalaisten kärsimyskertomuksia. Se varmaanakin jyrkensi suhtautumista Venäjään Ruotsissa ja Suomessa, jossa piispa itse vielä levitti suullista tietoa onnettomista vaiheistaan. Piispan vaakunakilpikin, jonka kuva on ohessa (s. 52), symbolisoi hänen marttyyriin kohtaloaan Venäjän-matkalla.

Mainitun kertomuksen lisäksi saman lähetystön vaiheita kuvaa toinenkin kertova lähde, sihteeri Matthias Schubertin saksankielinen runokertomus *Reusische relation in gesanckweis gestellet im Ton: Ach Gott in deinem trone, mittheide uns deine gnad*, joka oli tarkoitettu laulettavaksi. Se vastaa sisällöltään täysin Juustenin esitystä. Toisin kuin Juusten — jonka tekstissä vain tapahtumat puhuvat — on Schubert kuitenkin ottanut mukaan ruotsalaista ulkopoliittista propagandaa, joka on syntyperältään liivinmaalaisen kirjoittajan säikeissä taitavasti

13) Juustenin relaatio on painettuna *H.G. Porthan, Narratio Pauli Juusten de Legatione sua Russica. Opera selecta. III s. 385—419*. Suomenkielinen käännös, jota seuraavassa on käytetty, sisältyy *J.J. Mikkola, Lännen ja idän rajoilta s. 123—180*.

14) *Rolf Dencker, Der finnländische Bischof Paul Juusten und seine Mission in Russland s. 51*.

15) *Paavali Juusten, Lyhyt kertomus siitä lähetystehtävästä, jonka Turun piispa Paavali Juusten suoritti Moskovassa s. 125—126, 127 ja 176*.

sovitettu runon keskeiseen teemaan, venäläis- ja turkkilaisvaaran rinnastamiseen.¹⁶

Juhana III:n ja Iivana IV:n näinä aikoina täydellistä välirikkoa valottaa erinomaisesti diplomaattinen haukkumakirjeenvaihto, joka Tukholmassa jäljennettiin kahteen kopiokirjaan opetukseksi tuleville polville siitä, miten idän hirviön kanssa oli riideltä ja sana annettu sanasta. Tärkeämpi näistä niteistä kantaa otsikkoa *Konung Johans och Ivan Wasiliewitz Bref Ifrån 1568 till 1577*.¹⁷ Hallitsijat keskustelivat tässä kirjeenvaihdossa kiihtyneeseen sävyyn lähettiläilleen tehdyistä vääryyksistä, Katariinan luovuttamisvaatimukseen johtaneesta tapahtumasarjasta, valtakuntiansa asemasta Euroopan valtioiden joukossa ja lopulta omista henkilöistään, sukujuuristaan ja arvoistaan.

Kirjeistä mehevimpiä on Iivanan pitkä, vuoroin naiiviin, vuoroin ivalliseen tyyliin seipitetty epistola, joka on päivätty Moskovassa 17. p:nä heinäkuuta vuonna 7080 maailman luomisen jälkeen, mikä tarkoitti vuotta 1571. ”Me Iivana Vasiljevitsh, kaiken Venäjän herra ja suuriruhtinas, Vladimirin, Moskovan, Novgorodin jne. hallitsija, kirjoitamme Juhana Kustaanpojalle, joka oman väittämänsä mukaan on Ruotsin, Göötan ja Venden kuningas ja joka isän puolelta polveutuu eräästä Smoolannin kylästä”, alkoi tsaarin kirje. ”Sinä et ollenkaan tiedä, miten Sinun olisi kirjoitettava meille”, sanotaan jatkossa, jossa tsaari korosti, ettei Ruotsi ollut mikään ”valtava kuningaskunta, joka pystyisi puolustamaan Sinua kaikkia vihollisiasi vastaan”, vaan pieni Tanskasta irtautunut valtio, jonka sopi olla suoraan tekemisissä Novgorodin, mutta ei Venäjän tsaarin kanssa. ”Ennenkuin isäsi tuli valtaan, emme olleet kuulleet Ruotsin kuningaskunnasta”, Iivana väitti. ”Kirjoitit viime kirjeessäsi, että haluat pitää rauhan kanssamme. Jos olisit järkevä, käsittäisit, että maasta on pitkä matka taivaaseen”; yhtä kaukana Juhanan yläpuolella oli myös Moskovan hallitsija. ”Tahdot ärsyttää ruhtinaallista armoamme”, kirjoitti Iivana, ”mutta jos et peräänny aikeessasi, käy niin, että Ruotsille tapahtuu kerrassaan kohtalokas ja vaikea vahinko”.

16) *Matthias Schubert*, Klagodikt öfver en svensk Beskicknings lidanden i Ryssland under åren 1569—72 (julk. 1888).

17) Julk. *Harld Hjärne*, teoksessa *Historiskt Bibliotek VII*. Utgifvet af Carl Silfverstolpe. Stockholm 1880 s. 533—554.

Tämä tsaarillinen kirje sai Juhanan niskakarvat pystyyn, ja hänen vastauksensa, joka on päivätty Tukholmassa huhtikuun 18. p:nä 1573, on todella värikäs asiakirja. ”Mitä järjetöntä ja moukkamaista ylimielisyyttä, valhetta ja vähättelyä kohdistatkaan meihin”, huudahti Juhana kohta aluksi. ”Varmaan on isäsi ollut joku munkki tai maamoukka, koska kirjoitat niin taitamattomasti, aivan kuin olisit kasvanut talonpoikien tai irtolaisien parissa, jotka eivät ymmärrä kunniaa yhtään mitään.” Iivana oli näet esittänyt mitä suurimman valheen sanoessaan, että Kustaa Vaasa ”oli talonpoika, smoolantilainen eikä ollenkaan aatelissukua”. Siksi Juhana jatkoi: ”Sinä puhut kuin sokea väristä” ja esitteli sitten aika perusteellisesti Vaasa-suvun polveutumista ja genealogiaa. Erityisesti häntä kiukutti, että Iivana oli pannut Kustaa-kuninkaan syntymään Smoolannissa eikä kuten oikein oli Uplannissa. ”Kiitämme Jumalaa, että kaikki kristityt kuninkaas ovat antaneet meille sen arvon mikä meille kuuluu — paitsi tietenkin Sinä, jolla on vain sian järki”, julisti Juhana. ”Sinä kirjoitat niin paljon pilkataksesi ja haukuaksesi meitä ja olet liannut siksi niin paljon valheella, ettei se varmaan koskaan tule puhtaaksi.” Ja Juhanan loppurepliikki kuului: ”Tulkoon Sinusta itsestäsi stratnikki ja kunniaton orja ja epäkristillinen päävähättelijä ja tyranni, joka jo todella oletkin, koska et pidä arvossa lupausta, kunniaa, sinettiä, kirjettä etkä totuutta, mikä on hyvinkin todistettu.”

Tässä kirjeitse tapahtuneessa riitelystä välähtää jo esiin Juhana III:n syytös, että Iivana oli tyranni. Aihetta kehitti eteenpäin ruotsalainen *Ericus Falck* (Gothus) pienessä lentokirjassaan *Panegyricus de victoria expectatissima serenissimi ac potentissimi Regis Sueciae contra Moschum*, jolla haluttiin levittää tietoa vuonna 1581 tapahtuneesta Narvan valloituksesta ulkomaille.¹⁸ Kirjoittaja Erik Falck kuului niihin muutamii nuorukaisiin, jotka paavin lähettiläs Antonio Possevino oli Ruotsissa käydessään saanut houkutelluksi lähtemään Euroopan kotoihin oppikeskuksiin. Nuoren miehen yhteys venäläiseen sivistyspiiriin ei kuitenkaan johtunut Possevinosta, joka ei tuohon aikaan vielä ollut kirjoittanut omaa teostaan Moskovan valta-

18) *Ericus Falck Gothus, Panegyricus de victoria expectatissima serenissimi ac potentissimi Regis Sueciae contra Moschum, in quo etiam causae suscepti Belli, aliaque, eo spectantia celebrantur. Viennae 1582.*

kunnasta, vaan siitä seikasta, että Falckin isä, Linköpingin piispa Erik Falck vanhempi, oli toiminut Eerik XIV:n lähettäläänä Moskovassa ja Novgorodissa vuonna 1561.¹⁹ Kotoa saamiensa vaikutelmien lisäksi Falck ei näytä käyttäneen mitään tunnettua kirjallista lähdettä, vaan hänen esityksensä Iivana Julmasta perustunee pelkästään siihen, että hän tunsi venäläisten maineen Länsi-Euroopassa. Tämän länsimaisen Venäjänkuvan aineksista hän muotoili taitavasti irvikuvan Moskovan tsaarista.

Tuntuu hyvin mahdolliselta, että Juhana III vaikutti "Panegyricuksen" syntyyn. Teoksen tehtävänä oli hälventää tyytymättömyyttä, jota Keski- ja Länsi-Euroopassa tunnettiin Narvan merisaartoa ja valloitusta kohtaan, koska ne olivat häirinneet tuottoisaa kaupankäyntiä Venäjän kanssa. Lisäksi kuningas halusi selittää Eerik XIV:n viraltapanemisen välttämättömyyttä, joka sekin oli herättänyt kysymyksiä ulkomailla.²⁰

Propagandaluonteensa vuoksi "Panegyricus" ei sisällä monia eikä yksityiskohtaisia tietoja Venäjästä. Siihen sisältyy kaksi jaksoa, joista ensimmäisessä vertaillaan Iivanaa ja Juhanaa, toisessa taas kuvataan Ruotsin historiaa Kustaa Vaasasta Juhanan uusimpiin idässä saamiin voittoihin. Erityisesti alkupuoli on muotoiltu taiteellisesti ja hahmottaa kaksi henkilökuvaa, oikeudenmukaisen rex justuksen eli Juhana III:n ja verenhimoisen tyrannin eli Iivana Julman. Jo ensimmäisissä lauseissaan kirjoittaja mainitsee, että Moskovan hallitsijan kauhuteot ja luonne tunnetaan kaikkialla hyvin ja puhuvat puolestaan.²¹ Sitten hän viittaa Liivinmaahan, Liettuaan, Tatariaan, Puolaan ja Ruotsiin, jotka ovat saaneet kärsiä tsaarin julmuudesta. Moskovalainen on tavoiltaan moukka, raaka ja vailla sivistyksen ja vieraiden kielten taidon tuomaa hienostusta. Kun hän ei pysty herättämään kunnioitusta hyvillä ominaisuuksillaan, hän herättää sitä julmuudellaan, joka kohdistuu erityisesti aateliin. Ruotsin kuningas oli hänen vastakohtansa, rauhaa rakastava, tieteitä ja taiteita suosiva, ulkomaalaisille kohtelias ja kielitaitoinen ruhtinas. On voitu todeta, että Falckin teoksessa esitetty ihan-

19) *Bengt Hildebrand med bidrag av Birgitta Lager*, Erik Falck d.y. s. 120.

20) Kokonaisanalyysin teoksesta tarjoaa *Sverker Arnoldsson Johan III:s litterära självporträtt* (1946). Teoksen tendenssiä käsitellään s. 51—52.

21) *Ericus Falck Gothus*, Panegyricus. Sivut numeroimattomat.

noitu kuva Juhanasta antoi suunnan myöhemmille kuvauksille tästä hallitsijasta.²² Iivana Julman muotokuva tarvittiin teoksessa, kun oli perusteltava sotaa Venäjää vastaan ja luotava Juhanan hyveille tehokkaampi ja mustempi tausta kuin Eerik XIV.

Kaikkein merkittävin ruotsalainen kuvaus Iivana Julmasta on kuitenkin käsikirjoitus *Historia om Tyrannens i Ryssland Ivan Basiliwitz grufliga gerningar, redan i thes lifstid upptecknad* (Venäjän tyrannin Iivana Vasiljevitchin hirmutekojen historia, joka on merkitty muistiin jo hänen eläessään). Kuten teoksen otsikko sanoo, se lienee kirjoitettu ennen Iivanan vuonna 1584 tapahtunutta kuolemaa. Tämän teoksen laatija tai kääntäjä on tuntematon, sillä säilyneestä kappaleesta²³ puuttuu nimiölehti, jolla kirjoittajan nimi on mahdollisesti mainittu. Säilynyt pientä kvarttokokoa oleva 114-sivuinen teos ei ehkä edes ole alkuperäinen, vaan hieman myöhemmin tehty jäljennös, sillä käsiala vaikuttaa selvästi 1580-lukua myöhäisemmältä. Sisältö on kyllä puolestaan sangen vankasti juuri Iivana Julman omalta ajalta.

”*Historia om Tyrannens i Ryssland Ivan Basiliwitz grufliga gerningar*” on itsenäinen hengentuote vain varsin rajallisesti. Se koostuu kolmesta jaksosta, joista ensimmäinen ja pisin on melkoisen vapaa ruotsinnos liivinmaalaisten *Johann Tauben* ja *Elert Krusen* Iivana IV:n historiasta vuodelta 1572. Sitä ei koskaan painettu, mutta sen jäljennöksiä kierteli eri puolilla Pohjois-Eurooppaa.²⁴ Taube ja Kruse mainitaan käsikirjoituksessa,²⁵ mutta missään ei sanota, että kysymyksessä oli mukaelma osasta heidän teostaan. Tämän havaitsee kuitenkin helposti, kun asettaa tekstit rinnakkain ja tutkii niitä lause lauseelta.²⁶

Esityksen loppupuolella Taubelta ja Kruselta lainattua aineistoa käsitellään käsikirjoituksessa melko vapaasti, jopa niin, ettei oikein voi puhua käännöksestä (aukeamat 30—33 ja 39—48). Ennen muuta näillä sivuilla on sellaisia kiinnekohtia Ruotsin idänpolitiikkaan, joita niiden esikuvassa ei ole, esimerkiksi

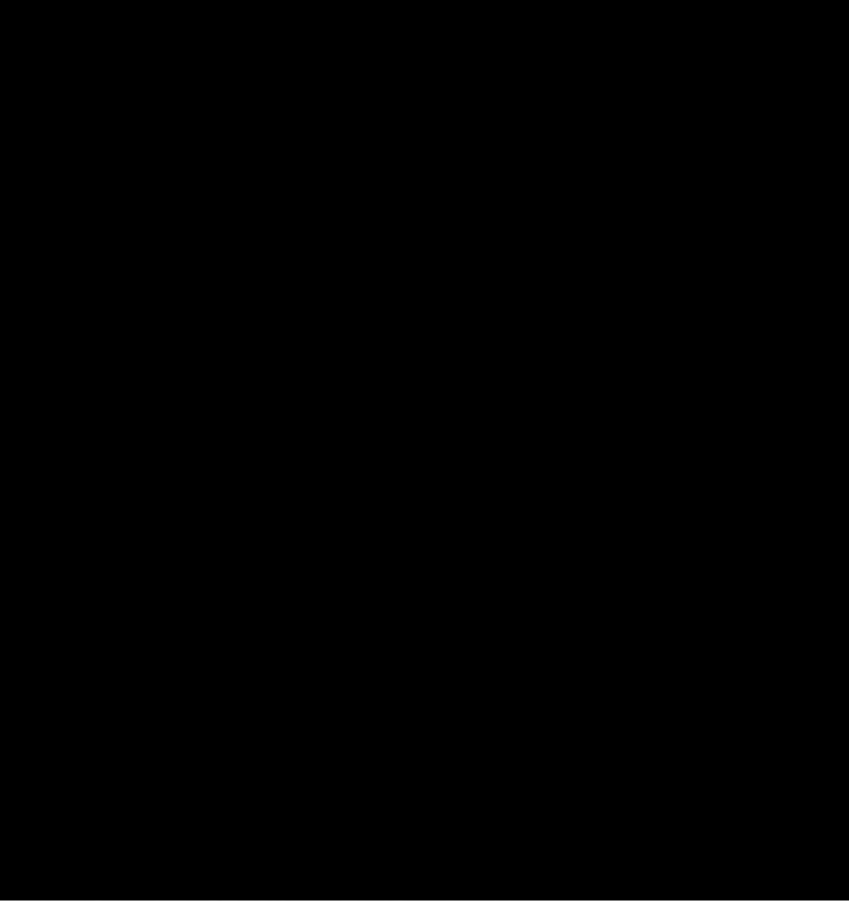
22) *Bengt Hildebrand med bidrag av Birgitta Lager*, Erik Falck d.y. s. 124.

23) RVA, Skoklostersamlingen E 9010.

24) *Johann Taube und Elert Kruse, Zar Iwan der Grausame. Beiträge zur Kenntniss Russlands und seiner Geschichte I* (1818) s. 185—238.

25) *Historia*, 48. aukeama.

26) Ks. *Kari Tarkiainen, Petrus Petrejus som skildrare av Ryssland* (1973) s. 267—268.

Iivana IV Vasiljevõtsh, liikanimeltä Julma.

esityksiä ruotsalaisista vangeista tai Käkisalmen oloista.²⁷ Merkillisin ero on kuitenkin, että kirjoittaja on Taubelta ja Kruselta lainaamansa tekstin jälkeen (aukeamille 33—39) sijoittanut kuvauksen Paavali Juustenin lähetystön vaiheista Novgorodissa vuonna 1570. Tätä kuvausta en ole tavannut mistään muualta. Se poikkeaa piispan edellä mainitusta kertomuksesta monin kohdin. Selonteko alkaa kertomuksella audienssista

27) Historia, 30, aukeama, ja *Johann Taube und Elert Kruse*, m.t. s. 220—221.

Novgorodin linnassa tammikuun 7. pnä 1570 ja päättyy kuvaukseen lähetystön tulosta Moskovaan. Venäläisten värikkäät puheet ja vieras ympäristö selostetaan tekstissä aivan toisin kuin Juustenin kuivassa esityksessä.

”Historian” viimeinen jakso (aukeamat 48—58) kuvaa Iivana Julman hirmutekoja Liivinmaalla vuonna 1577 eikä nojaudu Krusen ja Tauben esitykseen. Kirjoittaja sanoo (aukeamilla 48—49) esityksensä perustuvan nimeltä mainitsemattomaan liivinmaalaiseen kronikkaan ja tarkoittaa luultavasti Balthasar Russowin tunnettua teosta ”Chronica der Prouintz Lyfflandt” (ensimmäinen painos 1578, toinen painos 1584). Tosin Russowin teksti on melkoisesti lyhyempi kuin ”Historian” laatijan esitys, mutta yhtäläisyydet ovat silti monet, mitä rakenteeseen ja tapahtumien järjestykseen tulee.²⁸

Näihin lähteisiinä nojaten ”Historia om Tyrannens i Ryssland Ivan Basiliwitz grufliga gerningar” -teoksen kirjoittaja esittää erittäin värikkään ja vauhdikkaan muotokuvan Venäjän tunnetuimmasta hirmuhallsijasta. Erityisen innostuneesti kirjoittaja on kuvannut Iivanan sisäpoliittisen poliisi- ja urkkijajärjestön opritshninan muodostamista ja toimintaa. Tämän järjestön jäsenet tsaari kokosi vähäisemmästä pajaristosta antaen terrorijoukkoihinsa liittyville henkilöille erinomaiset palkkaedut. Esitykseen on liitetty sen valan teksti, jonka jokainen opritshnina-mies sai vanna Iivanan edessä ja jossa hän lupasi heti saattaa hallitsijan tietoon kaikki tämän persoonaa vastaan kohdistuvat vaaralliset salahankkeet.

Opritshninan riveihin liittyneille otettiin kirjoittajan mukaan läänitykset rikkailta pajareilta, jotka sitten karkotettiin toisiin maanääriin: ”Heidän vaimonsa ja lapsensakin ajettiin kerjäämään, jotta he saisivat kokoon rahat päästäkseen miestensä luo. Sellaisen tyrannian hän kohdisti parhaaseen aateliinsa, ja vaikka hän sanoi sen tapahtuvan hyvässä tarkoituksessa, oli ilmeistä, että toimenpide oli aivan mielivaltainen ja loukkasi syvästi sekä ihmisiä että Jumalaa”.

Toisaalla kirjoittaja vielä sanoi, että järjestöön otettiin ”alhaisimmat heittiöt, jotka suuriruhtinas saattoi löytää”. Muut pajarit ”ajettiin kylmimpään talvisäähän iskuin ja lyönnein,

28) Se sisältyy *Balthasar Russow, Chronica der Prouintz Lyfflandt*. Bart 1584, s. 103 ff.

pois taloistaan ja tiluksiltaan, niin että monet jalot rouvat ja naiset synnyttivät lapsensakin teillä . . . joilla he kaikki kuolivat nälkään, pakkaseen ja kylmään, ja heitä oli monta tuhatta henkeä . . . Koirat, petolinnut ja villieläimet repivät heitä ja söivät suihinsa heidän ruumiinsa, eikä kukaan saanut osoittaa heille mitään armeliaisuutta.” Täysin päinvastainen oli opritshninan riveihin otettujen tilanne:

”Niinpä ne, jotka aikaisemmin tekivät kehnoimmat`työt, saivat komentaakseen monta sataa miestä, ja ne, joilla ei ennen ollut kolikkoakaan kukkarossaan, saivat vaatia kansalta mitä tahansa, rahaa ja ruokaa, mistä syystä he saattoivat ansaita vuodessa saman verran kuin ennen kymmenen vuoden aikana ja hankkia itselleen komeita tiluksia ja omaisuutta . . . mutta kuitenkin nämä uudenuutukaiset pajarit eivät olleet sodassa vihollisia vastaan yhtä hyviä kuin entiset olivat olleet.” Ja kirjoittaja jatkoi: ”Mutta suuriruhtinas ei tyytynyt siihen, että hän ajoi täysin perikatoon maaseudun pajarit ja antoi heidän opritshninansa ryöstettäväiksi. Hän salli myös sen, että rikkaat ruhtinaat, pajarit, porvarit ja talonpojat joutuivat monenlaisien konnankoukkujen uhreiksi. Opritshninan jäsenet esimerkiksi lähettivät palvelijoitaan rikkaiden pajareiden tai porvareiden taloihin ja varustivat heidät runsailla rahasummilla. Uudessa työpaikassaan palvelijat sanoivat, ettei heillä ollut entistä isäntää, ja ilmoittivat kotipaikakseen väärän kaupungin tai kylän. Sen jälkeen opritshnikit hyökkäsivät tuohon taloon mukanaan todistajana pristavi tai profossi ja muka keksivät yllätyksekseen siellä olevat palvelijansa ja löysivät näiltä muka varastettua rahaa enemmän kuin 1 000 ruplaa . . . Lopuksi kävi niin, että pajarit, jotka olivat ottaneet nuo palvelijat suojelukseensa, tuomittiin hirvittäviin rangaistuksiin.” Kerrottuaan vielä muita esimerkkejä opritshnikkien tekemistä kepposista kirjoittaja huudahti: ”Sellaisia ja muita samantapaisia konnankoukkuja, sortoa ja tyranniaa täytyi noiden opritshnikkien harjoittaa suuriruhtinaan käskystä, ja he olivatkin luonnostaan taipuvaisia tuollaiseen epärehellisyteen, kelvottomuuteen ja kepposten tekoon ja halukkaita antautumaan tällaisten tarkoitusten välikappaleiksi niin ylhäisten ja alhaistenkin luona, niin maallisten kuin hengellistenkin herrojen kiusaksi ja päänmekoksi.”

Lopuksi kirjoittaja kuvasi opritshninan jäsenten asun — mustan munkinpuvun, joka oli päärmätty mustalla lampaannahal-

la, karkean huopahatun sekä soopelin- tai nädännahoin koristetun kultakirjontaisen ihokkaan. Heidän ratsujensa ohjaksista riippui koiran pää, joka oli heidän valppautensa symboli, ja kypärien kärkeä koristi luuta, joka kertoi, että he luutivat Iivanan käskystä Venäjän puhtaaksi.

Opritsnhikeista koostui veljestö tai munkkikunta, jonka apotina tsaari itse oli. Kirjoittaja kuvaili sangen yksityiskohtaisesti veljien elämää luostarissa, jossa suuriruhtinas poikineen soitti kirkonkelloja, kun kaikki kokoontuivat aamuhämärissä jumalanpalvelukseen. Yhteisen varhaisaamiaisen jälkeen Iivana kulutti aikaansa piinauttamalla silloin tällöin jonkun ihmisen hengiltä, "mikä näytelmä tuotti hänelle erityistä iloa ja virkistystä, onpa olemassa todistuksia, joiden mukaan hän ei koskaan ollut paremmalla tuulella kuin palatessaan kidutuspaikalta". Tällaiset olivat tsaarin huvitukset iltapäivään asti, jolloin hän meni veljestönsä toiseen jumalanpalvelukseen ja viipyi siellä yhteiseen ilta-ateriaan asti.

Mentyään lopulta yöpuulle tsaari kutsutti tuntemattoman kirjailijan mukaan kolme vanhaa ja sokeaa miestä makuukamariinsa kertomaan satuja. Nukahdettuaan lopulta näiden tarinoiden vaikutuksesta Iivana heräsi uudelleen kello 12 keskiyön messuun, jota kesti kello kolmeen aamulla. Kirjoittaja on selvästi kuohuksissaan siitä, että tsaari sekoitti julmuuksiinsa uskontoa: "Mutta mitä maailmallista menoa, murhia, miestappoja, kuoliaaksi iskemistä ja kaikenlaista tyranniaa hän harjoittikaan tai muuta hallitustointa, niin sen hän teki mieluiten kirkossa suorittaen näitä toimia pyövelin tai teloittajan asemesta usein itse tai käyttäen niihin hengellisiä pyhiä veljiään."

Sitten "Historia"-teoksessa seuraa pöyristyttävä ja pitkästyttävä sarja kuvauksia yksittäisistä veriteoista, joiden uhreiksi nimeltä mainitut ylhäiset herrat olivat joutuneet. Välillä kuvaus laajenee esitykseksi verisistä joukkomurhista, joiden näyttämönä olivat kadut ja torit, ja silmittömästä ja uhreja valikointimattomasta terrorista. Kaamea ja myrkyllinen huuru nousi murhien jäljiltä Venäjän kaupunkien kaduilta ja kujilta. Kronikka ei mitenkään selitä, miksi murhat tapahtuivat, mitkä Iivanan tarkoitukset olivat. Tapahtumat nähdään yksinomaan seurauksina tsaarin julmasta luonteesta eikä mitään kysymyksiä niiden taustasta esitetä.

Kuvaus metropoliitta Kolitzowin murhasta vuonna 1569 on tässä suhteessa sangen tyypillinen. Kirjoittaja ylisti tätä kir-

Liivinmaalainen lentokirjanen vuodelta 1561. Kungliga Biblioteket, Tukholma.

Iivana IV Julma Liivinmaan sodassa. Kuva Leo Sieversin teoksesta "Deutsche und Russen" (1980).

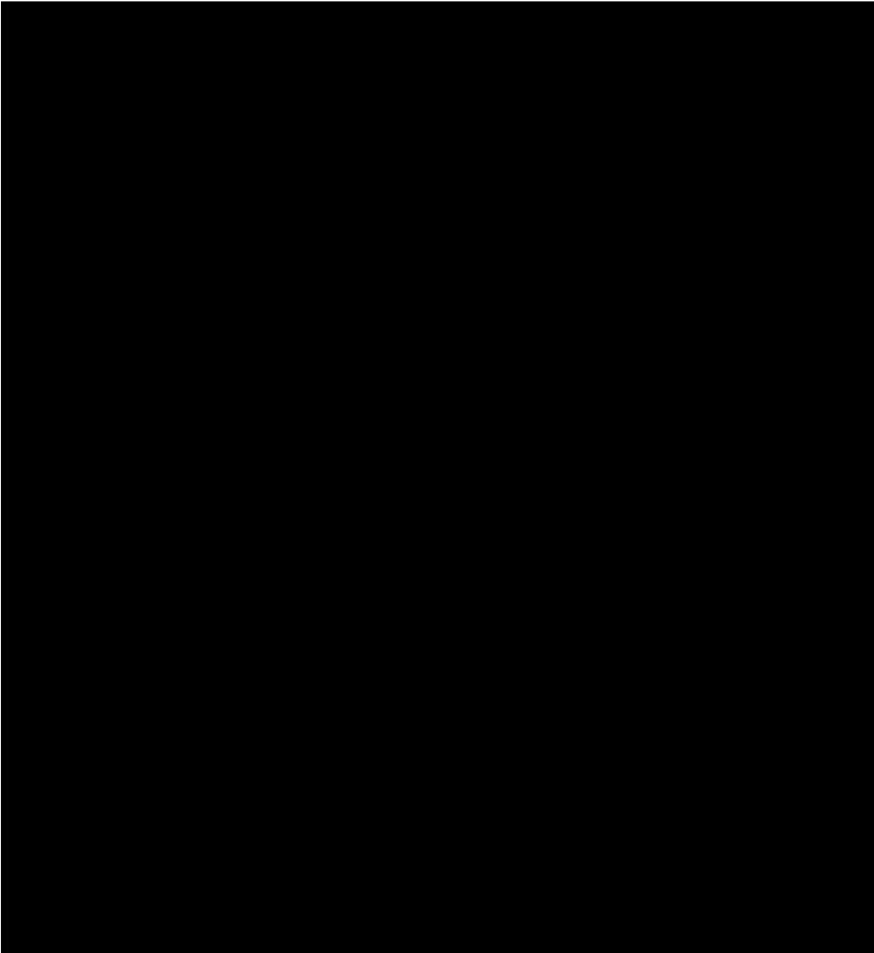
konmiestä "suorasukaiseksi ja rehelliseksi herraksi, joka palvoi ahkerasti Jumalaa" ja oli kasvanut askeettisissa oloissa Solovetskin luostarissa. Metropoliitta yritti parhaansa mukaan saada suuriruhtinasta luopumaan julmasta tyranniasta. Hän sanoi, että oli suuri häpeä, että sekä tataareilla että pakanoilla oli laki ja oikeus, mutta ei venäläisillä. Tietenkin hänen kohtalonsa oli hirveä kuolema kiduttajan käsissä. Tästä yksilöön kohdistuneesta kauhuteosta "Historia"-teoksen laatija siirtyi kuvailemaan verilöylyjä, joiden uhreiksi joutuivat kokonaiset kaupungit, nimittäin Novgorod ja Tver, koska niiden asukkaat olivat herättäneet itsevaltiaan epäluuloja.

Tähän kohtaan kertomuksessa osuu Paavali Juustenin lähetystön kohtelun kuvaus. "Samaan aikaan olivat suurivaltaisen ja ylhäissyntyisen ruhtinaan ja herran, herra Juhana III:n, Ruotsin, Göötan ja Venden kuninkaan, armollisimman herramme valtuuttamat lähettiläät, sekä ylhäisaateliset että sängen oppineet, viisaat ja järkevät miehet" käymässä Venäjällä, kronikoitsija sanoo ja luettelee sitten diplomaatit: Paavali Juusten, Tönne Olavinpoika, Matthias Schubert ja Engelbrekt Nilsinpoika, kaikkiaan noin 60 tai 70 henkilöä. "Vastoin kaikkea rehellisyyttä ja lähettiläiden oikeutta, rikkoen itse antamansa turva-

kirjan suuriruhtinas käsitteli heitä kehnosti ja piti heitä pahemmassa kuin vankeudessa”, esitys jatkuu. Juusten kumppaneineen sai viettää viisitoista yksitoikkoista viikkoa Novgorodin tyrmässä, kunnes Iivana itse tuli kaupunkiin. Hän houkutteli lähettiläät linnaan muka pitoihin, ”mutta kun he saapuivat perille, he kohta näkivät, mitkä kemut heille oli valmistettu. Linna vilisi sotaväkeä täysissä asevarustuksissa — haarniskoissa, panssaripaidoissa, jousin, nuolin ja sapelein varustettuna venäläiseen tapaan, ja väkijoukko alkoi huutaa heille hävyttömyyksiä ja ahdistaa heitä kuin koiralaumaa kohti palatsin portaita.” Noilla rappusilla suuriruhtinaan palvelija tiedusteli Juustenilta ivallisen kohteliaasti, kuinka ruotsalaiset olivat viihtyneet Novgorodissa. Vielä pahemmaksi tilanne muuttui sisällä linnassa, sillä lähettiläitä vaadittiin kohtelevaan Novgorodin käskynhaltijaa samalla arvonnalla kuin Ruotsin kuningasta. Kun Juusten oli päättäväisesti kieltäytynyt tekemästä rauhaa käskynhaltijan ruhtinas Peter Danilovitsh Pronskin kanssa, tämä äkkiä suuttui ja huusi ”luokseen pajareita, joita seisoi oven luona, ja käski ajamaan lähettiläät ulos kuin koirat ja viemään heidät takaisin vankitorniinsa, jossa he saisivat istua miettimässä sanojaan, ja kun Juusten kumppaneineen oli paluumatkalla ehtinyt suuren sillan luo, pajarit ryntäsivät äkkiä heidän kimppuunsa, kaatoivat heidän rekensä ja riistivät heidän hevosensa ja ajoivat heidät jalkaisin takaisin linnan eteen kuin lammaskatraan, tyrkkien heitä ampuma-aseittensa piipuilla ja muilla aseilla, mitä heillä oli käsillä, ja sanoen: juoskaa nyt, Ruotsin koirat, ja käyttäen muita sopimattomia ilmauksia ja herjoja, joita kristitty kertoja ei voi tässä toistaa”.

Sitten Ruotsin lähetyskunta tungettiin tsaarin kidutuskammioon, jonne myös opritshninan miehiä ilmaantui paljastetut sapelit käsissään uhaten hakata Juustenin ja hänen seuralaisensa tuossa tuokiossa kappaleiksi. Lähettiläiltä riistettiin vaatteet, heidät ajettiin paitasillaan ulos värjötteleeseen, nostettiin hevosten selkään ja vietiin hyvää ravia takaisin vankilaansa, jonne uhkaava väkijoukko oli kerääntynyt ryöstämään lähetyskunnan omaisuutta. Meheviä haukkumasanvoja heittelevät opritshninan jäsenet muistuttivat Juustenille, että heidän suuriruhtinaansa kosti kärsimänsä pahan kaksinkertaisesti, mutta palkitsi hyvät työt kymmenkertaisesti.

Tämän alentavan välikohtauksen ja nälässä pitämisen jälkeen Turun piispa vietiin seurueineen Moskovaan, jossa he eli-

Paavali Juustenin aatelisvaakuna, jonka aiheen ovat antaneet hänen kärsimyksensä Venäjällä. RVA, Genealogica 113.

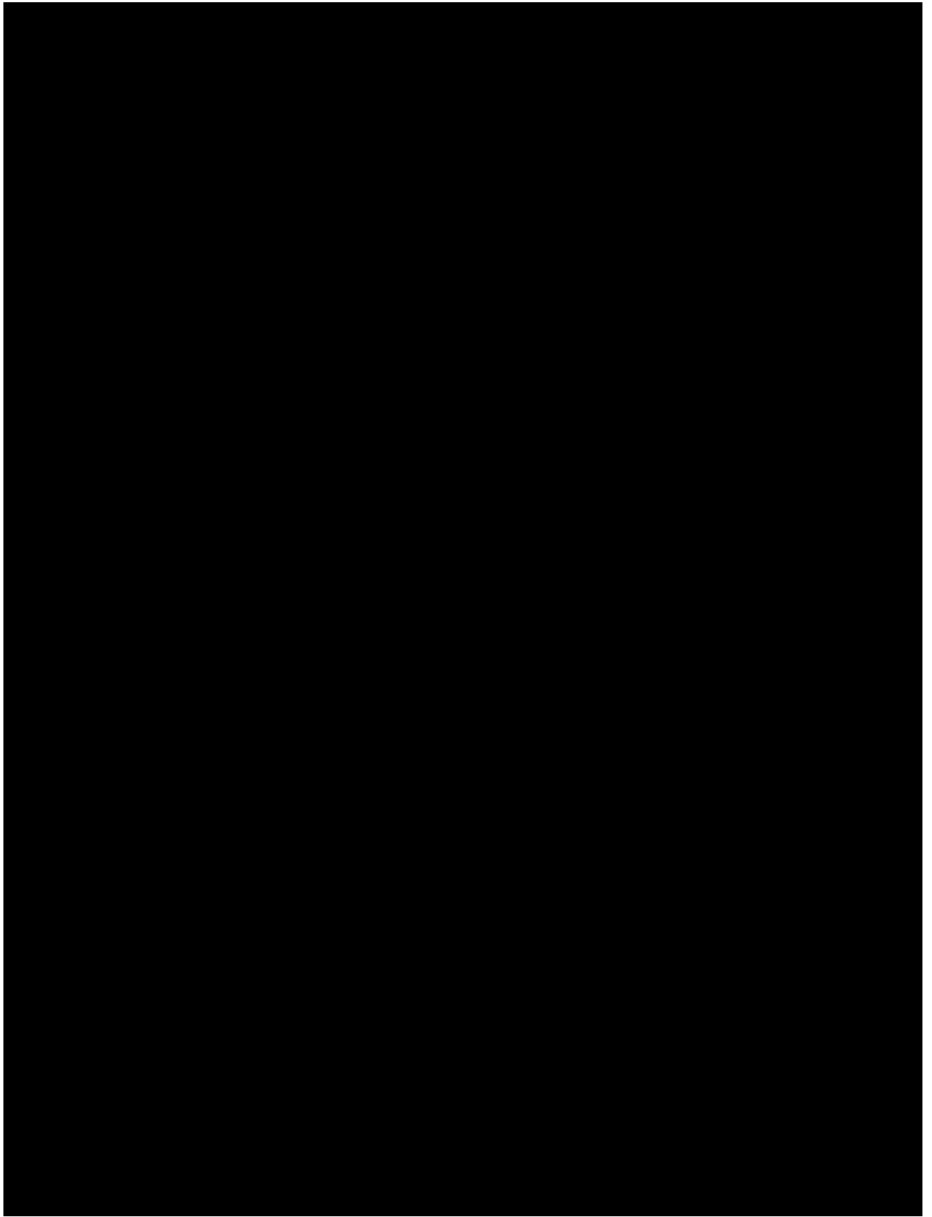
vät miltei vedellä ja leivällä seitsemäntoista viikkoa. Juusten sairastui kurjasta ravinnosta ja hermojärkytyksestä pahoin. Venäläisten tarkoituksena oli kronikan mukaan nujertaa suomalainen piispa niin, että hän suostuisi mihin tahansa. Suuriruhti-

nas olisi sitten armollisesti hyväksynyt lähettilään rukoukset, joiden sisällön hän itse oli sanellut. Kun Juusten kuitenkin pysyi itsepäisenä, lähetyskunta karkotettiin 60 virstan päähän Muromiin tataarien rajan suuntaan. Siellä he viettivät puoli-toista vuotta vankeudessa Ruotsin ja Venäjän välille puhjenneen sodan tehtyä heidän paluunsa aivan mahdottomaksi. Tsaari toimi siis täysin vastoin "lähettiläiden oikeutta" ja turvakirjansa lupauksia, "Historia"-teos sanoo. Kun lähetystö oli tullut Venäjälle, siihen oli kuulunut 67 henkilöä, mutta kun se palasi, siinä oli jäljellä vain 30.

Ruotsin historiaan liittyvän katkelman jälkeen teoksessa käsitellään jo edellä mainitulla tavalla Liivinmaan suunnalla käytyä sotaa kaikkine julmuuksineen. Näitä kuvauksia ei tässä enää lainata. Kirjan päätöskappaleissa sanotaan seuraavaa:

"Kaiken lopuksi haluamme sanoa, että sellaista kiusaamista ja tyranniaa, mitä mainittu suuriruhtinas Iivana Vasiljevitch on harjoittanut niin Venäjällä kuin Liivinmaallakin ja vielä tänäkin päivänä harjoittaa, ei voi kuvata paperin loppumatta kesken, jos siitä nimittäin kertoo täsmälleen ja oikein. Lukijallekin tähän asiaan tutustuminen on niin murheellista ja hirvittävää, ettei häntä voi taivuttaa lukemaan asiasta miten paljon tahansa. Siksi olemmekin kertoneet tästä kiusaamisesta hyvin lyhyesti tässä teoksessa.

Valaiskoon mahtava ikuinen Jumala kaikkien kristillisten herrojen ja hallitsijoiden sydämet, että he näkisivät köyhien alamaistensa parhaan ja yhteistuumin ja tarpeeksi ajoissa tukahduttaisivat mainitun suuriruhtinaan tyrannian ja jumalattomat hankkeet, että he tekisivät yhdessä vastarintaa, jotta julma ja paha perivihollinen ajettaisiin pois tekemästä sitä paha, mitä hän niin kauhistuttavasti on tehnyt köyhälle kristitylle kansalle. Ja antakoon Jumala kaikille maille ja kansoille Jumalaa pelkääviä, lempeitä ja oikeamielisiä kuninkaita ja hallitsijoita, sellaisia joita Hän on lempeästä vapaasta tahdostaan suonut meille ruotsalaisille. Suokoon Jumala, että saisimme kauan nauttia lempeistä hallitsijoistamme ja pitää heidät."

*Venäläistä esittävä kuva ns. Gottbergin muistokirjasta v:ltä 1592.
Kungliga Biblioteket, Tukholma.*

Venäjän-kuvan syveneminen 1600-luvun alussa

4. Petrus Petrejus, alan auktoriteetti

Renessanssiajalla Venäjää oli Ruotsin valtakunnassa käsitelty enimmäkseen vain ohimennen ja pinnallisesti erilaisissa käsi- kirjoituksissa ja julkaisuissa; sen kauhea itsevaltias ja naurettavat tavat olivat 1500-luvulla saaneet valaistusta, joka ei mitenkään kattanut naapurimaan koko kuvaa. Edellisessä luvussa hahmottunut kuva Venäjästä on karikatyyrimainen ja fragmen- taarinen. Vuosisadan vaihduttua Ruotsissa kuitenkin vaikutti henkilö, joka omisti elämänsä Venäjän tutkimiselle ja esitti teoksissaan täyteläisen ja monipuolisen, kaikkia kulttuurin aloja valottamaan pyrkivän kuvan naapurimaasta. Hänen ni- mensä oli Per Persson, latinoituna *Petrus Petrejus*.

Petrus Petrejus syntyi vuoden 1570 tienoilla Upsalassa. Hän oli kaupungin katedraalikoulun silloisen rehtorin Petrus Benedic- tin ja tämän puolison Magdalena Jakobsdotterin poika. Isä oli etevä kirkkopoliitikko Juhana III:n ajan Ruotsissa ja onnis- tui sittemmin kohoamaan ensin Västeråsın ja sitten Linköpin- gin piispaksi. Petruksen tausta oli siis varsin arvostettu, sillä Linköpingin piispa oli Upsalan arkkipiispan jälkeen Ruotsin korkein kirkonmies.¹ Poika kirjoitettiin vuoden 1588 tienoilla Juhana III:n korkeakouluun; tämä Gråmunkeholmenin saares- sa (nyk. Riddarholmen) Tukholmassa vaikuttanut aikaisemmin katolishenkinen opinahjo oli hänen siihen tullessaan jo luteri- lainen. Petrus sai sangen hyvää humanistista opetusta kaikissa asiaan kuuluvissa oppiaineissa hepreasta luonnontieteisiin; hän luettelee myöhemmin opettajinaan Ericus Jacobi Skinneruksen,

1) Käsillä oleva kappale perustuu tutkielmaani "Petrus Petrejus som skildra- re av Ryssland. En personhistorisk och källkritisk studie." *Lychnos* 1971— 1972. Uppsala 1973. — Katso Petrus Benedictistä seuraavia hakuteosartik- keleita: *Olle Hellström*, Petrus Benedicti. Svenska män och kvinnor (1949) s. 101; *Joh.Fr. Muncktell*, Westerås stifts herdaminne I (1843) s. 23—24 ja *Johan Alfred Westerlund och Johan Axel Setterdahl*, Linköpings stifts her- daminne I (1919) s. 51—52.

Nicolaus Olai Botniensiksen, Laurentius Johannis Laeliuksen, Jacobus Ericin ja Petrus Keniciuksen.²

Gråmunkeholmenilla nuori mies ihastui uudenaikaiseen filosofiaan, ramismiin, joka kääntyi perinteellistä aristotelisuutta vastaan ja jonka etevin suosija Ruotsissa oli Johan Skytte. Tämä harrastus ramismiin sai Petrus Petrejuksen hakeutumaan ulkomaisella opintomatallaan Marburgiin, joka oli suuntauksen keskuksia Saksassa.³ Marburgissa Petrus esitti vuonna 1592 tarkastettavaksi väitöskirjan matematiikassa. Se oli peräti Ruotsin oppihistorian ensimmäinen opinnäyte tällä tieteenalalla. Väitöskirjan korkeana suojelijana oli professori Rudolphus Goclenius vanhempi.⁴ Nuori mies ei kuitenkaan kaikesta päätellen luonteeltaan sopinut rauhalliseksi oppineeksi ja tieteenharjoittajaksi. Hänen tiedetään — ja lähteenä on isälle elokuun 18. p:nä 1590 osoitettu anteeksipyyntö — juoneen ja tapelleen Gråmunkeholmenin kautenaan, ja Marburgin yliopistossa hänet pantiin karsseriin maksamattomien velkojen vuoksi ja erotettiin sitten yliopistosta elokuun 6. p:nä 1593.⁵ Hyvä osoitus siitä, etteivät Petruksen ja hänen isänsä välit olleet kunnossa, on todennäköisesti piispan perunkirjoituksen yhteydessä Linköpingissä heinäkuun 17. p:nä 1606 päivätty asiakirja, jossa joukko piispa Petrus Benedictin ystäviä todistaa, että äskettäin kuollut isä ”oli aivan erottanut muista lapsistaan ja tehnyt perinnöttömäksi poikansa Per Perssonin, mikä johtuu hänen van-

-
- 2) Petrus Petrejuksen kuuluminen Gråmunkeholmenin kollegioon ilmenee isälle osoitetusta anteeksipyyntökirjeestä, joka on päivätty 18.8.1590. RVA, Strödda historiska handlingar 2. Ks. myös *Tor Berg*, Johan Skytte (1920) s. 276 nootti 58, sekä *Gunnar Bolin*, Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen II. Samfundet S:t Eriks årsbok 1918 s. 1—59. Marburgissa esitetyn väitöskirjan nimi on ”Auspiciis Sanctae et Individuae Trinitatis: Disputationes . . . Mathematicam. Marpurgi 1592” ja sen ainoa Pohjoismaissa oleva kappale sisältyy UUB, Disputationes Suecorum extra patriam 16.
 - 3) *Sten Lindroth*, Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt (1943) s. 66 ja 80. Katso myös *Catalogus Studiosorum Scholae Marpurgensis per Annos 1527—1628 descriptus. Pars Tertia* (1882), s. 83, 85, 94, 98, 107. Ks. vielä *Tor Berg* (1920) s. 54—55.
 - 4) *Petrus Petrejus*, Disputationes . . . Mathematicam. Marpurgi 1592. Väitöskirjaa käsitellään *Ernst Mauritz Dahlin*, Bidrag till de matematiska vetenskapernas historia i Sverige före 1679 (1875) s. 29—33.
 - 5) RVA, Strödda historiska handlingar 2 ja *Tor Berg* (1920) s. 54 ja 276 nootti 58. Ks. vielä *Catalogus Studiosorum Scholae Marpurgensis* s. 91.

hukselle aiheuttamastaan surusta, hänen velastaan ja tottelemattomuudestaan.”⁶

Petrus Petrejuksen jälkiä kotimaassa Marburgista paluun jälkeen ei ole helppo seurata. Per Persson on aika tavallinen nimi, ja Ruotsin keskushallinnon palveluksessa oli useita saman nimisiä virkamiehiä. Seuraten Petruksen omakätisiä kirjeitä ja palkkakuitteja voidaan kuitenkin piirtää kuva hänen urastaan. On luultavaa, että hän ryhtyi Ruotsiin palattuaan Kaarle-herttuan palvelukseen ja toimi tämän kansliassa, sillä häntä sanotaan vuonna 1600 ”entiseksi kansliakirjuriksi”.⁷ Juuri tuona vuonna Petrus muuten lähetettiin ensimmäiseen diplomaattitehtäväänsä, viemään kirjetä kuningas Sigismundille Puolaan.⁸ Vuoden 1601 alkupäivinä hän näyttää olleen mukana Kaarle-herttuan sotaretkellä Liivinmaalla.⁹

Tämän jälkeen Petrus Petrejuksen vaiheissa seuraa neljän vuoden jakso, jonka hän vietti Moskovassa tsaari Boris Godunovin palveluksessa. Lähteistä ei käy selville, miten hän oli joutunut sinne. Hän sanoo myöhemmässä teoksessaan ”Een viss och sanfärdigh Berättelse” (1608) kokeneensa kaikki suuren nälähädän kauhut Venäjällä vuosina 1601—1603 ja nähneensä läheltä Boris Godunovin kukistumisen ja Vale-Dmitrin nousun tämän tilalle hallitsijaksi.¹⁰ Toisaalla samassa teoksessa hän kirjoittaa, että hän palasi joulukuussa Venäjältä Puolan kautta joutuen Krakovassa itsensä kuningas Sigismundin ja tämän kanslerin Leo Sapiehan kuulusteltavaksi.¹¹ Missään yhteydessä hän ei kuitenkaan sano, miten hän alun perin joutui Venäjälle.

Petrus Petrejusta saa hakea turhaan 1600-luvun alussa toimi-

6) RVA, Strödda historiska handlingar 2.

7) Petrus Petrejus sai 5.6.1600 rahasumman Tukholman tullista ja kuittasi omakätisesti saatavansa. KA, Tull och accis 364. Abel Erikssons räkenskap för utländska tullen i Stockholm 1600. Tärepenningar ja Verifikationer.

8) Kaarle-herttuan kirje 24.5.1600 Abel Erikssonille antaa Petrukselle matkavaatteet ja -rahaa. RVA, RReg 1600 jan.—juni:135v.

9) Petrus nosti matkarahoja Liivinmaalle matkustamista varten 24.1.1601 KA, Räntekammarböcker 61. Henrik Henrikssons räkenskap 1600—1601:29.

10) *Peder Pedersson*, Een viss och sanfärdigh Berättelse, s.aaijv, s.D. Petrus sanoo olleensa silminnäkijä Moskovan nälähädälle 1601—1603 ja nähneensä Boris Godunovin puolison ja pojan kuolleet ruumiit samassa kaupungissa vuonna 1605.

11) *Peer Peersson*, Een viss och sänfärdigh Berättelse, 2. painos, s.Eijv-Eiiij.

neiden virallisten lähettiläiden ja kuriirien joukosta. Luultavaa onkin, että hän ei joutunut Venäjälle diplomaattina, vaan länsimaismielisen tsaari Boris Godunovin palvelukseensa värväämänä ruotsalaisena asiantuntijana. Tuskinpa Kaarle-herttuallakaan oli mitään Petruksen lähtöä vastaan, sillä hän otti samaan aikaan palvelukseensa kolme venäläistä nuorukaista, joiden piti Ruotsissa opiskella maan oloja ja sivistystä.

Jos tämä oletamus Petruksen lähdön syystä on oikea, nuori kansliavirkamies joutui naapurimaahan tutustuakseen sen kulttuuriin ja kehittyäkseen Venäjän asioiden tuntijaksi. Näin ollen hän on saattanut toisin kuin sekä aikaisemmat että myöhemmät Venäjän tuntijat todella opiskella aihettaan järjestelmällisesti, mikä tuotti myöhemmin erinomaisen tuloksen, kun hän kirjoitti suuren monografiansa.

Paluunsa jälkeen Petrus Petrejus saavutti nopeasti luottamusaseman — hänestä tuli Kaarle IX:n uskottu palvelija, jopa hovihistorioitsija. On luonnollista, että hän joutui heti myös Ruotsin ekspansiivisen idänpolitiikan palvelukseen. Kaarle IX lähetti hänet myöhäiskesällä 1607 narvalaisen kauppias Heinrich Köckerlingin kanssa kuriirina tsaari Vasili Shuiskin luo. Venäläiset pitivät rajaa suljettuna, ja odotettuaan Viipurissa puolisen vuotta Petrus Petrejus pääsi perille Moskovaan vasta helmikuussa 1608. Hän tuli huhtikuussa takaisin Ruotsiin mukanaan suuriruhtinaan vastaus, kävi kääntymässä Tukholmassa ja oli uudelleen rajalla loppuvuodesta, jolloin hän jätti Kaarle IX:n uuden viestin Ivangorodin venäläiselle käskynhaltijalle.¹²

Seuraavan vuoden 1609 lopulla kuningas lähetti Petruksen hänen kolmannelle matkalleen Venäjälle kahden tataarin seurassa. Jakob De la Gardien johtama ruotsalais-suomalainen sotilaallinen apuretkikuntakin oli tuolloin menossa Venäjälle, ja Petrus Petrejus ylitti rajan yhdessä joukkojen kanssa. Matkalta on säilynyt Petruksen Pähkinälinnassa tammikuun 31. p:nä 1610 kirjoittama kirje, jossa hän kuvaa vaikeuksiaan venäläisten kanssa. Tataarien lisäksi Petruksen lähimpänä matkatoveri-

12) Petrus Petrejuksen matkoista ks. Kaarle IX:n kirjeitä 27.8.1607 (RVA, RReg 1607:151), 1.9.1607 (RVA, RReg 1607. Suppl.:96), 2.9.1607 (Ibid:96v), 8.2.1608 (RVA, RReg 1608:38), 8.3.1608 (ibid:84) ja 10.4.1608 (ibid:138) sekä edelleen tietoja hänen matkarahoistaan KA, Räntekammarböcker 67, Räntekammarbok 1607:44v; 68. 1608:34v ja VA, 5881:33v. Ks. myös *Helge Almqvist, Sverige och Ryssland 1595—1611* (1907) s. 114, 120—121.

na oli Viipurin venäjätulkki Carl Henriksson, ja molemmat matkalaiset näkyvät olleen perillä Moskovan Kremlissä aivan maaliskuun lopussa.¹³

Petrus Petrejuksen idänmatkat eivät kuitenkaan loppuneet tähän kunniakkaaseen tehtävään olla Venäjän pääkaupungissa voittoisan ruotsalaisen apujoukon mukana saapuneena diplomaattisena neuvottelijana. Jo kesällä 1611 hän toimi Narvassa yrittäen päästä yhteyteen Ivangorodissa Venäjän puolella rajaa piileskelevään kolmanteen Vale-Dmitriin, sillä hän oli ruotsalaisista ainoana nähnyt ensimmäisen Dmitrin ja olisi siis voinut paljastaa uuden Dmitrin petkuttajaksi. Vuoden 1612 alussa Petrus Petrejus oleskeli melko pitkään Ruotsin juuri valtaamassa Novgorodissa. Hänen maineikkaaksi tehtäväkseen tuli tuoda kuninkaalle Ruotsiin novgorodilaisten pyyntö saada uudeksi hallitsijakseen Kustaa II Aadolfin pikkuveli Kaarle Filip. Tämän tehtävän yhteydessä Petrus Petrejus joutui tapaamaan nuoren hallitsijan Kustaa Aadolfin ja hänen kanslerinsa Axel Oxenstiernan ja olemaan läsnä keskeisissä Ruotsin idänpolitiikan tavoitteita koskevissa neuvotteluissa.¹⁴

Niin kauan kuin Ruotsin ja Suomen joukot miehittivät luoteista Venäjää 1610-luvulla, niin kauan oli Petrus Petrejus, keskushallituksen Venäjän asiantuntija, tavalla tai toisella mukana asioissa. Hän oleskeli esim. huhtikuussa 1613 Novgorodissa ja syyskuussa 1613 vasta perustetussa Nevanlinnassa. Hänet aiottiin ilmeisesti vielä vuonna 1615 lähettää pitkälle kiertomatalle Viipurista Pähkinälinnaan, Laatokkaan ja Novgorodiin.¹⁵

-
- 13) Tästä Petruksen matkasta ks. kuninkaan kirjettä 10.11.1609. RVA, RReg 1609:401v—402v sekä *Petrus Petrejus*, Regni Muschovitici Sciographia 2, s. 122 ja 256. Petruksen kirje sihteerin Erik Elofssonille Pähkinälinnasta on päivätty 31.1.1610. RVA, Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser 11. Ks. myös Petruksen Moskovassa 20.3.1610 allekirjoittamaa kuittia. KA, Proviant-, Penninge- och Kommissräkenskaper. Fälttåg i Östersjöprovinserna och Ryssland 1609—1613. Nide, jossa on kirjeitä, kuittauksia jne.
 - 14) Petrus sai matkarahoja Narvaan 12.5.1611. KA, Räntekammarböcker 69. Räntekammarbok 1609—1611:97v sekä Verifikationer 1611:52. Ks. myös Kaarle IX:n kirjettä Kalmarista 6.7.1611. RVA, RReg 1611 maj—okt:307v. Hänen käyntinsä Novgorodissa näkyy AOSB II:1 s. 3—4, I:2 s. 37 ja s. 56—57 sekä II:5 s. 11.
 - 15) Nämä matkat ilmenevät mm. Petruksen kuittauksista 6.4. ja 12.4.1613. KA, Proviant-, Penninge- och Kommissräkenskaper. Fälttåg i Östersjöprovinserna och Ryssland 1613—1622, Falentin Trosts och Isak Månssons räkenskap

Voidaan siis hyvällä syyllä sanoa, että Petrus eli enemmän tai vähemmän intensiivisesti mukana Ruotsin idänpolitiikan vaiheissa lähes viidentoista vuoden ajan, noin vuodet 1601—1615.

Käytettiinpä Linköpingin piispan nokkelaa ja liikkuvaa virkamiespoikaa toisenkinlaisiin tehtäviin virallisen diplomatian liepeillä. Hänet pantiin nimittäin kesäkuussa 1615 liikkeelle Danzigiin suurin piirtein vakoilijan tai ainakin tiedustelijan tehtävissä: hänen oli keinolla millä hyvänsä ongittava varmuus Sigismundin aikeista Ruotsin suhteen. Hän onnistui tehtävänsään ainakin ulkonaisesti, ja hänen paluunsa jälkeen Tukholmassa elokuun 6. pnä 1615 laatimansa kuvaus Puolan kuninkaan aikeista on erittäin perinpohjainen. Valitettavasti tämä raportti ei koskaan joutunut Kustaa II Aadolfin käsiin, sillä vihollinen sieppasi sen, kun se oli matkalla kuninkaan luo Pihkovan edustaila olevaan ruotsalaiseen piiritysarmeijaan. Samana syksynä Petrus sai vielä tietoja niiltä urkkijoilta, joiden kanssa hän oli onnistunut solmimaan suhteet Danzigissa.¹⁶

Tähän aikaan Petrus Petrejus myös vakiinnutti asemansa Ruotsin kruunun virkamiehenä. Hän oli tähän asti elänyt neljän isänperintönä saamansa Uplannin tilan tuotosta sekä eri matkoista saamistaan palkkioista. Helmikuun 3. pnä 1614 hänet kuitenkin nimitettiin kiitokseksi hänen Venäjää koskevan teoksensa ensimmäisen kirjan valmistumisesta uplantilaisen Ärlinghundran kihlakunnan tuomariksi, mistä virasta hän sai säännölliset tulot. Kesäkuun 4. pnä 1615, samana päivänä jolloin hän sai määräyksen lähteä Danzigiin, annettiin hänen nel-

21.2.—4.12.1613. Ks. edelleen Petruksen kuittia 18.7.1613. KA, Rantekammarböcker 70. Verifikationer 1613:45, kahta kuittia 20.9.1613 KA, Baltiska fogderäkenskaper F 425. Räkenskap för Nyenskans 1613—1617:7v sekä numeroimattomia kuitteja. Vrt myös Petrus Petrejuksen kirjeeseen Näsistä 21.10.1613 valtakunnankanslerille. RVA, Oxenstierna af Södermöre, Brev till rikskanslern Axel Oxenstierna, Ser. B. Sign. E 689. Aiotusta kiertomat-kasta ks. Kustaa Aadolfin kirjeitä 29.1.1615 (RVA, RReg 1615 jan—juni:122), 29.1.1615 (Ibid:123—124), 30.1.1615 (Ibid:130—131), 20.3.1615 (Ibid:274v), 20.3.1615 (Ibid:274v—275) ja 21.3.1615 (Ibid:279—279v).

16) Petruksen raportti on julkaistu *Sam. Clasonin* tutkielmassa *Förhållandet till Polen och Petrus Petrejus' sändning till Danzig 1615*. *Historisk Tidsskrift* 1900, s. 186—192. Ks. myös valtaneuvoskunnan selontekoa 8.8.1615. AOSB I:2, s. 227 ja 231. Petrus Petrejuksen kirjeet Axel Oxenstiernalle 20.9.1615, 2.11.1615, 18.12.1615 ja 6.3.1616 ovat RVA, Oxenstierna af Södermöre. Vol. E 689. Kirje Nils Chesnecopherukselle 10.11.1615 on UUB, E 367.

jälle uplantilaiselle perintötilalleen ja hänen ostamalleen Ärlesundan tilukselle verovapaus hänen ja hänen vaimonsa elinajaksi. Hän alkoi nyt käyttää nimimuotoa ”Petrus Petrejus de Erlesunda” aivan kuten aatelismiehet tekivät, kun he lisäsivät nimensä pääkartanonsa nimen. Heinäkuun 31. pnä 1618 hänen omaisuuttaan lisättiin tilapäisesti peräti kymmenellä Uplannin autililla, jotka hän sai asuttaa ja joiden verot hän sai kantaa niin pitkän aikaa, että kruunun velka hänelle tulisi täysin maksetuksi.¹⁷ Tiedämme Petrus Petrejuksen jättäneen tuomarinviran hoidon ajan tavan mukaan lainlukijalle, paitsi muutaman kerran vuonna 1618, jolloin talonpoika Nils Mattson syytti häntä lahjuksien ottamisesta tuomarintoimissaan.¹⁸

Vuonna 1617 seurasi Petrus Petrejuksen elämässä uusi matka. Kesällä 1617 hänen määrättiin jäseneksi retkikuntaan, joka matkusti valtaneuvos Johan Skytten johdolla Lyypekkiin ja Hollantiin sekä Englantiin keskustelemaan Älvsborgin lunnaiden suorittamiseksi otetun tärkeän ulkomaisen lainan maksamisesta. Haagista Petrus Petrejus lähetettiin kuitenkin kesken matkan takaisin Ruotsiin mukanaan Skytten kirje. Hän oli perillä Tukholmassa vuoden 1617 viimeisinä päivinä.¹⁹

Elämänsä viimeisinä vuosina Petrus Petrejus tuli vielä tehneeksi yhden ulkomaanmatkan, nyt puoleksi maanpakolaisena. Tämän matkan esihistoria on seuraava. Vuonna 1611 Petrus oli julkaissut teoksen ”Een kort och nyttigh Chrönica om alla Sverikis och Göthas Konungar”, joka ilmestyi uutena painoksena vuonna 1614. Tässä laitoksessa kirjoittaja esitteli myös Ruotsin historian uusimpia tapauksia ja kertoi ns. Kalmarin sodasta

17) Kuninkaallisia kirjeitä Petrus Petrejukselle 3.2.1614 (RVA, RReg 1614 jan—maj: 172—173), 4.6.1615 (RVA, RReg 1615 jan—juni: 428—429) sekä Axel Oxenstiernan ja Bror Anderssonin kirje Petrukselle 31.7.1618 (RA, RReg 1618 juli—dec: 290—290v).

18) *Jan Eric Almquist*, Lagsagor och domsagor i Sverige (1954) s. 39 ja kuvaus oikeudenkäynnistä 2.10.1618. RVA, Svea Hovrätts arkiv. Renoverade domböcker. Uppsala län 1605—1638, 3 a. Erlinghundra härads protokoll: 470—470v.

19) Petrus Petrejuksen osallistuminen tähän matkaan ilmenee mm. seuraavista lähteistä: *Slottsarkivet*, Klädkammarens handlingar 1617:33; KA, Landskapshandlingar, Småland 1617 Nr 10 A, Jönköpings slottsräkenskap 1617, Verifikationer; Kuitti Haagissa 11.11.1617, KA, Räntekammarböcker 70, Verifikationer 1617:48 a. Ks. myös Johan Skytten kirjettä kuninkaalle 11.11.1617. RVA, Depositio Skytteana A 3, Sign. E 5410. Vrt. AOSB II:1 s. 106.

vuosina 1611—1613 tavalla, joka ei miellyttänyt tanskalaisia. Kuningas Kristianin diplomaattiedustajat esittivät tämän johdosta toistuvia vastalauseita, jotka kävivät lopulta niin kiusalliseksi, että Ruotsin valtion johto järjesti Petruksen ”katoamaan” ulkomaille. Axel Oxenstierna saattoikin ilmoittaa kesäkuun 3. pnä 1619 Tanskan valtakunnankanslerille Christian Friisille, ettei kirjoittajaa enää voinut rangaista, ”koska hän on painunut tiehensä ja kadonnut, kuten luulen, suorastaan ulkomaille”.²⁰

Riidan keskushenkilö oleskelikin jo tuohon aikaan Lyypekissä, josta hän lähetti poliittisia raportteja ja taloudellisia hätähuutoja kotiin päin. Hän jatkoi sieltä Hampurin kautta Leipzigiin, jossa hän oli viimeistään maaliskuussa 1620. Siellä käännettiin saksan kielelle hänen pääteoksensa, joka tulee lähemmin puheeksi seuraavassa luvussa, ja siellä Petrus Petrejus päivi sen esipuheen toukokuun 2. pnä.²¹

Palattuaan kotiin Saksan-matkaltaan Petrus sortui ruttotautiin, joka riehui Ruotsissa vuonna 1622. Valtakunnanamiraali Carl Carlsson Gyllenhielm kirjoittaa näet lokakuun 28. pnä tuona vuonna, että ”niin on rutto riehunut täällä monilla maa-seudun paikkakunnilla ja itse Tukholmassakin kiivaana kuume-tautina, että monet ovat kuolleet, kuten esimerkiksi Nils Gyllenstierna ja Petrus Petrejus ja sitä paitsi monet rahvaan miehet”.²² Näin siis päätti seikkailunomaisen elämänsä se mies, jonka Venäjää koskevaa kirjallista tuotantoa käymme kohta tarkastelemaan.

Petrus Petrejus oli nimittäin monipuolinen kirjailija, hiukan samaa lajia kuin toinen Kaarle IX:n suosikki Ericus Schroderus, joka kirjoitti kansanomaisesti ruotsin kielellä siihen henkeen, jonka hänen hallitsijansa määräsi. Hänen tuotantonsa oli monin verroin suorasukaisempaa kuin ajan oppineiden latinistien, esimerkiksi Johannes Messeniuksen, ja hänen teoksillaan oli usein selvä ruotsalaiskansallinen tendenssi.

20) *Nils Ahnlund*, Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död (1940) s. 367—368; *Samuel J. Alnander*, Historia librorum prohibitorum in Svecia (1764) s. A2 ja *Carl Gust. Warmholtz*, Bibliotheca Historica Sveo-Gothica 5 (1790) s. 56 sekä AOSB I:2 s. 362, 353 ja II:3 s. 29.

21) Petrus Petrejuksen kirjeitä Axel Oxenstiernalle 10.10. ja 20.10.1619 sekä 25.3.1620. RVA, Oxenstierna af Södermöre. E 689.

22) AOSB II:10 s. 60.

Valitettavasti kaikki Petrus Petrejuksen tuotteet eivät ole säilyneet. Kadonnut on esimerkiksi merkillinen käsikirjoitus "Femtio olideliga ordsaker, hvarföre alle fromme och rättsinnige Christne . . . icke kunna eller skola med the Sacramenterare eller Calvinister komma öfverens" (1606).²³ Hyvin valitettava on sekin, että Petruksen esitys suomen kielestä, "Institutio brevis linguae Finnonicae", on kadonnut jäljettömiin.²⁴ Ne hänen kirjalliset esityksensä, jotka ovat vielä luettavissa, heijastelevat paljolti Kaarle IX:n hovihistoriaa. Niitä ovat mm. kuvaus Kaarlen kruunaamisesta ja hänen eriksgatastaan vuonna 1609.²⁵ Lisäksi Petrus kirjoitti edellä jo mainitun Ruotsin kuninkaitten historian "Een kort och nyttigh Chrönica om alla Sverikis och Göthas Konungar" vuonna 1611. Se sisältää kuningasluettelon lisäksi kuvauksen göötalaisten naisten uroteoista, käännöksen piispa Nicolaus Ragvaldin Baselin kirkolliskokouksessa vuonna 1440 pitämästä puheesta ja kertomuksen muinaisten svealaisten ja göötalaisten tavasta valita itselleen kuningas. Kirja ilmestyi vuonna 1614 uutena painoksena, jossa oli myös esipuhe ja Kaarle IX:n elämäkerta. Teos juurrutti Johannes Magnukselta peräisin olevaa Ruotsin taruhistoriaa valtakunnan viralliseksi historiankatsomukseksi ja oli propagandatuotteena varsin tehokas.²⁶

Venäjältä Petrus Petrejus ryhtyi kirjoittamaan vuonna 1608, kolme vuotta tuosta maasta poistumisensa jälkeen. Syynä oli yksinkertaisesti se, että Ruotsin idänpolitiikka alkoi tuona vuonna aktivoitua, sillä kuningas Kaarle IX:n mielestä Ruotsin alkoi olla aika puuttua Venäjällä yhä pahemmaksi käyvään sekasortoon. Puolan vaikutus oli Ruotsin itäisessä naapurimaassa jatkuvassa kasvussa, ja siksi kuningas päätti elokuussa 1608, tsaari Vasili Shuiskin pyytässä apua, suhtautua anomukseen myönteisesti. Helmikuussa 1609 allekirjoitettiin Ruotsin ja Ve-

23) Käsikirjoitus mainitaan Linköpings Bibliotheks Handlingar II (1795) s. 42 mutta on sittemmin kadonnut.

24) *Johannes Schefferus*, *Svecia Literata seu descriptis & scriptoribus gentis Sveciae* (1780) s. 72.

25) "En kortt och Sanfärdigh berättelse om . . . Carls then Nijondes Berömmeliga Cröningz-Högtiidh" (RVA, Kungl. arkiv 17) ja "Her Carls then Nijondes . . . Erickzgatu" (UUB, Nordinska samlingen 841).

26) Teos ilmestyi kolmantena painoksena 1656. Johannes Messeniuksen vaikutusta teokseen käsitellään *Hilding Lidell*, *Studier i Johannes Messenius' dramer* (1935) s. 46–49.

näjän välillä Viipurissa keskinäinen avunantosopimus, jonka salaisessa lisäyksessä Moskovan tsaari luovutti Käkisalmen Kaarle IX:lle kiitokseksi sotilaallisesta avusta. Ruotsin yleistä mielipidettä oli kuitenkin valmisteltava suopeaksi uudelle sotaretkelle, ja se tapahtui osoittamalla, että Puolan Sigismundin vehkeilyt Venäjällä suuntautuivat myös Ruotsia vastaan.

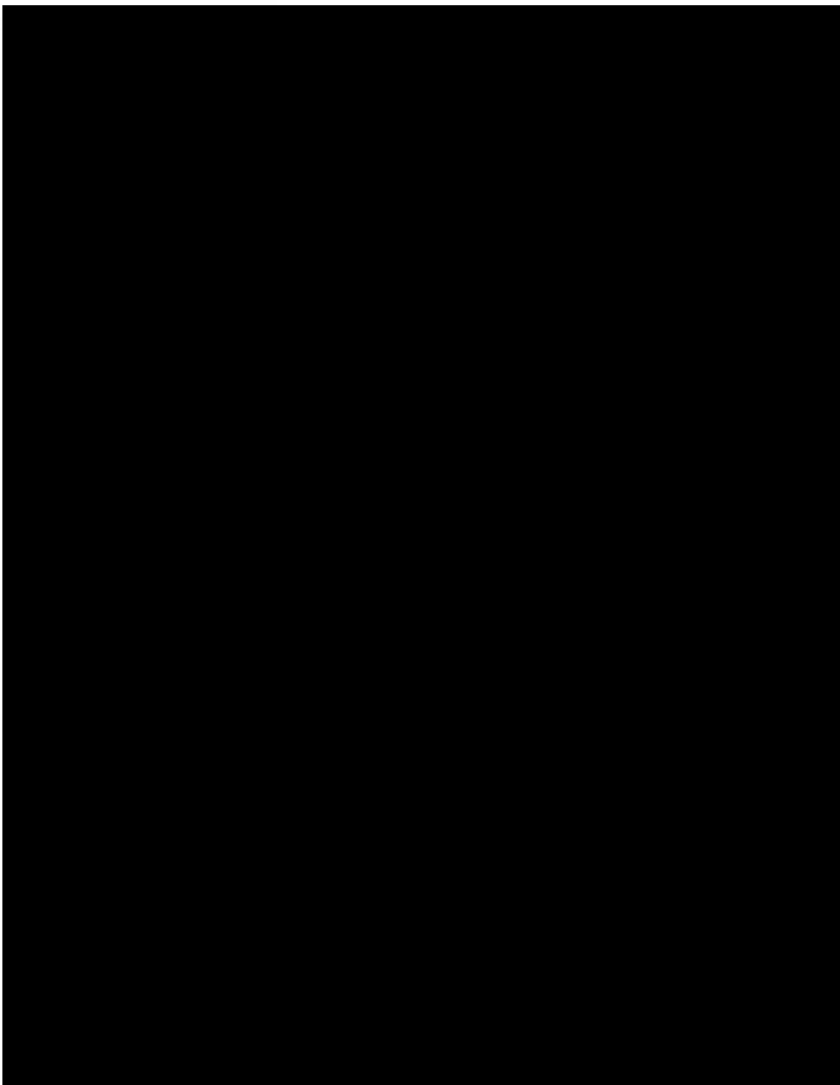
Tämä oli Petrus Petrejuksen teoksen *Een viss och sanfärdigh Berättelse, om någre Förändringar, som . . . uthi Storfurstendömet Muskow skedde äre* (1608) tausta. Sen esipuhe on päivätty Tukholmassa marraskuun 8. p:nä 1608. Kirja on osoitettu ”kai-kille uskollisille ja oikeamielisille ihmisille, jotka asuvat Ruotsin valtakunnassa, tiedoksi ja ojennukseksi”. Vaikka se näin kääntyi kotimaisen yleisön puoleen, on siitä olemassa myös saksankielinen versio.²⁷ Käännöksen toimittaminen johtui varmasti teoksen kuumasta aiheesta, olihan Vale-Dmitrin henkilöllisyys kansainvälisesti kiistanalainen kysymys.

Itse asiassa Petrus Petrejuksen ruotsinkielinen alkuperäis-teoskin liittyi siihen lentokirjallisuuteen, jota vaatimattomammassa asussa oli julkaistu Tukholmassa pari vuotta aikaisemmin. Neljä tällaista lentokirjasta tunnetaan kirjastoista, ja Petrus tuntuu pitäneen niistä merkittävintä esikuvanaan. Tämä vihkonen oli nimeltään ”Warhafftige Copia des Schreibens Welches an den . . . Stadthalter zu Revel, von dem Reussischen Woiwoden auff Ivangorodt . . . ergangen” (Tukholma 1606). Kysymyksessä on Ivangorodin voivodin Mihail Saltykovin kertomus Vale-Dmitrin valtaantulosta ja hallintotoimista Venäjällä, esitettyinä perin kriittiseen sävyyn.²⁸ Dmitrin vastapuolueen propagandasta on kuitenkin pitkä askel Petrus Petrejuksen huolelliseen ja perusteelliseen ruotsalais-kansalliseen analyysiin Venäjän sisäisestä tilasta.

Petruksen painotuote kuvaa tapauksia Ruotsin itäisessä naapurimaassa 1600-luvun alun nälkävuosista tsaari Vasili Shuis-kin valtaannousuun 1606 asti ja sisältää vielä eräitä lyhyitä huomautuksia sitäkin myöhemmästä ajasta. Kuvatut tapaukset selitetään myös Ruotsin valtionjohdon näkökulmasta. Kirjoitta-

27) Saksalainen variantti on myöhemmin julkaistu *Johann Georg Meusel, Der Geschichtsforscher* IV s. 135–157.

28) *Warhafftige Copia des Schreibens Welches an den . . . Stadthalter zu Revel, von dem Reussischen Woiwoden auff Ivangorodt . . . ergangen*, Stockholm 1606. Vrt. myös *Helge Almquist* (1907) s. 102.

Luonnos Petrus Petrejuksen "Regni Muschovitici Sciographia" -teoksen sisällöksi (1614). RVA, Manuskriptsamlingen 80.

ja ei säästä värejä kertoessaan Puolan ja katolilaisten juonista Ruotsia ja Venäjää vastaan. Väärä vallantavoittelija, josta Petrus Petrejus käyttää nimeä Griska Trepeia, kuvataan suunnilleen samoin kuin Ivangorodin käskynhaltija Mihail Saltykov oli tehnyt. Silti Petrus ei idealisoinut tsaari Boris Godunovia samalla tavalla kuin Saltykov ja esitti venäläiset yleensäkin astetta tummemmin sävyin kuin hänen esikuvansa oli tehnyt.

Vertailujen avulla on mahdollista todeta, että ”Een viss och sanfärdigh Berättelse” on ilmestynyt kahtena eri painoksena.²⁹ Ero näkyy suorastaan nimiöstä, sillä ensimmäisen painoksen tekijä käyttää nimeä Peder Pedersson, kun taas toisen painoksen kirjoittaja on nimeltään Peer Peersson — kummankin muodon kyllä tarkoittaessa samaa pesunkestävää Petrus Petrejusta. Myöhemmässä painoksessa on eräitä laajennuksia. Niinpä siihen sisältyy noin kahden sivun verran kuvausta Boris Godunovin ulkopolitiikasta sekä niin ikään kaksi sivua uusia todistuksia Vale-Dmitrin epäaitoudesta, mihin yhteyteen Petrus Petrejus on sijoittanut kertomuksen paluustaan Venäjältä Puolan kautta Ruotsiin. Sitä paitsi tässä toisessa painoksessa on lyhyt kuvaus Eerik XIV:n pojasta Kustaasta, joka vietti viimeiset vuotensa Venäjällä. Lisäysten takia toisen painoksen tendenssi Euroopan katolisia valtioita — etenkin Puolaa — vastaan on tuntuvampi kuin ensimmäisen painoksen.

Petrus Petrejuksen kädestä on säilynyt vielä perusteellisempi käsikirjoitus nimeltä ”Relation om Gustavo Kon. Erichs son”.³⁰ Tämä käsikirjoitus on selvästi tehty jonkin verran myöhemmin kuin edellä selostamamme painotuote, sillä se sisältää tietoja, jotka Petrus hankki tästä onnettomasta prinssistä Venäjän-matkallaan vuonna 1610. Hän kävi tällöin jopa Eerik XIV:n pojan haudalla muistelemassa Ruotsin kuningashuoneen jäsentä, josta oli tullut oikukkaiden tsaarien leikkikalu ja joka ei kerran Venäjälle mentyään enää päässyt pois tästä itäisestä barbaari-maasta.

29) Molemmat laitokset ovat UUB:ssä.

30) *Petrus Petrejus*, Relation om Gustavo Kon. Erichs son. RVA, Manuskript-samlingen 223. Käsikirjoitus on ilman nimeä, mutta ilmeisesti Petrus Petrejuksen tekoa.

5. Regni Muschovitici Sciographia, perusteos

Korkeimman asteensa ruotsalaisten Venäjän-tuntemus saavutti Petrus Petrejuksen teoksessa *Regni Muschovitici Sciographia*. *Thet är: Een viss och egenteligh Beskriffning om Rydzland, med thes många och stora Furstendömers, Provinciers, Befestningars, Städars, Siögars och Elfvars Tilstånd, Rum och Lägenheet: Såsom och the Moskoviterske Storfursters Härkomst, Regemente, macht och myndigheet* (Regni Muschovitici Sciographia. Se on: Tarkka ja oikea kuvaus Venäjästä, sen monien ja suurien ruhtinaskuntien, maakuntien, linnoitusten, kaupunkien, järvien ja virtojen tilasta, sijainnista ja alasta: niin myös Moskovan suuriruhtinaiden alkuperästä, hallinnosta, vallasta ja voimasta), kvarttokokoa olevassa yli 500-sivuisessa kirjassa. Sen esipuhe on päivätty Tukholmassa marraskuun 30. pñä 1615, ja kirja on painettu Ignatius Meurerin painossa samana vuonna.

Tämä paksu teos on jaettu kaikkiaan kuuteen kirjaan. Ensimmäinen niistä käsittelee Venäjän maantiedettä, toinen — kaikkein laajin — historiaa ja hallintoa, kolmas suuriruhtinaiden kruunaamista ja diplomaattien vastaanottamista, neljäs sotalaistosta, viides tapoja ja yhteiskuntaelämää ja kuudes kirkkoa ja uskontoa. Teos on omistettu kokonaisuudessaan Kustaa II Aadolfille, minkä lisäksi sen toinen kirja on omistettu Kaarle Filipille, kolmas Itä-Göötanmaan herttualle Juhanalle, sekä neljäs, viides ja kuudes kirja useille valtakunnan mahtimiehille, mm. Axel Oxenstiernalle ja Johan Skyttelle.

”Regni Muschovitici Sciographian” syntyhistoria on varsin mielenkiintoinen. On ilmeistä, että teoksen toinen kirja, joka käsittelee historiaa ja hallintoa, ilmestyi ensiksi, sillä siihen on merkitty painovuosi 1614, kun taas muut kirjat ja koko teoksen yhteinen nimiölehti painettiin vasta 1615. Tämä kakkoskirjan ilmestyminen erillisenä ja ensiksi näkyy — paitsi sivunumeroinnista, joka on erillinen joka kirjassa — myös siitä, että Kustaa II Aadolf antoi jo helmikuun 3. pñä 1614 Petrus Petrejukselle palkinnon siitä syystä, että hän oli ”kirjoittanut ja julkaisut Venäjän kronikan”.¹ Tämän kuninkaallisen kirjeen lisäksi

1) Kustaa II Aadolf Petrus Petrejukselle 3.2.1614. RVA, RReg 1614 jan.—maj: 172.

teoksen synty saa valaistusta tekijän omakätisestä suunnitelmasta kirjan rakenteeksi; siinä on vuosiluku 1614.² Luonnoksen mukaan teokseen piti tulla 22 kappaletta, joista kunkin piti käsitellä paljon suppeampia aiheita kuin valmiit kuusi kirjaa tekevät. Niinpä maantiede on tässä luettelossa hyvin hajallaan, sekä kirjan alussa että lopussa (kappale 1 Venäjän nimestä ja rajoista, kappale 2 maakunnista, kaupungeista ja vesiyhteyksistä, kappale 18 Kaspian merestä, kappale 19 Venäjän kasvi- ja eläinkunnasta sekä kappale 22 tataarien alueista ja niiden kulttuurista). Historiallinen osa on yhtenäisempi ja käsittää 8 kappaletta (kappaleet 7—14), ja yhtenäinen on myös uskontoa käsittelevä osa (kappale 3 venäläisten uskonnosta, kappale 4 heidän pyhäpäivistään ja kappale 5 heidän hautajaistavoistaan). Sitä paitsi luonnokseen on merkitty kuvaukset venäläisten tavasta kruunata suuriruhtinaansa ja ottaa vastaan ulkomaisia diplomaatteja (kappaleet 15—16). Kuvaus venäläisten tavoista ja tottumuksista on hajonnut kahteen kohtaan (kappaleet 17 ja 20). Näiden aiheiden lisäksi luonnos mainitsee venäläisten sotalaitoksen (kappale 21).

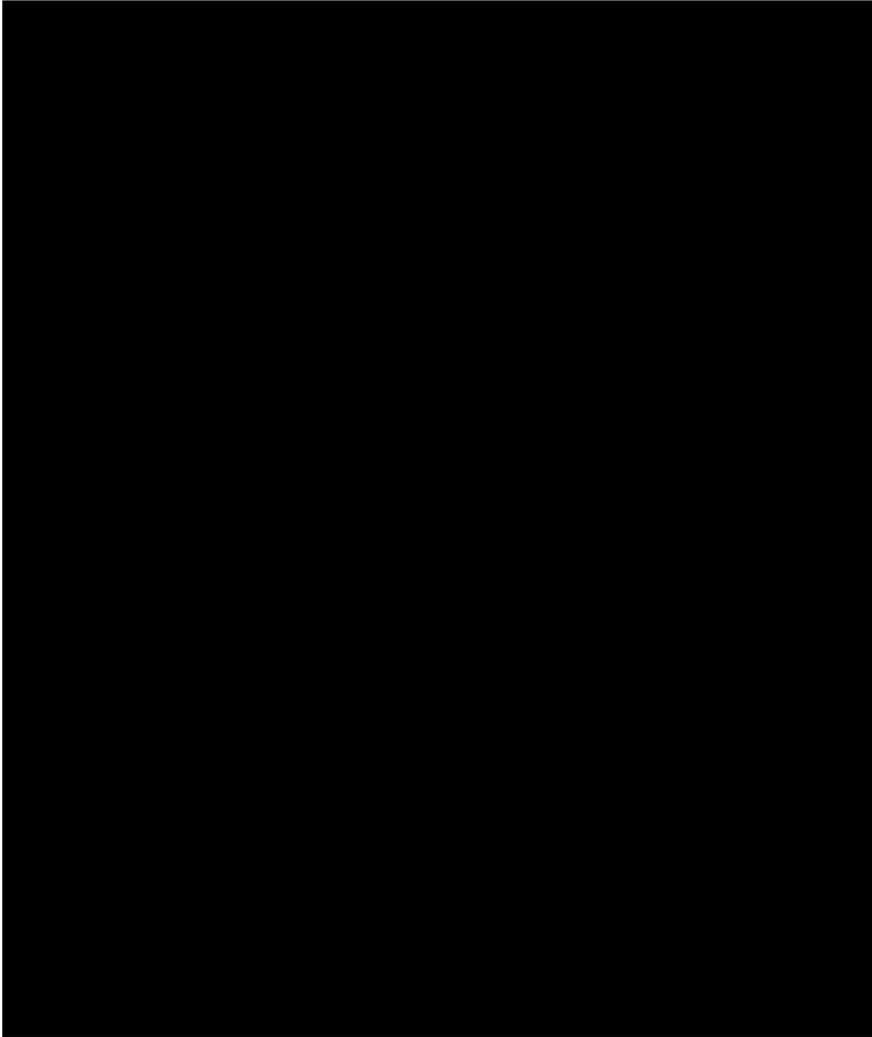
Valmis lopputulos eroaa melkoisesti suunnitelmasta, vaikka yhteisiäkin piirteitä on näkyvissä. Niinpä luonnoksesta erottuu historiallinen jakso ja jakso, joka käsittelee uskontoa, jotka vastaavat 2. ja 6. kirjaa valmiissa teoksessa. Suunniteltu kuvaus suuriruhtinaan kruunaamisesta ja diplomaattien vastaanotosta näyttää taas tarjonneen pohjan "Sciographian" 3. kirjalle. Luku venäläisten sotalaitoksesta näkyy puolestaan olevan perustana Petrus Petrejuksen teoksen 4. kirjalle. Kaikkein epäselvintä näyttää kirjoittajalle olleen, mihin sijoittaa kuvauksensa Venäjän maantieteestä ja venäläisten kulttuurista, jotka hän on valmiissa teoksessa pannut ensimmäiseen ja viidenteen kirjaan. Kaikesta näkyy, että Petrus Petrejus oli hahmotellessaan pääosin historiallista esitystä Venäjän vaiheista alkanut miettiä, miltä yleisluontoisempi hakuteos vaikuttaisi, ja että tämä ajatus vähitellen kiteytyi selkeään ja myöhemmän lukijan näkökulmasta katsoen myös onnistuneeseen muotoon.

Kuninkaan "Regni Muschovitici Sciographia" -teoksen kirjoittajalle suoma armonosoitus panee miettimään, miten teos

2) *Petrus Petrejus, Regni Muschovitici Sciographia*. Luonnos v:lta 1614. RVA, Manuskriptsamlingen 80.

tendenssiltään sopi Ruotsin valtionjohdon idänpolitiikkaan. Kaiken kaikkiaan ei kirja ole ollenkaan niin ilmeisen tarkoituseräinen kuin Petrus Petrejuksen ensimmäinen Venäjää koskeva kirja vuodelta 1608. Viimeksimainittuhan oli osa käynnissä olevaa propagandakampanjaa, jonka avulla Kaarle IX yritti luoda edellytyksiä Venäjälle suoritettavalle interventiolle. Tämän kirjasen tendenssi ei ole luettavissa vain siitä, että se sopi tilanteeseen, vaan suorastaan joka riviltä sen sisällöstä. "Regni Muschovitici Sciographiasta" ei voi sanoa samaa. Kirjassa ei ole itsessään mitään selvää mainintaa, miksi se on kirjoitettu. Venäjää ei siinä pidetä selvänä vihollisena, jota vastaan olisi koottava kaikki voimat, mutta ei myöskään suojattina, jota puolalaisten vaaralliset suunnitelmat uhkasivat. Tämä ajankohittaisen tendenssin puute, joka epäilemättä lisää teoksen objektiivisuutta, on voinut johtua siitä, että "Sciographia" on kirjoitettu ajankohtana, jolloin Ruotsin idänpolitiikalla ei ollut selvää päämäärää. Luultavampaa kuitenkin on, että Petrus Petrejuksen teos oli kirjoitettu muista kuin poliittisista syistä.

Tämä käsitys saa tukea teoksen esipuheesta. Petrus Petrejus kirjoittaa siinä, että vieraista maista on olemassa monia esityksiä, joiden lukeminen edistää "ulkonaisia hyveitä ja tapoja" ja antaa samalla "hyödyllistä oppia ja kokemusta". Mutta Venäjstä, joka on Ruotsin naapuri ja sen lisäksi suunnattoman suuri maa, "ei ole montakaan kirjaa julkaistu, ja ne, jotka ovat olemassa, on kirjoitettu vierailta kielillä eikä äidinkielellämme". Petrus Petrejuksen mielestä tämä oli suuri puute, eikä sen poistaminen ollut helppoa, koska barbaariset venäläiset eivät sallineet vapaata käymistä maassaan, "kuten kaikissa muissa maissa on tapana", vaan estivät parhaansa mukaan ulkomaalaisia ottamasta selvää maansa oloista. "Siksi sen maan tilanne ja politiikka, laatu ja ominaispiirteet ovat jääneet tuntemattomiksi niin uskonnon kuin maallistenkin olojen puolesta, eikä niistä ole kukaan voinut kertoa eikä kirjoittaa mitään paikkaansa pitävää." Petrus Petrejuksella oli kuitenkin ollut poikkeuksellinen tilaisuus tehdä huomioita tuossa vihamielisessä maassa, jossa hän oli oleskellut neljä vuotta ja ollut joka hetki ilmeisessä hengenvaarassa. Lisäksi hän oli käynyt Venäjällä lähettiläänä muutamia kertoja täydentämässä huomioitaan. Mitä hän ei itse ollut nähnyt, sen hän oli lukenut "muiden luotettavien miesten asiakirjoista ja kirjoituksista", joita hän oli lainallut teokseensa. Kaiken kaikkiaan Petrus Petrejus oli tuntenut kut-

*Petrus Petrejuksen pääteoksen saksannoksen (Leipzig 1620) nimiösi-
vu. Kungliga Biblioteket, Tukholma.*

sumusta kuvaamaan Venäjän oloja ruotsin kielellä maanmies-
tensä tarpeiksi. Ihmiset eivät olleet hänen mielestään syntyneet
vain itseään varten, vaan myös ”palvelukseen . . . Isänmaataan
ja ystäviään”. Vaikka Petrus olikin tuntenut itsensä taitamatto-
maksi ja heikoksi, hän oli silti tarttunut kynään tehdäkseen jo-
takin, mitä kukaan ei ollut tehnyt ennen häntä koko Ruotsin
valtakunnassa. Hän oli tehnyt työtä yötä päivää saadakseen
kirjansa valmiiksi. Hän toivoi esipuheessaan, että joku, joka oli
häntä lahjakkaampi ja oppineempi, ottaisi jatkaakseen hänen
työtään, niin että aihe tulisi vielä paremmin valaistuksi.³

Ajankohtaisista ulkopoliittisista kysymyksistä ei esipuheessa
sanota sanaakaan. Puuttumatta niihin kirjoittaja sanoo, että
hän halusi täyttää ruotsalaisten tietämyksessä heitä ympäröi-
västä maailmasta vieläpä hyvin tärkeällä suunnalla olevan au-
kon. Petrus Petrejus näki siis olevansa eräänlainen kansanvali-
staja. Tähän aikaan Ruotsissa julkaistiinkin runsaasti luon-
teeltaan kansanvalistusta lähenteleviä kirjoja ja kirjasia kan-
san kielellä. Petrus oli itsekin kirjoittanut yhden tällaisen teok-
sen, nimittäin ruotsinkielisen mukaelman maan taruhistoriasta;
sen sisällön hän oli ottanut Johannes Magnuksen latinankieli-
sestä esityksestä. Hänen toimintansa sopi hyvin Kaarle IX:n ai-
kana ja vielä 1610-luvulla ilmenneisiin pyrkimyksiin kohottaa
ruotsalaisten sivistystasoa ja synnyttää heissä patrioottista hen-
keä ja itsetuntoa suhteessa muihin kansoihin. Tässä hengessä
vaikutti mm. Ericus Schroderus, valtakunnan virallinen käänn-
tjänä, joka ruotsinsi latinan kielestä teoksen toisensa perästä.

Petrus Petrejuksen teoksen alkulause korostaa voimakkaasti
kirjoittajan omakohtaisia havaintoja Venäjästä. Mutta hän sa-
noo myös lainanneensa ”muiden luotettavien miesten asiakirjo-
ja ja kirjoituksia”. Todellisuudessa näitä lainauksia on niin pal-
jon, että ”Regni Muschovitici Sciographia” -teos on luonteel-
taan melko kompilatorinen, epäitsenäinen. Ensinnäkin Petrus
oli tietysti käyttänyt omaa aikaisempaa Venäjää koskevaa teos-
taan ”Een viss och sanfärdigh Berättelse” vuodelta 1608, erityi-
sesti esitystä Vale-Dmitristä. Tämän lisäksi hän oli kerännyt
työpöydälleen pienen kirjaston 1600-luvun alussa olemassa ole-
vaa kirjallisuutta käsittelemästään aiheesta. Sen esittelemisen
lähemmin kuuluu tietysti tähän yhteyteen.

3) *Petrus Petrejus, Regni Muschovitici Sciographia*. Esipuhe.

Yksi Petrus Petrejuksen lähteistä oli itävaltalaisen diplomaatin Sigmund von Herbersteinin ”Rerum Moscoviticarum Commentarii”, 1500-luvun levinnein Venäjää käsittelevä teos. Sen ensimmäinen latinankielinen painos oli ilmestynyt vuonna 1549, ensimmäinen saksannos vuonna 1557 Wienissä ja levinnein saksankielinen laitos vuonna 1563 Baselissa. Petrus Petrejus on käyttänyt tätä kirjaa runsaasti ja mainitsee sen myös lähteittensä joukossa.⁴

Toinen Petrus Petrejuksen keskeinen lähde on ollut 1600-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä syntynyt käsikirjoitus, jonka nimenä on ”Relatio. Das ist summarische Erzählung vom eigentlichen Ursprung dieses itzigen blutigen Kriegs-Wesens in Moscowiter Land oder Reussland”. Sen tekijöiksi mainitaan säilyneissä versioissa kaksi eri nimeä, Conrad Bussow tai Martin Beer. Petruksella on näistä laitoksista ollut käytössään se, jonka tekijäksi on ollut merkittynä Martin Beer, sillä hän mainitsee Beerin nimen ja sanoo eräässä kohdassa, että hänellä on toki paremmat tiedot Eerik XIV:n pojan Kustaan haudasta Venäjällä kuin tällä.⁵ Ei tiedetä, missä ja milloin Petrus Petrejus oli saanut Beerin kronikan käsiinsä. Martin Beeristä tuli — kun hän oli palannut Venäjältä — Narvan pappi vuonna 1614, ja saattaa olla, että Petrus on tavannut hänet henkilökohtaisestikin tuossa rajakaupungissa.⁶

Petrus Petrejuksella lienee ollut käytössään teoksen vuonna 1612 valmistunut versio, sillä vuoden 1617 lopullinen laitos, joka selkeimmin liittyy Conrad Bussowin nimeen, oli käytettävissä vasta pari vuotta Petrus Petrejuksen pääteoksen ilmestymisen jälkeen.⁷

Kolmas merkittävä ulkomaalainen lähde ”Regni Muschovitici Scio-graphia” -teokselle on ollut Paul Oderbornin laatima Iiva-

4) Ibid. 2. kirja s. 102.

5) Ibid. 2. kirja s. 122—123.

6) Martin Beer mainitaan pappina eräässä kuitissa 19.7.1614. KA, Baltiska fogderäkenskaper F 410 (F 411—414). Narvas slottsräkenskap 1615, Utgiften.

7) Kronikan eri laitoksista katso *Kunik*, Aufklärungen über Konrad Bussow und die verschiedenen Redactionen seiner Moskowischen Chronik. Bulletin de la classe des sciences historiques... de l'Académie impériale des sciences de Saint-Pétersbourg, VIII (1851), s. 305—327, 353—387, 384. ks. myös *Friedrich v. Adelung*, Kritisch-Literarische Übersicht der Reisenden in Russland II (1846) s. 46—111.

na Julman elämäkerta, ”Joannis Basilidis magni Moscoviae ducis vita” vuodelta 1585. Tämä kirja oli varsin levinnyt ja käännetty mm. italiaksi. Petrus Petrejus mainitsee teoksen oman esityksensä eräässä kohdassa.⁸ Sen lisäksi ruotsalainen Venäjän-kuvaaja hyödynsi saman kirjoittajan, Paul Oderbornin, toista teosta nimeltä ”De russorum religione et ritibus narratio” (Kertomus venäläisten uskonnosta ja riiteistä), joka oli ilmestynyt vuonna 1582. Petrus tosin luuli tätä esitystä David Chytraeuksen laatimaksi.⁹ Hänen erehdyksensä johtui siitä, että mainittu esitys oli muodoltaan Chytraeukselle osoitettu kirje. Myös muut aikakauden kirjoittajat olivat erehtyneet arvelemaan tuota teosta Chytraeuksen laatimaksi, mutta Oderborn ilmoittaa Iivana Julman elämäkerrassaan selvästi kirjoittaneensa sen itse.¹⁰

Petrus Petrejus on käyttänyt lähteenään myös osaa edellä (luvussa 3) käsitellystä Paavali Juustenin lähetystön matkaa koskevasta kuvauksesta, joka sisältyy käsikirjoitukseen ”Historia om Tyrannens i Ryssland Ivan Basilivitz grufliga gerningar, redan i thes lifstid uptecknad”,¹¹ sekä Alexander Guagninuksen kirjaa ”Moscoviae descriptio” vuodelta 1582. Guagninukselta saatujen ainesten erottaminen on kylläkin perin vaikeaa, sillä hänen kuvauksensa Moskovasta perustui Herbersteinin teokseen ja oli osaltaan Oderbornin kirjan pohjana, joten useimpien ei ole suinkaan helppoa sanoa, mistä jokin tieto Petrus Petrejuksen ”Sciographiassa” pohjimmiltaan on peräisin. Edellä mainittujen teosten ja käsikirjoitusten lisäksi ”Sciographian” kirjoittaja viittaa muutamiin muihin lähteisiin, esimerkiksi Antonius Possevinon kirjaan ”De Moscovia”¹², jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1582. Näyttää kuitenkin siltä, että tuollaiset viittaukset olivat pelkkiä koristeita, sillä Petrus ei tunnu

8) *Sciographia*, 2. kirja s. 102.

9) *Sciographia*, 2. kirja s. 102.

10) *Paul Oderborn*, Wunderbare, Erschreckliche, Unerhörte Geschichte . . . dess nechtsgewesenen Grossfürsten in der Moschaw, Joan Basilidis . . . Leben (1596) s. 45. Sivunumero perustuu laskelmaani. Chytraeusta on pitänyt mainitun teoksen kirjoittajana mm. *Christian Gottlieb Jöcher*, Allgemeines Gelehrten-Lexicon I (1750) s. 1906. Katso Oderbornin teoksesta vielä *Historiae Ruthenicae Scriptores Exteri Saeculi XVI, volumen secundum* (1842), Esipuhe, s. X—XI.

11) RVA, Skoklostersamlingen. Avd. 1, in quarto 112. Sign. E 9010.

12) *Sciographia*, 1. kirja s. 31.

toden teolla käyttäneen kaikkia mainitsemiaan apuneuvoja. Jo tällaisenaankin "Regni Muschovitici Sciographia" -teoksen tieteellinen pohja on ajan oloihin nähden kunnioitettava. On sanottava, että Petrus Petrejus oli antautunut suureen tehtäväänsä Ruotsissa ennen näkemättömällä perusteellisuudella.

Millainen on sitten "Sciographian" rakenne ja sisältö? Kuten jo on mainittu, teoksen ensimmäinen osa käsittelee *maantiedettä* noudattaen uuden ajan alun tämäntyyppisessä kirjallisuudessa tavallista jaottelua. Petrus Petrejus kuvasi Venäjää sen keskuksesta Moskovasta käsin kertoen ensin niistä seuduista, jotka olivat pääkaupungin välittömässä naapuruudessa ja laajentaen sitten esitystään kohti valtakunnan reuna-alueita. Hän aloitti Moskovan itäpuolelta (Nizhni-Novgorod, Rjazan), jatkoi etelään (Tula, Kaluga) ja länteen (Vjazma, Smolensk, Toropets) lopettaakseen pohjoiseen (Suzdal, Jaroslavl). Käsiteltyään tämän melko ahtaan kehän Moskovan ympärillä Petrus Petrejus siirtyi kertomaan kaukaisemmista seuduista, ensin Jugran ja Siperian suunnalta, sitten lännempää, Tverin, Novgorodin, Inkerin ja Karjalan alueista ja lopuksi uusimmista liitännäisistä Volgan varrella, Kasanista ja Astrakanista. Petruksen teos ei käsittele lainkaan sellaisia alueita, jotka olivat Venäjän valtion ulkopuolella, kuten Ukrainaa ja Valko-Venäjää. Lopuksi kirjoittaja esittää kuvauksen Venäjän jokiverkostosta (s. 95—106). Maantieteellistä esitystä pirstovat kuvaukset Moskovan kaupungin uusimmasta historiasta (s. 9—33) ja tataarien kulttuurista (s. 88—95).

Tämä maantieteen jaottelu kahteen kehään, sisempään ja ulompaan, valtakunnan keskuspaikan ympärille on Petrus Petrejuksen oma ajatus. Sen sijaan kuvaus jokiverkostosta ei ole samalla tavalla omaperäinen, sillä sellaisen saattaa tavata esim. eräässä samanaikaisessa teoksessa, Salomon Neugebauerin "Moscoviassa" vuodelta 1613, vaikka ei tiedetäkään, tunsiko Petrus tämän kirjan.¹³ "Sciographian" ensimmäisen kirjan sisältö on suurelta osalta ruotsinnettu Sigmund von Herbersteinin "Rerum Moscoviticarum Commentarii" -teoksesta ja Bussowin "Relatiosta". Yhtäläisyydet Herbersteiniin ovat monet ja selvät. Itse Moskovan kaupungin osalta Petrus kylläkin etupäässä luotti omiin silmiinsä, mutta otti silti eräitä lukuja

13) *Salomon Neugebauer, Moscovia* (1613) s. 61—71.

(talojen ja katujen lukumäärän ym.) Herbersteinin kirjasta. Muiden Venäjän kaupunkien osalta hän sen sijaan lainasi edeltäjäänsä melkoisen suorasukaisesti. Niinpä mm. kuvaukset Nizhni-Novgorodista, Rjazanista, Tulasta, Vjazmasta, Smolenskista, Rostovista, Jaroslavlista, Tveristä, Staraja Russasta, Krimistä jne. ovat suurelta osalta Herbersteiniltä peräisin kuten myös esitys tataarien kulttuurista.

Yhtä ilmeiset ovat ne kohdat Petrus Petrejuksen teoksen ensimmäisessä kirjassa, joiden lähteenä on ollut Martin Beerin (eli Conrad Bussowin) käsikirjoitus "Relatio". Monin paikoin voidaan puhua suoranaisesta käännöksestä saksasta ruotsiksi, kuten esimerkiksi puheen ollessa tsaari Vasili Shuiskin erottamisesta ja Puolan Vladislavin valitsemisesta tsaariksi sekä tätä tsaarivaalia seuranneista tapahtumista, puolalaisten tulosta Moskovaan ja heidän surkeasta lopustaan tässä kaupungissa.

Kun näin on kuorittu pois ilmeisimmät lainat "Sciographian" maantieteellisestä osasta, voidaan melkoisella varmuudella todeta, että Petrus Petrejuksen oma anti on tässä kirjan osassa aika vähäinen ja rajoittuu pääasiassa Moskovan kuvaukseen. Erityisesti kaupunginosien esittely yksi kerrallaan näyttää olevan hänen keksintöään. Itsenäisiä ovat suurelta osalta myös kuvaukset lähinnä Suomen rajaa olevista venäläisistä linnoituksista Käkisalimesta ja Pähkinälinnasta, joissa molemmissa Petrus oli käynyt. Kummallista kyllä ei esityksessä Novgorodista ole mitään, minkä voisi nähdä perustuvan silminnäkijän huomioihin, vaikka Petrus Petrejus oli varmasti useita kertoja käynyt tässä kaupungissa. Melkoinen ongelma on elävä ja perusteellinen kuvaus Volgan alajuoksusta, Astrakanista ja Kaspianmerestä sekä tähän liittyvä kertomus tataareista, joka on vain osaksi peräisin Herbersteiniltä.

Toinen kirja on "Sciographian" laajin, yhtä paksu kuin muut viisi yhteensä. Se sisältää kuvauksen Venäjän *historiasta* alusta alkaen aina vuoteen 1613 asti, jolloin Mikael Romanov valittiin tsaariksi. Pääpaino on kuitenkin Iivana Julman ajan tapahtumien kuvauksessa sekä sen jälkeisissä vaiheissa, Vale-Dmitrin ja sekasorron ajassa. Petrus Petrejuksen esitys perustuu moniin lähteisiin, nimittäin Herbersteinin, Oderbornin ja Beerin (Bussowin) kronikoihin sekä hänen omaan vuonna 1608 ilmestyneeseen kertomukseensa ja hänen tuntemaansa kuvaukseen Paavali Juustenin lähetystömatkasta. Venäjän muinaishistorian esitys Iivana Julmaan asti on otettu melko suoraan Herbersteiniltä.

Niinpä kuvaukset slaavilaisen aakkoston synnystä, varjagien vaiheista Venäjällä, muinaisista hallitsijoista (Olga, Svjatoslav, Vladimir jne.), sodista tataareja vastaan sekä Iivana III:sta ja Vasili III:sta ovat Herbersteiniltä peräisin. Kertomus Iivana Julmasta on paljolti peräisin Paul Oderbornin laatimasta elämäkerrasta. Tämän hirmuhallitsijan julmuudet omassa maassaan ja Liivinmaalla — Pihkovan, Tverin, Novgorodin ja Moskovon kauhuteot — on kaikki kuvattu Oderbornin hengessä. Ainoastaan melko laaja esitys Iivanan suhtautumisesta piispa Paavali Juustenin johtamaan ruotsalaiseen lähetyskuntaan on otettu toisesta lähteestä, jo toisessa yhteydessä käsitellystä tuntemattoman tekijän käsikirjoituksesta.

Iivana Julman aikoja seuranneen kauden osalta Petrus Petrejus nojautui omaan aikaisempaan kirjaseensa "Een viss och sanfärdigh Berättelse" (1608). Sitä hän on käyttänyt laajasti, väliin sanatarkasti, väliin taas tyyllillisesti mukaillen ja mukauttaen uuteen esitykseensä. Tästä kirjasta ovat kuvaukset tsaarien Fedorin ja Boris Godunovin luonteenpiirteistä sekä kertomus Griskasta, vähäisestä pajarista joka tekeytyi Dmitriksi, tsaari Iivanan pojaksi, ja pääsi kuin pääsikin valtaan Moskovassa. Omasta teoksestaan ottamansa aineiston lisäksi Petrus on käyttänyt ahkerasti Martin Beerin (eli Conrad Bussowin) käsikirjoitusta "Relatio". Erityisen tuntuvia ovat tästä esityksestä saadut lainat vuoden 1608 jälkeisiä tapauksia kuvattaessa, kerrottaessa Puolan Vladislavin vaiheista Venäjällä ja Ruotsin sekaantumisesta idässä käytyyn valtataisteluun.

Kuten edellä olevasta ilmenee, ei Petrus Petrejuksen oma anti ollut erityisen suuri "Sciographian" toisessakaan kirjassa. Se ilmeni kyllä monissa kohdin lähinnä Ruotsia sivuavien seikkojen korostamisena ja laajempaa kuvaamisena. Niinpä Petrus Petrejus painotti varjagien väitettyä ruotsalaista alkuperää ja omisti melkoisesti huomiota jo mainitsemamme Eerik XIV:n pojan Kustaan seikkailuille Venäjällä.

"Sciographian" kolmas kirja käsittelee niitä seremonioita, joita Venäjällä käytettiin *suuriruhtinaita kruunattaessa ja diplomaatteja vastaanotettaessa*. Petruksen lähtökohtana tässä osassa on Herbersteinin vastaavia ilmiöitä käsittelevä katkelma, mutta toisin kuin esikuvansa hän esitteli asiat hyvässä systemaattisessa järjestyksessä, analysoiden Venäjän valtion ulkoasiainhallintoa ja diplomaattista koneistoa, Herbersteinin tyytyessä kertomaan omia havaintojaan matkansa ajalta. Monet yk-

sityiskohdat, esim. miten ulkomainen lähettiläs vastaanotettiin Venäjän rajalla, miten pristavit tervehtivät häntä, miten saattajat vaihtuivat Moskovon ulkopuolella, miten tsaarin audienssi oli järjestetty jne., ovat tietysti samat molemmissa teoksissa. Petrus Petrejuksen omaa osuutta taas ovat kuvaukset Venäjän kyytilaitoksesta ja lähettiläiden ankarasta eristämisestä perillä Moskovassa sekä niistä rangaistuksista, jotka kohtasivat sellaisia venäläisiä, jotka kaiken uhallakin uskalsivat seurustella ulkomaalaisten kanssa. Hän kertoo myös Jakob De la Gardien tsaarilta saamasta audienssista, joka poikkesi kaikesta, mihin oli totuttu, sekä Venäjän suuriruhtinaiden aarekammiosta silminnäkijän tavoin.

Neljäs kirja, "Sciographian" suppein (15 s.), käsittelee *venäläisiä sotilaina*. Tietyt piirteet yhdistävät sen Herbersteinin vastaavaan esitykseen, mutta pääosaltaan tämä kirja tuntuu olevan itsenäinen. Se perustuu sangen todennäköisesti ruotsalaisten sodassa saamiin kokemuksiin. Itsenäisiltä vaikuttavat esim. kuvaus venäläisten tavasta tehdä rauha ja rikkoa se, kuvaukset kansan nostattamisesta aseisiin sodan aikana, venäläisten hurjasta paosta, kun he ovat törmänneet oikeaan vastarintaan, venäläisten kyvystä linnoitusten puolustajina ja ennen kaikkea kuvaus Venäjän koko sotilasjärjestelmästä, joka on sekä yksityiskohtainen että asiantunteva. Petrus Petrejus korostaa esityksessään, että tsaarin käskyjen jäykkä ja kirjaimellinen noudattaminen oli suurin syy venäläisten epäonnistumiseen taistelulentällä, ja on todennäköisesti ainakin osaksi oikeassa tässä asiassa.

Viides kirja, joka käsittelee *Venäjän yhteiskuntaa, kulttuuria ja venäläisten tapoja*, on "Sciographian" kiinnostavin osa. Kuten kahdessa juuri edellä mainitussa kirjassa Petrus Petrejus liikkuu tässäkin osassa alalla, jonka hän tuntee hyvin. Eräissä kohdin on Herbersteinin teosta kuitenkin käytetty apuneuvona. Petrus on turvautunut tähän teokseen kertoessaan Venäjän rahalaitoksesta, oikeuslaitoksesta ja venäläisestä avioliitosta. Omintakeisia havaintoja on taas lukuisissa muissa kohdissa, kuten esityksissä venäläisten sivistystasosta, naisten ulkonäöstä ja sosiaalisesta asemasta, kapakkalaitoksesta, rakennuskulttuurista, venäläisten vaateparresta jne.

Kuudes kirja, joka käsittelee *uskontoa ja kirkkoa*, on suurelta osalta lainaa Herbersteiniltä. Tältä kirjailijalta Petrus Petrejus on ottanut kertomuksen kristinuskon tulosta Venäjälle Py-

hän Andreaan tuomana, kuvauksen kirkollisesta hierarkiasta, erityisesti piispoista, kertomuksen kreikkalaiskatolisesta paastosta, kiirastulikäsityksestä, ehtoollisesta jne. Herbersteinilta on vielä peräisin luettelo venäläisten uskonnollisista käskyistä ja kielloista sekä sarja Novgorodin metropoliitan vastauksia uskonnollisissa kysymyksissä, jonka Petrus on painattanut liitteeksi kirjaansa. Samassa "Sciographian" osassa kirjoittaja on turvautunut myös toiseen lähdeteokseen, Paul Oderbornin kirjaan "De russorum religione et ritibus narratio". Tästä lähteestä on mm. otettu katkelma venäläisten pappiskasvatuksesta. Monessa kohdassa en ole onnistunut löytämään mitään esikuvaa Petrus Petrejuksen esitykselle. Näitä kohtia ovat mm. kertomus pyhimysten tehtävästä Venäjän uskonnossa, kuvaus kirkossa kastamisesta, venäläisten ajanlaskusta, hautajaisista ja palmusunnuntain viettämisestä. Nämä katkelmat ovat siinä määrin asiantuntevia, että niiden voi edellyttää olevan peräisin jostakin kirjallisesta, mutta tuntemattomaksi jääneestä lähteestä.

Pelkkien asiatietojen lisäksi "Regni Muschovitici Sciographia" sisältää runsaasti tekijänsä näkemyksiä ja käsityksiä Venäjästä, asenteita Ruotsin itäistä naapurikansaa kohtaan. Ne kulkivat lähes kaikki kielteiseen suuntaan, vaikkakaan ne eivät ole läheskään niin voimakkaasti tuomitsevia kuin monien muiden kirjoittajien näkökannat. Petrus Petrejuksella oli sana vallassaan, ja hän kirjoitti venäläisistä värikkäästi ja rikkaasti, joskus hiukan liioitellen ja välillä jopa selvästi haluten tehdä kuvattavansa naurunalaisiksi.

Petrus Petrejuksen käsitys näet oli, että venäläiset olivat perin juurin yksinkertaista, oppimatonta ja tyhmää kansaa ja että monet ilmiöt Venäjällä olivat suoraa seurausta tästä tilanteesta. Vuonna 1608 julkaisemassaan kirjasessa hän selitti, että Euroopan katolisten mahtien oli "helppo houkutellessa, vaatia ja taiputella nuo karkeat, oppimattomat, kömpelöt ja barbaariset venäläiset omaksumaan väärä uskonto".¹⁴ Itse asiahan ei pitänyt ollenkaan paikkaansa, mutta venäläisistä esitetyt määreet on syytä panna merkille. Ja "Sciographiassa" Petrus sanoo kertoessaan Vale-Dmitrin yrityksestä syrjäyttää venäläiset seremo-

14) *Peder Pedersson, Een viss och sanfärdigh Berättelse. Stockholm 1608. Lehti Dijr.*

niat, että hanke ”särki karkeiden moskovalaisten sydämet”.¹⁵ Tämä kohta on lainattu Martin Beerin kronikasta, mutta Beer käytti paljon pahempaa ilmausta ”die groben Moscowiterschen Bestien” puhuessaan samasta asiasta.¹⁶ Petrus Petrejus kiinnittää venäläisten karkeutta käsitellessään suurta huomiota sen ulkonaisiin ilmenemismuotoihin, siihen millaisia venäläiset olivat:

”Koskapa moskovalaiset ovat karkeita ja kömpelöitä tavoissaan, puheissaan ja seurustelussaan, he eivät todellakaan pidä minään häpeänä puhua ja rupertella sekä ihmisistä että sieluttomista eläimistä niin karkeasti kuin vain osaavat, mitä muiden kansakuntien jäsenet häpeävät kuulla. He eivät kaihda sitäkään, että he saadessaan ruokaa, käydessään pidoissa, kirkossa tai muualla, nikottelevat ja röyhtäilevät taikka suorastaan piereksivät ja nauraa hohottavat sille.”¹⁷

Venäläisten juhlat erosivat suuresti länsieurooppalaisista, ja Petrus Petrejus toki oli huomannut tämän eron. Venäläiset harrastivat ratsastusta ja jousella ampumista, shakkia ja eräitä muita pelejä, mutta ”muita kilpailuja ja leikkejä kuten turnajaisia, kilpa-ajoja, tanssia, näytelmiä tai ritariharjoituksia he eivät olleenkaan tunne”.¹⁸ Tsaarin tai suurten pajareiden pidoissa sattui joskus, että koirat kiihotettiin karhun kimppuun. Sitäpaitsi venäläisillä oli juhlissaan

”monia soittoniekkvoja, jotka soittavat ja laulavat rivoja ja epäsiiveellisiä renkutuksia ja lyövät rumpujaan ja puhaltavat torviinsa, pasuunoihinsa, pilleihinsä ja skalmeijoihinsa, kaikki samalla kertaa, mistä koituu tulokseksi hirveä meteli ja koiranulvonta, josta kaikki moskovalaiset pitävät suuresti ja riemastuvat ja sanovat, ettei parempaa musiikkia ole koko

15) *Sciographia*, 2. kirja s. 157.

16) *Conrad Bussow*, *Relatio*. Das ist summarische Erzählung vom eigentlichen Ursprung dieses itzigen blutigen Kriegs-Wesens in Moscowiter-Land oder Reussland. *Rerum Rossicarum Scriptorum exteri, a Collegio Archaeographico editi*. Tomus I, Petropoli 1851, s. 38.

17) *Sciographia*, 5. kirja s. 1.

18) *Sciographia*, 5. kirja s. 12.

maailmassa, koska he eivät ole koskaan kuulleet mitään parempaa”.¹⁹

Se seikka, että venäläiset ”eivät halua oppia mitään hyveitä eivätkä hyviä hovitapoja”, johtui Petrus Petrejuksen mukaan siitä, etteivät he koskaan antaneet mitään arvoa toisten kansojen aikaansaannoksille. He elivät ankaran hallinnon alaisina, eikä heillä ollut koskaan tilaisuutta käydä maansa ulkopuolella.²⁰ Ne venäläiset, jotka olivat saaneet maistaa kiellettyä hedelmää, länsimaista sivistystä, eivät palanneet Venäjälle, sanoo Petrus kertoen tarinan kahdeksastatoista venäläisestä nuorukaisesta, jotka Boris Godunov oli lähettänyt opiskelemaan ulkomaille, minne he myös jäivät palaamatta koskaan isänmaahansa.²¹ Hän oli lainannut tietonsa Martin Beeriltä, mutta unohti mainita, että yksi niistä kolmesta nuorukaisesta, jotka olivat olleet opinhaussa Ruotsissa, palasi kuin palasikin Venäjälle.²²

Venäläisen elämänmuodon erityispiirre oli sen väkivaltaisuus, joka näkyi monella tasolla. Petrus Petrejus kertoi mm. perheissä tapahtuvasta ruumiillisesta kurittamisesta:

”... mitä enemmän vaimo, piiat ja rengit saavat iskuja, sitä parempi heidän on olla, ja he sanovatkin, että isäntä osoittaa heille sitä suurempaa rakkautta, mitä useammin hän suomii heitä”.²³

Ulkomaalaiset eivät voi ymmärtää tätä, sanoo Petrus Petrejus ja kertoo Herbersteinilta lukemansa kaskun ulkomaalaisesta miehestä, joka oli nainut venakon. Kun mies ei koskaan lyönyt vaimoaan, tämä oli aivan onneton luullessaan, että mies ei ollenkaan rakastanut häntä, ja vaati äänekkäästi muutosta kotioloihinsa.²⁴

Venäläisten juoppoudesta ”Regni Muschovitici Sciographiasa” on monia värikkäitä kuvauksia. Kolmannessa kirjassa, joka käsittelee diplomaattisuhteita, kirjoittaja kertoo, miten moskovalaiset joivat vieraansa pöydän alle. Aterialla, joka vieraille

19) *Sciographia*, 5. kirja s. 12.

20) *Sciographia*, 5. kirja s. 10.

21) *Sciographia*, 2. kirja s. 118.

22) *Conrad Bussow*, *Relatio* s. 9. Vrt. *Kari Tarkiainen*, *Venäjäntulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv. 1595—1661*. (1969) s. 76.

23) *Sciographia*, 5. kirja s. 30.

24) *Sciographia*, 5. kirja s. 30—31.

diplomaateille tarjottiin heidän käytyään tsaarin vastaanotolla, isännät asettivat ”pöydille suuret hopea-astiat täynnä paloviinaa, niin isot, että hanhi olisi mahtunut niissä uimaan”. Lisäksi käsillä oli suuri määrä ”pikareita, tuoppeja ja muita astioita” täynnä erilaisia ulkomaisia viinejä. Kaikkea tätä piti vieraiden juoda, ennen kuin ruoka tuotiin pöytään.²⁵

Mielenkiintoinen psykologinen kuvaus venäläisistä juomatavoista sisältyy samaan ”Sciographian” kolmanteen kirjaan. Sen voi arvata liittyvän Petrus Petrejuksen omaan käyntiin diplomaattina Moskovassa:

”. . . ja venäläiset pitävät tapanaan tarjota syötävää ja juotavaa heille ja pitävät suurena kunniana itselleen, jos he onnistuvat juottamaan vieraansa täyteen humalaan, sillä sellaista ihmistä, joka ei vedä päätään täyteen, ei pidetä arvossa Venäjällä, mutta niitä, jotka ahtavat itseensä määrättömästi olutta, simaa ja viiniä, rakastetaan suuresti. Siksipä heillä on sananpartena, kun he pyytävät toisiaan vieraisille ja tulija kieltäytyy juomasta: sinä et tahdo juoda, sinä et pidä minua arvossa. He milteipä suuttuvat sille, joka ei kallista lasia heidän toivomallaan tavalla. Mutta se, joka juo roimasti venäläiseen tyyliin, on heidän paras ystävänsä, jolle suodaan pelkkää hyvää. He eivät kohota maljoja toistensa kunniaksi, vaan panevat pöydälle kaksi tai kolme astiaa, ja kun yksi niistä on tyhjä, se täytetään jälleen ja sen annetaan seistä maljan tyhjentäjän kohdalla, kunnes se on tyhjä viimeistä pisaraa myöten, ja sitten se kiertää seuraavan vieraan kohdalle.”²⁶

”Sciographian” viidennessä kirjassa on perusteellinen selonteko venäläisten alkoholiongelmasta ja virallisesta alkoholipolitiikasta. Moskovalaiset käyttävät sekä ruokaa että juomaa ylenmääräisesti, Petrus Petrejus kertoo. Heidän juhliissaan ja kutsuillaan virtaavat viinit, jotka ovat tuontitavaraa, olut ja sima sekä ennen muuta paloviina. Vieraat ”juovat niin kauan kuin pysyvät jaloillaan, siihen asti, etteivät voi seisoa tai kävellä ei-

25) *Sciographia*, 3. kirja s. 24—25.

26) *Sciographia*, 3. kirja s. 29—30.

vätkä tiedä, mitä tekevät, olivatpa miehiä tai naisia.” Koska kansa oli niin ihastunut väkeviin, ei ollut sallittua panna olutta tai polttaa viinaa missä tahansa; erityisten juhlien, kuten häiden tai ristiäisten lähestyessä oli lupa viinanvalmistukseen hankittava paikalliselta käskynhaltijalta. Jos joku rikkoi tätä kieltoa, häntä rangaistiin sakoilla tai ruumiillisella rangaistuksella. Jos oluenpano tai viinanpoltto olisi ollut vapaata, olisi Venäjää kohdannut katastrofi, sillä silloin ”monet peräti kuolisivat, koska he eivät tunne mitään kohtuutta juomisessaan”.

Kukaan yksityishenkilö ei saanut myydä väkijuomia Venäjällä, vaan se oli suuriruhtinaan privilegio. Tällä oli lukemattomia hyvin tuottoisia krouveja sekä kaupungeissa että maaseudulla. Näissä kapakoissa venäläiset saivat juoda miten paljon tahansa; kaduilla saattoi useinkin nähdä alastomia miehiä, jotka olivat myyneet viimeisen vaateriekaleensa saadakseen janonsa sammumaan. Suuriruhtinaan piti kuitenkin antaa semmoisille henkilöille, jotka olivat täydellisesti köyhdyttäneet itsensä hänen kapakoissaan, puoli äyriä päivässä elatukseksi. Niiltä juopoilta, jotka vaelsivat kaduilla, kysyttiin usein, olivatko he saaneet humalansa laillisella tavalla vai jossakin salakrouvissa. Viimeksimainitussa tapauksessa odotti asiaan sekaantuneita ankara rangaistus.²⁷

Aiheesta huolimatta näiden kuvausten sävy on verraten asiallinen. Kielteisemmäksi sävytys muuttuu, kun Petrus Petrejus ryhtyy puhumaan juoppoudesta kahdessa erityisessä yhteiskuntaryhmässä: naisten keskuudessa ja pappien parissa. Venäläisistä naisista kirjoittaja sanoo, että he ”juovat itsensä välistä niin täyteen humalaan, etteivät voi liikuttaa kättään tai jalkaansa”.²⁸ Tässä tilassa he antoivat miehille helpon tilaisuuden siveettömyyteen.²⁹ Venäläiset munkit ja nunnat eivät osanneet lukea eivätkä tunteneet oppinsa keskeisiä totuuksia, mutta yhtä kaikki he ”juovat itsensä siitä huolimatta humalaan kuten muutkin siat”.³⁰ Kirjoittaja pitää kaksinaismoraalina sitä, että juopotte- lu oli sallittua paasto aikaan, mutta eivät liharuoat. Papisto ja munkit sekä nunnat eivät noina aikoina saaneet syödä lihaa,

27) *Sciographia*, 5. kirja s. 5—7.

28) *Sciographia*, 5. kirja s. 3.

29) *Sciographia*, 5. kirja s. 4—5.

30) *Sciographia*, 6. kirja s. 5.

mutta he joivat siitä huolimatta "itsensä täyteen humalaan kuten muutkin porsaas sekä simasta, oluesta että paloviinasta, niin etteivät pystyneet kävelemään tai seisomaan, puhumaan tai kiekumaan".³¹ Lauantaisin eivät munkit ja nunnat saaneet maistella liharuokia, mutta silloinkin he "joivat itsensä niin täyteen, etteivät pystyneet liikuttamaan käsiään tai jalkojaan".³²

Ikävä, häpeällinen puoli Venäjän arkielämässä oli Petrus Petrejuksen mukaan väestön poikkeava seksuaalielämä. Venäläisten luonnottomista taipumuksista tällä alalla kirjoittaja sanoo:

"Elintavoissaan, totumuksissaan ja perinteissään he ovat niin karkeita, kömpelöitä ja kauhistuttavia, etteivät kaikki Sodoman synnitkään ole heille vieraita, vaan he harjoittavat niitä ja vielä kehuvat ja ylistävät niitä tehneensä, kun he pitävät pitoja ja haluavat herättää hilpeyttä, vieläpä he nikottelevat ja röyhtäilevät, tekevät vielä karkeampiakin tekosia, mistä rehelliset kunnon miehet tietenkin olisivat aivan hiljaa."³³

Venäläiset pitävät naisiaan tiukasti suljettuina koteihinsa, sanoo Petrus Petrejus, koska nämä ryhtyisivät heti tilaisuuden tullen harjoittamaan haureutta vieraitten miesten kanssa.³⁴

Sangen tyypillistä venäläisille oli vielä kohtuuton ylpeys, joka näkyi sekä heidän käytöksessään että vaateparressaan. Petrus Petrejus kirjoittaa:

"Sillä vaikka venäläiset näkisivät nälkää, joisivat vettä ja kaljaa, he haluavat olla esiintyessään ulkosalla uhkeita, ylpeitä ja komeita, koska he ovat luonteeltaan kunnianhimoisia ja taipuvaisia enemmän leventelyyn kuin vaatimattomuuteen ja muihin hyveisiin."³⁵

Erityisenä piirteenä venäläisten luonteessa Petrus Petrejus piti ajan tavan mukaan heidän petollisuuttaan ja kavaluuttaan. "Regni Muschovitici Sciographia" -teoksessa on lukuisia mai-

31) *Sciographia*, 6. kirja s. 9.

32) *Sciographia*, 6. kirja s. 30.

33) *Sciographia*, 1. kirja s. 111.

34) *Sciographia*, 5. kirja s. 4—5.

35) *Sciographia*, 5. kirja s. 16.

nintoja tästä väitetystä ominaisuudesta. Kirjan toisessa osassa Petrus Petrejus sanoo Vale-Dmitrin kuolemasta, että tämän tapauksen yhteydessä tapahtui venäläisten kertoman mukaan monia ihmeitä. Kirjoittaja ei kuitenkaan uskonut näitä kertomuksia, ”koska venäläiset ovat täynnä sellaisia tarinoita ja konnuuksia ja valehtelevat niin karkeasti, että kuuntelijat usein häpeävät heidän puolestaan”.³⁶ Mikael Romanovin valinnasta tsaariksi Petrus taas sanoo, että tämäkin suuriruhtinas saattaisi pian kukistua, koska ”moskovalaisista ei voi uskoa enempää kuin koirasta, minkä kaikki heidän tekonsa osoittavat”.³⁷ Tämän luvun päätteenä on yleisluontoinen vetoamus, että petolliset venäläiset kompastuisivat siihen loukkuun, jota he virittävät muille:

”Kaikkivaltias Jumala, joka on rauhan Herra, antakoon meille rauhan ja levon ja suojatkoon kuningastamme, hallitusvaltaamme ja sotaväkeämme venäläisen petollisuutta, kavaluutta, viekkautta ja epäluottavuutta vastaan, niin että he itse putoaisivat siihen kuoppaan, jota he kaivavat meille, ja auttakoon meidät hyvällä irti tästä kurjasta sodasta.”³⁸

Venäläisistä kauppiaista Petrus kirjoittaa, että he olivat ”kovin petollisia, nenäkkäitä ja liukkaita lurjuksia”.³⁹ Sama koski Venäjän kansaa kokonaisuudessaan, sillä Venäjällä ”isä ei uskonut poikaa, eikä poika isää ilman kirjallista sopimusta”.⁴⁰ Venäläisten viekkautta kirjoittaja otti kuvatakseen maalailevalla kertomuksella apinoista ja panttereista. Emme tiedä, mistä lähteestä hän on faabelinsa onkinut, mutta selvää on, että Venäjän naapureille oli siinä varattu hyväuskoisten apinoiden osa:

”Sillä sellainen on kerta kaikkiaan kaikkien moskovalaisten tapa ja käytös, että kun he esiintyvät ystävällisinä ja osoittavat hyvänsuopuutta sanoin tai teoin, niin sitä seuraa pian suuri onnettomuus tai vastoinkäyminen. Kun he taas uhkailevat, ovat tiukkoja ja kiroilevat, heistä on vähemmän vaaraa, eikä heitä

36) *Sciographia*, 2. kirja s. 188.

37) *Sciographia*, 2. kirja s. 274.

38) *Sciographia*, 2. kirja s. 274.

39) *Sciographia*, 5. kirja s. 16.

40) *Sciographia*, 5. kirja s. 16.

tällöin tarvitse pelätä kovin paljon. Samoin on panttereiden ja apinoiden laita. Apinat pelkäävät pantte-reita ja pakenevat korkeimmille oksille, mutta kun pantteri näkee sen, se paneutuu makuulle maahan ja on aivan liikkumatta. Silloin apinat luulevat pantte-rin kuolleen, ilahtuvat ja kiipeävät alas puista, mut-ta silloin pantteri surmaa ja repii niistä suurimman osan. Usein on asia ollut näin moskovaalaisten suhte-teen, sillä kun naapurit ovat tehneet rauhan ja asele-von heidän kanssaan, he ovat yllättäen rikkoneet sen ja käyneet ympärillään asuvien kansojen kimppuun mitä kauheimmin”.⁴¹

Petrus Petrejuksella oli kuitenkin hieman silmää myös venä-läisten myönteisille ominaisuuksille. Ensinnäkään venäläisten ulkonäkö ei hänen mielestään ollut hullumpi. Venäläiset olivat ”vartaloltaan voimakkaita, tukevia ja suurijäsenisiä” — tämä ei tietenkään ole yksinomaan imartelevaa — mutta hyvä ruu-miinrakenne liittyi erinomaiseen terveyteen, sillä sairaudet oli-vat harvinaisia Venäjällä.⁴² Venäläisten naisten ulkomuoto oli Petruksen mielestä mitä viehkein. He olivat ”ylimaallisen kau-niita, valkeita ja suloisia . . . kaikilta jäseniltään kauniisti muo-dostuneita ja soreita”.⁴³ Sitäpaitsi Petrus ei tahtonut lainkaan kieltää venäläisten suurta älykkyyttä, joskin he useimmiten käyttivät järkeään kyseenalaisiin tarkoituksiin. Venäläiset oli-vat innokkaita shakinpelaajia, mikä toki vaati hyviä hengenlah-joja.⁴⁴ Sattuva kuva venäläisten älykkyydestä ja sen väärinkäy-töstä sisältyy Petruksen lauseeseen: ”Venäläiset ovat kaikissa hankkeissaan kovin viekkaita, viisaita ja taitavia ja haluavat, että maailman asiat kulkevat heidän tahtonsa mukaan, heidän päänsä ja mietteittensä mukaan.”⁴⁵

Kun nyt on tarkasteltu ”Regni Muschovitici Sciographian” si-sältöä ja siinä esitettyjä näkemyksiä, on sanottava jotakin tä-män suurteoksen myöhemmistä kohtaloista. Petrus Petrejuksen viimeisen maanpaon aikana ”Sciographia” käännettiin saksak-

41) *Sciographia*, 2. kirja s. 77—78.

42) *Sciographia*, 5. kirja s. 18—19.

43) *Sciographia*, 5. kirja s. 3.

44) *Sciographia*, 5. kirja s. 12.

45) *Sciographia*, 3. kirja s. 32.

si ja painettiin vuonna 1620 Leipzigissa. Sen nimenä oli nyt ”Historien und Bericht von dem Grossfürstenthumb Muschow”, ja sen nimiötä koristivat Venäjän uusimpien valtioiden tsaari Mikael Romanovin ja patriarkka Filaretin kokovartalokuvat.⁴⁶

Tämäkin kirja on ilmestynyt kahtena painoksena, joista toinen on omistettu erälle saksalaisille ruhtinaille, toinen taas Lyypekin, Tukholman, Tallinnan, Wismarin ja Stralsundin kauppakaupungeille. Esipuheessaan Petrus Petrejus korosti teoksensa edustaman Venäjän-tuntemuksen arvoa juuri länsimaisille kauppamiehille. Tiedetäänpä, että Petrus lähetti kapaleen kirjaansa Tallinnan pormestareille ja raadille toivoen näiltä pientä palkkiota vaivannäöstään.⁴⁷ Epäilemättä vastaavanlaisia kerjuukirjeitä lähti myös muihin mainittuihin kaupunkeihin.

”Regni Muschovitici Sciographia” -teoksen käännös ei kuitenkaan ollut vain pelkkä käännös. Petrus Petrejus oli nyt sulattanut teoksensa olennaisia osia kahdesta hieman aikaisemmin ilmestyneestä Venäjää käsittelevästä kirjasta, Matthias Schaumiuksen teoksesta ”Tragoedia Demetrio-Moscovitica” (Rostock 1614) ja Petrus Jansoniuksen kirjasta ”Itinerarium oder Ausführlicher Bericht” (Hampuri 1619). Näitä Ruotsiin läheisesti liittyviä painotuotteita ja niiden sisältämää kuvaa Venäjistä käsitellään seuraavissa luvuissa. Lisäysten ansiosta saksalainen ”Sciographian” versio oli jonkin verran laajempi kuin ruotsalainen alkuteos.

Kokonaisuutena Petrus Petrejuksen tuotanto oli Ruotsi-Suomen valtakunnassa ainutlaatuinen, keskitetysti toteutettu yritys suuren itäisen naapurimaan kartoittamiseksi. Vaikka Petrus kirjoitti myös muista aiheista, hän on jäänyt kotimaansa historiaan ennen muuta Ruotsin ensimmäisenä kremnologina ja Venäjän sisäisten olojen syvälle porautuvana ja hauskaasti kirjoittavana kuvaajana. Ajan tavan mukaan hän ammensi tietojaan melko suorasukaisesti ja epäkriittisesti eri lähteistä, keikaili kirjallisella oppineisuudellaan ja paisutteli asioita. Tästä huolimatta hänen ”Sciographiallaan” on perustava merkitys Venäjän tuntemuksen levittäjänä Ruotsiin ja Suomeen. Teoksen

46) *Petrus Petrejus*, *Historien und Bericht von dem Grossfürstenthumb Muschow*. Lipsiae Anno 1620.

47) *Petrus Petrejus* Tallinnan pormestareille ja raadille 16.8.1620. *Tallinnan kaupunginarkisto*, B.B. Eingegangene Briefe 8.

saksannos vei Petrus Petrejuksen Venäjältä kirjoittaneiden kansainvälisesti tunnettuun joukkoon, samaan kategoriaan, johon kuuluvat Herberstein ja myöhempi Venäjän kuvaaja Adam Olearius. Hänen pääteostaan käytettiin Venäjän historien perusesityksenä pitkään 1700-luvulle, kunnes Pietarin tiedeakatemian piirissä versonut uusi historiantutkimus vähitellen syrjäytti sen.

6. Käännyttäjien kiista

Uskonto kuului keskeisimpiin Ruotsia ja Venäjää erottaviin tekijöihin. Keskiajalla Ruotsissa ja Suomessa oltiin sitä mieltä, että venäläiset olivat ”epäkristittyjä” (okristna) tai peräti ”pakanoita” (hedningar). Niinpä esimerkiksi Eerikin kronikan kirjoittajalle ruotsalaiset olivat ”kristittyjä” (the crisno) ja venäläiset ”pakanoita” (the hedno).¹ Suhtautuminen oli tästä syystä varsin yksioikoista, sillä venäläisissä nähtiin uskonvihollinen, joka oli yksinkertaisesti ensin voitettava ja sitten käännytettävä.

Uskonpuhdistuksen aikana alkoi mainittu jyrkkä suhtautumistapa venäläisten uskontoon rakoilla. Kuitenkin vielä Kustaa Vaasa eli täysin keskiaikaisessa ajatusmaailmassa, kun hän kirjoitti vuonna 1556, sodan ollessa käynnissä Suomen itärajalta, että ”kaiken kristikunnan viholliset julmat venäläiset . . . ovat hyökänneet Suomen köyhään maahan murhaten, ryöstäen ja polttaen ja hävittäen aivan epäkristittyjen tapaan”. Kuninkaan mielestä piti ”valittaa todella sydäntäsärkevästi, jos venäläisten hirveä epäkristillinen tyrannia pääsisi valtaan tässä vanhassa kristityssä maanääressä, jonka edesmenneet kristityt kuninkaat jo vuosisatoja sitten ovat liittäneet Ruotsin kruunun alaiseksi kristikunnan osaksi”.² Kustaa Vaasa rinnastikin venä-

1) Tämä luku perustuu suurelta osin tutkielmaani ”Den svenska synen på den grekisk-ortodoxa religionen i början av 1600-talet.” Kyrkohistorisk Årsskrift 1971. Uppsala 1971. Venäläisistä pakanoina ks. *Seppo Savanto*, *Rysar* (1969) s. 523.

2) Kustaa Vaasa Hälsinglannin papistolle ja rahvaalle 26.2.1556. *Konung Gustaf den Förstes Registratur XXVI* (1556) s. 115—116.

Venäläinen uskonnollinen kulkue Adam Oleariuksen mukaan (v:n 1647 painos).

läiset juuri pakanoina turkkilaisiin, jotka uhkasivat tuohon aikaan Eurooppaa Balkanilta käsin. Niinpä kuningas puhui esim. eräässä kirjeessään Länsi-Göötanmaan rahvaalle samana vuonna "venäläisistä, turkkilaisista ja muista pakanoista".³ Olipa käsitys venäläisistä pakanoina niin sitkeä, että se löysi tiensä vielä vuoden 1571 kirkkojärjestykseen.⁴

Edellä mainittu suorasukainen katsomus ei kuitenkaan ollut 1500-luvulla ainoa. Niinpä esim. Olaus Magnus kirjoitti, kuten jo edellä on esitetty, että venäläiset kyllä olivat kristittyjä, mutta oikeasta uskosta pois hairahtuneita.⁵ Saksan uskonpuhdistajat puolestaan katselivat kreikkalaista kirkkoa tietyllä hyväntahtoisuudella, olihan se roomalaiskatolisen uskonkäsityksen vastustaja. Aikoipa Juhana III, ulkopoliitikassaan Venäjän ankara vastustaja, lähettää Turun piispan Ericus Erici Sorolaisen

3) Kustaa Vaasa 8.6.1556. Ibidem s. 333.

4) *Then Svenska Kyrkeordningen*. Stockholm 1571 s. 32. Vrt. *K.B. Westman, Gustav II Adolf och svensk kyrklig expansion* (1916) s. 15.

5) *John Granlund, Kommentar* (1951) s. 245.

Konstantinopoliin sopimaan Ruotsin kirkon ja kreikkalaiskato-
lisen uskontokunnan yhteistyöstä.⁶ Erityisesti sellaiset valtio-
miehet, jotka etupäässä ajattelivat Turkin taholta uhkaavaa
vaaraa, katselivat Venäjää suopein silmin. Heihin kuului. mm.
Täyssinän rauhan itävaltalainen välittäjä vapaaherra Ehrenfield
von Minckwitz, jonka mukaan osmannien imperiumi oli ”julma
turkkilainen verikoira ja kristityn nimen perivihollinen” eikä
suinkaan Venäjä.⁷

Ruotsin ulkomaille suuntautuvaan propagandaan ilmaantui
erityisen sydämellisiä äänensävyjä Venäjän uskonnosta 1600-
luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä, jolloin ruotsa-
laiset ja suomalaiset joukot sekaantuivat idässä käytyyn suu-
reen voimainkoetukseen. Sekä Kaarle IX että Kustaa II Aadolf
kirjoittivat toistuvasti kunnioittavaan sävyyn ”vanhasta kreik-
kalaisesta uskonnosta”, jota Ruotsi halusi kaikin tavoin suojel-
la. Niinpä Kaarle IX kirjoitti jo heinäkuun alussa 1605 linnan-
päällikkö Samuel Nilssonille Viipuriin kehottaen tätä kerto-
maan venäläisille, ettei kuningas ”mitenkään aikois sietää, et-
tä paavista tulisi naapurimme idässä tai että hänen uskontonsa
pääsisi vallalle Venäjällä, vaan auttaisi kaikin tavoin venäläi-
siä pysymään vanhassa kreikkalaisessa uskonnossaan”.⁸ Tätä
teemaa, kuvausta Ruotsista Venäjän uskonnon parhaana ystä-
vänä, esitettiin sitten Ruotsin propagandassa taukoamattomasti
vuoteen 1613 asti. Sanat, joilla aihetta sivuttiin, pysyivät nekin
miltei muuttumattomina. Niinpä eräässä Kaarle IX:n kirjeessä
tsaari Vasili Shuiskille vuodelta 1606 sanotaan, että puolalaiset
ja liettualaiset olivat aikoneet ”petollisuudella ja vääryydellä
tuhota ja hävittää pois vanhan kreikkalaisen uskonnon” ja
asettaa sen sijaan ”harhaoppisen, roomalaisen, paavillisen, je-
suiittalaisen, väärän hapatuksensa”.⁹

Vuonna 1613, venäläisten valittua tsaarikseen Mikael Roma-
novin, vaihtui näkemys Ruotsissa. Päämääränä oli tämän jäl-
keen ratkaista kysymys suhtautumisesta niihin kreikkalais-
ortodoksisiiin alamaisiin, joita Ruotsi oli saamassa uusilla voit-

6) *Rafael Holmström*, Eerikki Eerikinpoika Sorolainen (1937) s. 40 ja *Einar W. Juva*, Varsinais-Suomen historia V:4 (1955) s. 96.

7) Ehrenfried von Minckwitz Ruotsin lähettiläille 4.4.1595. RVA, Muscovitica 10.

8) Kaarle IX Samuel Nilssonille 3.7.1605. RVA, RReg 1605:125v.

9) Kaarle IX Vasili Shuiskille 19.6.1606. RVA, RReg 1606:227v.

tomailla, Inkerinmaalla ja Käkisalmen läänissä. Ruotsin valtionjohdon näkökulmasta oli keskeistä, että jos sota johtaisi aluelajennuksiin tarvittaisiin teologien apua sen selvittämiseksi, mitä uusille alamaisille oli hengellisessä suhteessa tehtävä.

Ensimmäinen teos, joka ohimennen käsitteli Venäjän uskontoa, oli kirjoitettu jo ennen Ruotsin luopumista aikaisemmasta linjastaan. Teos oli saksalaisen kenttäpappi *Matthias Schaumiuksen* pamfletti *Tragoedia Demetrio-Moscovitica*, joka oli painettu Rostockissa 1614, mutta kirjoitettu jo aikaisemmin, siinä aikana, jolloin luultiin Ruotsin prinssillä Kaarle Filipillä olevan jonkinlaisia mahdollisuuksia päästä Venäjän tsaariksi. Kirjoittajan henkilöstä ei tiedetä paljonkaan. Rostockissa huhtikuun 8. p:nä 1614 päiväämässään esipuheessa Matthias Schaumius kirjoitti, että hän oli toiminut pappina Ruotsin joukoissa Venäjällä, mutta eronnut edellisenä talvena virastaan.¹⁰ Ruotsin kenttäkanslian tileistä taas näkyy, että Schaumius oli joulukuussa 1611 ja toukokuussa 1612 saanut pieniä ennakoita (20 ja 10 taalaria) palkastaan.¹¹ Idän sotaretken tilinpäätöstä Viipurissa vuonna 1617 tehtäessä Schaumiukselle lankesi 607 taalaria Ruotsin rahaa ja 21 denninkiä venäläistä rahaa, mitä tilikirjassa sanottiin palkaksi 2 1/2 vuoden viranhoidosta 1610-luvun alkupuolella.¹² Näistä tiedoista päätellen Schaumius oli siis ollut Venäjällä Ruotsin armeijassa suunnilleen vuosina 1610—1613.

Matthiaksella oli virallinen valtuutus kirjoittaa puheena oleva kirjanen Vale-Dmitrin aikaisesta Venäjästä. Kesällä 1613 sotamarsalkka Evert Horn oli kuningas Kustaa II Aadolfin käskystä kehottanut Schaumiusta laatimaan traktaatin Venäjän tapahtumista, minkä tämä sitten tekikin. Tämä kirja, nimeltä ”Militia Rhutenica”, ei kuitenkaan tullut painetuksi.¹³ Kaikesta päätellen kirja sisältyy myöhempään teokseen ”Tragoediaan”, todennäköisesti sen toisena osana, tämä kun kuvaa juuri sotaa.

10) *Matthias Schaumius*, *Tragoedia Demetrio-Moscovitica*. Esipuhe.

11) KA, Proviant-, Penninge- och Kommissräkens kaper. Fälttåg i Östersjöprovinserna och Ryssland 1609—1613. Jören Thomassonin tilit 28.9.1609—24.6.1610. Utgift och leverering. Ks. myös Matthias Schaumiuksen kuittia 8.5.1612 samassa niteessä.

12) *Ibid.* 1613—1622. Anders Samuelssonin tilit 27.9.1614—31.5.1617. Matthias Schaumiuksen kuitti 29.5.1617.

13) *Matthias Schaumius*, *Tragoedia*. Esipuhe.

Ruotsin valtionjohdon osuus ”Tragoedian” syntyyn vahvistaa käsitykseni, että kysymyksessä on virallisen siunauksen saanut painotuote.

Schaumiuksen kirjasen ensimmäinen osa alkaa historianfilosofisella johdannolla, jossa kirjoittaja arvostelee venäläisten monia vikoja, heidän leväperäisyyttään, petollisuuttaan ja turmeltuneisuuttaan. Näiden vikojen vuoksi Jumala oli Schaumiuksen mukaan halunnut rangaista Venäjän kansaa. Tämän voimakkain värein maalatun johdannon jälkeen kirjailija alkoi käsitellä Vale-Dmitriä. Hänen päälähteensä oli Petrus Petrejuksen ”Een viss och sanfärdigh Berättelse” vuodelta 1608, ilmeisesti teoksen toinen, uudistettu painos.¹⁴ Kertoessaan kuinka Iivana Julma surmasi poikansa Schaumijs kuitenkin viittaa myös toiseen lähteeseen, Paul Oderbornin kirjoittamaan Iivanan elämäkertaan.¹⁵ Sen lisäksi Schaumijs on tietysti käyttänyt hyväkseen runsaasti omia kokemuksiaan Ruotsin sotajoukon 1610-luvun alussa tekemältä Venäjän-retkeltä. Näitä omia huomioita on erityisesti kirjasen jälkimmäisessä osassa, joka käsittelee tapahtumia Klushinon taistelusta vaaliin, jossa ruotsalainen prinssi valittiin Venäjän tsaariksi. ”Tragoedia” loppuu siihen mistä se alkoi, nimittäin kuvaukseen jumalallisesta Nemesiksestä, joka nyt rankaisi Venäjää.

Kirjanen on alusta loppuun asti Ruotsin sodanjohdon ulkomaanpropagandaa, joka lähinnä suuntautui Pohjois-Saksaan, niille seuduille, joilla liivinmaalaisten luoma käsitys Venäjästä oli voimakas. Vale-Dmitrin vehkeily on se tumma tausta, jota vasten Ruotsin sotilasretkikunnan vaiheita tarkastellaan. Maalataanpa ”Tragoediassa” myös helein värein kuva uudesta Venäjästä, jonka syntyyn Ruotsin toiminta voisi johtaa. Schaumijs sanoo, että kun Kaarle Filip istuisi Venäjän valtaistuimella, voitaisiin maahan perustaa hyviä kouluja ja Venäjä länsi-

14) *Matthias Schaumijs*, Tragoedia. Lehti Cr sisältää kuvauksen Boris Godunovin lähetystöstä keisarin ja Tanskan kuninkaan luo, mikä mainitaan vain Petrus Petrejuksen teoksen toisessa laitoksessa. Vrt. *Peer Peersson*, Een viss och sanfärdigh Berättelse, om några Förändringar, som i these framledne åhr, uthi Storfurstendömet Muskow skedde äre. Stockholm 1608, lehti Cij-Cijv.

15) *Matthias Schaumijs*, Tragoedia. Lehti Bv sekä *Paul Oderborn*, Wunderbare, Erschreckliche, Unerhörte Geschichte, und Warhaffte Historien . . . dess nechts gewesenen Grossfürsten in der Moschkaw, Ivan Basilidis . . . Leben. Görlitz 1596, s. 187—188.

Haudoilla rukoilemista Adam Oleariuksen mukaan.

maistaa kokonaan. Hän sanoo kirjassaan, ettei luterilaisten noissa oloissa enää tarvitsisi rukoilla Jumalan apua venäläisiä vastaan, kuten niin monesti oli tehty Liivinmaalla, vaan päinvastoin pyytää rukouksissaan, että ”Jumala vapauttaisi moskovalaiset heidän syvästä taikauskostaan ja väärästä jumalanpalveluksestaan, niin että he tulisivat Jumalan oikean olemuksen tuntoon”. Se tapahtuisi käytännössä niin, että ”korkea esivalta juurruttaisi tuon sanomattoman barbarian pois Venäjältä hyvien koulujen avulla, opettamalla vieraita kieliä, tieteitä ja taitteita”.¹⁶ Jos venäläiset vastustaisivat tällaista hyvää politiikkaa, kirkkojen ja koulujen syntyä maahansa, pitäisi ”esivallan rangaista heitä voimakkaalla kädellään ja tehdä heidät tottelevaisiksi alamaisiksi”.¹⁷

16) *Tragoedia*, lehti Fr.

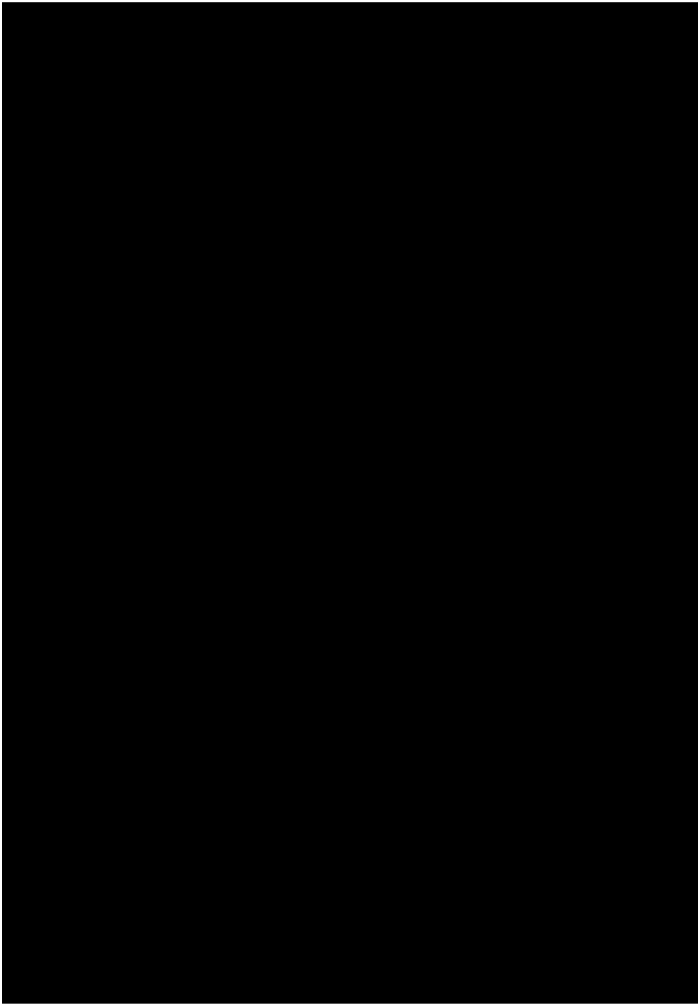
17) *Ibid*, lehti Fv.

Vilkkaampi ja vivahteikkaampi keskustelu Venäjän uskonnosta pääsi Ruotsissa vauhtiin kuitenkin vasta sitten, kun ilmeni, ettei käännyttävänä ollut koko Venäjän kansa, vaan ainoastaan rajaseutujen asukkaat. Miten kreikkalaisia ortodokseja piti käsitellä oman valtakunnan puitteissa? Kustaa II Aadolf, joka oleskeli 1614 sotatoimialueella, antoi hovisaarnaajilleen *Johannes Rudbeckiukselle* ja *Jonas Palmalle* tehtäväksi selvittää, missä määrin venäläisten uskonto todella poikkesi luterilaisuudesta. Rudbeckius ja Palma lukivat käsiinsä samaansa länsimaista kirjallisuutta kreikkalaisesta ortodoksiasta, kävivät tuona kesänä venäläisissä kirkoissa, tutkivat todennäköisesti jonkun tulkin välityksellä venäläisten omia pyhiä kirjoja ja kävivät Ivangorodin pappien kanssa keskustelun näiden uskonnosta.¹⁸

Näiden kokemustensa pohjalta Rudbeckius ja Palma kirjoittivat teoksen, jonka nimenä on *"Een kort Berättelse och Undervisning om Vår Christeliga Troo och Gudztienst uti Sverige. Ther uti ock the groffveste Vilfarelser som äre uti the Rysars Religion varda kortelighen förlagde och tillbaka dreffne* (Lyhyt kertomus ja opetus kristillisestä uskostamme ja jumalanpalveluksesta Ruotsissa. Jossa lyhyesti esitetään ja torjutaan ne karkeat erehdykset, jotka sisältyvät venäläisten uskoon.) Ajatuksena oli, että kirjanen olisi käännetty venäjäksi ja että sitä olisi levitetty Venäjälle maan asukkaiden voittamiseksi "voimakkailla syillä ja todistuksilla" luterilaisuuden kannattajiksi. Jostakin syystä näin ei tapahtunut, ja Tukholmassa 2.1.1616 päiväämässään esipuheessa tekijät ilmoittivat aikovan-

18) On jonkin verran epäselvää, syntyikö Rudbeckiuksen ja Palman teos kesällä 1614 vai kesällä 1615. Teoksen esipuheessa, joka on päivätty 2.1.1616, sanotaan, että kirjoittajat olivat tehneet selvitystään "edellisenä kesänä", siis kesällä 1615. Itse teos on kuitenkin päivätty Narvassa 24.8.1614. Katso *Johannes Rudbeckius och Jonas Palma, Een kort Berättelse, Företalet* ja teoksen loppu.

Tiedämme, että Johannes Rudbeckius kävi Venäjällä myös vuonna 1615, jossa hän laati kuvauksen "Pleskow Stadhz Belägringh" (UUB, E 369 Hallenbergs samling) ja kävi keskusteluja Kustaa II Aadolfin kanssa. Vrt. *Nils Ahnlund, Gustav Adolf den store* (1963) s. 52. Jonas Palma ei kuitenkaan enää vuonna 1615 seurannut kuningastaan sotaretkelle. Vrt. *Gunnar Hellström, Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift* (1951) s. 525—526. Tästä syystä luulemme, että teos on kirjoitettu kesällä 1614.

Rudbeckiuksen ja Palman paimenkirjeen esilehti. Upsalan yliopiston kirjasto.

sa julkaista teoksen ruotsiksi. Siitäkään ei tullut mitään, vaan kirja sai odottaa ilmestymistään vuoteen 1640, jolloin Vesteråsin piispaksi tullut Johannes Rudbeckius lopulta painatti sen omassa kirjapainossaan.¹⁹

Martti Parvio on käsitellyt Rudbeckiuksen ja Palman teosta tutkimuksessaan ”Luterilais-ortodoksiset teologineuvottelut Narvassa vuonna 1615” (1983). Hän on analysoinut niin painotuotteen pidemmän alkuosan, jossa luterilainen oppi esitellään 21 luvussa, kuin sen loppupuolen *The Ryssars wilfarelse* (Venäläisten erehdykset, 3 lukua) sekä aivan lopussa olevat vastaukset ortodoksien vastaväitteisiin.²⁰ Tässä yhteydessä ei Ruotsin uskonnon esittely Rudbeckiuksen ja Palman tapaan ole välttämätöntä, vaan keskitytään ortodokseista esitettyihin mielipiteisiin.

Samaan aikaan kun kuninkaan kenttäpapit panivat kokoon esitystään, kiisteltiin Koti-Ruotsissakin venäläisten uskosta. Arkkhiippakunnan pappeinkokouksessa Upsalassa heinäkuussa 1614 arkkipiispa Petrus Kenicius otti Martin Laurentii Aschaneuksen pitämän pöytäkirjan mukaan käsiteltäväksi kreikkalais-ortodoksisen kasteen pätevyyden. Rimbon kirkkoherra kysyi, pitäisikö hänen kastaa uudestaan venäläinen poika, joka oli joutunut hänen seurakuntaansa. Edin pappi Johannes Turdinus oli tutkinut niiden venäläisten uskoa, jotka oleskelivat sotamarsalkka Jakob De la Gardien kartanossa, ja vakuutti, että uusi kaste oli tarpeeton. Pöytäkirjaa pitänyt Martin Aschaneus, joka oli juuri palannut Venäjän sotaretkeltä, tuki tarmokkaasti Turdinusta. Hän lupasi myös ”julkaista kirjapainosta selostuksen näistä asioista”, koska venäläisiä liikkui tähän aikaan paljonkin valtakunnassa.²¹ Tämän lupauksensa Aschaneus pitikin, sillä hän laati sittemmin kadonneen kirjasen ”Chronicon Russicum, item de ordinantiis Russiae ecclesiasticis”.²²

19) *Johannes Rudbeckius och Jonas Palma*, Een kort Berättelse och Undervisning. Västerås 1640.

20) *Martti Parvio*, Luterilais-ortodoksiset teologineuvottelut Narvassa (1983) s. 198–199.

21) *Herman Lundström*, Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång (1903) s. 29–30. Vrt. *Hjalmar Holmquist*, Svenska kyrkans historia IV:1 (1938) s. 58.

22) ”Chronicon Russicum” eli ”venäläinen kronikka” mainitaan siinä luettelossa Aschaneuksen teoksista, jotka 1640-luvulla otettiin säilytettäväiksi valti-onarkistossa. *H. Lundström*, Martin Aschaneus’ på 1640-talet till riksarki-

Oman lisänsä venäläisten uskonnosta käytyyn keskusteluun antoi edellä jo käsitelty *Petrus Petrejus* suuren teoksensa ”Regni Muschovitici Sciographia” kuudennessa kirjassa, joka ilmestyi vuonna 1615. Hänen kuvauksensa venäläisten uskosta on osa laveaa selostusta Venäjästä eikä sisällä puhtaasti teologisia pohdintoja. Olenkin edellä asettanut Petrus Petrejuksen suurteoksen lähinnä kulttuuripoliittisiin yhteyksiinsä, joihin myös Erius Schroderuksen toiminta ruotsintajana kuuluu.

Petruksen kuudes kirja hengellisestä elämästä Venäjällä perustuu lainoihin Sigmund von Herbersteinin suuresta Venäjää käsittelevästä esityksestä, minkä lisäksi ruotsalainen kronikoitsija lienee turvautunut johonkin tai joihinkin muihin, tuntemattomiksi jääneisiin lähteisiin. Tyypillistä Petrus Petrejuksen esityksessä ovat monet tarkat havainnot venäläisten uskonnonharjoituksen ulkonaisesta puolesta, kun taas kreikkalaisen uskon teologisen sisällön hän on käsitellyt heikommin. Niinpä se henkilö Ruotsissa, joka lopetti puheenvuorollaan 1610-luvun keskustelun, Johannes Botvidi, jätti omassa tutkielmassaan hänen kuvauksensa kokonaan vaille huomiota.

Perusteellisin analyysi venäläisten uskosta on todellakin *Johannes Botvidin* väitöskirja *Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani?*, joka esitettiin tarkastettavaksi Upsalassa vuonna 1620. Teoksen idea oli kuninkaan antama, sillä Kustaa II Aadolf oli lopultakin vaatinut tarkkaa tietoa siitä, mitä naapurimaan uskonto todella oli.²³ Jos näet venäläiset voitiin katsoa kristityiksi, heidän kastamisensa oli tarpeetonta, kun he siirtyivät Stolbovan rauhan voittomailla luterilaisuuteen. Juuri tätä kuningas toivoi, sillä ortodoksien pakkokaste oli viimeinen asia, jota hän tahtoi tapahtuvaksi Inkerinmaalla ja Karjalassa, aivan Venäjän rajan tuntumassa. Siksi voimme pitää Johannes Botvidin tutkimuksen lopputulosta ylhäältäpäin annettuna, mikä ei yhtään vähennä hänen kirjansa mielenkiintoisuutta. Maltillisuus oli valttia vuoden 1620 tienoilla Ruotsin suhteissa Venäjään, jotta valtakunta pääsisi keskittämään voimansa etelästä uhkaavaa katolisuu-
vastaan. Tie-

vet öfverlämnad samling böcker och handskrifter (1906) s. 265. ”Venäläinen kronikka” mainitaan myös A.A. *Stiernman*, *Bibliotheca Suiogothica* (1731) s. 219.

23) *Johannes Botvidi*, *Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani?* Upsala 1620.

dämme, että Johannes Botvidin tutkielma herätti kansainvälistä huomiota, sillä se painettiin uudestaan vuonna 1625 Leipzigi-
gissa.²⁴

Johannes Botvidin tutkielma ei perustu omakohtaiseen aiheen tuntemukseen. Alkusanoissaan kirjoittaja ilmoittaa, että hän ei osaa venäjää, mutta kun venäläisten uskonnosta oli luotettavan tuntuisia esityksiä muilla kielillä, hän oli silti ryhtynyt tehtävänsä. Johannes Botvidin lähde, jonka hän itse mainitsi, oli Frankfurtissa vuonna 1600 painettu kokoomateos "Rerum Moscoviticarum Auctores varii", joka käsittää genealogisen esityksen Moskovan suuriruhtinaitten polveutumisesta sekä sen lisäksi Herbersteinin, Joviuksen, Fabrin, Guagninuksen, Miechowin, Tileman Bredenbachin ja Heidensteinin teokset, Oderbornin elämäkerran Iivana Julmasta sekä englantilaisen kirjan "Anglorum navigatio ad Moscovitas". Tämän kokoomateoksen lisäksi Johannes ei ole käyttänyt mitään muuta lähdettä, ei edes Petrus Petrejuksen "Sciographiaa" eikä Possevinon "Muschoviaa", vaikka hän säilyneen kirjaluettelon mukaan itse omisti viimeksi mainitun kirjan.²⁵ Käyttämänsä lähdettä kirjoittaja on lainannut miltei joka teesissään hyvin perusteellisesti tehden selviä viittauksia sen eri osiin. Niinpä Johannes Botvidi on 13 ensimmäisen teesinsä osalta käyttänyt suuriruhtinaiden genealogiaa, Heidensteinia, Fabria, Guagninusta, Oderbornia, Joviusta ja "Anglorum navigatio" -kirjaa.²⁶ Kokoomateokseen sisältyvät Venäjän uskonnon kuvaukset tarjoavat Johannekselle hänen tutkielmansa aineiston, jonka perusteella hän on yrittänyt rakentaa systemaattisen kuvan venäläisten uskosta ja ottaa kantaa kysymykseen sen harhaoppisuudesta.

Yhteenvetona voidaan todeta, että Ruotsin valtapiirissä 1610-luvulla käyty käännyttäjien keskustelu oli suurelta osalta val-

24) *Philipp Strahl*, Geschichte der russischen Kirche I (1830) s. 10.

25) *Catalogus librorum piae memoriae Doctoris Johannis Botvidi*. Handlingar rörande Skandinaviens historia 26 (1843) s. 357.

26) Ks. *Johannes Botvidi*, Theses. Teesit I—XIII ja *Rerum Moscoviticarum Auctores Varii*. (1600) s. 20, 133, 172, 256, 5, 126, 171, 3, 1, 128, 152, 256, 26 ja 172. — Kun Johannes Botvidi lainaa lähteestään, lyhentelee hän yleensä lauseita, mutta jättää niiden sisällön muuttamatta. Niinpä esim. Oderborn sanoo "Auctores"-teoksessa (s. 256): "... totam sacram scripturam patrio idiomate conversam & typis expressam habent" mutta Johannes Botvidi kirjoittaa (Teesi XIII) "... totam sacram scripturam typis expressam habent".

tionjohdon tavalla tai toisella inspiroimaa. Schaumiuksen teos syntyi kuninkaan käskystä, jonka Evert Horn oli välittänyt. Hänen tehtävänsä oli ollut kuvata sodan synty saksalaiselle lukijakunnalle, mistä syystä Venäjän uskonnon käsittely tapahtui hänen kirjassaan varsin ohimennen. Silti Schaumiuksen pääajatus, koko Venäjän käännäminen luterilaiseksi, oli erittäin rohkea, eikä sitä tavata missään virallisessa ruotsalaisessa lausunnossa. Se edustaa lähinnä papiston piirissä elänyttä toiveajattelua, joka perustui mahdollisuuteen, että Kaarle Filipistä olisi tullut koko Venäjän tsaari.

Myös Rudbeckiuksen ja Palman paimenkirje laadittiin kuninkaan kehotuksesta. Sen avulla haluttiin taivuttaa venäläiset vaihtamaan uskontoa, mutta kun kirjasta ei koskaan käännetty venäjäksi, sillä ei ollut toivottua merkitystä. Silti teoksesta näkee, mitä kreikkalaisen uskonnon kohtia kirjoittajat pitivät sopimattomimpina. Petrus Petrejuksen kynää ei ohjaillut samanlainen teologinen poleemisuus kuin edellä mainittuja kirjoittajia. Petruksen tarkoituksena oli antaa maanmiehilleen tietoja Venäjän uskonnosta, ja sen hän teki omalla tavallaan, kreikkalais-katolisuuden ulkonaisia piirteitä korostaen. Selvimmin ongelma asetettiin Johannes Botvidin väitöskirjassa, jonka otsikko jo oli selvä kysymys — ovatko venäläiset kristittyjä? — ja lopputulos yhtä selvä vastaus tuohon kysymykseen.

Jos tarkastelemme edellä esiteltyjen kirjoittajien mielipiteitä järjestelmällisemmin, voimme aloittaa kysymyksestä, millainen kirjoittajien mielestä oli luterilaisuuden ja kreikkalais-ortodoksisen uskonnon ero. Tämän perusasian valottamiseksi heidän mielipiteitään on tutkittava varsin yksityiskohtaisesti.

Schaumiuksen ei ole kovinkaan hyväntahtoinen kreikkalaisen uskon kuvailija. Eräässä kohdassa hän syyttää venäläisiä tekopyhydestä, kun he väittävät olevansa maailman ainoita kristittyjä. Schaumiuksen mukaan asia on täsmälleen päinvastoin: venäläiset ovat tunnettuja taikauskostaan ja epäjumalanpalveluksesta. He ovat "kristittyjen nimen varjolla oikeita karkeita barbaarisia pakanoita".²⁷ Toisessa kohdassa sama kirjoittaja puhuu venäläisten "väärästä uskonnosta", joka kylläkin oli hie- man parempi kuin paavin uskonto.²⁸ Kolmannessa kohdassa ky-

27) *Tragoedia*, arkin A viimeinen aukeama, oikea puoli.

28) *Tragoedia*, lehti Ciijr.

symykselle on annettu reaali poliittinen muoto. Aikaisemmin oli ollut tavallista, että luterilaiset olivat rukoilleet Jumalalta apua moskovalaisia vastaan. Mutta nyt, kun aseonne oli kääntynyt, oli rukouksissa se sisältö, että kadonnut lammas — venäläiset — pitäisi johtaa takaisin oikean uskon lammasmaahan.²⁹ Näistä mielipiteistä näkyy, että Schaumi piti venäläisiä todellisen kristikunnan parista pois eksyneenä kansana.

Rudbeckiuksen ja Palman paimenkirjeessä ovat painotukset hieman toiset kuin Schaumiuksella. Nämä kirjoittajat puhuvat venäläisistä ”köyhänä ja sokeana kansana, joka kylläkin on kristitty ja tulee uskonsa perusteissa suunnilleen samaan tulokseen kuin mekin”. Heidät pitäisi kaikin mokomin auttaa ”kauheasta pimeydestä vähän oikeampaan autuuden tuntemukseen”.³⁰ Monet peruspiirteet ovat samat luterilaisessa ja kreikkalais-ortodoksisessa uskossa, sanovat Rudbeckius ja Palma. Niinpä

”(venäläisillä) on Jumalan sana ja Pyhä Raamattu omalla kielellään, he uskovat yhteen Jumalaan, nimittäin Isään Jumalaan, joka on luonut taivaan ja maan, ja Jeesukseen Kristukseen, hänen ainoaan poikaansa, joka on autuutemme vuoksi tullut ihmiseksi ja viattoman kuolemansa ja kärsimyksensä kautta pelastanut meidät synnistä, kuolemasta, Paholaiselta ja Helvetistä ja hankkinut meille Jumalan armon ja iankaikkisen elämän. Ja Pyhään Henkeen, joka synnyttää meidät uudelleen, ja päivittäin opettaa, hallitsee, lohduttaa ja auttaa. Ja sen lisäksi he kastavat lapsensa Isän Jumalan, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen syntien anteeksi antamiseksi. He käyvät myös Herramme Jeesuksen Kristuksen ehtoollisella, jonka hän on säätänyt meille syntien anteeksi antamiseksi ja omaksi muistokseen. Ja niin muodoin *venäläiset tulevat näissä tärkeimmissä uskomme kohdissa samaan tulokseen kuin me*. Mistä me olemme sydämesämme iloisia ja onnellisia.”³¹

29) *Tragoedia*, lehti Fr.

30) *Johannes Rudbeckius och Jonas Palma*, Een kort Berättelse. Esipuhe. Vrt. *Martti Parvio* (1983) s. 200.

31) *Ibidem* s. 1—2.

Kirjoittajat olivat kuitenkin myös huomanneet, että venäläiset olivat "käsittäneet eräissä suhteissa väärin Jumalan sanan ja pyhän kirjan ja ovat niinmuodoin väärällä tiellä", mikä havainto suretti heitä suuresti.³² Näitä erehdyksiä käsiteltiin paimenkirjeessä sitten varsin perusteellisesti. Rudbeckius ja Palma olivat sitä mieltä, että venäläiset olivat "yksinkertaista ja harhaanjohdettua kansaa", latinaksi *seducti*, joiden oma vika ei ollut, että he eivät tunteneet kristinoppia oikeassa muodossa. Tämä käsitys vakiintui sittemmin ruotsalaisten teologien parissa yleensäkin.

Missä uskonkappaleissa eroa sitten oikein oli? On luonnollista aloittaa venäläisten *uskontunnustuksesta*. Sitä käsittelevät sekä Petrus Petrejus että Johannes Botvidi varsin perusteellisesti. Petrus Petrejuksen teoksessa on kohta, jossa hän luettelee tärkeimmät venäläisen kirkon ja roomalais-katolisen uskon erot. Ne ovat Petruksen mukaan paastotavat, selibaatti, piispojen voitelu, ehtoollisleipä ja lisäys *filioque* (ja pojasta) Nikean uskontunnustuksessa.³³ Itse uskontunnustuksen suhteen kirjoittaja oli sitä mieltä, että venäläiset olivat väärillä jäljillä:

"... he tunnustavat ja sanovat, että paavin oppi, jonka mukaan Pyhä Henki on lähtöisin sekä Isästä että Pojasta, on kirottu kerettiläinen keksintö, ja kieltävät sen ja panevat kovasti vastaan, kun yhteinen kristillinen seurakunta laulaa: Minä uskon Pyhään Henkeen, joka on elävä oikea Herra, lähtöisin Isästä, jota palvotaan yhtä lailla Isässä ja Pojassa, samana Majesteettina, kunniana ja ihanuutena, missä he itse erehtyvät sängen karkeasti, kuten myös eräissä muissa uskonkappaleissa, ja he lyhentävät pyhän Nikean uskontunnustuksen tekstin, joka kuuluu: Credo in Spiritum sanctum Dominum, et vivificantem, qui ex Patre filioque procedit: qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur: qui loquutus est per Prophetas".³⁴

32) Ibidem s. 2.

33) *Sciographia*, 6. kirja s. 20—23.

34) Ibid. s. 22—23. Vrt *Torsten Kälve-mark*, Petrus Petrejus' och Johannes Botvidis skildringar av den ryska kyrkan (1969) s. 88—89.

Toisessa kohdassa sama kirjoittaja kyllä huomauttaa, että venäläiset pitivät eroa oman uskontonsa ja luterilaisuuden välillä aika vähäisenä, mutta että jumalanpalveluksen ulkonaiset muodot silti erosivat melkoisesti:

”He pitävät enemmän puhtaasta Augsburgin opista kuin paavin uskosta tai mistään muusta uskonnosta, ja he sanovat, että Lutherin oppi on miltei samaa kuin totuus ja sitä voisi hyvin sietää, kunhan se vain kävisi paavilaisten oppineiden kimppuun eikä muuttaisi niitä seremonioita, joita kirkossa esitetään, eikä rankaisisi luostarielämää, joka on kaikin tavoin pyhää ja turmeltumatonta . . . ”³⁵

Näissä kohdissa on kysymys eri asioista, ensimmäisessä esillä on kirjoittajan näkemys kreikkalais-ortodoksisen uskonnon perusteista ja toisessa venäläisten kanta luterilaisuuteen. Viimeksi mainittu lausunto saattaa sitä paitsi olla lainaa Oderbornilta, sillä tämä sanoo Iivana Julman elämäkerrassa, että suuriruhtinas oli nuoruudessaan suopea luterilaisia kohtaan, mutta ei voinut ymmärtää, että Luther oli poistanut kirkon seremoniat.³⁶ Lopputuloksena on kuitenkin se, että Petrus Petrejus katsoi venäläisten uskon poikkeavan olennaisissa kohdissa luterilaisesta.

Toisenlainen näkemys venäläisten uskontunnustuksesta oli Johannes Botvidilla, joka selvästi pyrki osoittamaan, että kreikkalainen usko erosi hyvin vähän luterilaisuudesta. Kerrottuaan, miten kristinusko oli tuotu Venäjälle, Johannes totesi, että koko Raamattu oli olemassa kirkkoslaavin kielellä kuten myös tärkeimpien kirkkoisien kirjoitukset. Teesissään XVIII hän lyö lukkoon, että venäläiset ”unum DEUM in Trinitate & Trinitatem in unitate venerantur” (kunnioittavat yhtä Jumalaa kolminaisuudessa ja kolminaisuutta yhdessä Jumalassa). Teeseissä XIX ja XX Johannes Botvidi käsittelee lisäystä ”filioque” (ja Pojasta) Nikean uskontunnustuksessa.³⁷ Hänen käsityksensä mukaan molemmat osapuolet, sekä idän että lännen kirkot, oikeastaan tarkoittivat samaa asiaa erilaisista muotoiluista huoli-

35) Ibidem s. 19.

36) *Paul Oderborn*, Wunderbare, Erschreckliche, Unerhörte Geschichte s. 47.

37) *Johannes Botvidi*, Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani? Teesit XVIII, XIX, XX.

matta. Johanneksen mukaan kreikanuskoisten luterilaisuudesta poikkeava uskontunnustus oli ainoastaan mitätön ero, *adiafaron*. Luterilaiselta kannalta keskeinen ero katolisuuteen oli erilainen tulkinta pelastuksen saavuttamisesta. Idän kirkon mystisen inkarnaatio-opin omalaatuisuus ei ollut mitenkään selvä tämän uskonnon ruotsalaisille tarkastelijoille. Rudbeckius ja Palma olivat käsittäneet asian siten, että kreikkalais-ortodoksinen uskonto muistutti katolisuutta ja erosi näin ollen luterilaisuudesta juuri pelastuskysymyksessä:

”Ensinnäkin, kuinka venäläiset saavat syntien anteeksiannon ja kuinka he pääsevät Jumalan armoon. He ovat sitä mieltä, että kaikki riippuu menneitten aikojen pyhimysten esirukouksista ja sen lisäksi heidän omista hyvistä töistään, mitä käsityksiä ei kuitenkaan Raamattu tue millään tavalla.”³⁸

Venäläisten käsityksiä hyvistä teoista kirjoittajat kuvaavat seuraavasti:

”He pitävät hyvinä tekoina mitä tahansa, mitä ihmiset ovat hyvässä tarkoituksessa keksineet, kuten esimerkiksi: pyhäpäivien pyhittämistä, ruumiinsa kiusaamista paljolla paastolla, tiettyjen paastopäivien pitämistä, lihan, läskin, voin ja muutamien muiden ruoka-aineiden välttämistä, kulkemista pukeutuneina kuin munkit, runsasta rukousten lukemista niitä käsittämättä tai niitä tarkemmin ajattelematta rukousnauhaa apuna käyttäen ja muuta sellaista.”³⁹

Petrus Petrejus ei ollut samaa mieltä kuin kysymykseen suhteellisen pinnallisesti suhtautuneet Rudbeckius ja Palma. Hän tunsi venäläisten syvän kiinnostuksen perisyntiä kohtaan:

”He valittavat ja itkevät usein perisyntiä ja selittävät, että ihmisen luonto on aivan turmeltunut. Se on alkuaan ollut Jumalan kuva, mutta siihen on sittemmin juurtunut jumalanpilkkää, epäoikeudenmukaisuutta ja jumalattomuutta, ja siksi he sanovatkin, et-

38) *Johannes Rudbeckius och Jonas Palma*, Een kort Berättelse s. 32. Vrt. *Martti Parvio* (1983) s. 204.

39) *Ibidem* s. 36.

tä ihmisen lihassa ei ole mitään hyvää ja että kaikki ihmiset vaeltavat turhuuden turuilla ja ovat kaikki poikenneet Jumalan käskyistä ja että ihmisten sydämiä juoksee ulos pelkkää pahaa kuin pilaantuneesta kaivosta.”⁴⁰

Tämä havainto olisi voinut johtaa siihen oikeaan huomioon, että venäläiset uskoivat mystiseen pelastumiseen tuosta kurjasta tilasta alentamalla itsensä yhtä synnillisiksi olennoiksi kuin karkeimmat synnintekijät, mutta Petrus ei tätä totea, vaan puhuu hänkin hyvistä töistä:

”He sanovat vielä, että he tulevat autuaiksi uskostaan, mutta sellaisesta uskosta, joka ilmenee hyvinä töinä, almujen antamisena, pyhimysten palvontana, oman ruumiinsa kiusaamisena luostarin säännöillä, rukousnauhojen käyttönä, ristinmerkkien tekemisenä pyhäinkuvien edessä, ruoan ja juoman erotteluna ja muuna sellaisena, ja he uskovat, että he tekevät tällaisilla teoilla Jumalalla mieliksi ja tulevat siten autuaiksi.”⁴¹

Varsin mielenkiintoinen lisä Petrus Petrejuksen käsitykseen venäläisten pelastusopista on kuvauksessa kirkkoseremonioista. Venäläisten pappien ahkerointi ei tähtää seurakunnan parhaaseen, vaan pappien omien sielujen pelastamiseen:

”Kaikki hengelliset henkilöt Venäjällä, niin piispat kuin munkit ja papit, ovat tavallaan aika ahkeria harjoittamaan seremonioitaan, laulamaan ja lukemaan määrättyinä aikoina, sekä päivisin että öisin, mutta he eivät tarkoita tällä seurakunnan parasta, vaan haluavat vain osoittaa Jumalalle suurta ahkeruuttaan ja uutteruuttaan voittaakseen sellaisella pyhällä elämällä ja hyvillä töillä Jumalan pyhän autuuden ja hankkiakseen näin ikuisen elämän itselleen.”⁴²

Näin esitetty venäläinen pelastusoppi sai Petrus Petrejuksen silmissä etupäässä kielteisen leiman.

40) *Sciographia*, 6. kirja s. 11.

41) *Ibidem* s. 17.

42) *Ibidem* 6. kirja s. 25—26.

Johannes Botvidi käsittelee perisyntiä XXIII teessissään lähes täsmälleen samalla tavalla kuin Petrus Petrejus.⁴³ Hänellä on kreikkalais-ortodoksisesta pelastusopistakin samantapainen näkemys kuin Petruksella, mikä selittyyneen saman lähteen, Oderbornin, käytöllä. Johannes Botvidi sanoo:

”Fidem salutis fundamentum ponunt, sed vivam fidem et eam, quae à bonis operibus testimonium habet. Ideo fieri non posse putant, ut quis bonorum operum excellentia destitutus Deo jungatur et vivat.”

(He katsovat, että usko on pelastuksen perusta, mutta elävä usko ja sellainen usko, jonka hyvät teot osoittavat. Siksi he uskovat, että ei voi käydä niin, että se joka hylkää hyvien tekojen arvon voisi yhtyä Jumalaan ja elää.)⁴⁴

Venäläisen kirkon pelastusoppiin liittyi läheisesti käsitys kasteesta ja ehtoollisesta, joita molempia pidetään kaikissa kristillisissä yhteisöissä tärkeinä kirkon jäsenyyteen kuuluvina seremonioina. *Kaste* oli tietenkin yksilön pelastumisen perusedellytys. Upsalan synodaalikokouksessa vuonna 1614 katsoi Johannes Turdinus, että venäläinen kaste oli pätevä, koska se tapahtui ”in nomine trinitatis” (kolminaisuuden nimeen). Venäjän-sodasta palannut Martinus Aschaneus oli samaa mieltä kuin Turdinus ja kuvasi kokemuksiaan venäläisestä kasteesta.⁴⁵ Kastetta kuvasi varsin perusteellisesti myös Petrus Petrejus, mutta ottamatta kantaa sen pätevyYTEEN. Johannes Botvidi taas piti asiaa hyvin keskeisenä. Olihan selvää, sanoi hän, että jos Venäjän kaste oli pätevä, niin venäläiset myös olivat kristittyjä.

”Quoniam autem quaestio nostra, in hoc articulo tota sita est, ut cum eo stetque cadatque: necesse est hic aliquod de veritate Baptismi apud Muschovitas agamus.”

(Koska kysymyksemme sisältyy kokonaan tähän artikkeliin, niin että kaikki joko seisoo tai kaatuu vastauksen mukaan, on välttämätöntä, että jonkin ver-

43) *Johannes Botvidi*, Theses. Teesi XXIII.

44) *Ibidem*. Teesi XXIV. Vrt *Torsten Kälve-mark*, Petrus Petrejus' och Johannes Botvidis skildringar s. 92.

45) *Herman Lundström*, Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång (1903) s. 29.

ran keskustelemme moskovalaisten kasteen pätevydestä.)⁴⁶

Neljä seikkaa teki Johanneksen mielestä venäläisten kasteen epäilyl alaiseksi: Ensinnäkin kaste toimitettiin kolmannessa persoonassa eikä kuten luterilaisten keskuudessa sanoin: ”Minä kastan sinut”. Toiseksi venäläisillä ei ollut sanaa ”filioque” (ja pojasta) uskontunnustuksessaan, ja tämä oli muotovirhe kasteessakin. Kolmanneksi venäläiset kastoivat lapsen upottamalla hänet kolmesti veteen. Neljänneksi kasteeseen liittyi suuri määrä siihen kuulumattomia rituaaleja.⁴⁷ Tutkiessaan näitä eroja luterilaiseen kasteeseen verraten Johannes Botvidi julisti ne kaikki adiaforaksi (vähäpätöisyyksiksi) ja oli päättäväisesti sitä mieltä, että venäläistä kastetta täytyi pitää pätevänä.

Ehtoollisen sakramentissa pelastus välitettiin ihmiselle. Petrus Petrejus oli hyvin kriittinen kuvatessaan venäläisten ehtoollisenviettoa:

”He hyväksyvät sakramentin molemmat osat, leivän ja viinin, ja tunnustavat, että se on Kristuksen itsensä asettama viimeisellä ehtoollisella ja että on totta, että jos he tunnustavat syntinsä ja tekevät parannuksen, niin he tulevat autuaiksi. Ja vaikka he sanovatkin näin, he tekevät kaiken päinvastoin kuin pitäisi ja päinvastoin kuin Kristus on tehnyt eli päinvastoin kuin muissa kristillisissä seurakunnissa on tapana.”⁴⁸

Petrus Petrejus siis kieltää venäläisten ehtoollisen arvon, mutta Johannes Botvidi oli toista mieltä, sillä hän ei kiinnittänyt huomiota pelkästään seremonioihin. Hän piti ainoana erona sitä, että venäläiset käyttivät hapatettua leipää, mutta tätäkään seikkaa hän ei katsonut vakavaksi virheeksi.⁴⁹

Ruotsalaiset tarkkailijat kiinnittivät yleensä melkoista huomiota venäläisten hartaudenharjoituksen ulkonaisiin muotoihin. *Jumalanpalvelus* oli tietysti heidän huomiointinsa keskeisenä kohteena. Vaikkakaan ulkomaalaisella ei ollut oikeutta katsella kreikkalais-ortodoksista jumalanpalvelusta, näkyvät kaikki tässä puheena olevat tarkkailijat käyneen venäläisessä

46) *Johannes Botvidi*, *Theses*. Teesi XXVII.

47) *Ibidem*.

48) *Petrus Petrejus*, *Regni Muschovitici Sciographia*. 6. kirja s. 23.

49) *Johannes Botvidi*, *Theses*. Teesit XXXIV, XXXV.

kirkossa jumalanpalveluksen aikaan. Schaumijs esimerkiksi sanoo, että venäläisten elämä oli syntistä vaellusta, ja lisää vielä:

”ja miksipä eivät sellaiset synnit olisi yleisiä Venäjällä, kun kukaan ei tiedä Jumalan sanasta mitään eikä kuuntele saarnoja? Ovatpa nämäkin kristittyjä. Heidän kirkoissaan vallitsee melu ja mekastus ilman järjen sanaa, eivätkä he osaa rukoilla edes Isä meidän -rukousta, muusta puhumattakaan ja edes mainitsematta pyhästä katkismuksesta.”⁵⁰

Toisaalla sama kirjoittaja puhuu ”venäläisten mitä syvimmästä taikauskosta ja jumalanpalveluksesta”.⁵¹ Moskovalaisten kovaäänisistä seremonioista on myös Petrus Petrejus sangen pahasunut. Seuraavaan katkelmaan sisältyvä luettelo venäläisten pyhistä kirjoista on mahdollisesti lainattu Oderbornilta, mutta muilta osin kuvaus on itsenäinen:

”Kirkoissa he eivät koskaan saarnaa, vaan lukevat ja laulavat niin paljon kuin on käsketty, rukouksiaan, Daavidin Psalttaria, kirkkoisia ja joskus jotakin Uudesta Testamentista, ja mitä korkeammalla äänellä ja nopeammin pappi huutaa ja kiljuu, sitä parempana häntä pidetään. Mutta jos hän sattuu kompastumaan rukouksissaan ja läksyissään, hänen kuulijansa suuttuvat siitä, ja hänet erotetaan kutsu-
muksestaan ja virastaan, jos valitukset tulevat tunnetuiksi.”⁵²

Äänekkäiden kirkollisten seremonioitten lisäksi Petrus Petrejus oli pannut merkille sellaisia rituaaleja, jotka tapahtuivat ulkosalla. Palmusunnuntain juhlallisesta kulkueesta hän kirjoitti varsin väheksyvästi:

”Patriarkan jälkeen seuraavat ruhtinaat, pajarit, sotaväki, kauppiaat, talonpojat ja koko kansa, kaikki joilla on halua tähän pelleilyyn.”⁵³

50) *Matthias Schaumijs*, Tragoedia. Arkin A viimeinen sivu.

51) *Ibidem*. Lehti Fr.

52) *Petrus Petrejus*, Regni Muschovitici Sciographia. 6. kirja s. 7. Vrt *Paul Oderborn*, De russorum religione et ritibus narratio s. 37.

53) *Petrus Petrejus*, Regni Muschovitici Sciographia. 6. kirja s. 37.

Myös puhuessaan venäläisten hautajaisista Petrus käyttää halventavaa kieltä. Hautaussaaton aikana venäläiset laulavat surulauluja ”ja paljon muuta kummallista, jota ei kannata kuvata, kimeällä valittavalla äänellä ja sävyllä.”⁵⁴ Petrus Petrejus esittää yhteenvetonsa seremonioitten merkityksestä venäläisten uskonnossa näin:

”Niinpä venäläiset käyttävät lukemattoman monia seremonioita, ei vain silloin, kun he hautaavat vainajansa, vihkivät veden, luostarin ja kirkkonsa, vaan myös pitäessään suuria juhlapäiviä. Silloin kaikki munkit ja papit kulkevat kulkueena komeissa messukasukoissaan ja näyttävät kansalle pyhimysten kuvat ja vaeltavat yhdestä kirkosta ulos ja toiseen sisälle, mitä kaikkea en jaksa enää kuvata.”⁵⁵

Johannes Botvidi näkyy suhtautuvan ymmärtävämmiin venäläiseen jumalanpalvelukseen. Väitöskirjansa lopussa hän sanoo, että venäläiset pitävät kirkoissaan hirveää melua ”sine mente et sensu” eikä heillä ole lainkaan saarnoja.⁵⁶ Saarnojen puute oli Johanneksen mielestä kyllä tavallaan hyväkin, sillä venäläiset olivat niin oppimattomia, että he olisivat vain menneet aivan sekaisin teologisista selittelyistä.

Silmiinsattuva piirre venäläisten hartauselämässä oli *pyhäinkuvien palvonta*, jota esiintyi monissa yhteyksissä. Siihen luterilaiset tarkkailijat yleensä suhtautuivat täysin kielteisesti. Rudbeckius ja Palma kirjoittavat, että uskova tosin sai yrittää jäljitellä elämässään pyhimysten antamaa esikuvaa, mutta että oli väärin rukoilla pyhimyksiä Jumalan ja ihmisen välillä olevina tekijöinä. He sanovat:

”Jos meidän siis ei pidä palvoa pyhimyksiä, niin sitäkin vähemmän meidän pitää palvoa heidän kuviaan, jotka ovat vain hopeaa ja kultaa, kiveä tai puuta. Heillä on korvat, mutta he eivät kuule, ja silmät, mutta he eivät näe, jaloillaan he eivät voi kulkea eivätkä puhua suullaan, kuten kuningas Daavid sanoo heistä 115. psalmissa. Kun he kaatuvat, he eivät

54) Ibidem s. 32.

55) Ibidem s. 35.

56) *Johannes Botvidi*, Theses. Teesi XLVI.

enää voi nousta, mihin heidät pannaan, siinä heidän pitää olla. Heidät voidaan jopa varastaa ja polttaa tulella, eivätkä he voi ajaa pois lintuja, jos ne istuvat heidän päänsä päälle. Mitäpä siis tekisimme sellaisilla Jumalilla?

Voidaan kyllä sallia, että sellaisia kuvia ja maalauksia pidetään kirkkoissa ja kodeissa muistoksi siitä, mitä on tapahtunut, ja suorastaan koristeina. Mutta jos me niiaisimme tai kumartaisimme niille tai rukoilisimme niitä, se olisi kauheaa epäjumalanpalvelusta ja hirveä rikos taivaan Jumalaa vastaan. Sillä mikä ei tapahdu uskosta, se on syntiä.”⁵⁷

Petrus Petrejus ei puolestaan arvostele pyhäinkuvien palvontaa. Hän tyytyy kertomaan pyhimysten välittävistä asemista ihmisen ja Jumalan välillä.⁵⁸ Johannes Botvidi on sen sijaan huolestunut pyhimyskultin suuresta sijasta venäläisten uskonossa; hänen mielestään pyhimysten pitämisen esikuvina uskonnon alalla olisi pitänyt riittää venäläisille.⁵⁹

Pyhimysten palvontaan liittyi kreikkalais-katolisessa kirkossa suuri määrä perimätietoa. Rudbeckius ja Palma kirjoittavat tästä ilmiöstä:

”Tässä suhteessa he tekevät virheen, sillä he hylkäävät joissakin suhteissa P. Kirjan, joka on niin vanha, täydellinen ja selvä, ja seuraavat isiensä sääntöjä ja erehdyksiä, jotka ovat syntyneet vain muutama sukupolvi sitten, ja ovat paljon nuoremmat kuin P. Kirja.”⁶⁰

Mainittu kirjailijakaksikko sanoi loppusanoissaan, että heidän kirjasensa tähtäsi väärän tradition juurruttamiseen pois kreikkalaisten ortodoksien parista, ei heidän suoranaiseen kääntämiseensä Lutherin oppiin:

”Emme johdata teitä pois Jumalan sanasta ja omaan

57) *Johannes Botvidi och Jonas Palma*, Een kort Berättelse s. 40—41. Vrt. *Martti Parvio* (1983) s. 204.

58) *Petrus Petrejus*, Regni Muschovitici Sciographia. 6. kirja s. 10—11.

59) *Johannes Botvidi*, Theses. Teesi XLIX.

60) *Johannes Rudbeckius och Jonas Palma*, Een kort Berättelse s. 6.

oppiimme ja uskontoomme. Pyrimme sen sijaan joh-
tamaan teidät pois ihmisten keksinnöistä Jumalan
sanaan. Emme halua vetää teitä oikean Jumalan luo-
ta epäjumalain eteen, vaan mykkien epäjumalain ää-
restä elävän Jumalan luo taivaaseen.⁷⁶¹

Edellä olevan keskustelun sisällöstä ja siihen osallistuneiden
ruotsalaisten kannoista voi tehdä seuraavan yhteenvedon.
Schaunius piti venäläisiä yksinkertaisesti eksesissä olevina
lampaina kristittyjen suuressa lammaslaumassa. Rudbeckiuk-
sella ja Palmalla, Petrus Petrejuksella ja Johannes Botvidilla ei
ollut näin yksinoikoista kuvaa asiasta. Heidät voidaan mieli-
teittensä perusteella jakaa kahteen ryhmään, joista toiseen kuu-
luivat Rudbeckius, Palma ja Johannes Botvidi ja toiseen Petrus
Petrejus yksinään.

Ensiksi mainitun ryhmän näkemys oli suunnilleen seuraava:
venäläiset olivat pohjimmiltaan kristittyjä, vaikka yksinkertai-
suutensa vuoksi harhaan joutuneita (Rudbeckius ja Palma). Tä-
mä yksinkertaisuus ilmeni esimerkiksi saarnojen puutteena, sil-
lä he eivät olisi ymmärtäneet niitä (Johannes Botvidi). Venäläi-
set olivat säilyttäneet Jumalan sanan, Raamatun, kaikessa kun-
niassa. Myös heidän uskontunnustuksensa oli oikea (Johannes
Botvidi). Mitä tulee pelastuksen saavuttamiseen, Rudbeckiuk-
sen ja Palman näkemys erosi Johannes Botvidin katsomukses-
ta. Ensiksi mainitut sanoivat, että venäläiset saavuttivat pelas-
tuksen hyvien töittensä avulla, kun taas Johannes Botvidi oli
sitä mieltä, että näiden hyvien tekojen pohjana oli usko.

Vaikka kaikkien kolmen kirjoittajan mielestä venäläisten ja
luterilaisten uskon perusta oli sama, he arvostelivat venäläisten
uskonelämän ulkonaisia piirteitä. Kaikki pitivät heidän juma-
lanpalvelustaan liian levottomana ja äänekkäänä. Pyhimysten
palvonnalla tuomitsivat Rudbeckius ja Palma hyvin jyrkästi, Jo-
hannes Botvidi taas maltillisemmin. Kaikki kolme olivat sillä
kannalla, ettei venäläisiä tarvinnut kastaa luterilaisuuteen; riit-
ti, kun he jättivät pois uskonnostaan poikkeavat tapansa, eten-
kin ikonikultin.

Tätä kuvaa vasten Petrus Petrejuksen käsitys kuvastuu jyr-
kästi toisenlaisena. Hän ei puhu mitään harhaan joutuneista
lampaista, venäläisten yksinkertaisuudesta eikä sano muuta lie-

61) Ibidem s. 47.

ventävää. Hän piti venäläisen ja luterilaisen uskontunnustuksen eroa ylikäymättömänä. Mitä uskonnon olennaisiin piirteisiin tuli, ei hän arvostellut ikonien palvontaa, mutta piti eräitä venäläisen jumalanpalveluksen puolia "pelleilynä" (ape-spel). Ilmeisesti Petrus oli toisella tavalla kuin muut edellä käsitellyt ruotsalaiset tottunut venäläisiin kirkonmenoihin asuttuaan Venäjällä kokonaista neljä vuotta.

Kirjoittajien käsityskantojen ero tulee käsitettäväksi, kun otetaan huomioon, mitä tarkoitusta varten he olivat sepittäneet teoksensa. Rudbeckius, Palma ja Johannes Botvidi olivat ottaneet tutkiakseen Venäjän uskontoa selvittääkseen, sopsisiko Ruotsin voittomaiden asukkaita pitää kristittyinä ja miten heitä pitäisi kohdella tulevaisuudessa. On ymmärrettävää, että he arvostelivat kreikkalaista ortodoksiaa vain lievästi ja että arvostelu kohdistui eniten silmäänpestävimpään eroon, ikonikulttiin. He päätyivät lopputulokseen, joka kylläkin jäi aivan selvästi sanomatta, että tuota yksinkertaista venäläistä kansaa oli varovasti opettaen opastettava luterilaiseen suuntaan.

Petrus Petrejuksella ei ollut tällaisia pidäkkeitä, eikä hän ollut edes teologi. Hän sanoi suoraan, että kysymyksessä oli aivan eri uskonto, kuvasi sen ilmenemismuotoja tietämänsä perusteella ja esitti värikkäin, varovaisuutta vailla olevin sanankääntein suorasukaisen mielipiteensä. Hän oli suuren Venäjää koskevan käsikirjan laatijana aivan eri asemassa kuin 1610-luvun papit, jotka suorittivat selvitystyötään kuninkaan käskystä.

Tehdyt tutkimukset heijastuivat Stolbovan rauhan jälkeen käytännön kirkkopoliitiikkaan. Jo ennen rauhan tekoa kuningas kehotti Narvan kuvernööriä Carl Carlsson Gyllenhielmiä pitämään huolta siitä, ettei "kukaan sanoin tai teoin häirinnyt venäläisiä heidän jumalanpalveluksessaan", sillä rauha riippui paljolti juuri tästä.⁶² Itse Stolbovan sopimukseen ei sen sijaan pantu sanaakaan venäläisten uskonnosta, ja aivan erityisesti uskonnonvapautta ei taattu Ruotsin vallan alaisuuteen joutuville ortodokseille. Silti Ivangorodin venäläiset porvarit saivat privilegioissaan 28.11.1617 luvun "nauttia kreikkalaisen uskonsa vapautta ja jumalanpalvelusta vanhaan tapaan, niin ettei ke-

62) Kustaa II Aadolf Carl Carlsson Gyllenhielmille 29.12.1616. RVA, RReg 1616:592v.

tään pakoteta meidän uskontoomme”.⁶³

Ensimmäiset Ruotsin uusille alueille asettamat korkeat kirkolliset johtajat saivat hekin ohjeet käsitellä venäläisiä ja karjalaisia varovaisin ottein. Tosin Viipurin piispalle Olaus Elimeukselle heinäkuussa 1618 annetussa ohjeessa sanotaan, että ortodoksit olivat ”aivan vastahakoisia kristillisen uskomme suhteen” ja että heidät oli ”käännyttävä harhaopistaan”. Mutta luterilaisten pappien piti silti käsitellä ortodokseja ”ystävällisesti ja varovaisessa hengessä ja antaa heille opetusta ja kehotuksia”.⁶⁴

Tämäntapainen varovaisuus johtui ulkopoliittisesta tilanteesta — Ruotsi ei halunnut joutua uuteen välirikoon Venäjän kanssa. Kun asema vakiintui, otteet kovenivat. Itse käännytyshistorian tapahtumien kertominen ei kuitenkaan ole tarpeen tässä teoksessa, joka selvittelee käsityksiä Venäjästä, ja sen ovat jo monet tutkijat teoksissaan tehneetkin.

7. Hollantilainen näkökulma

Alankomaiden kaupallinen kiinnostus Itämeren alueeseen ja sen takana oleviin Venäjän markkinoihin oli suurimmillaan 1600-luvun alkupuoliskolla. Kilpaillen Englannin kanssa Hansan perinnöstä työntyivät hollantilaiset merenkulkijat aluksiin Liivinmaan vesille, Riikaan, Tallinnaan ja Narvaan, lastasivat Itä-Euroopan tuotteita ja purkivat lännen monenlaisia kulutustavaroita maksuksi niistä.

Poliittiselta kannalta Alankomaat tuki Ruotsin valtakuntaa sen laajentuessa itään. Stolbovan rauhaa välittämässä olleen kansainvälisen komission hollantilaiset jäsenet olivat ruotsalaismielisiä, kun taas Englannin edustaja John Merrick oli oman maansa kauppaprivilegioitten vuoksi vankka Venäjän ystävä. Hollanti ja Ruotsi olivat 1600-luvun alussa tiiviissä talou-

63) Ivangorodin esikaupungin privilegit 28.11.1617. RVA, RReg 1617: 894.

64) Kustaa II Aadolf Olaus Elimeukselle 22.7.1618. RVA, RReg 1618 juli-dec: 283v—284.

dellis-poliittisessa yhteistyössä keskenään edellisen valtion finanssi- ja rahoituspiirien rahoittaessa suurilla lainoillaan Ruotsin kasvua Pohjois-Euroopan suurvallaksi.

Käsillä olevassa luvussa tulee puheeksi suppea, alkuaan hollantilainen kuvaus Venäjistä. Se liittyy läheisesti Alankomaiden ja Ruotsin yhteisiin hankkeisiin, onpa se suorastaan ilmentynytkin ruotsalaisen valtaneuvoksen matkaa kuvailevassa traktaatissa. Ongelmana on, miten hollantilainen näkökulma eroaa ruotsalaisesta tai mitä yhtymäkohtia molempien kansojen käsityksillä Venäjistä mahdollisesti on.

Syksyllä 1617 lähetettiin valtaneuvos Johan Skytte lähettiläänä Tukholmasta Lyypekkiin, Alankomaihin ja Englantiin. Matkan tärkein syy oli hankkia rikkaasta Hollannista laina, jolla Ruotsi voisi maksaa Älvsborgin lunnaiden kolmannen osamaksun Tanskalle. Lisäksi Skytten piti kiittää Alankomaiden hallitusta ja Englannin kuningasta näiden avusta Stolbovan rauhan aikaansaamisessa 1617. Pääasian eli lainan suhteen Skytte epäonnistui surkeasti, mikä pani valtakunnan finanssit äärimmäiselle koetukselle kevättalvella 1618, kun maksu piti suorittaa Tanskalle.

Johan Skytten lähettiläsmatka sai paljon julkisuutta osakseen. Ne kolme kaunista latinankielistä puhetta, jotka oiva kaudonpuhujana Skytte oli pitänyt Englannin kuninkaalle Jaakko I:lle, julkaistiin näet painosta.¹ Tämän lisäksi julkaisi myös yksi lähetystön jäsenistä, *Petrus Jansonius*, Hampurissa vuonna 1619 saksan kielellä 104-sivuisen, kvarttokokoa olevan kirjan, jonka nimenä on *Itinerarium oder Ausführlicher Bericht, Welcher gestalt Ihre Königl. Mayest. von Schweden unlengest Abgesandter . . . Herr Johann Skytte auss Schweden nach Denemarcken, von dennen nach Hollandt, endlichen nach Engellandt verreiset*.² Tämän kirjasen sisältö on aika kirjava. Nimiölehden lisäksi se näet sisältää 1) Hampurissa 13.7.1618 päivätyn, Petrus Jansoniuksen kirjoittaman esipuheen (s. 3—5), 2) itse matkapäiväkirjan, joka kuvaa lähetystön matkan Tukhol-

1) Tämä luku perustuu tutkielmaani "En holländsk Rysslandsskildring i en svensk resedagbok från 1619" (1970). — Illustriss. viri Johannis Skytte, Serenissimi Gustavi II. Suecorum, Gothorum, Wandalorum, &c Regis Legati, Orationes tres; Habitae Ad Sereniss. Magnae Britanniae Regem (1618).

2) Tässä on käytetty Upsalan yliopistonkirjaston kappaletta. Kungliga Biblioteketissa on teosta vielä 2 kpl, molemmat Jansoniuksen nimissä.

masta Newmarkettiin Englantiin ja takaisin Hampuriin asti (s. 6—52) sekä ”kolme muuta uutta traktaattia”, jotka ovat 3) kuvaus ruotsalaisen lähetystön vastaanotosta Kremlissä 3.5.1618 ja tsaari Mikael Romanovin 18.6.1618 suorittamasta Stolbovan rauhan ratifioinnista (s. 53—61), 4) kuvaus vastaavasta seremoniasta venäläisen lähetystön läsnäollessa 28.6.1618 Tukholmassa (s. 62—64) ja lopuksi 5) kirjoitelma, jonka nimenä on *Tractat, darinn . . . der Moscowiten oder Rüssen Religion, Ceremonien, Gesetzen, Polycey und Kriegshandel, wie auch des Landts beschaffenheit beschrieben wird* (s. 65—104).

Kun tarkastelemme teoksen sisältöä, näyttää ilmeiseltä, että esipuhe ja matkakuvaus, jotka kuuluvat sisällöllisesti yhteen, ovat saman käden työtä, kun taas ”kolme muuta uutta traktaattia” on myöhemmin liitetty teoksen koristeeksi. Esipuhe ja matkakertomus lienevät olleet valmiit Hampurissa heinäkuussa 1618, koko teos taas vasta vuonna 1619, jolloin se painettiin Paul Langen kirjapainossa. Kustantaja, Michael Hering, oli tunnettu hampurilainen kirjakauppias, joka kävi kauppaa erityisesti Ruotsin suuntaan.³

Kuka Petrus Jansonius oli ja oliko hän kirjoittanut viidennen osan nimissään kulkevasta kirjasta, Venäjän kulttuurin esittelyn? Näyttää varmalta, että Petrus oli yksi Skytten matkan osanottajista. Hänen löytämisensä valtaneuvoksen 20-henkisestä seurueesta on kuitenkin osoittautunut mahdottomaksi, sillä luetteloa sen täsmällisestä kokoonpanosta ei ole säilynyt. Matkalla mukana ollut vanha tuttavamme Petrus Petrejus toimi lähetyskunnan kassanhoitajana, ja nykyaikaan on esim. säilynyt hänen käsialaansa oleva kulujen kuittaus Jönköpingin linnasta, jossa lähetystö viipyi niin meno- kuin paluumatkaltaankin, mutta listaa matkatovereistaan ei hänkään laatinut.⁴ Tässä yhteydessä on syytä heti torjua mahdollinen epäily, että Petrus Jansonius olisi Petrus Petrejuksen käyttämä valenimi. Petrus Petrejus ei näet ollut lähetystön mukana koko aikaa — hän ei seurannut mukana Englantiin eikä nimenomaan jäänyt

3) *Herm. Colshorn*, Hamburgs Buchhandel im 17. Jahrhundert (1965) s. 2370—2371.

4) Petrus Petrejuksen kuitit Jönköpingissä 18.9.1617 ja 4.3.1618. KA, Landskapshandlingar. Småland 1617 nr 10 A. Jönköpings slottsräkenskap 1617, verifikationer.

paluumatkalla Hampuriin, kuten Petrus Jansonius esipuheesta päätellen teki.

Petrus Jansoniuksen nimi ei kuitenkaan ole harvinainen ajan kirjallisuudessa. Tunnetaan esim. Petrus Jansonius Amsterdamsis, joka opiskeli 1597 teologiaa Leidenissä.⁵ Muuan toinen P.A. Jansonius julkaisi Kölnissä 1598 teoksen ”Mundus furiosus”.⁶ Kun otetaan huomioon, että ”Itinerarium oder Ausführlicher Bericht” sisälsi tietoja Venäjistä, on kiinnostavaa panna merkille, että John Miltonin teos ”A Brief History of Moscovia” (Lontoo 1682) sisältää maininnan erään Jansoniuksen kirjoittamasta Venäjää koskevasta kirjasta.⁷ Tätä kirjaa en ole onnistunut jäljittämään mistään kirjastosta.

Asiaa mutkistaa kuitenkin se, että ”Itinerarium oder Ausführlicher Bericht” -teoksesta on säilynyt toinenkin painos, jossa tekijän nimenä on *Eustath. Swartius*.⁸ Tämän henkilön elämä tunnetaan melkoisesti paremmin kuin Petrus Jansoniuksen. Eustathius Swartius oli saksalaissyntyinen, Hollannissa asuva latinisti, joka tuli vuonna 1615 Ruotsin Alankomaiden-lähettilään Jakob van Dyckin hovimestariksi.⁹ Seuraavana vuonna hän julkaisi tutkielman antiikin kirjallisuudesta, ”Analectorum libri III”, jonka hän omisti isännälleen.¹⁰ On mahdollista, että Eustathius tuli Ruotsiin Jakob van Dyckin seurassa vuonna 1617.¹¹ Hänen myöhemmistä vaiheistaan vuoden 1617—1618 lähetystömatkan jälkeen kertovat lähteet sangen vähän. Tiedämme vain sen, että hän oli vuonna 1621 nuoren Åke Tottin palveluksessa ja matkusti tämän lähettämänä Pariisista Ruotsiin hoitamaan eräitä talousasioita.¹²

Kahden eri kirjailijanimen olemassaolo ei ajan tapojen valos-

5) Album Studiosorum Academiae Lugduno Bataviae 1576—1875 (1875) s. 50.

6) P.A. Jansonius, *Mundus furiosus* (1598).

7) John Milton, *A Brief History of Moscovia* (1682) s. 109.

8) Yksi kappale tätä laitosta on Kungliga Biblioteketissa, Tukholma.

9) A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* 17:2 (1874) s. 1109.

10) *Eustathii Swarti Analectorum Libri III* (1616).

11) D. Hoek med bidrag av Bengt Hildebrand, Van Dyck, Jacob (1941—1945) s. 248.

12) Kaksi kirjettä Eustathius Swartiukselta Åke Tottille, päivätyt Hampurissa 30.4.1621 (uutta lukua) ja Lyypekissä 25.4.1621 (vanhaa lukua). RVA, Tottska samlingen, Skrivelser till Åke Tott (E 5900) ja UUB, Bref till och från Åke Tott 1621—38 (E 379).

sa ole mitenkään hämmästyttävää. Tuohon aikaan saattoi esim. osa kirjan painoksesta olla omistettu aivan toisille henkilöille kuin toinen osa. Kirjoittaja nimittäin toivoi saavansa vastalahjan niiltä henkilöiltä, joita hän oli muistanut omistuksillaan, mistä syystä oli kannattavaa omistaa teos niin monelle kuin mahdollista. Jos teos taas oli usean kirjoittajan yhteistyötä, heistä kukin saattoi saada omalla nimellään varustetun osan painoksesta. Todennäköisesti kyseessä olevassa tapauksessakin kahden eri tekijän nimissä kulkeva kirja oli tulosta heidän yhteistyöstään.

”Itinerariumin” monenkirjava sisältö on pienen esittelyn arvoinen, vaikka pääpaino on tietysti pantava viimeiselle osalle, Venäjän kulttuuria käsittelevälle traktaatille. Jos kuitenkin aloitamme esipuheesta, esiintyy siinä ajatus, että ihmisen oli hankittava itselleen välttämätön kokemus lukemalla oppineiden miesten teoksia. Esipuhetta seuraava matkapäiväkirja Skytten matkalta on sangen yksityiskohtainen. Se kertoo lähetystön matkasta Tukholmasta Södermanlannin, Itä-Göötanmaan ja Smälannin halki Tanskaan, sieltä Lyypekkiin, Hampuriin ja Breмениin, Leideniin ja Haagiin, sieltä Kanaalin yli Lontooseen ja Newmarketiin ja takaisin samaa tietä Hampuriin asti, jonne kirjoittaja tuntuu jääneen. Sikäli kuin voidaan todeta, kuvaus on paikkansapitävä säilyneiden kirjeiden valossa, jotka Johan Skytte lähetti matkaltaan Kustaa II Aadolfille ja Axel Oxenstiernalle.

Lähemmäksi tämän teoksen aihetta tulee kolmesta muusta uudesta traktaatista” ensimmäinen, joka käsitteli ruotsalaisen lähetystön vastaanottoa Moskovan Kremlissä 3.5.1618 ja Stolbovan rauhan vahvistamista samassa paikassa 18.6.1618. Tämän lähetystön johtajat olivat valtaneuvos, vapaaherra Gustav Stenbock, Svean hovioikeuden asessori Jakob Jakobsson Båät ja sihteeri Måns Mårtensson Palm. Kaikkia sen jäseniä ei tunneta, mutta se tiedetään, että seurueen aatelisjunkkarit, jotka matkustivat mukana lähinnä opintomielessä, olivat Mårten Hofstad, Claes Siöblad, Björn Christersson Måneskiöld, Carl Christersson Måneskiöld sekä Johan (Jörgen) von Bönhardt.¹³ Lisäksi tulivat seurueen tulkki Hans Brakel¹⁴ ja kaksi saksalaista kans-

13) Kuitti 22.5.1617, KA, Räntekammarböcker 70. Verifikationer 1617:16.

14) Ks. Kustaa II Aadolfin kirjettä 2.6.1617. UUB, Palmsk. 97:192.

Venäläisiä Adam Oleariuksen mukaan (v:n 1647 painos).

listia, Andreas Mutreich ja Bartel Jürgenson.¹⁵ Näiden henkilöiden joukosta on ensimmäisen traktaatin kirjoittaja löydettävissä.

Tämän kuvauksen kirjoittaminen oli lähetystölle annettu virallinen tehtävä. Kustaa II Aadolf sanoi kirjeessään lähetystölle huhtikuussa 1618, että sen oli pidettävä ”päiväkirjaa siitä, mitä Teidän ja venäläisten välillä päivittäin tapahtuu, mitä tulee puhutuksi leikillä tai vakavasti, pahaa tai hyvää, ja siihen on kirjoitettava, miten Teitä on kohdeltu, hyvin tai huonosti, ja sanalla sanoen kaikki mitä sattuu ja tapahtuu”.¹⁶ Lähettätiläät todella pitivät tällaista päiväkirjaa, sillä se on myöhemmin ollut Venäjän-sodan historiankirjoittajan Johannes Widekindin lähteenä.¹⁷ Tämä lähde lienee kuitenkin tuhoutunut Tukholman

15) Molemmat mainitaan Itinerariumissa, s. 54.

16) Kustaa II Aadolfin kirje 3.4.1618. RVA RReg 1618, jan-juni:113.

17) *Johan Widekindi, Thet Svenska i Ryssland. Tijo åhrs Krijgz-Historie. Stockholm 1671 s. 914.*

linnan palossa vuonna 1697.

Ilmeisesti päiväkirjan laatija otti pitkästä kertomuksestaan lyhyemmän otteen, joka pääasiassa keskittyi tsaarin vastaanoton ja rauhan vahvistuksen kuvailuun, ja lähetti sen edeltä käsin kotiin. Tämä johtui siitä, että lähetystö joutui paluumatkaltaan Jaroslavissa joksikin aikaa eristetyksi, jolloin sen johdolle jäi aikaa lähettää raportteja Tukholmaan. Elokuun 9. p:nä 1618 päivätyssä raportissa lähettiläät viittasivat tällaisen otteen olemassaoloon.¹⁸ Ja seuraavana päivänä kirjoitti päiväkirjan laatinut saksalainen kanslisti *Andreas Mutreich* itse Axel Oxenstiernalle, että tärkeimpiä seremonioita käsittelevä erillinen kuvaus lähtisi kohta kohti Ruotsia.¹⁹ Kaikesta päätellen tämä kuvaus on sanatarkasti sama kuin "Itinerariumissa" julkaistu ensimmäinen venäläinen traktaatti.

Tietomme *Andreas Mutreichin* persoonasta ovat suunnilleen samaa luokkaa kuin *Eustathius Swartiuksesta*. Hänen myöhäinen, vuonna 1648 Danzigissa päivätty ansioluettelonsa on säilynyt.²⁰ Sen mukaan *Andreas*, joka oli kotoisin Brandenburgista, oli tullut Ruotsiin 1610-luvulla, käynyt kaksi kertaa lähettinä Alankomaissa ja saattanut vuonna 1615 Stolbovan rauhaa välittämään tulleen hollantilaisen lähetystön Liivinmaalle. Siellä *Mutreichista* tuli Ruotsin rauhanvaltuuskunnan pöytäkirjanpitäjä, ja hän kirjoitti paksun, vieläkin säilyneen pöytäkirjan Stolbovan rauhanneuvottelujen kulusta.²¹ Sen jälkeen hänen elämässään seurasi osallistuminen *Stenbockin* lähetystön Moskovan-matkaan.

Toinen "muista uusista traktaateista" on peräisin Tukholmasta, jossa rauhan vahvistamisen seremonia tapahtui Suurkirkossa kesäkuun 28. p:nä 1618 venäläisen lähetystön läsnäollessa. Sen lienee joku ruotsalainen silminnäkijä sepittänyt. On selvää, ettei tämän tekstin laatija voinut olla *Petrus Jansonius* tai *Eustathius Swartius*, joka oli jäänyt Hampuriin, eikä myöskään

18) *Gustav Stenbock*, *Jakob Jakobsson Båät* ja *Måns Märtensson Palm* Kunink. Majesteetille Jaroslavista 9.8.1618. RVA, Skoklostersamlingen Avd. 1,186 (sign. E 8853).

19) *Andreas Mutreich* kanslerille 10.8.1618. RVA, Oxenstiernska samlingen. Bref till rikskanslern Axel Oxenstierna. Ser. B. Mylonius-Mört. Sign. E 663.

20) *Andreas Mutreich Axel Oxenstiernalle* 13.1.1648. RVA, Ibid.

21) RVA, Muscovitica 21.

Andreas Mutreich, joka vielä oleskeli Venäjällä. Kaikesta päättellen kysymyksessä on virallinen kuvaus juhlallisuuksista, jonka alkuperäiskappale on joutunut kadoksiin. Vaikuttaa todennäköiseltä, että Stenbockin lähetystön kotiuduttua kiinnostus rauhan vahvistamiseen oli niin suuri, että kuvaukset niin Moskovan kuin Tukholmankin seremonioista toimitettiin Johan Skytten välityksellä painoon. Kannattaa mainita, että Skytte itse toimi Venäjän lähetystön vastaanottajana Tukholmassa kesäkuussa 1618 ja joutui tässä tehtävässä pikku kinaan vieraitensa kanssa eräistä muodollisuuksista.²²

”Itinerariumin” kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoisin osa on epäilemättä kolmas traktaatti, nimeltään *Der Moscowiten oder Rüssen Religion, Ceremonien, Gesetzen, Polycey und Kriegshandel, wie auch des Landts beschaffenheit* (Moskova-laisten eli venäläisten uskonnosta, seremonioista, asetuksista, politiikasta ja sotalaitoksesta, kuten myös siitä, millainen maa on laatuaan). Tämä 40 sivun mittainen traktaatti sisältää 32 lyhyttä roomalaisin numeroin numeroitua kappaletta, joista kullakin on oma otsikkonsa. Traktaatti alkaa kuvaamalla venäläisten uskontoa. Kirjoittaja käsittelee kristinuskon tuloa Venäjälle ja mainitsee venäläisten mielipiteen, että he ovat ainoita oikeita kristittyjä maailmassa. Sitten hän kuvaa kirkollisen hierarkian metropoliitoista vähäpätöisiin munkkeihin ja nunnin kiinnittäen erityistä huomiota pappien vaateparteen ja arvostelun heidän hyvin vähän esikuvallista käytöstään esim. alkoholijuomien suhteen. Sen jälkeen kirjoittaja käsittelee tärkeimmät kreikkalais-ortodoksiset sakramentit ja kirkolliset seremoniat. Sitten onkin maallisten asiain vuoro. Saamme tietää, miten eri juhlia Venäjällä vietetään, mitkä kiroukset ovat käytännössä ja kuinka venäläiset järjestävät häänsä. Sitten kirjoittaja kuvaa naisen asemaa tuossa maassa ja esittelee venäläisten tunnetun harrastuksen väkijuomia kohtaan. Venäjällä vallitsevat poikkeavat seksuaaliset vapaudet ovat yhden luvun sisältönä. Sen jälkeen kirjoittaja kertoo maan oikeuslaitoksesta, maaorjien asemasta sekä venäläisten taloista ja kirkoista. Sitten seuraa muutamia kappaleita Venäjän luonnonoloista, pakkasesta ja helteestä, maan viljavuudesta ja sen kalarikkaudesta. Vieläpä Venäjän lunta käsitellään erikseen yhdessä kappaleessa. Lopuksi

22) Johan Widekindi, *Thet Svenska i Ryssland*, s. 916—917.

kirjoittaja kohdistaa huomionsa maan sotalaitokseen, venäläisten aseisiin ja hevosiin, heidän taistelujärjestykseensä ja heidän taitoonsa puolustussodassa.

Lähinnä sosiologissävyyisen sisältönsä vuoksi tämä traktaatti on merkillisimpiä 1600-luvun Venäjän kuvauksista. Se ei kuitenkaan ole itsenäinen, vaan käännös hollantilaisen *J. Danckaertin* teoksesta nimeltä *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant* (Venäjän eli Moskovan kuvaus), joka on painettu Amsterdamissa vuonna 1615. Tässä teoksessa on kaksi osaa, historiallinen ja kulttuurisosiologinen. ”Itinerariumin” kolmas traktaatti on kutakuinkin sanatarkka käännös mainitusta jälkimmäisestä osasta, jonka nimenä on *Van de Moscoviten oft Russen Religie, Cerimonien, Wetten, Policijen, ende Crijchs-handel*. Vain muutamain kohdin kääntäjä on tehnyt pieniä poistoja, ja kysymyksessä ovat tällöin yleensä sellaiset lauseet, joissa Danckaert puhuu itsestään tai kertoo ruotsalaisten sotaretkestä Venäjälle.²³ Lisäksi kääntäjä on jättänyt pois yhden kokonaisen kappaleen, Danckaertin numeron 21, joka käsittelee venäläisten yrityksiä parantaa espanjantauti.

Kuka on tämä *J. Danckaert*, jonka raportti Venäjän kulttuurimuodosta painettiin uudelleen ruotsalaisen valtaneuvoksen matkan kuvaukseen? Hän antaa itsestään eräitä tietoja teoksensa esipuheessa. Alankomaalainen *Johan Danckaert* osallistui sen mukaan Ruotsin joukkojen tunkeutumiseen Venäjälle vuonna 1609 ja oli mukana Moskovan retkellä. Hän näyttää seuranneen *Jakob De la Gardieta* ilman erityistä tehtävää, vain ”katsellakseen vieraita maita” (*vremde Landen te besien*). Matkallaan hän oli ”huomannut erinäisiä seikkoja” (*verscheyden saecken gemerckt*), jotka olivat hyvinkin kertomisen arvoiset. Sittem hän oli sairastunut ja palannut Hollantiin. Tervehdyttyään hän oli käynyt paroni van *Luytin* matkassa toisen kerran Venäjällä. Olipa juuri tämä toinen matka ollut niin antoisa, että hän oli saanut kirjansa kokoon. Sitä laatiessaan *Danckaert* oli käyttänyt kuvauksia, joita ”eri kansakuntiin kuuluvat henkilöt” oli-

23) *J. Danckaert*, *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant* (1615) s. 55, 56, 57—58, 62—63, 69, 73, 74. Teoksen sivunumerointi on monessa kohdin virheellinen, miksi olen itse laskenut sivut. Käyttämäni kappale tätä harvinaista teosta on *Det Kongelige Bibliotekissa* Kööpenhaminassa.

vat kertoneet, sekä tietysti "venäläisiltä itseltään" saatuja tietoja.²⁴

Saatuuan teoksensa valmiiksi Danckaert lähti vielä kolmannelle Venäjän-matkalle, tällä kertaa sen virallisen lähetystön jäsenenä, joka saapui vuonna 1615 sotatoimialueelle välittämään rauhaa Ruotsin ja Venäjän välille.²⁵ Kun lähetystö seuraavana vuonna kävi Tukholmassa, Danckaert erosi siitä ja palasi Inkerinmaalle mukanaan kirje Englannin rauhanvälittäjälle John Merrickille ja tsaarille.²⁶ Nämä Danckaertin matkat ehkä levittivät tietoa hänen kirjastaan Ruotsissa. Ainakin Andreas Mutreich tunsii Danckaertin henkilökohtaisesti. Herrat olivat tavanneet Mutreichin saattaessa Hollannin rauhanneuvottelukuntaa Liivinmaalle ja myös itse neuvottelujen aikana. Tiedämme, että molemmat sihteerit istuivat syksyllä 1615 samassa soutuveneessäkin, jolla kuljettiin Narvajokea pitkin ja Peipsijärven yli Pihkovaan, Kustaa II Aadolfin piirittämään Venäjän rajakaupunkiin.²⁷ Juuri Mutreich on voinut saksantaa Danckaertin teoksen jälkiosan ja saada sen liitetyksi Skytten matkan kuvaukseen, vaikka asiasta ei ole suoranaisia todisteita.

Danckaertin teos ei perustunut vain suullisiin tiedonantoihin, kuten esipuhe antaa aavistaa, vaan myös ainakin yhteen kirjalliseen lähteeseen — nimittäin Sigmund von Herbersteinin kuuluisaan teokseen "Rerum Moscovitarum Commentarii", joka oli ilmestynyt ensimmäisen kerran vuonna 1549 ja josta sen jälkeen oli tullut välttämätön työväline jokaisen Venäjän kuvaajan työpöydällä. "Rerum Moscovitarum Commentarii" sisältää jakson, jossa voi hyvin suurin piirtein erottaa Danckaertin aihealan. Myös Herberstein käsittelee ensin venäläisten uskontoa, sitten tiettyjä yhteiskunnallisia tapoja ja lopuksi sotailaitosta.²⁸ Selvimpiä lainoja Herbersteinilta on Danckaertin

24) Ibid, s. 3—4.

25) Anthonis Goetheeriksen päiväkirjan mukaan. *Sune Hildebrand, En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615—1616* (1917) s. 1 nootti 1.

26) Passi Johan Danckaertille 22.6.1616. RVA, RReg 1616:257—257v. Ks. myös Anthonis Goetheeriksen päiväkirjaa, s. 183.

27) Verbaal van de Nederlansche Gezanten Reynout van Brederode, Diderich Bass en Albert Joachimi, van hunne legatie in Zweden en Rusland, in de jaren 1615 en 1616:16. *Algemeen Rijksarchief*, Haag, Eerste Afdeling, Staten-Generaal, No 8325 sekä Anthonis Goeteeriksen päiväkirja, s. 18, 31.

28) Olemme käyttäneet vertailussamme latinalaista, vuonna 1557 Antwerpenis-

Kapakkaelämää Adam Oleariuksen mukaan.

kappale 14 venäläisistä häistä ja kappaleeseen 15 sisältyvä kuvaus Jordanus-sepän vaikeuksista venäläisen vaimonsa kanssa, tämä kun vaati rakkaudenosoituksiksi iskuja ja lyöntejä viihtyäkseen avioliitossa.

Näistä lainoista huolimatta pääosa Danckaertin teoksesta vaikuttaa varsin itsenäiseltä. Venäjän oloja kuvaavana dokumenttina se ei ole erityisen antoisa, koska se on sävyltään yleistävä ja sisältää vähän yksityiskohtia. Välillä kirjoittaja ensin mainitsee jonkin yleisesti vallitsevan asiaintilan ja sitten havainnollistaa sitä parilla pienellä esimerkillä. Niin on laita etenkin venäläisten alkoholinkäyttöä käsittelevässä luvussa, jossa yleistä olotilaa — juoppoutta — havainnollistetaan kahdella kertomuksella. Ensin Danckaert kertoo Tukholmaan saa-

sä painettua Herberstein-laitosta. Siinä näkyy Danckaertin teoksen sisältö hahmotelmana s. 28v—56. Herbersteinin tekstiä hajoittaa kuitenkin, että siihen sisältyy myös Venäjän kirkollisten viranomaisten ohjeita ja erään paavin bullan tekstiä.

puneesta Venäjän lähettiläästä, joka odottaessaan audienssia Kaarle IX:ltä joi niin reippaasti, että kuoli ennen kuninkaan tapaamista.²⁹ Sitten hän kertoo toisen jutun Arkangelin venäläisestä käskynhaltijasta, joka myös kärsi suuresta janosta ja koki yhtä surkean lopun.³⁰ Edellisessä tapauksessa on kysymys tositarinasta, sillä tsaari Vasilin lähettilään Pjotr Filippovitshin käytös ja kuolema vuonna 1609 olivat laajalti tiedossa.

Danckaertin kuvaus ei lisää tietojamme 1600-luvun alun Venäjistä missään olennaisessa suhteessa. Sen arvo on toisella tasolla — se on voittamattoman kielteinen irvikuva Venäjästä ja venäläisistä. Danckaertin asenne venäläisiin on kaikkein kriittisin ajan kriittisessä Venäjää koskevassa kirjallisuudessa. Tämä voittamaton kielteisyys tulee näkyviin jo niissä osissa, jotka on lainattu Herbersteinilta, sillä Danckaert on sävyttänyt niitä omin irvokkain kommentein. Niinpä hän sanoo eräässä kohdassa, että papit olivat lihoneet saamistaan lahjoista mahtavamiksi kuin aatelismiehet, mutta käyttivät rikkauksiaan väärin, juomiseen ja mässäilyyn, elämään naihempukoiden kanssa ja synnin harjoittamiseen.³¹ Herbersteinilta lainaamaansa ripin kuvaukseen Danckaert on lisännyt, että kun ihmiset saavat syntinsä anteeksi salaisessa keskustelussa papin kanssa, he saavat keveän omantunnon voidakseen tehdä nopeasti uusia syntejä, mikä on saanut Venäjän muistuttamaan Sodomaa ja Gomorraa.³²

Teoksen itsenäisissä osissa sävy on yhtä terävä. Niinpä kirjoittaja sanoo eräässä kohdassa, että viekkaat papit innostavat kansaa antamaan ruokaa ja juomaa lahjoiksi kuolleille sukulaisilleen voidakseen itse syödä ja mässäätä nämä lahjat. Tästä syystä papit hummaavat lakkaamatta näkemättä selvää päivää. Kansa, joka näkee pyhien miesten laulavan ja suutelevan toisiaan suulle, luulee tyhmyyksissään, että heidän sukulaisillaan on hyvä olla taivaassa, ja menee tyytyväisenä ja iloisena kotiinsa.³³ Naisen kohtalosta puhuessaan kirjoittaja taas sanoo, että naiset saavat ”elää tässä maassa köyhää ja kurjaa elämää”. Heidän pitää pysytellä kodin neljän seinän sisällä eikä heillä edes ole oikeutta määrätä kotitalouden hoidosta, vaan he ovat

29) Beschryvinge, s. 55—56.

30) Ibid, s. 56.

31) Ibid, s. 38.

32) Ibid, s. 44.

33) Ibid, s. 48.

miestensä maaorjia, joita vähäisestä syystä tai aivan syyttäkin saa rangaista iskuin ja lyönnein. Alempien säätyjen naisten pitää tehdä työtä kuin työjuhdat pelloilla, kantaa vettä ja puita ja niin edelleen.³⁴

Venäläisiä miehiä Danckaert kuvaa hyvin kielteisesti. He istuvat kapakoissaan, kallistelevat maljoja ja syödä mässäävät. Kun rahat loppuvat, ravintolavieras maksaa paidallaan ja nautullaan loppulaskun ja lähtee lopulta kotiin ilman rihman kiertämää.³⁵ Juopottelijoiden joukossa istuu siellä täällä pappeja, jotka eivät mitenkään eroa joukosta. Heitä ei kuitenkaan rangaista. Vain jos humalainen sielunpaimen on aiheuttanut jollekulle vahinkoa, hän saa vitsaa, mutta hyvin hellästi, ”kuten pieniä lapsia lyödään”.³⁶ Myös sotilaat juovat määrättömästi, etenkin ennen taistelua nostattaakseen rohkeuttaan. Mutta se ”suuri hurjuus”, jonka viina antaa, ei kestä kauan, ja se tekee sotilaat lisäksi varomattomiksi yhteenotoissa.³⁷

Kovin kielteisesti Danckaert lisäksi suhtautui venäläisten seksuaalisiin tapoihin. Venäläiset miehet viettävät niin häpeämätöntä ja jumalatonta elämää, että sitä aivan kauhistuu. He harjoittavat haureutta poikien kanssa ja rakastavat heitä enemmän kuin vaimojaan, hän sanoo. Näillä pojilla on pajaritaloissa sellainen valta, että he saavat vällita ja käskeä aivan mielensä mukaan. Lisäksi Venäjällä harrastetaan sodomiaa eikä ollenkaan kaikessa hiljaisuudessa, vaan sen harjoittajat kulkevat ympäriinsä ja kerskailevat paheellaan.³⁸

Venäläisten kolmas paha pahe oli heidän hillitön kiroilemisenä. Voimasana ”bledinsky”, joka tarkoitti huonon naisen poikaa, oli niin yleinen, että vieläpä äidit käyttivät sitä, kun he kurittivat lapsiaan. Toisaalta venäläiset osasivat huutaa mitä hartaimmin Kristusta avukseen ja suudella ristiä. Mutta koska he olivat ”maailman kaikkein väärämielisin ja petollisin kansa”, ulkomaalainen teki viisaasti, jos hän ei uskonut tällaisia eleitä. Juuri niin venäläiset petkuttivat ulkomaalaisia kauppiaita, jotka helposti menivätkin loukkuun.³⁹

34) Ibid, s. 53—54.

35) Ibid, s. 55—57.

36) Ibid, s. 40.

37) Ibid, s. 75.

38) Ibid, s. 57.

39) Ibid, s. 50—51.

Koska venäläiset ovat niin syntisiä, on kummallista, ettei Jumala rankaise heitä, kirjoittaja sanoo. Rangaistus riippuu kuitenkin jo heidän yllään ja on mahdollista, että moskovaalaisten valtakunta piankin tuhoutuu.⁴⁰ Näin Danckaert oli samaa mieltä kuin suunnilleen samaan aikaan Schaumijs, joka myös ennusti venäläisten perikatoa. Molempien kirjailijoiden katso-
muksien taustana oli suuren eripurana ajan kuohunta Venäjällä; se hän todella näytti uhkaavan valtakunnan olemassaoloa.

Johan Danckaert maalasi näkemyksensä Venäjästä räikein väreihin, kuten edellä olevasta käy ilmi. Voimme vain arvailla syitä tähän. Danckaertin ponttimena ei voinut olla Ruotsissa tavallinen Venäjän pelko, sillä hän ei ollut ruotsalainen ja hän sai kokemuksensa Ruotsin naapurimaasta sen poliittisen ja sotilaallisen alennuksen kautena. Luultavampaa on, että hän voimakkaammin kuin muut törmäsi vierasta kulttuurihahmoa vastaan ja reagoi siihen kiivaimmin. Venäjän sivilisaatio näet perustui toisenlaiseen moraalikoodeksiin kuin Länsi-Euroopan kulttuuri. Se oli tietyiltä piirteiltään yllättävän salliva — esim. alkoholismin ja homoseksualismin ei pidetty minään vikoina — mutta toisilta piirteiltään taas paljon autoritaarisempi kuin länsimainen yhteiskuntamoraali. Niinpä esim. alistettujen yhteiskuntaluokkien ja naisen asema oli paljon ankeampi Venäjällä kuin lännessä, hallitsijan valta oli rajattomampi jne. Mutta paljon merkitsi Danckaertille luultavasti myös se sisäänpäin kääntyneisyyden ja isolationismin muuri, jonka venäläiset olivat pystyttäneet ympärilleen. Venäläiset eivät halunneet tietää mitään muukalaisista ja katselivat heitä peittelemättömän epäluuloisesti ja kopeasti. Tätä asennetta ruokkivat heidän kirkkonsa, joka piti itseään ainoana kristittyinä kirkkona, ja korkea valtiovalta, joka vakuutteli perinteensä juontuvan Bysantin ja Rooman keisareista. Ei siis ole ihme, että Venäjällä oli kovin vähän ymmärtäjiä länsimaisten tarkkailijoiden joukossa.

Sellainen ei ainakaan ollut Johan Danckaert, hollantilaisen näkökulman edustaja tässä teoksessa, eikä Andreas Mutreich, hänen kirjansa mahdollinen kääntäjä.

40) Ibid, s. 58.

Lisäpiirteitä suurvaltakauden naapurikuvaan

8. Proselyytti kiroaa uskonsa

Tähän asti on kuvattu syntyperältään länsimaalaisia Venäjän tuntijoita, jotka esittivät erilaisia näkemyksiä Ruotsin valtakunnan itäisestä naapurimaasta. Stolbovan rauhan yhteydessä vuonna 1617 tilanne kuitenkin muuttui sikäli, että valtakuntaan liitettiin kaksi laajaa valloitusmaata, Inkerinmaa ja Käkisalmen lääni, joiden asukkaat kuuluivat kokonaan itäiseen kulttuuripiiriin. Heidän paristaan nousee esiin tässä luvussa esiteltävä kirjailija.

Pieni Käkisalmen kaupunki Vuoksen varrella kohdassa, jossa tämä virta laskee Laatokkaan, oli ollut Novgorodin Karjalan tärkein linnoitettu tukikohta länttä vastaan vuosisatojen ajan. Sotapäällikkö Pontus De la Gardie oli kuitenkin valloittanut sen Ruotsille vuonna 1580 viideksitoista vuodeksi, ja 1610-luvun alussa hänen poikansa Jakob De la Gardie liitti sen uudemman kerran Ruotsiin, tällä kertaa pysyvästi. Stolbovan rauha vuonna 1617 vakiinnutti Ruotsin vallan aikaisemmin Venäjälle kuuluneessa Laatokan Karjalassa, ja Käkisalmenstä tehtiin ruotsalaisen läänin pääkaupunki, jossa asui Narvaan sijoitetun Inkerinmaan kenraalikuvernöörin alainen maaherra apunaan lääninkanslian ja -konttorin virkakunta. Tästä uudistuksesta huolimatta Ruotsin kruunu säilytti hyvin paljon vanhasta venäläisestä hallintojärjestelmästä pogostoineen (hallintopitäjineen) ja starostoineen (veronkannosta vastaavine kylänvanhimpineen), niin että ero uuden ja vanhan ajan välillä ei ollut alueella erityisen jyrkkä. Kirkollisessa suhteessa Käkisalmen lääni yhdistettiin Viipurin hiippakuntaan, jonka piispat aloittivat ennen pitkää toiminnan alueen kreikanuskoisten käännyttämiseksi luterilaisuuteen.

Säilyneet linnantilit antavat eloisan kuvan siitä, miten Käkisalmen linnan muurien sisäpuolella elettiin. Merkittävää oli, että kaupungin käskynhaltijalla — myöhemmin maaherralla — piti olla kansliassaan venäjäntaitoista virkamieskuntaa, sillä kanssakäyminen alueen väestön kanssa edellytti tämän kielen

taitoa. Tiedämme, että Käkisalmissa vaikutti käsiteltävänä aikana lukuisia venäjän kielen tulkkeja, alkaen miehityskauden karjalaissyntyisestä Antti Pietarinpojasta (1587—1597, 1611—1612) useisiin venäläisnimisiin tulkkeihin, kuten Fredrik Lugmenoffiin (1611—1614), Rodivan Labanoffiin (1615—1616), Jefeinko Semenoffiin (1639) ja Petter Druskaan (1645—1653).¹ Yhtä merkittävä kuin tällaisten tulkkien myötävaikutus hallinnossa oli alueen kreikanuskoisen papiston yhteistyöhalu käännyttämistoiminnassa, sillä ilman sitä arveltiin käännyttämisen olevan mahdotonta. Ruotsin hallintomiehet ja Viipurin piispat kehittivätkin aikaa myöten erityisen taitaviksi houkuttelemaan ortodoksista papistoa puolelleen viljatynnyrein ja muin aineellisin eduin, mutta siitä huolimatta pääosa kreikanuskoisista pyysi horjumattoman lojaalina omalle uskollaan ja pakeni mieluummin pois kotiseudultaan kuin alistui Lutherin oppiin.

Käännytyksen välineeksi valmistui jo vuonna 1628 slaavilaisen kirjaimin painettu Lutherin katekismus, jonka valtakunnan päätranslaattori Hans Flörich oli Tukholmassa soveltuvilta kohdiltaan kääntänyt väärentämättömälle venäjän kielelle. Ivangorodin kirjuri Isak Torsakov oli kirjoittanut sen puhtaaksi ja suorittanut korjausluvun ennen sen painattamista Peter van Selowin kirjapainossa.² Tämä merkittävä apuväline on erityisen mielenkiintoinen siitä syystä, että käännytysohjelmaa — Raamatusta otettuja lainauksia lukuunottamatta — venäjäksi, ei kirkkoslaavin kielelle. Näin Ruotsin kirkollinen johto ja sitä idässä edustava Viipurin piispa korostivat, että Jumalan sanaa oli luterilaisen periaatteen mukaan saarnattava kansan kielellä eikä vaikeaselkoisella muinaiskielellä.

Karjalassa puhuttiin toki kuitenkin pääasiassa karjalan murretta, ja Viipurin uusi tarmokas piispa Petrus Bjugg otti 1640-luvulla päämääräkseen suomenkielisen katekismuksen ladottamisen kyrillisillä kirjasimilla ortodoksien käyttöön. Työhön pantiin Tartossa opiskeleva nuori slavisti Johan Bengtsson Roselin, valtakunnankansliassa palvelleen venäjätulkkin poika, ja hän muunsikin piispa Bjuggin vuonna 1643 ilmestyneen suomalaisen katekismuksen slaavilaiseen painoasuun, jollaisena se il-

1) *Kari Tarkiainen*, Rysstolkarna som yrkeskår 1595—1611 (1972) s. 502.

2) *Kari Tarkiainen*, Den tidiga kyrkliga slavistiken i Sverige (1974) s. 82—85.

mestyi Peter van Selowin kirjapainosta vuonna 1644.³ Näiden painettujen teosten lisäksi on olemassa tietoja suunnitelmista saada aikaan kolmikielisiä katekismuksia, joissa Lutherin teksti olisi ruotsiksi, suomeksi ja venäjäksi helpottamassa luterilaisen sielunpaimenen viranhoitoa Karjalan erikielisten asukkaiden parissa.

Käkisalmen linnan tuntumassa elävät, kruunun palveluksessa olevat venäläiset ja karjalaiset virkamiehet joutuivat tietysti ottamaan uuteen uskoon myönteisemmän kannan kuin kansa yleensä. Niinpä tiedossamme on eräästä oikeudenkäynnistä vuodelta 1642, että ainakin maavouti Jeffeinko Semenoff, jonka edellä jo olemme tavanneet tulkin tehtävässä, ja Kurkijoen ortodoksinen pappi Joackim Terentioff molemmat tahollaan edistivät uuden uskon juurtumista.⁴ Näihin proselyytteihin eli uskonluopioihin kuuluu myös tämän luvun päähenkilö, joka toimi samaan tapaan kuin Rudbeckius ja Palma kolme vuosikymmentä aikaisemmin sepittäen uskonveljilleen teoksen näiden opin sisältämistä erheellisyyksistä.

Tämä mies oli *Simon Igumnov*, jota joskus myös sanottin Simon Väsmeksi siitä syystä, että hän oli kotoisin Moskovan ja Smolenskin välillä olevasta Väsmen (oik. Vjazmen) pikkukaupungista. Tämä henkilö asui Helmelän tilalla Tervussa; ei tiedetä, mikä hänen asemansa siellä oli, mutta vuoden 1642 tienoilla hän ilmeisesti oli sangen vanha venäläinen emigrantti.⁵ Mahdollista on, että Igumnov-nimi viittasi hänen aikaisempaan asemaansa, igumenina oloon jossakin venäläisessä luostarissa.

Suomen kenraalikuvernööri kreivi Pietari Brahe oli Käkisalmen-matkallaan 1640-luvun alkuvuosina ilmeisesti jollain tavoin saanut tietoonsa, että Simon-vanhuksella oli kirjallisia harrastuksia. Monien ajan mahtimiesten tavoin Brahe ajoi ortodoksien käännättämistä luterilaisuuteen, ja ensimmäinen tietomme Simon Igumnovin hankkeesta on luettavissa Käkisalmen maaherran Reinholt Metstaken syyskuun 2. p:nä 1643 Bra-

3) Ibid. s. 90—92.

4) Ks. Käkisalmen kihlakunnanoikeuden pöytäkirjaa 4.2.1642. VA, gg II. Käkisalmen läänin tuomiokirja 1636, 1638—1643: 146—147. Juttu jatkui hovioikeudessa, ks. *Åbo Tidningar* 34—35, 1795.

5) *Toivo Immonen*, Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570—1710, s. 283—284.

helle kirjoittamasta kirjeestä. Kirjeen tätä asiaa käsittelevä kohta kuuluu seuraavasti:

”En voi olla virkamiehenä ilmoittamatta Teidän Ylhäisyydellenne, että kun Teidän Ylhäisyytenne jokin aika sitten suvaitsi käskeä, että vanha mies Simon Vässmä tekisi venäläisen kirjansa valmiiksi, niin olen minä heti sinne tultuani, ottaen huomioon hänen ikänsä ja heikot olonsa, auttanut häntä antamalla hänen käyttöönsä muutamia venäläisiä kirjureita, jotta hänen työnsä edistyisi paremmin. Niinpä asiassa ollaankin tätä nykyä niin pitkällä, että kirja on valmis ja loppuunsaatettu. Tästä syystä annan kirjanpitäjällemme, joka on lähdössä kruunun asioissa Ruotsiin Teidän Ylhäisyytenne luo, mukaan mainitun teoksen, luottaen varmasti siihen, että tuo kirja saa osakseen Teidän Ylhäisyytenne armollisen mieltymyksen. Olisipa todella toivottavaa, että teos kantaisi hedelmää karjalaisten harhauskon parantamiseksi, mistä seikasta olen ottanut vapauden alamaisimmin huomauttaa Teidän Ylhäisyydellenne.”⁶

Simon Igumnovin käsikirjoitus tuli Tukholmaan kirjeeseen tehdyn merkinnän mukaan lokakuun 2. pnä 1643, mutta ruotsalaiset herrat eivät tietenkään pystyneet lukemaan sitä, koska se oli seipitetty venäjän kielellä. Pietari Brahe sanoikin siksi vastauskirjeessään marraskuun 4. pnä maaherra Metstakelle seuraavaa:

”Emme voi olla kertomatta Teille, että se venäläinen kirja, jonka Simon Vässmä on kirjoittanut valmiiksi, on tullut onnellisesti perille. Ja koska tällä paikkakunnalla ei ole monia, jotka ymmärtävät sen kieltä, haluamme ensi tilassa, kunhan vain pääsemme eroon kasaantuvista asioista ja valtiopäiväkiireistä, kääntää teoksen ruotsiksi. Sitten kun olemme nähnyt, miten hyödyllinen se on ja mitä se voi merkitä, pidämme huolen siitä, että Simon saa Hänen Kuninkaalliselta Majesteetiltaan ja kruunulta vähän palkkiota vaivoistaan. Olemme vakuuttanut sen hänelle

6) RVA, Skoklostersamlingen Fol. 34. Sign. E 8160.

Palmusunnuntain juhla-kulkue Punaisella torilla Adam Oleariuksen mukaan (v:n 1647 painos).

ja kirjoittanut hänelle itse asiasta. Meitä on miellyttänyt se, että Herra Maaherra on auttanut häntä antamalla hänen käyttöönsä muutaman venäläisen kirjurin, niin että hänen työnsä on edistynyt paremmin. Pyydämme vielä, että Te edelleenkin haluatte olla hänelle kaikessa apuna.”⁷

Emme tiedä, käännetiinkö Simon Igumnovin käsikirjoitus heti ruotsiksi. Luultavasti Pietari Brahe ei saanut kiireiltään aikaa hankkeen ajamiseen, sillä kuusi vuotta myöhemmin katsoi vastanimitetty kansliakollegion venäjän kielen kääntäjä Johan Bengtsson Roselin aiheelliseksi muistuttaa asiasta. Hänen päiväämättömässä kirjelmässään, joka on vuodelta 1649, asia sanotaan seuraavasti:

”Samalla muistutamme vielä siitä, mitä Hänen Ku-

7) *Karl K. Tigerstedt*, *Bref från Generalguvernörer och Landshöfdingar i Finland I* (1869) s. 101—102.

ninkaallinen Majesteettinsa on armollisimmin jo päättänyt, että nimittäin eräs venäläinen kirja, jonka Käkisalmen venäläinen Simon Väsme on kirjoittanut Venäjän uskontoa vastaan paljastaen sen konnamaisuudet ja harhaoppisen sokeuden, lopultakin todella käännettäisiin ruotsiksi. Sen jälkeen pitäisi papiston tarkistaa sen sisältö ja se pitäisi painattaa.”⁸

Simon Igumnovin teoksesta on säilynyt käännöslyhennelmä, joka mahdollisesti on edellä mainitun kielenkääntäjä Roselinin tekemä. Sen nimenä on *Om beläters tillbediande som skeer af Ryssarne j Ingermanland och Kexholms lähn att vara een grof vilfarelse och afguda dyrckan* (Jumalankuvien palvonnasta, mitä venäläiset harjoittavat Inkerinmaalla ja Käkisalmen läänissä, että se on karkea harhaoppi ja epäjumalanpalvelusta).⁹ Siisti käsikirjoitus on verraten pientä kvarttokokoa ja käsittää tasan 50 numeroimatonta sivua. Se on varustettu lyhyellä (allekirjoittamattomalla) kääntäjän esipuheella, jossa sanotaan, että teoksen on kirjoittanut syntyperäinen venäläinen Simon Igumnov, joka oli syntynyt Vjazmassa ja eli nyt Tervussa Kurkijoen pogostassa Käkisalmen läänissä, ja että tämä Simon halusi omistaa tuotteensa Hänen Majesteetilleen kuningatar Kristiinalle. Kirja paljasti kääntäjän mukaan ”munkkien salaisuudet ja konnuudet vedoten myös Pyhään kirjaan”. Se oli nyt hallituksen käskystä voimakkaasti lyhennettynä ruotsinnettu ja kääntäjä jätti sen lukijoiden arvosteltavaksi.

Tämän jälkeen käsikirjoituksessa on toinen esipuhe eli ”Prefatio”, joka antoi kirjaselle virallisemmän luonteen. Se oli sepitetty kuningatar Kristiinan nimissä ja aivan ilmeisesti tarkoitettu painattamiseen annettavaksi valtuutukseksi. ”Koska Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa Armollisin Kuningattaremmen haluaa hallita ja vallita Jumalan ja maallisen lain avulla”, alkoi esitys, ”ja käyttää valtikkaansa niin, että siitä koituu Jumalan nimelle kiitos ja ylistys, alamaisille rauha ja turvallisuus sekä seurakunnalle ylösrakennus”, oli kuningatar erityisesti tullut ajatelleeksi alamaisiaan Inkerinmaalla ja Käkisalmen läänissä, koska heidän hyvinvointinsa ja sielunsa autuus olivat epävarmemmat kuin muun valtakunnan asukkaiden. Jollakin

8) VA, Biographica. Roselin, Johan. Rysstolk.

9) RVA, Manuskriptsamlingen 69.

keinolla täytyi johdattaa ”oikeaan Kristuksen ja todelliseen Jumalan tuntemukseen . . . tämä kurja ja onneton kansa, jota sanotaan kristityksi mutta joka ei silti ole sitä, vaan on suurimaksi osaksi henkisen pimeyden tilassa, niin pimeässä, että se tuskin tietää yhtään mitään omasta Jumalastaan. Ja tätä pyrkimystä täytyy pitää hyväksyttävänä ja yhtä tärkeänä kuin pakonoiden käännättämistä, joilla heilläkään ei ole mitään tietoa oikeasta Jumalasta.”

Vaikeutena kreikanuskoisten suhteen oli ”Prefation” mukaan, että he pitivät itsepäisästi kiinni ”epäjumalisesta ja harhaoppisesta sokeudesta” ja menivät näin tyhmyyksissään suoraan helvetin lieskoihin, jos asialle ei tehty mitään. Siksi pä kuningatar esipuheen kirjoittajan mukaan nyt puuttuikin asiaan käsillä olevan kirjan välityksellä, joka paljasti kaikille, ”missä hulluudessa ja pimeydessä” kreikanuskoiset vaelsivat.

”Prefation” jälkeen teoksessa seuraa allekirjoittamaton omistus, jossa käännettiin Hänen Majesteettinsa kuningattaren puoleen nöyryin sanoin. Sen oli epäilemättä laatinut Simon Igumnov itse. Maireasti kirjoittaja ylisti Ruotsia, ”tuota mahtavaa valtakuntaa maakuntineen”. Ja teksti jatkui:

”Koskapa Teidän Kuninkaallisen Majesteettinne alamaiset Inkerinmaalla ja Käkisalmen läänissä ovat kauhean harhaopin vallassa, näyttää minusta aiheelliselta, että he saavuttaisivat uskonnossaan vähän enemmän oikeata tietoa, että he kerran tulisivat tuntemaan totuuden ja oikean tien. Siitä syystä olen laatinut teokseni . . . 97 kappaleen ja 2 liitteen muotoon, ja tämä kaikki kääntyy kreikanuskoa, kuvien kumartamista ja munkkilaisuutta vastaan, niin että kurja kansa voi siitä oppia, missä harhassa he elävät, ja itse selvitä siitä ulos.”

”Jumalankuvien palvonnasta” -teos alkaa näiden monien esittelyjen jälkeen tiiviillä kappaleitten luettelolla. Kääntäjä ilmoittaa nimittäin kohta alussa, että ”koska koko kirjan kääntäminen veisi pitkän ajan ja sen tuloksen lukeminen sitä paitsi veisi perin paljon aikaa, olen tyytynyt tekemään jokaisesta kappaleesta yhteenvedon *in brevissima forma*, kuten seuraavasta esityksestä käy ilmi.” Näin todellakin on asian laita, sillä 97 kappaleesta yhdenkään esittely ei ole varsin pitkä, tyytyypä kääntäjä paikoin aivan kursoriseen luetteloon. Tästä ilmaisun niuk-

kuudesta huolimatta käy hyvin ilmi, millä linjalla Simon Igumnov liikkui pamfletissaan. Kuten tuonnempana nähdään, käsikirjoituksessa oli sentään kaksi kokonaan käännettyä lukua, ja niiden pituudesta voi päätellä, että alkuteos on ollut todella laaja.

Ensimmäinen kappale sisälsi kääntäjän selostuksen mukaan Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa armollisen kirjeen niistä erehdyksistä, joita oli ortodoksien uskonnessa. Toisessa kappaleessa taas oli rukouksia oppimattomille kansanmiehille, ja kolmas sisälsi vastaavia rukouksia oppineille papeille. Neljännessä kappaleessa taas pyydettiin toimenpiteitä ruotsalaisen, kyrillisillä kirjasimilla ladotun katekismuksen levittämiseksi. Viidennessä muistutettiin asetuksesta, joka nimenomaan kielsi jumalankuvien kumartamisen.

Näiden muodollisten esivalmistelujen jälkeen kirjoittaja siirtyi kuvaamaan aihettaan, venäläisten uskontoa. Kymmenen käskyä luettiin ja niiden todettiin olevan samat kuin luterilaisilla (7. kappale). Sitten kirjoittaja selitti, että Jumalan sana oli luettava hartaasti ja oli rukoiltava kauniisti eikä vain kumarrettava kuvia (9. kappale). Vielä Igumnov kertoi Novgorodissa ennen kristinuskon maahantuloa harjoitetusta uskonnosta, että vanhat venäläiset olivat palvoneet lähinnä kahta epäjumalaa, Perunia eli sulallisten jumalaa ja Wolosia Scotiaa eli karvaeläinten jumalaa. Valitettavasti tämä kiinnostava maininta muinaisuskonnosta on kovin suppea. Juuri näistä muinaisvenäläisistä jumaluuksista kirjoittaja kuitenkin lopulta pääsi itse asiaansa, venäläisten jumalankuvien kaikinpuoliseen esittelyyn ja tuomitsemiseen.

Niinpä Simon Igumnov kirjoitti, että alkuperäisessä Israelin kirkossa ei tunnettu jumalankuvia, vaan ne liittyivät venäläisten perimätietoon, heidän evankeliumikirjoihinsa, postilloihinsa ja rukouskirjoihinsa, joissa kerrottiin merkittävistä pyhimyksistä. Hän kuvasi ikonien eteen asetettuja kynttilöitä ja tuohuksia ja kertoi jumalankuvien materiaaleista, joita olivat maalattu puu, kulta, hopea, helmet, jalokivet ja niin edelleen. Venäläisten ikonien Igumnov sanoi olevan aivan samanlaisia kuin Bysantin pyhäinkuvien. Kaiken kaikkiaan kirjoittaja rinnasti pyhäinkuvien kumartamisen ja primitiivisten kansojen harjoittaman epäjumalain palvonnan.

Venäläiset eivät kuitenkaan palvoneet vain kuvia, vaan muitakin pyhänjäännöksiä, kuten pyhimysten luita. Niihin kirjoit-

taja suhtautui vähintään yhtä kriittisesti (kappaleesta 24 eteenpäin). Suuri osa venäläisten pyhimyksistä oli Igumnovin mielestä yksinkertaisesti vääriä profeettoja, joiden seuraaminen oli tuomittavaa. Syynä jäännösten nauttimaan suosioon oli munkkien niiden puolesta tekemä propaganda.

Tämän väitteen esitettyään Igumnov luiskahti kertomaan munkeista, joissa venäläisten monet paheet tuntuivat hänen mielestään henkilöityvän. Munkkilaisuus ei perustunut Jumalan sanaan, vaan venäläisten esivanhempien keksimiin sääntöihin, hän kirjoitti. Tärkeää oli, että munkkeja ei sekoitettaisi apostoleihin, joilla oli Jumalan valtuutus esiintyä hänen edustajinaan. Munkkeja olikin pidettävä eräänlaisina väärinä apostoleina (kappaleet 62—63), jotka edistivät paastoamista, pyhimysten päivien viettoa, seremonioita ja muita outoja tapoja. Kaiken tämän he kuitenkin tekivät osoittaen sitä ”taitamattomuutta, joka on yleistä moskovalaisten parissa” (kappaleet 79—80). Olipa venäläisten metropoliitta suorastaan ollut yhteydessä paaviin saadakseen häneltä tietoja evankeliumista. Sitten Igumnov kertoi tsaari Boris Godunovin keskustelusta erään ulkomaalaisen kauppiaan kanssa venäläisten uskontoon liittyvistä asioista. Viimeisessä eli 97. kappaleessa kirjoittaja vetosi Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin kansaan, että se vaatisi itselleen hyviä saarnamiehiä, jotka osaisivat selittää Raamatua.

”Jumalankuvien palvonnasta” -teos ei kuitenkaan loppunut tähän, sillä siihen kuului vielä kaksi liitettä. Ensimmäinen niistä oli seipitetty kuningattaren korkeassa nimessä ja sisälsi ortodokseille osoitetun kehotuksen kääntyä luterilaisuuteen, toinen taas oli tämän kehotuksen antamisen johdosta laadittu kiitos. Näistä kahdesta tekstistä on itse kehotus, ilmeisesti sekim Simon Igumnovin kynästä lähtenyt, aika mielenkiintoinen. Siinä sanottiin aluksi, että Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin asukkaiden oli oltava kiitollisia, kun olivat päässeet Venäjän ikeestä irti. Hallitsijattaren tietoon oli tullut, ”kuinka Teidän opettajanne ja seurakuntienne esimiehet ja papit, joiden pitäisi olla kaikille hyvänä esikuvana, elävät kovin tökeröä elämää, juovat, tekevät syntiä ja syödä mässäävät, niin että täytyy peräti ihmetellä, ettei Jumala rankaise meitä kaikkia siitä ja hävitä meitä tulella, kuten Sodoma ja Gomorra hävitettiin”. Siksi oli tärkeää, että sopimattomat opettajat nyt väistyivät syrjään.

Tähän ”Jumalankuvien palvonnasta” -teoksen lyhennelmä oikeastaan loppui. Korvatakseen jonkin verran lyhytsanaisuut-

taan sen kappaleiden esittelyssä kääntäjä kuitenkin liitti lopuksi mukaan täydelliset käännökset kahdesta kappaleesta, nimittäin kappaleista 16 ja 68. Vasta näistä näytepaloista oikeastaan näkee, mitä ratoja Simon Igumnovin ajatus oikein oli kulkenut.

Kappale 16 osoittautuu lähemmin tutkittaessa teologiseksi erittelyksi niistä Raamatun kohdista, joista tekijä oli löytänyt kieltoja Israelin kansan monijumalaisuutta vastaan. Luultavasti perusteellinen käännös tehtiin, jotta ruotsalaiset papit voivat tutkia Igumnovin kirjan jumaluusopillista virheettömyyttä. Käsittekseni mukaan käkisalmelainen proselyytti on lukenut kirkkoslaavilaisen Raamattunsa melko tarkasti ja todella keksinyt siitä yhtä ja toista, jonka voi katsoa puhuvan jumalankuvia vastaan. Simon aloitti ensimmäisestä käskystä, jossa tunnetusti kielletään pitämästä muita jumalia yhden oikean rinnalla, hän kertoi Israelin lasten vaiheista pakanallisessa Egyptissä ja mainitsi kultaisen vasikan, jonka hävittäminen kuului Mooseksen ansioihin. 68. kappale on tavallaan vielä mielenkiintoisempi, sillä se kuvaa ikonien valmistusta, jota kirjoittaja oli nähnyt nuoruudessaan Venäjällä. Kaikki jumalankuvan valmistusaineet tulevat torilta, ja torille ikonintekijä lopulta kantaa valmiin tuotteensakin myydäkseen sen eniten maksavalle. Sieltä ikoni lopulta löytää tiensä uskovan ihmisen kodin nurkkaan tai seinälle, ja sen edessä luetaan rukous, jonka Igumnov toistaa sanasta sanaan. Lopuksi hän kirjoittaa:

”Sitten hän sanoo kuvaa pyhäksi jumalankuvaksi, vaikka kukaan ei ole kuullut, että se koskaan olisi tehnyt mitään pyhyiden työtä. Sillä eihän edes ihminen voi tehdä sitä ihmettä, että kasvaisi vähän pitemmäksi kuin on tai lyhenisi hiukan lyhyemmäksi; vielä vähemmän voi ihmisen käsien tekemä esine saada mitään aikaan. Ja samassa rukouksessa sanotaan vielä: me palvomme kuvaasi. Palvominen ja pyytäminen on osoitettava yksin Jumalalle, minkä Raamattu ilmoittaa monissa kohdin. Enkeleitä ei tule palvoa, vielä vähemmän puunpalasta, jonka ihmisen kädet ovat muovailleet aivan arkipäiväisistä aineksista. Jokaisen ihmisen pitäisi kauhistua ja pelästyä ja hävetä tällaista tekoa, joka on hirveä Jumalallekin... Siksipä teidän jumalanpalveluksenne on täydellistä epäjumalaisuutta, josta Mooses puhuu (5.

Moos. 27:15). Jos joku tekee itselleen epäjumalankuvan tai kultakuvan, se on Herralle kauhistus — teokselle, jonka taiteilijan kädet ovat tehneet, te tahdotte kaiken kansan sanovan aamenensa.”

Näin on siis Simon Igunnovin ajatus kulkenut, ja voimme vain valittaa sitä, että koko teksti ei ole täydellisenä käytettävissämme. Sille antaa erityisen naiivin piirteen tekijän kuvitelma, että kuningatar saattoi antaa nimensä käytettäväksi kaikenlaisiin kehotuksiin ja kirjelmiin, joita tekijä oli sijoittanut sinne tänne laajaan alkuperäiskäsikirjoitukseensa. Lyhennelmänäkin kirjaa luettiin Ruotsissa. Tiedämme näet, että sihteeri Andreas Wallwijk tutkisteli sitä Kardisin rauhanneuvotteluja käytäessä. Luettuaan käsikirjoituksen hän lähetti sen Tallinnasta kesäkuun 30. pnä 1662 hovikansleri Matthias Björnklouulle liittäen kirjeeseen maininnan, että se oli ”hyvä selonteko moskovalaisten uskonnosta” (en godh efterrättelse de Religione Muscorum).¹⁰

9. Olearius Ruotsissa

Venäjän historian keskeisiin teemoihin kuuluu tunkeutuminen merille. Itämeren, Mustanmeren ja Tyynenmeren rantojen valloitus vasta teki Venäjästä suurvallan. Venäjälle tärkeiden vesialueiden joukkoon on kuitenkin laskettava myös Kaspianmeri, vaikkakaan emme tavallisesti muista, että tämä suljettu meri on merkinnyt tärkeitä yhdystietä muusta maailmasta tsaarien valtakuntaan.

Kaspianmeri oli alkuaan selvästi sen valtion rajojen ulkopuolella, jonka Moskovan suuriruhtinaat olivat perustaneet. Vuosina 1552 ja 1557 kukistuivat kuitenkin Kasanin ja Astrakanin tataarien kaanikunnat Iivana IV Julman hyökkäyksiin. Venäläiset pääsivät näin Volgan keski- ja alajuoksun valtiaiksi ja purjehtivat pian myös Kaspianmeren suolaisilla aalloilla. Yhteys meren yli Astrakanista Persiaan merkitsi heille siteiden solmiutumista ikivanhaan idästä länteen kulkevaan karavaanitiehen,

10) RVA, Matthias Björnklous arkiv. Vol. 6. Sign. E 3259.

joka yhdisti Intian ja Kiinan itäisen Välimeren satamiin. Persian kaupungit, etenkin Tabriz ja Esfahan, olivat tämän kauppap tien tärkeitä solmukohtia, jotka houkuttelivat markkinoilleen kaukaisia kävijöitä.

Uusi Persiaan Venäjän kautta avautunut tie herätti heti vilkasta mielenkiintoa länsimaissa. Persian-kuume oli voimakas Englannissa, sillä englantilaiset merenkulkijat olivat ehtineet vuonna 1553 solmia yhteydet venäläisiin kaukana pohjoisessa Viananmeren rannalla. Jäämeren reittiä varten perustettiin erityinen kauppakomppania, The Muscovy Company, ja tämä sai yksinoikeuden kaikkeen kaupankäyntiin Venäjän kanssa. Englannissa arveltiin, että uudesta kauppaväylästä tulisi tavattoman kannattava, jos perinteiset Venäjän tuotteet, kuten vilja, pellava, hamppu, vaha, tali, vuodat ja turkikset voitaisiin yhdistää kaukaisen Idän kauppatarvikeihin, silkkiin, kultakan-kaisiin, helmiin, jalokiviin ja mausteisiin.

Englantilaisten yritykset solmia yhteydet persialaisiin Volgan ja Kaspianmeren kautta epäonnistuivat kuitenkin. Tarunomainen löytöretkeilijä Anthony Jenkinson tosin pääsi Esfahaniin asti, ja peräti seitsemän englantilaista kaupparetkikuntaa ylsi yhtä pitkälle vuosien 1557 ja 1581 välillä. Persian valtakunnan sisäinen hajoamistila, Turkin vuosina 1578—1580 suorittama maan keskeisten osien valtaus ja Venäjän tsaarin epäluuloinen asenne englantilaisiin kuitenkin vaikeuttivat yrityksiä, jotka Venäjän suuri sekasorto 1600-luvun alussa kokonaan pysäytti. Sangen vaikea matka hankalissa ilmasto-oloissa vihamielisen väestön asumilla alueilla sai englantilaisten kärsivällisyyden loppulta loppumaan.¹

Persiaan Kaspianmeren kautta johtavalle tielle lähti uusi länsieurooppalainen retkikunta vasta 1630-luvulla. Aloitteen teki ja hankkeen rahoitti Holstein-Gottorpin herttua Fredrik III, joka lähetti vuonna 1633 kaksi lähettilästä, Otto Brüggemannin ja Philipp Crusiuksen, Moskovaan tutkimaan mahdollisuuksia suurisuuntaisen Persian-kaupan aloittamiseen. On voitu osoittaa, että ajatuksen isä oli juuri hampurilainen kauppias Brüg-

1) Tämä luku on lyhennelmä tutkielmastani "Olearius i Sverige". Karolinska Förbundets Årsbok 1978. Lund 1979. — Englantilaisten matkoista Persiaan katso *Karl Heinz Ruffman*, *Das Russlandbild im England Shakespeares* (1952) s. 14.

gemann.² Tsaarin suostuttua asiaan Holsteinista lähti lokakuussa 1635 liikkeelle suuri retkikunta; molempien edellä mainittujen lähettiläiden mukana oli nyt suuri seurue, jossa oli monia matkustushaluisia Saksan aatelisia. Virallisten osanottajien joukkoon kuuluivat Brüggemannin ja Crusiuksen lisäksi marsalkka Herman von Staden, sihteeri Adam Olearius ja kielenkääntäjä Hans Arpenbeck, ja muussa seurueessa oli mukana maisteri Paul Fleming, Saksan ehkä merkittävin barokkiajan runoilija.³ Retkikunta suoritti tavattoman rasittavan matkansa Esfahaniin ja sieltä takaisin Gottorpiin runsaassa neljässä vuodessa ja oli kotona vuonna 1640.

Holsteinista tehdyllä aloitteella oli varhaisasteella ollut yhteyksiä ruotsalaisiin kauppasuunnitelmiin, mutta kun holsteinilaiset ja ruotsalaiset eivät olleet yhtä mieltä tsaarin kanssa tehtävästä sopimuksesta, hanke supistui pelkästään holsteinilaiseksi. Pohjanmeren ja Itämeren välissä sijaitseva pienoishallio yritti saada haltuunsa Venäjän kaupan, siinä asian ydin. Mutta kun Fredrik-herttualta puuttuivat suuremmat voimavarat hankkeen ajamiseksi, siitä ei lopulta tullut mitään. Jo ennen retkikunnan matkaa Persiaan muuan tarkkasilmäinen huomioitsija oli suunnannut arvostelua yritykseen. Raskas Venäjän tulli, pitkät ja vaikeakulkuiset maa- ja vesimatkat sekä ennen muuta se seikka, ettei aiottu kauppakomppania saisi silkkimonopolia Persiassa, merkitsivät tämän tarkkailijan mukaan yrityksen varmaa epäonnistumista.⁴

Yhdessä suhteessa holsteinilaisen retkikunnan matka onnistui kuitenkin erinomaisesti. Sitä kuvailevasta kertomuksesta tuli miltei bestseller. Kuten asiaan kuului, lähetystön sihteeri *Adam Olearius* kirjoitti tällaisen kuvauksen ja koristutti sen monilla kuparipiirroksilla, jotka esittivät tärkeitä tapauksia ja eksoottisia näkymiä matkan varrelta. Suuren, lähes 600 foliosi-

2) *Benigna von Krusenstjern*, Philipp Crusius von Krusenstiern 1597—1676 (1976) s. 5 ja siinä lainattu kirjallisuus.

3) Retkikunnan kokoonpanosta katso *Adam Olearius*, Oftt beehrte Beschreibung der neuen Orientalischen Reyse. Schleswig 1647 s. 49—53. Arpenbeckista katso *Dirk Erpenbeck*, Das Album des Revaler Bürgers Hans Arpenbeck (1978).

4) Eines Holländischen Kaufmans bedencken über der Persianischen handlung, so durch Russlandt nach Hollstein zu führen anno 1634 gesucht worden. Painettu teoksessa *Ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Ryssland under 1600-talet* (1978) s. 48—49.

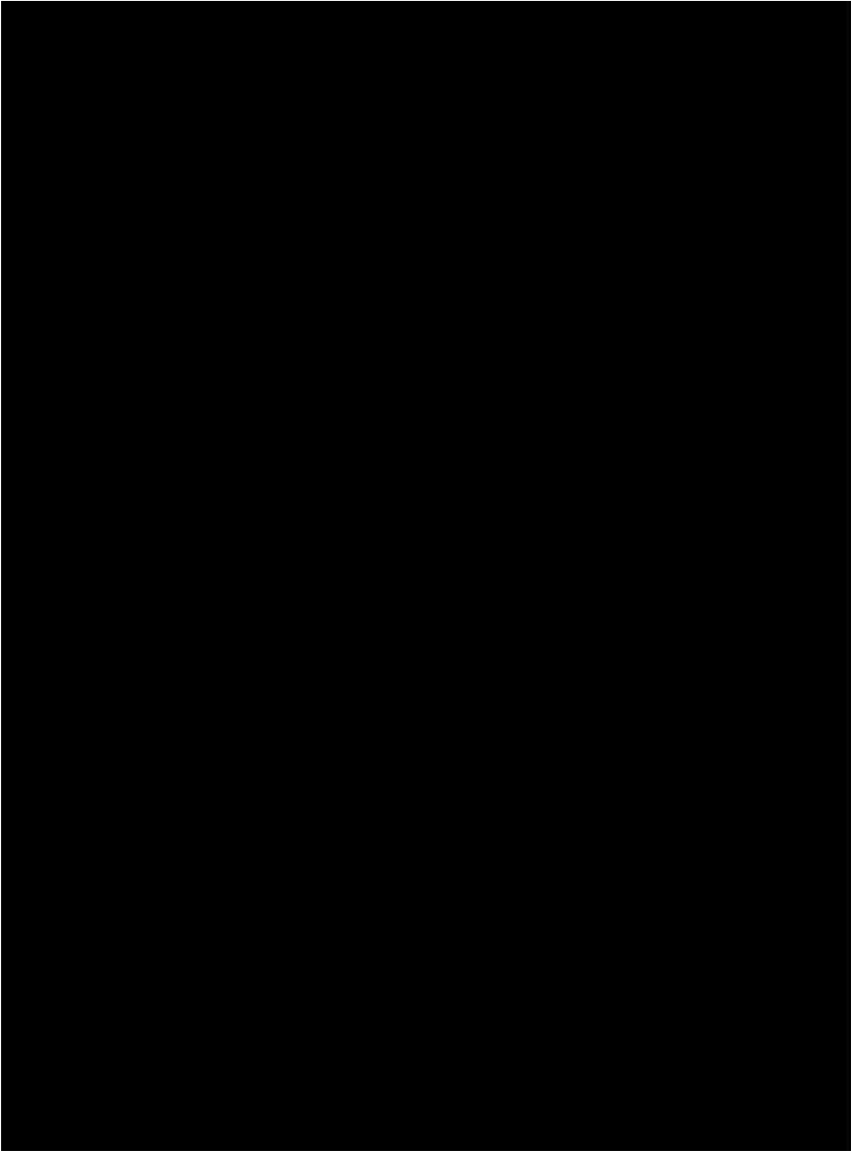
vua käsittävän niteen nimenä oli "Offt beehrte Beschreibung der neuen Orientalischen Reyse, So durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den König in Persien geschehen" ja se painettiin ensimmäisen kerran Schleswigissä vuonna 1646. Juoksevan kertomuksen lisäksi teos sisälsi perusteellisia kulttuurihistoriallisia jaksoja, jotka kuvailivat eri kansojen tapoja ja tottumuksia. Laajin niistä oli "Von Russland und jhren Einwohnern" ja se täytti lähes sata sivua.⁵

Oleariuksen kirjan menestyksen kustannustuotteena on selvittänyt *Friedrich von Adelung*.⁶ Jo vuoden kuluttua ensimmäisestä painoksesta, vuonna 1647, painettiin toinen painos. Sen jälkeen seurasi kymmenen vuoden julkaisutauko, joka johtui kustantajan omasta päätöksestä. Kolmas saksankielinen painos ilmestyi vuonna 1656, neljäs vuonna 1663, viides ja kuudes vuosina 1673 ja 1693, kaikki Schleswigissä, minkä lisäksi kaksi painosta painettiin Hampurissa vuosina 1694 ja 1696. "Offt beehrte Beschreibung" käännettiin jo vuonna 1651 hollanniksi ja ilmestyi Alankomaissa kaikkiaan kolmena painoksena. Vuonna 1656 julkaistiin kirjan ensimmäinen ranskannos, jota seurasi vielä viisi uutta ranskalaista laitosta (Pariisissa vuosina 1659, 1666 ja 1679 sekä Leidenissä vuonna 1719 ja Amsterdammassa vuonna 1727). Ensimmäinen englanninkielinen painos ilmestyi vuonna 1666, mitä seurasi vielä kaksi uutta laitosta Lontoossa vuosina 1669 ja 1705. Tunnetaanpa vielä italialaistenkin painos, julkaistu Viterbossa vuonna 1658.

Tietenkin tämä laajalle levinnyt matkakuvauus löysi tiensä myös suurvalta-ajan ruotsalaisiin kirjastoihin. Tiedämme, että yksi kappale joutui valtakunnankansleri Axel Oxenstiernan kirjahyllyyn. Philip Crusius oli nimittäin paluumatkalla Tallinnassa vuonna 1639 mennyt naimisiin Maria Müllerin, raatiherra Johann Müllerin tyttären kanssa, kun taas Adam Olearius oli avioitunut samalla kertaa Marian sisaren Katharinan kanssa. Tällä tavoin Crusiuksen ja Oleariuksen välille muodostunut sukulaisuus on taustana 8. p:nä syyskuuta 1647 päivätylle Philip Crusiuksen Axel Oxenstiernalle kirjoittamalle kirjeelle, jonka liitteenä Oleariuksen suuri matkakuvauus lähetettiin valta-

5) Sivut 114—201 v:n 1647 painoksessa, jota on käytetty tässä esityksessä.

6) *Friedrich v. Adelung*, *Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700*, deren Berichte bekannt sind II (1846) s. 304—306.

Adam Olearius.

Adam Oleariuksen matkakuvauksen (1647) nimiosivu.

kunnankanslerin luettavaksi. Lanko oli kirjoittanut hyvin Venäjistä ja sen historiasta, Crusius huomautti, mutta hän ei ollut kiinnittänyt huomiota käytännön kauppapolitiikkaan, joka taas oli kirjeen laatijan omaa alaa.⁷ Sangen luultavasti juuri se kappale Oleariuksen kirjaa, jonka kansleri sai vastaanottaa, säilyi kauan suvun hallussa. Varsin laaja vuonna 1732 painettu kirjaluettelo, johon ilmeisesti on merkitty Oxenstierna-suvun kirjat, sisältää Oleariuksen teoksen vuoden 1647 painoksena.⁸

Myös muissa ruotsalaisissa kirjastoissa oli suuren matkakuvausten painettuja kappaleita. Pistokokeet kirjastoluetteloista osoittavat, että ainakin valtiosihteeri Edmund Gripenhielmin kirjastossa oli vuonna 1662 Adam Oleariuksen ”Orientalische Reise Beschreibung” vuoden 1647 painoksena. Valtakunnankansleri Magnus Gabriel De la Gardien laaja kirjasto sisälsi teoksen ”Moschovitische und Persianische Reisebeschreibung” vuodelta 1656. Turun yliopiston kirjaston uutuushankintojen listalla 1682—1725 oli Adam Oleariuksen ”Itinerarium Persicum et Moscoviticum” vuodelta 1656. Kuninkaallisen arkkiatrin Antonius Fridericin kirjasto sisälsi vuonna 1692 Oleariuksen teoksen ranskannoksen ”Voyage de Moscovie, Tartarie & de Perse”, joka oli painettu Pariisissa vuonna 1656.⁹ Perusteellisempi Ruotsin kirjastojen ja kirjastoluetteloiden läpikäynti osoittaisi, todennäköisesti, että monessa muussakin kirjakokoelmassa on 1600-luvulla ollut Oleariuksen suurteos.

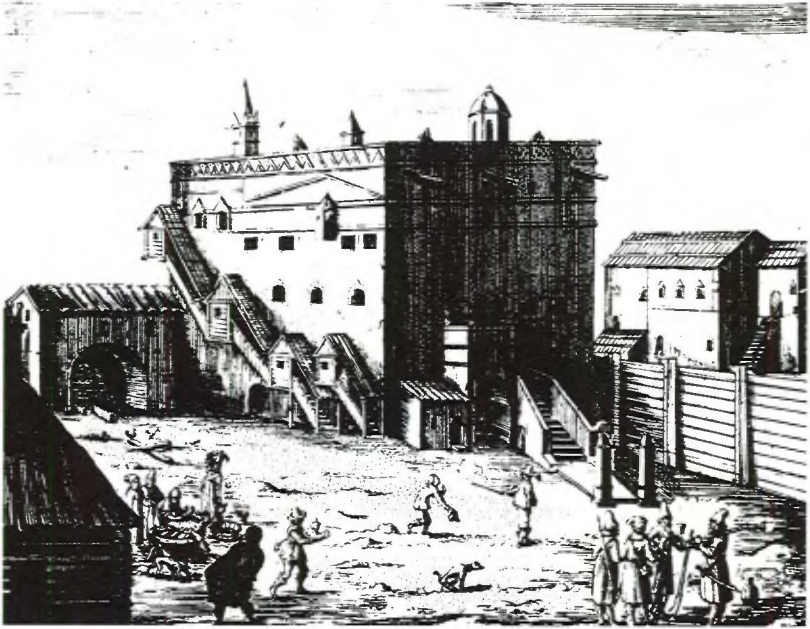
Kirjasta — ainakin sen suuresta osasta — on myös olemassa painamaton ruotsinnos. Se on sidottu 109-sivuinen kvarttovoilyymi, jonkin verran rikkonainen ja puutteellinen alkulehdeltään, hyvin säännöllisellä käsialalla kirjoitettu ja nimeltään *En kort Berättelse om Rysslandh dess Inbyggiares Seder och maneer* (Lyhyt kertomus Venäjistä, sen asukkaiden tavoista ja käytöksestä).¹⁰ Ensimmäisellä, vain puoleksi säilyneellä lehdellä on lisäksi tieto, että teos on ”kirjoitettu Moskovassa huhtikuun 12. pnä 1657”. Mitään kirjailijanimeä ei niteessä esiinny, vaan

7) Philippus Crusius 8.9.1647 Axel Oxenstiernalle. RVA, Oxenstiernska samlingen. Brev till rikskansleren Axel Oxenstierna. Ser. B. Krus-Krösner. Sign. E 640. Vrt myös *Benigna von Krusenstjern*, mt., s. 9.

8) *Kari Tarkiainen*, Västeuropeiska Rysslandsskildringar i svenska 1600-talsbibliotek (1970) s. 118.

9) *Ibid* s. 117—118.

10) KB, M 161.

Lähettiläiden talo Moskovassa Oleariuksen mukaan.

pikku kirjanen on täysin anonymi.

Tämä käsikirjoitus olisi tavattoman arvokas Venäjän olojen kuvaus, jos se olisi itsenäinen. Niin ei kuitenkaan ole laita. Vaikka tekstissä ei sitä sanotakaan, lukuisat (15–20 kpl) viittaukset Oleariuksen teoksen vuoden 1647 laitokseen osoittavat, että esitys rakentuu suuressa määrin Oleariuksen varaan. Syvällisempi analyysi osoittaaakin, että ”Lyhyt kertomus Venäjäs-tä” on vapaa ruotsinnos Oleariuksen suuren teoksen osasta ”Von Russland und jhren Einwohnern”. Se on käsikirjoituksen ainoa merkittävä lähde. Tosin kirjoittaja viittaa eräessä kohdassa Raamattuun, toisessa (sivulla 67) Johannes Botvidin väitöskirjaan venäläisten uskonnosta, mutta viimeksi mainitun viittauksen esittää myös Olearius. Kirjoittaja-kääntäjä ei kuitenkaan ole missään ollut erityisen uskollinen alkutekstille; sekä poistot että lisäykset ovat yleisiä, asioiden järjestystä on muutettu jne.

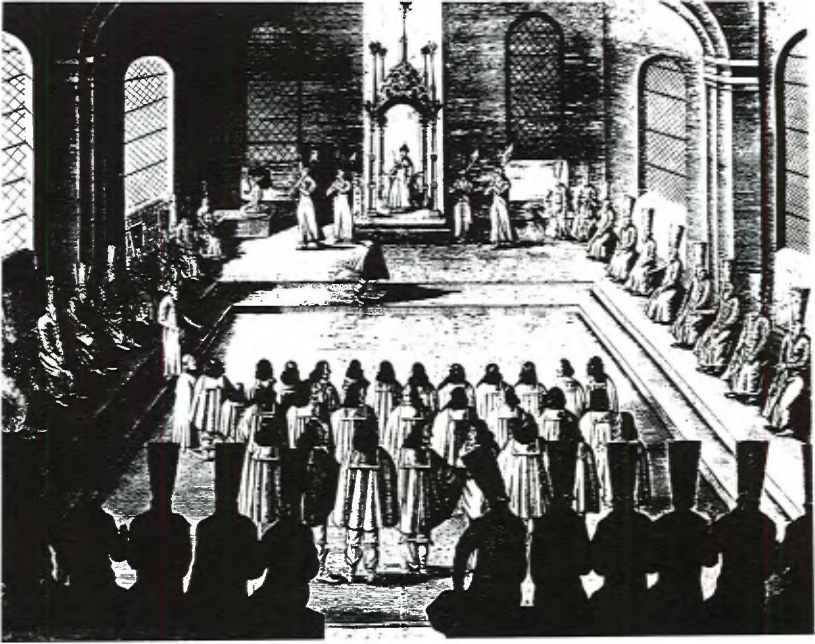
Katkelma Venäjän kulttuurista on Oleariuksen matkakuvausten merkillisin jaks. Se on systemaattiseen muotoon va-

lettu esitys kokonaisen kansan oloista arkena ja juhlanan, uskon-
nosta, yhteiskunnasta ja valtiosta, tavoista ja tottumuksista,
kaikki ulkopuolisen ja selväjärkisen tarkkailijan silmin nähty-
nä. Tämä sosiologinen kuvaus on uusi lisä länsimaisiin Venäjää
koskeviin esityksiin. Useita samantapaisia muiden kirjoittajien
teoksia oli vuosien kuluessa ilmestynyt, kuten edellä on osaksi
jo nähty. Riittää tässä yhteydessä mainita Sigmund von Her-
bersteinin, Paul Oderbornin, Antonio Possevinon, Paulus Jo-
viuksen, Giles Fletcherin, Matthias von Miechowin ja Petrus
Petrejuksen nimet. Adam Oleariuksen laaja kertomus ja sen
ruotsinnos kuuluvat selvästi tämän perinteen piiriin.

On itsestään selvää, ettei Oleariuksen kuvaus Venäjän kult-
tuurista voinut kokonaan perustua omiin huomioihin, vaan että
se rakentui myös lainattujen lähteiden varaan. Siinä on kuiten-
kin tarpeeksi paljon silminnäköjen huomiota, joiden ansiosta
kuvaus on tuore ja kiinnostava. Ruotsinnoksesta voidaan taval-
laan sanoa samaa. Myös kääntäjä on tuntenut Venäjää — oli-
han itse käännöskin merkitty tehdyksi siellä — mikä antaa mo-
nille huomioista itse-eletyn leiman.

”Lyhyt kertomus Venäjästä” alkaa aivan töksähtäen, ilman
mitään esipuhetta, lyhyellä kuvauksella maan luonnosta. Vii-
dellä sivulla käsiteltyjä aiheita ovat mm. ”kaikenlaisista hedel-
mistä”, ”metsälinnuista”, ”kaikenlaisista kaloista”, ”hevosista”,
”raikkaasta ilmasta”, ”kesästä”, ”tarakaaneista, sirkoista
ja seinäluteista” sekä ”talvesta”, kaikki pääasiassa Oleariuksen
mukaan. Sitten seuraa lyhyempi katsaus Moskovan olosuhteisiin,
mm. katuihin, toreihin, kauppapuoteihin ja -kojuihin sekä
äskettäin sattuneeseen suureen tulipaloon. Sen jälkeen on vuo-
rossa kulttuurisosiologinen kuvaus itse venäläisistä ja heidän
elämästään. Se alkaa kertomuksella heidän ruokataloudestaan
ja juomistaan. Erityisesti viimeksimainittu aihe, jota käsitel-
lään otsikon ”Juomista” alla, on antanut kirjoittajalle tilaisuuden
värikkäisiin näkemyksiin venäläisten kapakoista ja juoppoudesta.
Katkelma ”Tavoista ja rangaistuksista” kertoo monista vähemmän
mieltäylentävistä ilmiöistä, kuten petoksista kauppaa tehtäessä,
riidoista, käsirysyistä ja haukkumasanoista. Maaorjuudelle
perustuvaa taloudellista järjestelmää kuvaillaan käsikirjoituksessa
otsikoiden ”Talonväestä” ja ”Taloudenpidosta” alla.

Varsin antoisa aihe useille Venäjän kuvaajille oli eri suku-
puolten suhteen kuvailu. Myös Oleariuksen mukailijalla oli pal-

Holsteinin lähetystön vastaanotto Kremlissä Oleariuksen teoksessa (v:n 1647 painos).

jon sanottavaa tästä asiasta. Käsiteltyään johdannoksi naisten ja miesten vaatepartta kirjoittaja esitti näkemyksensä "haureudesta, avioliitosta ja kirkollisesta vihkimyksestä", "hää- ja kotiintuloseremonioista", "varhaisesta avioliitosta ja nuorten vaimojen taloudenpidosta", "riidoista ja käsikähmistä avioliitoissa" sekä "avioeroista ja niiden salaisuuksista". Tämän jakson puitteissa on myös kuvaus "soitinmusiikista, lauluista ja tanssimisesta". Aika laaja esitys saunoista ja lyhyempi päiväunista pyöristää käsikirjoituksessa tämän jakson.

Yhteiskuntajärjestelmää ja valtiota kuvaileva käsikirjoituksen osa on melko laaja. Otsikoiden "Venäläisten politiikasta ja hallinnosta", "Majesteetin oikeudesta", "Ansioista ja palkinnoista", "Suuriruhtinaan tuloista", "Käyttörahoista ja menoista", "Lahjoituksista ja anneista", "Valtaneuvoksista ja pajareista", "Prikaaseista, kanslia-akteista ja asiakirjoista" jne. alla käsitellään koko Venäjän hallintokoneistoa. Otsikon "Valituksesta ja tuomioista" jälkeen alkaa sitten esitys Venäjän oikeus-

Tsaari ja patriarkka juhlakulkueessa Adam Oleariuksen mukaan.

laitoksesta. Siinä käsitellään valituksia ja tuomioita, rangaistuksia ja kidutusta, velallisia, teloituksia ja pyöveleitä ynnä muuta.

Käsikirjoituksen viimeinen neljännes ottaa lopuksi esitelläkseen venäläisten uskontoon liittyviä asioita. Kerrottuaan ensin venäjän kielestä, kirjaimistosta, kirjallisuudesta ja kirjapainoista kirjoittaja kuvaili Venäjän hengellistä säätyä, sen vaatepartta, kirkkoja, luostareita ja hautausmaita sekä suurta määrää kirkollisia seremonioita, syntien anteeksiantoa, kastetta, ehtoolista, paastoa, ruumissaattoja jne. Erityistä huomiota hän omisti "kaikenkaltaisten maalausten palvonnalle" eli ikonikultille,

pyhäinkuvien valmistukselle, kaupalle ja kunnioitukselle niin kirkoissa kuin kodeissakin. Myös venäläisten kielteinen suhtautuminen muihin uskontoihin, ”Vieraiden uskontojen vihaaminen”, saa oman kappaleensa.

Kuka on laatinut Oleariuksen kirjan osasta sen ruotsinnetun mukaelman, jonka sisällön pääpiirteet on yllä esitelty? Lähtökohtana etsiskelylle voimme pitää käsikirjoituksen päiväystä, joka on tehty ”Moskovassa huhtikuun 12. pnä 1657”. Tämä maininta viittaa jokseenkin suoraan joidenkin ruotsalaisten oleskeluun Venäjän pääkaupungissa tiettyä ajankohtana. Kysymyksessä on joku valtaneuvos Gustav Bielken suuren lähetyskunnan osanottajista; sodan sytyttyä maiden välille he istuivat vankeina Moskovassa vuosina 1656—1658.

Tässä yhteydessä ei ole tarpeen tunkeutua kovin syvälle Ruotsin idänpolitiikan ongelmiin kyseisenä aikana, sillä niistä on olemassa hyvät esitykset.¹¹ Riittää sanoa, ettei Bielken lähetystön vaiheista ole olemassa tieteellistä kuvausta. Tästä syystä on pakko tukeutua alkuperäislähteisiin sitä esiteltäessä.

Lähetystön matkan taustana oli Ruotsissa vuonna 1654 tapahtunut hallitsijanvaihdos. Venäläisen tavan mukaan rauha ja voimassa olevat sopimukset piti aina uudistaa hallitsijan vaihduttua jommassakummassa maassa. Tämä tapahtui vanhastaan niin, että molemmista valtakunnista lähetettiin toisen valtakunnan pääkaupunkiin suuri lähetyskunta, jolla useinkaan ei ollut muuta tehtävää kuin rauhan vahvistaminen. Käytännön diplomatiaa hoidettiin enemmän kirjelmin tai sitten rauhan-, aselepo- tai rajankäyntikonferenssein, joista usein kehkeytyi vuosikausia kestäviä neuvotteluja.

Valtaneuvos Gustav Bielken johtaman lähetystön matkaa oli edeltänyt Svean hovioikeuden asessorin Udde Ödlan käynti Moskovassa ilmoittamassa tsaarille Kaarle X Kustaan noususta valtaistuimelle. Suureen lähetystöön kuuluivat Bielken lisäksi Vironmaan maaneuvos, kenraalimajuri Alexander von Essen sekä hovineuvos ja Narvan linnankreivi Philip von Krusenstiern. Se sai kesäkuun 30. pnä 1655 valtakirjan matkalleen. Sen mukaan Bielken lähetystön oli paitsi juhlallista vallitsevan rauhan

11) *Bohdan Kentrschynskyj*, Karl X Gustav inför krisen i öster 1654—1655. (1956); *John E. Nordwall*, Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis 1658—1661 (1890) ja *Birger Fahlborg*, Sveriges yttre politik 1660—1664 (1932).

ja ystävyyden vahvistamista neuvoteltava eräistä arvovaltaky-symyksistä (kuinka hallitsijoiden arvonimiä oli käytettävä kir-jeenvaihdossa), pakolaisongelmista (ortodoksisista karjalaisista ja inkeriläisistä, jotka vastoin vuoden 1617 rauhansopimuksen kieltoa pakenivat Venäjälle) ja kauppakysymyksistä (mm. siitä, että Venäjä ei sallinut sopimuksen mukaista vapaakauppaa alu-eellaan).¹² Suurpoliittiset kysymykset sisällytettiin salaiseen li-sämuistioon heinäkuun 3. päivältä 1655; se sisälsi ehdotuksen hajoamassa olevan Puolan kaksoisvaltion jaosta etupiireihin. Ehdotuksen mukaan kaikki maa, joka oli itäpuolella linjaa Ka-mieniec (Kamenets-Podolski, Podoliassa)—Halicz tai Lemberg (Lvov, Galitsiassa)—Minsk—ylinen Väinäjoki, jätettäisiin Venä-jän etupiiriin.¹³ Kaikesta näkyy, ettei Ruotsin valtionjohto lä-hettäessään Bielken matkaan lainkaan epäillyt välerikkoo venä-läisten kanssa. Olihan lähetyskunnan matkan järjestäminen jo sinänsä ystävällinen ele.

Julkiset asiakirjat — erityisesti suuri ns. konferenssipöytäkir-ja, joka on samalla matkakertomus¹⁴ — antavat varsin yksityis-kohtaisen kuvan lähetystön oloista kesään 1658 asti. Matkustet-tuaan Tukholmasta Riian ja Neuhausenin kautta Novgorodiin seurue saapui Moskovaan lokakuun 28. pnä 1655. Se sai aluksi asua Kitaigorodissa eli punaisen muurin sisäpuolella suuressa lähettiläiden talossa.¹⁵ Pitkän odotuksen jälkeen tsaari antoi au-dienssinsa 19. pnä joulukuuta, minkä jälkeen tapahtui joukko juhlallisia tapaamisia lähettiläiden ja Venäjän ulkoasiainkans-lian virkamiesten välillä muutamien kuukausien ajan. Nämä neuvottelut juutuivat kuitenkin hedelmättömiin arvonimi- ja muihin kiistoihin. Tilannetta synkisti kuitenkin ruotsalaisten kannalta se, että venäläiset kävivät samanaikaisesti neuvottelu-ja myös suuren itävaltalaisen lähetystön kanssa. Tammikuun 24. pnä 1656 lähettiläät juhlivat komein menoin Kaarle X Kus-taan Varsovan edustalla saamaa voittoa. Toukokuun 16. pnä keisarin lähettiläät matkustivat tiehensä; saman kuun 20. pnä Ruotsin lähettiläiden majapaikka yllättäen saarrettiin: 400 ve-

12) Lähettiläiden valtakirja 30.6.1655. RVA, RReg 1655 juni: I366v—1372v. Memoriaali, päivätty samana päivänä. Ibid: 1378v—1387.

13) Salainen memoriaali 3.7.1655. RVA, Muscovitica 49.

14) RVA, Muscovitica 45.

15) Gustav Bielke, Alexander von Essen ja Philip v. Krusenstiern Kunink. Ma-jesteetille 4.11.1655. RVA, Muscovitica 43.

näläistä musketööriä, joilla oli palavat luntut, piirittivät lähettiläiden talon. Ruotsalaiset riisuttiin aseista. Toukokuun 24. pnä lähettiläät vietiin työhevosten vetämissä vaunuissa, joita seurue sai seurata jalkaisin, yksitoikkoisen rummutuksen säestyksellä yli Moskovajoen vaatimattomaan ”hoviin” kaupungin ulkopuolelle. Siellä he saivat asua ahtaissa oloissa ilman yhteyttä ulkomaailmaan ja ilman sitä runsasta ylläpitoa tsaarin pöydästä, joka heille kuului, lähes kahden vuoden ajan. Vähitellen eristystä lievennettiin, niin että harva kirjeenvaihto Arkangelin ja Hollannin kautta kotiin kävi mahdolliseksi. Gustav Bielke saattoikin ilmoittaa toukokuussa 1657 tätä tietä hallitukselleen, että kaikki oli olosuhteisiin nähden hyvin.¹⁶

Vasta huhtikuun 19. pnä 1658 tilanne valkeni, kun tieto Ruotsin ja Tanskan rauhasta saapui Moskovaan. Silloin piti sotapuolueen ja sen johtajan voivodi Afanasi Lavrentievitsh Ordin-Nastjokinin luopua leikistä. Lähettiläät vapautettiin huhtikuun 29. pnä, kuljetettiin juhlasaatossa takaisin Moskovaan ja alkoivat heti neuvotella aselevosta valtakuntien välillä. Kesäkuun 30. pnä 1658 lähetystö oli jo palannut Narvaan, jossa uusi neuvottelukunta kokoontui Bielken ja v. Krusenstiernin sekä Viron kuvernöörin Bengt Hornin ja hovineuvos Johan Silfverstiernan johdolla Vallisaareen käymään neuvotteluja venäläisten kanssa. Vasta keväällä 1659 Gustav Bielke matkusti kotiin Turun kautta, jossa logiikan professori Andreas Thuronius piti hänelle kauniin puheen onnitellakseen valtaneuvosta onnellisesta paluusta vaikealta neuvottelumatkalta.

Lähetystön kokoonpano tunnetaan yksityiskohtaisesti sekä säilyneen osanottajaluettelon että perinpohjaisten tilien ansiosta. Seurueeseen kuului alkuaan peräti 144 henkilöä — vahvuus oli varsin tyypillinen tuon ajan ambassadeille.¹⁷ Lähetystö muodosti hierarkkisen pienoisysteiskunnan, jonka huippuna olivat mainitsemamme kolme lähettilästä. Seuraavalla portaalla olivat lähetystön kaksi korkeinta virkailijaa, lähetystön marsalkka Claes Banér ja sen sihteeri Jonas Gyldenkrantz. Viimeksi mainittu palasi Moskovasta jo tammikuun 29. pnä 1656 ja vältti näin ollen vangiksi joutumisen. Seuraavina lähetystön arvo-

16) Gustav Bielke veljelleen Sten Bielkelle 18.5.1657. RVA, Bielkesamlingen 2. Ser B. Skrivelser till riksskattmästaren Sten Bielke. Sign. E 2012.

17) Luettelo on RVA, Muscovitica 45, ja tilit KA, Diplomaträkenskaper 10. Gustav Bielkes beskickning till Moskva 1655—1659.

asteikossa olivat lääkäri, tohtori Zacharias Wattrang, Novgorodin kauppa-asiamies Adolf Ebers sekä 12 aatelista hovijunkkaria, nuoria balttilaisia poikia, jotka olivat matkalla mukana opiskelumielessä. Junkkareiden jälkeen listassa on venäjän kielen kääntäjä Jonas Brandt, lähetystön saarnaaja maisteri Johannes Jheringius, kanslistit Casper Eichman ja Johan Johansson, keittiömestari Anders Jönsson, kortteerimestari Henrik Hollberg ja lahjojen tarkastaja Lars Månsson Meurling. Sitten luettelo mainitsee nimeltä välskärin, lähettiläiden henkilökohtaiset hovijunkkarit (11 aatelinuorukaista), torvensoittajan, mestarikokin, kellarimestarin, hankkijan, venäjätulkit Anders Gerenin ja Magnus Gottwaltin, juomanlaskijan, hopeanihdin, 12 kuninkaallista drabanttia, useita lähettejä, teltanvartijan, useita tarjoilijoita, furiireja, kokinkisällejä, ajureita, paasheja, lakeijoita, keittiöpiikoja, pyykkäreitä jne. Matkalla Venäjän halki lähetystöä saattoi melkoinen venäläisten oppaiden parvi, mm. korkea-arvoinen pristavi, venäläisten omat tulkit, 25 streltsiä ym. henkilöitä, joten lähetyskunta melkoisesti muistutti pienenpuoleista, mutta oivallisesti varustettua ja puettua armeijan osastoa marssilla.

Adam Oleariuksen teoksen kääntäjä kätkeytyy sangen todennäköisesti Gustav Bielken lähetystön osanottajien joukkoon. Tosin hän on saattanut myös kuulua Moskovassa toimineen ruotsalaisen kauppakomissaarin Johan De Rodesin seurueeseen — itse komissaari kuoli jo joulukuun 30. pnä 1655 — mutta työhypoteesiksi kelpaa hyvin oletus, että kääntäjä oli lähetystön jäsen.

Gustav Bielken lähetystöön kuului monia mielenkiintoisia henkilöitä. Itse lähettiläiden joukossa oli linnakreivi Philip von Krusenstiern, joka kaksi vuosikymmentä aikaisemmin oli Holsteinin lähettiläs Philip Crusius.¹⁸ Tämä mies oli usean vuoden ajan ollut Adam Oleariuksen mitä läheisin ystävä. Hän oli avustanut tämän matkakertomusta¹⁹ ja tullut avioliittonsa kautta tämän langoksi. Siirryttyään Ruotsin palvelukseen vuonna 1644 Philip v. Krusenstiern oli kehittynyt Tukholman hallituksen parhaaksi Venäjän kaupan tuntijaksi; hänen kirjallisesti

18) V. Krusenstiernista katso *Arnold Soom*, von Krusenstiern, Philip (1976) s. 628—630.

19) Mm. pitkällä johdantorunolla, "Ad lectorem".

esittämänsä suunnitelmat kaupan siirtämiseksi Arkangelista Ruotsin Itämeren satamiin ovat monilukuiset. Kaksi tätä kysymystä käsittelevää kauppapoliittista muistiota on päivätty juuri lähetystön matkan aattona 1655. Onkin ilmeistä, että v. Krusenstiern osallistui matkaan kauppapolitiikan asiantuntijana.²⁰ Tiedämme, että hän harrasti vankina ollessaan Moskovassa hengellisten runojen kirjoittamista; ne saivat otsikon ”*Suspiria captivitatis moscoviticae*”.²¹ Hän saattaa olla tässä tutkitun käännöstyön aloitteentekijä, mutta ei kääntäjä itse — v. Krusenstiern kirjoitti ainoastaan saksaksi.

Sama seikka, saksa äidinkielenä, sulkee mahdollisten kääntäjien joukosta pois monia muitakin lähetystön jäseniä. Lähettiläs kenraalimajuri Alexander von Essen ja monet muut lähetystön jäsenet olivat baltiansaksalaisia, jotka olivat liittyneet seuraan Riiassa tai matkalla sieltä Venäjän rajalle. Tähän ryhmään kuuluivat seurueen noin 20 aatelisnuorukaista, joille matka oli ajalle tyypillinen ulkomainen opintomatka, mutta myös lääkäri, kauppa-asiamies ym. eivät kaikesta päätellen olisi kyenneet kääntämään Oleariusta hyvälle ruotsin kielelle. Saksalainen oli myös toinen kansliakirjureista Casper Eichman. Alemmat virkamiehet ja palvelijat, jotka olivat lähteneet liikkeelle Tukholmasta, olivat sitä vastoin enimmäkseen ruotsalaisia. Säilyneistä palkkakuiteista päätellen ruotsalaisia olivat myös ne 12 kuninkaallista drabanttia, jotka olivat olleet mukana matkan alusta alkaen.

Philip von Krusenstiernin ja Adolf Ebersin lisäksi Venäjän tuntemusta edustivat lähetystössä selvimmän kielenkääntäjä Jonas Brandt ja tulkit Anders Geren ja Magnus Gottwalt, joiden varassa seurueen yhteydet venäläisiin olivat. Heistä Geren palasi sihteeri Jonas Gyllenkrantzin seurassa tammikuussa 1656 Ruotsiin, mutta molemmat muut jakoivat lähetystön vaiheet vankeudessa.²² Jonas Brandtilla oli vuodesta 1654 hallussaan valtakunnan tärkein idänpoliittinen virka, venäjän kielen kääntäjän asema kansliakollegiossa, ja hänen toimintansa diplomaattisissa tehtävissä tunnetaan hyvin. Sen sijaan hänen mah-

20) Muistiot on päivätty 13.4. ja 3.5.1655. RVA, Muscovitica 49.

21) Tästä puolesta ks. *Benjamin Cordt*, Ein rehabilitierter baltischer Dichter (1888).

22) KA, Diplomaträkenskaper 10. Cassa conto för Gustaf Bielkes Legations Resa 1655: 7, 32.

dollisista kirjallisista harrastuksistaan emme tiedä mitään.²³

Lähetystön sihteeri Jonas Gyldenkrantz ja ruotsalainen kansilisti Johan Johansson olisivat kumpikin sinänsä olleet sopivia Oleariuksen kääntäjiksi. Kuten edellä on jo sanottu, ensiksi-mainittu ei kuitenkaan ollut mukana vankeudessa, ja viimeksi-mainitun käsiala — jota näkyy virallisessa lähetystökertomuksessa — eroaa selvästi ”Lyhyen kertomuksen” kirjoittajan käsialasta.²⁴ Myös lahjojen tarkastaja Lars Månsson Meurling jää käsialasyistä mahdollisten kääntäjien piirin ulkopuolelle.²⁵ Hänen tehtävänsä kuului lähetystön hankalimpiin — hän vartioi yli 8000 luodin painoista hopea-aarretta, joka suurimmalta osalta oli tarkoitettu lahjaksi loistoa rakastavalle tsaarille. Vanhan tavan mukaan tämä vaati tällaisia tuliaisia vierailtaan. Kassanhoitaja Johan Zachrissonin kuoltua Lars Månsson sai ryhtyä myös lähetystön yleiseksi kirjanpitäjäksi, ja tästä syystä hänet tavataan hyvin pitkäkällisiksi venyneissä oikeudenkäynteissä matkan jälkeen.

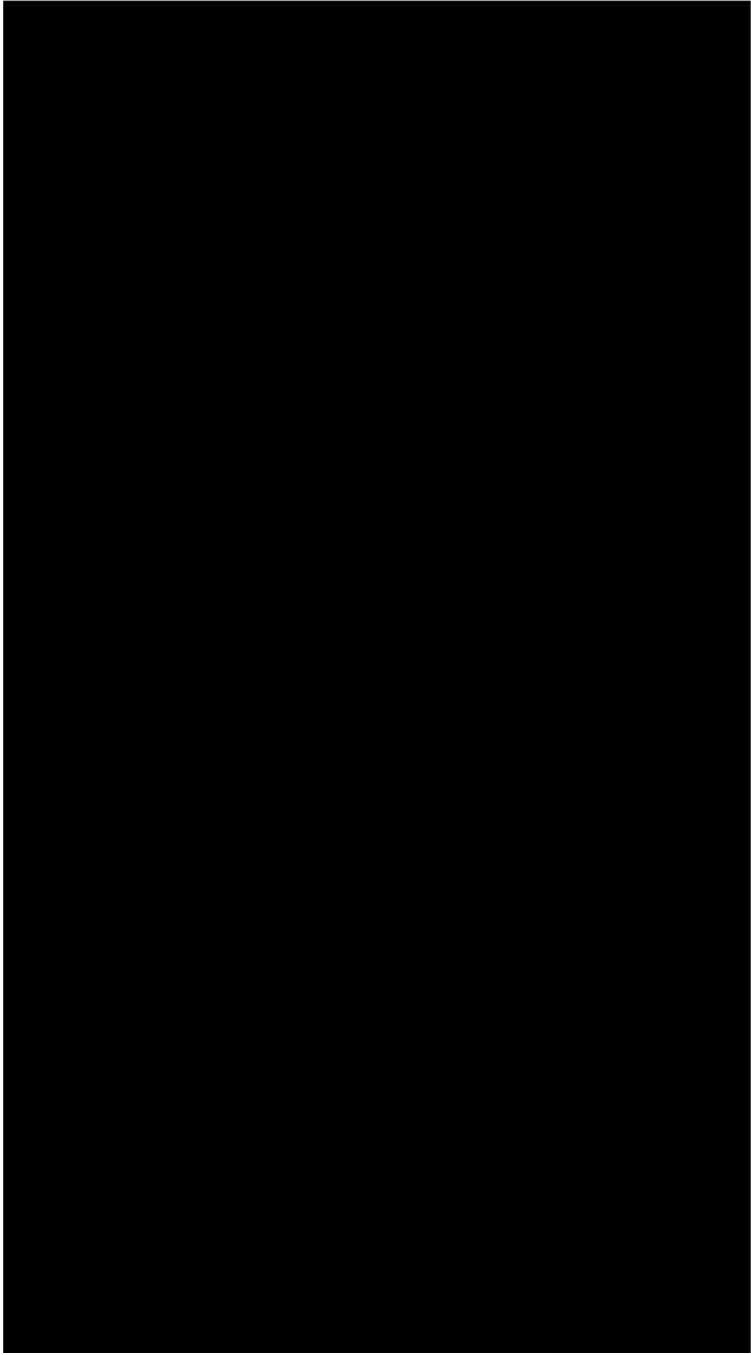
Ylimalkainen Bielken lähetystön jäsenten läpikäynti ei ole antanut selvää vastausta kysymykseen, kuka Oleariuksen teoksen ruotsintaja oikeastaan oli. Onneksi on kuitenkin olemassa lähde, joka antaa hyvän johtolangan ongelman ratkaisemiseksi. Se on Upsalan yliopiston kirjastossa säilytetty pienikokoinen 73-sivuinen päiväkirja, jonka nimiösivulla olevan tiedon ja teoksen viimeisen sivun mukaan on kirjoittanut *Anders Svensson Trana*.²⁶ Hän oli yksi lähetystöön kuuluneista alkuaan 12 draabantista (valiosotilaasta), ja hän osallistui sen koko matkaan ja erosi seurueesta vasta kotiin saavuttaessa Tukholmassa vuonna 1659. Päiväkirja käsittelee tosin ainoastaan kautta heinäkuun 20. päivästä 1655 lokakuun 2. päivään 1656, mistä syystä van-

23) *Kari Tarkiainen*, Venäjätulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv. 1595—1661. Historiallinen Arkisto 64. Helsinki 1969 s. 87.

24) Bielken lähetystön arkisto on hajonnut. Virallinen kertomus on olemassa kaikkiaan 5 eri versiona: itse puhtaaksikirjoitettu originaali on RVA:ssa, Stafsundsarkivet, Smärre enskilda arkiv vol. 17, kun taas kaksi jäljennöstä sisältyy Muscovitica 45:een ja 48:aan, yhden konseptin ollessa Muscovitica 46:ssa ja vahingoittuneen, vaikeasti määriteltävän laitoksen Muscovitica 47:ssa. Kaikki on kuitenkin samaa käsialaa, luultavasti juuri Johan Johanssonin.

25) Ks. esim. omakätistä kirjelmää, päivätty 17.12.1668. KA, Diplomaträkenskaper 10:ssä.

26) UUB, X 355.

Riian püiritys ruonna 1656. UUB, Kuwakokoelma.

keusajan pääjakso jää siinä kuvaamatta. Se sisältää Moskovaan tehdyn matkan pääpiirteet, mutta lisäksi siinä on kolme jaksoa, jotka ainakin osaksi ovat käännöksiä Oleariuksen kirjasta, nimittäin kuvaus venäläisten tavasta viettää palmusununtaita (s. 55—59 numerointini mukaan), kuvaus Moskovasta (s. 60—64) ja kuvaus venäläisistä häistä (s. 70—73). Nämä kääntäjän työn sormiharjoitukset ovat sinänsä hyvä viite siihen, että juuri Trana voisi olla koko ”Lyhyen kertomuksen” ruotsintaja.

Varmempi todistus on kuitenkin itse käsiala, joka on sekä päiväkirjassa että ”Lyhyessä kertomuksessa” aivan sama. Täysin saman käsialan löytää vielä Tranan omakätisistä kuittauksista tammikuun 15. p:nä 1656 ja syyskuun 4. p:nä 1657.²⁷ Tunteamaton kääntäjä oli siis tavallinen sotamies, valiojoukkoa tosin, mutta kuitenkin ajan oloja ajatellen varsin oppimattomasta ja alhaisesta säädystä oleva henkilö.

Päiväkirja sisältää melko yksityiskohtaisen biografisen kuvauksen Tranasta ja hänen vaimostaan, kaksi elämäkertaa. Anders Svensson Tranasta sanotaan toisessa niistä: ”Vuonna 1621 synnyin minä Anders Svensson Trana tähän maailmaan Torsen talossa Hillaredin pitäjässä Kindin kihlakunnassa Länsi-Göötanmaalla.” Lause ei ilmoita koko sosiaalista taustaa, mutta luultavasti emme osu kovin harhaan, jos oletamme, että hän oli talollisen poika mainitulta seudulta. Jo 1640-luvulla, jolloin ensimmäiset henkikirjat alkavat, Torsen tilan isännän nimi oli Jöns, mikä osoittanee, että Anders Svenssonin isä oli joko kuollut tai jättänyt talonsa toisiin käsiin.²⁸ Silloin Anders oli jo lentänyt ulos pesästään. Elämäkerta jatkuu: ”Vuonna 1635 matkustin vanhempieni luota Tukholmaan edesmenneen veljeni Nils Tranan luo ja asuin hänen kanssaan kolme vuotta.” Sitten nuori Trana näkyy päässeensä korkeiden herrojen palvelukseen: ”Vuonna 1638 tulin jalosyntyisen herran Axel Åkessonin, kuningatar Kristiinan kamariherran, palvelukseen. Olin hänen palkoissaan kolme vuotta lakeijana.” Sen jälkeen seurasi viiden vuoden palvelus Västeråsissa maaherra, vapaaherra Claes Stiernsköldin kamaripalvelijana, minkä loputtua Trana oli kuusi vuotta sotapäällikkö Gustav Hornin henkinähtinä. Lopulta hän pääsi vuonna 1652 leskikuningattaren drabantiksi. Tämän

27) KA, Diplomaträkenskaper 10. Cassa Conto för Gustaf Bielkes Legations Resa 1655: fol. 249 ja 250.

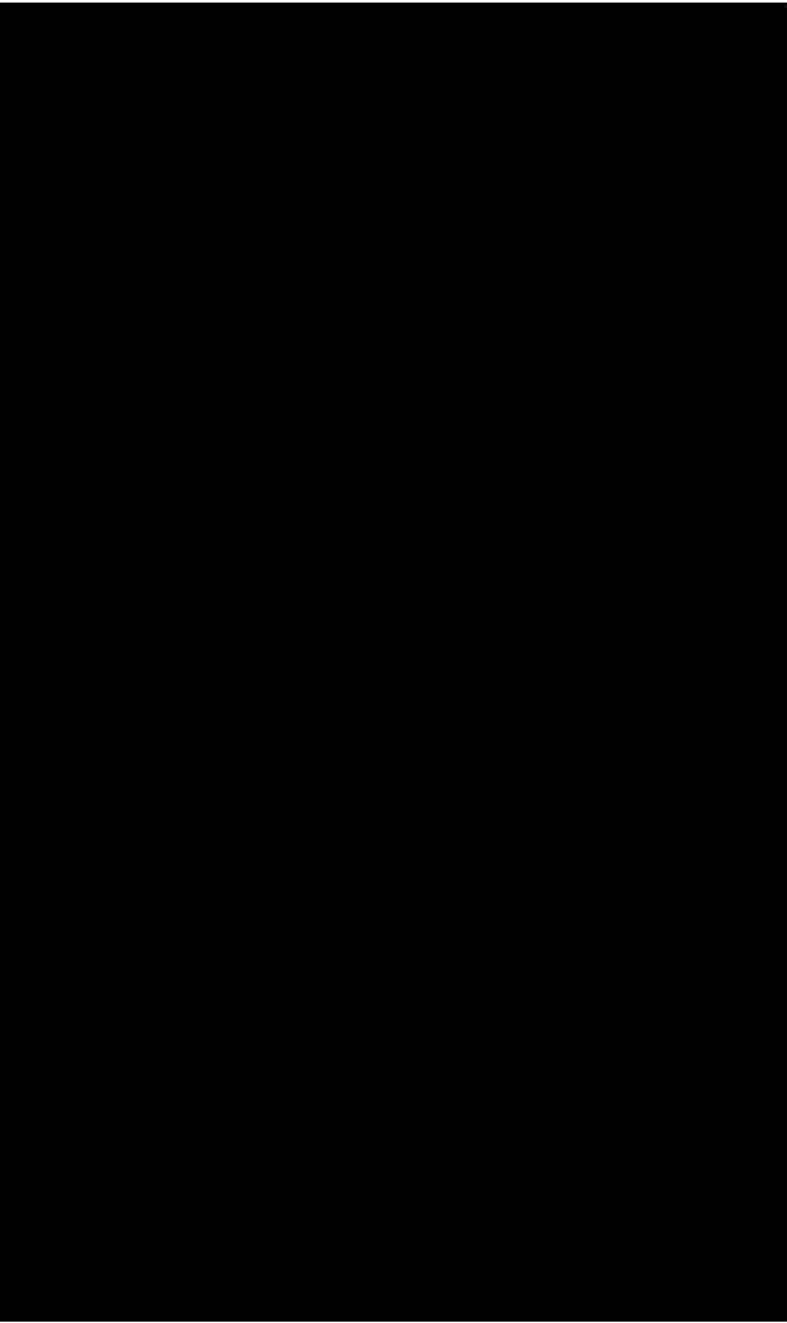
28) KA, Mantalslängd för Älvsborgs län 1645 pag. 199v.

kuoltua hän liittyi Venäjälle lähdössä olevaan Bielken lähetystöön. Kärsitty vankeus merkitsi Tranalle ylennystä: paluun jälkeen hänestä tehtiin vuonna 1659 vänrikki Caspar von Grönin-gerin komppaniaan.

Vaimo Karin Andersdotter Tranan *curriculum vitae* täydentää hänen miehensä elämänvaiheista säilynyttä tietoa. Hän oli syntynyt vuonna 1625 Södermanlannissa ja meni 23. p:nä huhtikuuta 1646 naimisiin Anders Svenssonin kanssa Gustav Hornin tiluksella Häringessä Västerhaningen pitäjässä. Lapset — lukumäärältään yhdeksän — syntyivät kahta lukuunottamatta Tukholmassa. Useimmat heistä kuolivat aivan pieninä. Nuorimpien lasten Christinan ja Andersin syntymävuodet 1662 ja 1665 ovat päiväkirjan viimeiset merkinnät. Nämä viimeiset rivit on myös kirjoitettu muulla käsialalla kuin päiväkirja vuoteen 1659 asti. Ne on arvatenkin lisätty käsikirjoitukseen varsin myöhäisessä vaiheessa.

Anders Svensson Tranan päiväkirja tarjoaa monia näkymiä siihen, millaista Gustav Bielken lähetystön matkalla Moskovaan oikein oli. Se onkin arvokas, koska se valaisee tapahtumia toisesta näkökulmasta kuin virallinen kertomus ja sille perustuvat esitykset.²⁹ Tranaa ovat huvittaneet eniten venäläisten kummalliset seremoniat lähetystön vastaanoton yhteydessä. Hän ei osoita mitään väsymyksen merkkejä kirjoittaessaan niiden yksityiskohdista. Pieni osoitus tästä detaljirakkaudesta on vielä hänen kuvauksensa lähetystön vaiheista Riiassa — se sisältää yksityiskohtaisia tietoja linnan kellareiden muonavarojen kulutuksesta. Saapuminen Moskovaan kuuluu tietysti päiväkirjan huippukohtiin; Trana kertoo siitä hevosten ja miesten varusteiden yksityiskohtia myöten tietenkään unohtamatta ylitsevuotavan runsasta tervetuliaisateriaa. Myös Moskovassa olon alkuaikojen osalta hän luetteli huolellisesti, mitä ruokalajeja lähettiläille tuotiin suuriruhtinaan pöydästä. Tsaari oli tilapäisesti poissa pääkaupungistaan, mistä syystä hänen vastaanottonsa odottaminen Moskovaan tulon jälkeen vei aikaa, mutta kun se sitten tapahtui, kertoi Anders Svensson Trana siitä huolellisesti ja mainitsi myös oman paikkansa juhlakulkuessa sanomalla, että kymmenen drabanttia kulki bardisaaneineen lä-

29) Viimeksimainittuihin voidaan lukea vielä Philip v. Krusenstiernin "Kurtze doch Gründtliche und wahre Relation". RVA, Muscovitica 50.

Seppelöidyt Ruotsin leijonat repimässä etukäpäillään sulkia Venäjän kotkasta. Riian piiritystä vuonna 1656 käsittelevä piirros. UUR, Palmisk. 320. Vertaa Suomen vaakunassa (kuba s. 15) esiintyvään symboliikkaan.

hettiläiden rekien kummallakin puolella, kun kulkue hitaasti eteni kohti tsaarin audienssia streltsien tehdessä kadunvierillä kivääreillään kunniaa. Myös palmusunnuntain juhlallisuuksista Moskovassa Trana kertoo paljon, tosin lainaten pääosan esityksestään Oleariukselta.

On luultavaa, että päiväkirjaa on pidetty juoksevasti siinä mainittujen tapausten yhteydessä. Syksyllä 1656 Trana luopui pitämästä sitä, ja tämä saattoi johtua siitä, että vankeusajasta ei ollut paljonkaan kerrottavaa. Mahdollisesti hän juuri tuolloin aloitti käännöstyönsä, josta on palasia nähtävissä jo päiväkirjassa. Käännös oli siihen tehdyn merkinnän mukaan valmis huhtikuun 12. p:nä 1657. Tiedossa ei ole, pitikö tekijä sen jälkeen käsikirjoitusta hallussaan Tukholmaan palaamiseen saakka vai luovuttiko hän sen jollekulle toiselle. Päiväkirjansa hän ainakin näkyy pitäneen itsellään ja jatkaneen sitä, kunnes se tuntemattomalla tavalla tuli Ruotsin käsikirjoitusmarkkinoille ja ehti kuulua Eric Gyllengripin, Gustaf Benzelstiernan ja Jacob Cronstedtin kokoelmiin ennen lopullista joutumistaan Upsalan yliopiston kirjastoon.³⁰

Adam Oleariuksen kulttuurisosiologinen kuvaus venäläisistä toki muistettiin tämän jälkeenkin Ruotsin diplomaattiedustajien piirissä. Sen kriittinen näkemys hankalista ja poikkeavista moskoviiteista sopi tietysti hyvin Bielken lähetystön ja sen jäseniä lähellä olevien piirien mielipiteisiin. Jatkossakin Oleariuksen näkemykset olivat käsillä, kun diplomaatit joutuivat selittelemään epäonnistumisiaan idän ilmansuunnalla.

Niinpä tiedämme, että Oleariuksen matkakuvaus oli Kardisin rauhasta neuvottelevan ruotsalaisen lähetystön matkatavaroissa ja välillä lukupöydälläkin. Rauhaa ratifioitaessa vuonna 1662 lähetystön sihteeri Andreas Wallwijk viittasi siihen suoraan, kun hän oli yhdessä lähettiläs, valtaneuvos Bengt Hornin kanssa joutunut vaikeuksiin Moskovassa. Palattuaan Tallinnaan hän näet kirjoitti hovikansleri Matthias Björnkloulle seuraavasti:

”Korkeasti Jalo ja Hyväsyntyinen Herra Hovikansleri,
ri,

30) Bertel Broomé, *Handskriftssamlarna och de svenska arkiven* (1977) s. 43, 49 ja 54.

Kunnioitettu Suojelijani.

Käytän tilaisuutta hyväkseni lähettääkseni hyvän ystävänä hopmanni Johan Hammellin matkassa tämän kirjeen . . . Muutoin olemme tällä matkalla tutkineet Oleariuksen Matkakirjaa, ja todenneet sen olevan kaikissa suhteissa täyttä totta ja miettineet, mitä siinä sanotaan *de Muscovitarum Religione, statum politice et moribus*. Siinäpä vasta *reverum gens barbara, superstitionibus, diditum in quibus nulla fide, nulla ingenuitas*. Muusta kerron kun aika tulee, mikäli Jumala antaa minulle elämää. Pitäköön Korkein Jumala Herra Hovikanslerin kaikessa toivottavassa hyvinvoinnissa.

Tallinnassa kesäkuun 30. pnä 1662

Andreas Wallwijk.”³¹

Kirjeeseen sisältyvä viittaus Oleariuksen teokseen kertoo paljon. Anders Wallwijk sanoo, että lähetystö oli opiskellut tämän matkakirjaa ja todennut sen paikkaansapitäväksi. Yhdessä ainoassa murskaavassa lauseessa vyöryy sitten esille kirjeen laatijan koko kiukku venäläisiä kohtaan ja suuttumus kärsityistä vaivoista häpeällisellä Moskovan matkalla — se on barbaarinen kansa, Wallwijk kirjoittaa, taikauskoinen, ilman mitään synnynnäistä luotettavuutta tai ymmärrystä. Tämä mielipide oli varsin tavallinen Ruotsissa ja Suomessa karoliinisella ajalla, vaikka sitä ei aina puettu yhtä avoimesti sanoiksi.

Adam Oleariuksen suuri matkakuvaus syntyi oikeastaan 1600-luvulle tyypillisen kauppapoliittisen projektin sivutuotteena. Ajatuksena oli, että Holstein-Gottorpissa toimiva kauppareura hyötyisi kaupankäynnistä Persian kanssa Venäjän kautta. Myös Ruotsin kruunu oli kiinnostunut siitä, että Venäjän vienti Länsi-Eurooppaan kulkisi Baltian satamien kautta eikä kaukaisesta Arkangelista ja että se toisi tullituloja Ruotsin valtionkassaan. Tulokset tällaisista yrityksistä olivat yleensä huonot, sillä suorat yhteydet länteen ilman välikäsiä olivat venäläisten päämääränä. Yrittivät he vuosina 1656—1658 suoras-

31) RVA, Matthias Björnklous arkiv, vol. 6. Sign. E 3259. Latinankieliset kohdat tarkoittavat: ”. . . mitä siinä sanotaan moskovalaisten uskonnosta, politiikan tilasta ja tavoista. Siinäpä vasta barbaarinen kansa, taikauskoinen, ilman mitään synnynnäistä uskollisuutta tai ymmärrystä”.

taan sodan avulla lyödä aukkoa heitä ympäröivään tullimuurin.

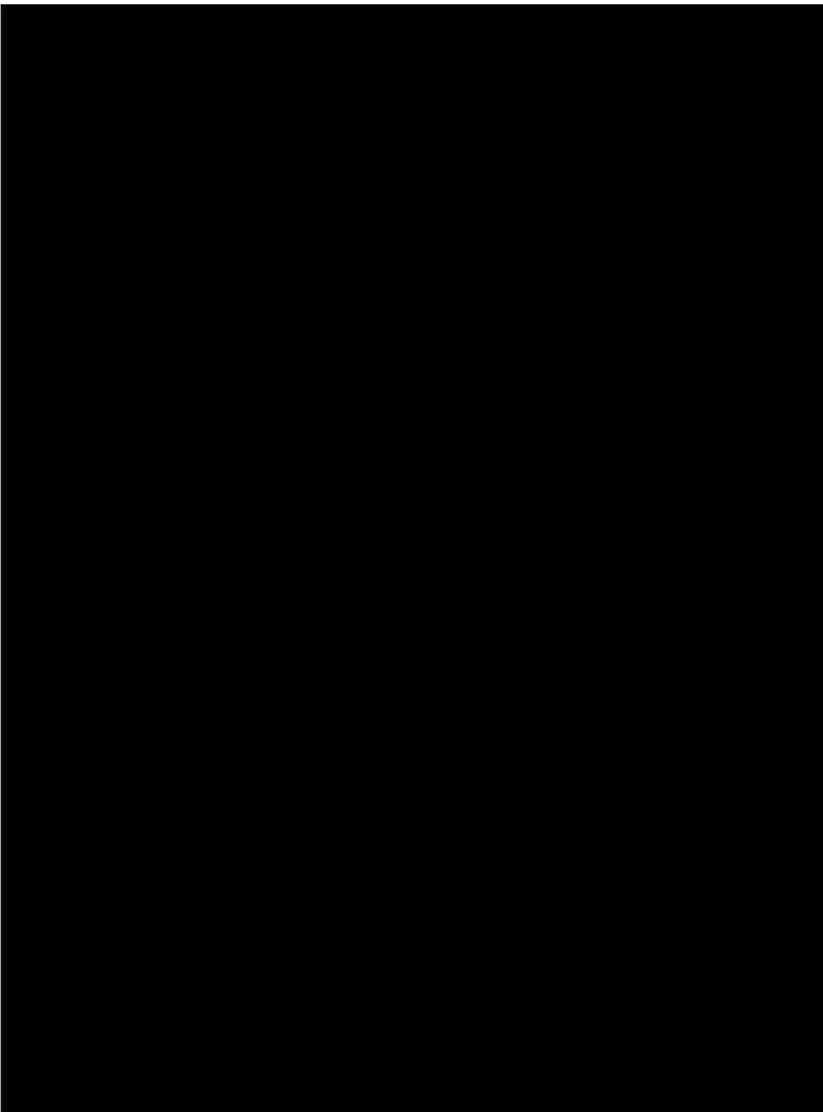
Kauppasuunnitelmat näkyvät monista mietinnöistä, joita ei käsitellä lähemmin tässä teoksessa. Oleariuksen teos kuuluu niitä vanhempaan kirjallisuudenlajiin, 1500-luvun maantieteellispoliittiseen kirjallisuuteen, samaan jota löytöretkeilijöiden kuvaukset edustavat. Hehän painattivat silminnäkijän havaintonsa hyvin kaupaksi meneviin kirjoihin ryydittäen esitystään antiikin ja keskiajan oppineesta kirjallisuudesta poimimillaan tiedoilla. Oleariuksen teoksesta tuli kustantajalle menestys, oikeastaan ainoa Venäjää koskeva bestseller 1600-luvulla. Se näytti lukijoilleen Venäjästä toisen puolen kuin kauppamiesten optimistiset laskelmat ja diplomaattien traktaattiluonnokset.

Kun Adam Oleariuksen "Offt beehrte Beschreibung" levisi aateliskirjastoihin, siitä tuli merkittävä myös Ruotsissa. Kirja oli kätevä ottaa esille, jos halusi saada nopeasti tietoa Venäjästä. Myös osittainen ruotsalainen käännös palveli samaa tarkoitusta. 1600-luvun ruotsalaisten ja suomalaisten kuvaa Venäjästä sävytti siis Olearius suureksi osaksi.

10. Maanpakolaisen raportti

Iivana Julman päivistä saakka on Ruotsiin silloin tällöin tullut henkensä edestä paeten venäläisiä yliloikkareita, jotka syystä tai toisesta kotimaassaan epäsuosioon joutuneina ovat jättäneet Ruotsin aikakirjoihin tietoja useimmiten värikkäistä vaiheistaan. Kauhean tsaari Iivanan terrori sekä Pontus De la Gardien 1580-luvulla saamat voitot johtivat kymmenien pajareiden siirtymiseen Ruotsin palvelukseen, Juhana III jakoi heille Plius-sajoen välirauhan jälkeen vuonna 1583 runsaasti läänityksiä valtakunnan itäosista. Samantapainen ilmiö, venäläisten pajareiden antautuminen Ruotsin valtaan, toistui 1600-luvun valloittussodan aikana.¹ Nämä tulokkaat eivät menestyneet uudessa

1) *K.R. Melander*, Venäjän pajareille Suomessa 1500-luvulla annettuja läänityksiä (1914) s. 14—15.

Loppu kirjelmästä, jolla Grigori Kotoshihin ilmoitautui Ruotsin palvelukseen lokakuun 24. pnä 1665. RVA. Livonica 178.

maassa erityisen hyvin, vaan katosivat melko nopeasti tiluksiltaan muutamaa Liivinmaalle ja Suomeen juurtunutta sukua lukuunottamatta.

Tällaisen kollektiivisen puolen vaihtamisen ohella Ruotsiin pakeni yksilöitä ja muutamista on jopa niin paljon tietoja, että heistä on tutkimuksessa uskallettu esittää luonnekuvia. Ensimmäinen näistä hyvin tunnetuista yliloikkareista oli pajari *Afanasius Vasiljevitsh Shemjakin*, joka eli lyhyen ajan yleisen ihmettelyn kohteena Juhana III:n hovissa.² Afanasius oli hyväskuinen tsaarin hovimies, joka ilmestyi vuonna 1573 Tukholmaan Ruotsin kuninkaan suureksi ihastukseksi vannonen haluaansa päästä irti Iivanasta. Hänen ylläpitonsa kuninkaan pöydästä oli niin ylellinen ja hänen nauttimansa viinimäärät olivat niin suuret, että se sai jopa valtaneuvoskunnan luimistelemaan korviaan. Afanasius sai pitää kreikkalaisen uskontonsa, ja hänet mainittiin useissa propagandakirjeissä oivallisena esimerkkinä siitä, mitä Ruotsiin tulevalle venäläiselle tapahtuisi. Iivana Julma oli kuitenkin ovelampi kuin hänet pettänyt hovimies; hän laski eri teitä, erityisesti ruotsalaisen venäjätulkkin Per Jonssonin välityksellä liikkeelle huhun, että oli itse lähettänyt Afanasiuksen Ruotsiin myrkyttämään Juhana III:n ja tämän perheen. Kun 1580-luvun alussa antautuvien venäläisten linnojen päällikötkin levittivät tätä juttua, kuningas uskoi siihen, antoi kiduttaa Afanasiusta ja lienee lopulta mestauttanut hänet noin vuonna 1588.

Toinen huomiota herättänyt venäläinen yliloikkari *Timoska Ankudinov* saapui Ruotsiin vuonna 1651 Lyypekistä oltuaan sitä ennen suurisuuntaisella kiertomatalla kautta Euroopan Turkia ja Italiaa myöten. Ankudinov väitti olevansa edesmenneen ruotsalaismielisen tsaarin Vasili Shuiskin poika, ja hänen vaatimuksensa vallanperimyksestä saivat nuoren Romanov-dynastian heti kehrittelemään suunnitelmia hänen päänsä menoksi. Ne onnistuivatkin, sillä Holsteiniin paennut Ankudinov luovutettiin Venäjälle ja mestattiin Moskovassa vuonna 1653.³ Hänen traaginen kohtalonsa osoittaa, kuinka Moskovan valti-aat yrittivät vainota vastustajiaan ulkomaille asti, kunhan nämä vain koettiin kyllin vaarallisiksi.

2) *F. Ödberg*, Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder (1896) s. 111—134.

3) *Georg von Rauch*, Moskau und der Westen im Spiegel der schwedischen diplomatischen Berichte der Jahre 1651—1655 (1951) s. 48—53.

Kolmas tunnettu yliloikkari, tämän luvun päähenkilö, on *Grigori Karpofsson Kotoshihin*, jälkimaineeltaan voittamaton isänmaansa olojen kirjallinen kuvaaja. Tämä mies ilmestyi loka-kuussa 1665 Narvassa kenraalikuvernööri Jakob Johan Tauben työhuoneeseen, pyysi hellyttävin sanoin turvapaikkaa Ruotsista ja lupasi paljastaa tietämiään salaisuuksia Venäjän politiikasta ja oloista uuden asuinmaansa hallitukselle.⁴ Hän oli saapunut rajakaupunkiin Lyypekin kautta, jonne hän oli pelastautunut Puolassa sotaa käyvistä venäläisistä joukoista.

Kotoshihinin Ruotsin kuninkaalle osoittama alamainen armonomus, joka on säilynyt lokakuun 24. p:nä 1665 allekirjoitettuna ruotsinnoksena, sisältää tiedon, että hän oli jo ”monta vuotta sitten halunnut päästä mahtavan ja korkea-arvoisen Ruotsin majesteetin palvelukseen”. Kun hän oli toiminut kirjurina Venäjän ulkoasiainkansliassa, hänet oli nimittäin lähetetty neuvotteluihin ruotsalaisten kanssa, ja hän oli antautunut sittemmin Ruotsin komissaarin Adolf Ebersin tiedonantajaksi.

Ja Kotoshihin kirjoittaa:

”Pyydän siis niin Teidän Ylhäisyyttänne (kenraalikuvernööri Taubea) kuin Teidän Majesteettianne antamaan minulle jonkin toimen, johon kelpaisin, jotta pääsisin Narvaa kauemmaksi kotimaastani. Jos Jumala tahtoo, voi käydä niin, että vielä opin lukemaan ja kirjoittamaan ruotsia. Kukaan ei vielä tiedä, että olen paennut tänne Moskovasta. Olen siksi velvollinen palvelemaan Teidän Kuninkaallista Majesteettianne, armollista herraani, tulevaisuudessa niin kauan kuin elän. Ja jos kävisi niin, ettei Teidän Ylhäisyytenne haluaisi ottaa minua palvelukseensa, pyydän, että tämä kirjelmäni pidettäisiin salassa, jotta en joutuisi sen vuoksi perikatoon, sillä olen ilmoittanut siinä asioita, joiden vuoksi matkustaminen takaisin Moskovaan on nyt minulle vaarallista. Siksi toivon, ettei Teidän Ylhäisyytenne haluaisi tuhota minua lähettämällä tätä kirjettä Moskovaan. Jos vain saan vähänkin apua Teidän Kuninkaalliselta

4) Seuraava esitys Kotoshihinin vaiheista perustuu *Harald Hjærnen* tutkielmaan ”En rysk emigrant i Sverige för tvåhundra år sedan” (1880) s. 53—84.

Majesteetiltanne, paljastan enemmän asioita, joiden kertomiseen aika ei nyt riitä.”⁵

Kenraalikuvernööri Taube jätti ratkaisun kokonaan kuninkaan käsiin, puoltamatta tai vastustamatta Kotoshihinin anomusta, mutta antoi aivan ryysyissä olevalle paljasjalkaiselle pakolaiselle siedettävän vaateparren. Ennen kuin vastaus saapui Tukholmasta, tieto pakolaisen olostä Narvassa vuoti Novgorodiin ja johti diplomaattiseen välikohtaukseen. Venäjältä tuli nimittäin jo joulukuussa pikavauhtia streltsikapteeni Ivan Reprin hakemaan kotiin ”tsaarın alamaista ja kansliakirjuria Grisca Cotaskinia, joka on tehnyt petoksen meidän suuren herramme, Hänen Tsaarillisen Majesteettinsa, luona ja sitten paennut Puolaan”. Kapteeni viittasi äsken solmittuun Kardisin rauhansopimukseen, joka todella puhuikin pakolaisten molemminpuolisesta palauttamisvelvollisuudesta.

Kenraalikuvernööri oli tämän vaatimuksen edessä hankalassa tilanteessa, mutta selvisi siitä kirjoittamalla joulukuun 19. pñä 1665 Novgorodin voivodille, ettei ollut aavistanutkaan Kotoshihinin olevan pakolainen antaessaan tälle uudet vaatteet. Ikävä kyllä yliloikkari oli kadonnut, eivätkä mitkään etsinnät Narvassa ja sen esikaupungissa olleet paljastaneet hänen olinpaikkaansa. Luultavasti hän oli lähtenyt Pihkovan puoleen, Taube valehteli. Tällä hätävalheella kenraalikuvernööri voitti riittävästi aikaa saadakseen Narvaan tiedon Tukholman hallituksen kannasta.

Tällä välin oli valtaneuvoskunnassa luettu marraskuun 16. pñä ”kirje, jolla eräs venäläinen kanslisti Narvasta pyytää Ruotsista virkaa, koska hän on paennut Venäjältä”. Valtaneuvokset päättivät kutsua Kotoshihinin eteensä, koska tilaisuus Venäjän salaisuuksien kuulemiseen oli niin houkutteleva, että se voitti halun noudattaa kirjaimellisesti rauhansopimusta. Marraskuun 24. pñä lähti siksi kamarikollegioon määräys maksaa yliloikkarille 200 riikintaalaria Tukholman-matkaa varten, koska arveltiin, että ”se mies ymmärtää hyvin Venäjän valtiota entisenä suuriruhtinaan kanslian virkamiehenä. Saattaa olla, että hänellä on meille paljon paljastettavaa, josta voi olla hyötyä.” Heti tämän maksumääräyksen tultua perille Kotoshihin,

5) *Harald Hjärne* (1880) s. 57.

joka oli piileskellyt Narvan muiden venäläisten joukossa, antautui uudelleen ruotsalaisten viranomaisten käsiin ja matkusti ilman uusia idästä saapuneita diplomaattisia protesteja suoraan Tukholmaan.⁶

Syynä siihen, että hän onnistui välttämään entisen isänmaansa epäluulot, oli taitavasti suoritettu nimenvaihto. Kotoshihin käytti näet Tukholmassa alkuvuodesta 1666 lähtien nimeä *Johan Alexander Seliski*. Maaliskuun 28. pnä 1666 Kuninkaallinen Majesteetti määräsi hänelle maksettavaksi 150 taalarin palkkion uskollisuudenvalan vannomisesta. Nimen muutto häivytti hänen persoonansa kuitenkin siinä määrin julkisuuden valokeilasta, että myös Ruotsin hallitus unohti hänet kokonaan, ja pakolainen olisi arvatenkin ennen pitkää kuollut nälkään, jollei hän olisi sepittänyt venäjäksi alamaista, sittemmin kadonnutta anomusta, jonka tärkein sisältö on säilynyt kielenkääntäjä Olof Barckhusenin ruotsintamana, otsikolla "Vita Selitski" varustettuna johdantona Kotoshihinin myöhempään kirjaan.⁷ Tämä omaelämäkerta onkin tärkein Kotoshihinin henkilöstä kertova lähde.

Mainittu anomus nosti yliloikkarin tuntemattomalla tavalla jälleen Ruotsin kruunun tietoisuuteen, ja marraskuun 29. pnä Kotoshihin-Seliski nimitettiin 300 hopeataalarin vuosipalkalla kansliakollegion alaisena toimivan valtionearkiston virkailijaksi, "koska hän on tarpeellinen Venäjän valtiosta omaamiensa tietojen vuoksi", kuten nimityskirjassa sanotaan. Työpaikan valinta saattaa tuntua ihmeelliseltä, mutta selittyy sillä, että Kotoshihinin tehtäväksi oli annettu kirjallinen työ, Venäjän hallinnon kuvaaminen, ja juuri valtionearkistossa istui muitakin tutkijoita ja historiantutkijoita, heistä tärkeimpänä valtakunnan virallinen historiografi. Sellaiset Ruotsin historiantutkimuksessa tutut henkilöt kuin arkistos sihteeri Erik Runell, antiikkaari Johan Hadorph ja historiografit Johan Widekindi, Martin Chemnitz ja Johannes Loccenius olivat venäläisen tulokkaan lähimpiä työtovereita, puhumattakaan venäjän kielen kääntäjästä Olof Barckhusenista, joka oli hänen päivittäisenä apunaan.

6) Ibid. s. 61—63.

7) *Grigori Carpoßson Cotossichin*, Beskrifning om Muschofsche Rijkets Staat. Författat och skrifwin af en Rysk Cantzelist . . . Försvänkat j Stockholm Anno 1669 (1908) s. 1—4.

Kotoshihinista kirjoittanut *Harald Hjärne* on pitänyt kurjan pakolaisen korottamista hyvinvoivaksi byrokraatiksi melko sensaatiomaisena. Hän arveleekin, että Kotoshihinilla on täytynyt olla mahtava suojelija, todennäköisesti valtaneuvos Bengt Horn, johon hänellä ehkä oli ollut tilaisuus tutustua esim. Kardin sin rauhanneuvotteluissa.⁸ Tämä oletus ei kuitenkaan ole välttämättä oikea, sillä Kotoshihin oli jo huomattavasti ennen Kardin sin kokousta vuonna 1661 merkittävä Venäjän ulkoasiainhallinnon virkamies, jonka yhteydet ruotsalaisiin saattoivat olla peräisin aikaisemmaltakin ajalta, esim. kuvailemamme Gustav Bielken onnettoman lähetystön vankeuskaudelta 1656—1658. Ajatus Venäjän kirjallisesta kuvaamisesta taas oli Ruotsissa vanha, eikä ole ihmeteltävää, että Petrus Petrejuksen ja Adam Oleariuksen teosten rinnalle nyt haluttiin nimenomaan Venäjän hallinnosta kertova kirja, joka diplomaattisten ja sotaisten selkkausten aikana olisi hyödyksi paljastaessaan venäläisten työmenetelmät.

Grigorin vaiheet kotimaassaan selviävät aika hyvin edellä mainitusta omaelämäkerrallisesta kuvauksesta ”Vita Selitski”, joka on tietysti sepitetty tekijälle edulliseksi:

”Tämän kirjan kirjoittaja oli syntyperäinen *moskoviitti* nimeltä *Grigori Carpořsson Cotossichin*, joka aina nuoruudestaan alkaen oli palvellut kirjurina ja sittemmin kanslistina *Posolski Pricasissa* (kuten venäläiset sanovat), mikä *kollegio* on aina ennen ollut ja vielä nykyäänkin on *Moskovan* hovissa kaikkein parhain ja merkittävin virasto, jossa säilytetään kaikkia valtakunnan *antikviteetteja* ja salaisuuksia.”⁹

Tämän virkansa vuoksi Grigori oli joutunut tekemisiin sekä ruotsalaisten että puolalaisten kanssa. Olipa hän kerran ollut lähettiläänäkin Ruotsin kuninkaan luona.¹⁰ Kun hän oli Kardin sin rauhanneuvotteluissa valtakuntien rajalla vuonna 1661, Moskovassa otettiin hänen omaisuutensa ja talonsa takavarikkoon ja hänen vaimonsa ajettiin siitä pois, koska hänen isään-

8) *Harald Hjärne* (1880) s. 65—69.

9) *Grigori Carpořsson Cotossichin*, Beskrifning s. 1.

10) Tarkoittaa käyntiä Tallinnassa 9. p:nä lokakuuta 1660, joka on tunnettu muista lähteistä. Kotoshihinin tehtävänä oli kiirehtiä Ruotsin lähettiläitä Moskovaan neuvotteluihin.

sä, joka oli erään luostarin rahavarainhoitaja, epäiltiin kavalluksesta. Vaikka syytös todettiin vääräksi, Kotoshihin ei saanut vihollistensa vuoksi omaisuuttaan takaisin, vaan joutui armeijan mukana Puolaan. Siellä hän oman kertomansa mukaan joutui erimielisyyksiin ylipäällikön ruhtinas Juri Aleksandrovitsh Dolgorukin kanssa, karisti sen vuoksi isänmaansa tomut jaloistaan ja saapui lopulta Narvaan edellä kuvailluin seurauksin.¹¹

Olipa Kotoshihin itse osasyylinen niihin vaikeuksiin, jotka olivat kohdanneet häntä niin Moskovassa kuin armeijassakin, tai sitten viaton konnankoukkujen uhri, tämä ei muuta itse pääasiaa, että hän oli vaihtanut puolta ja tullut Ruotsin palvelukseen. Eikä ole ihme, että ruotsalaiset ottivat hänet hyvin vastaan, sillä se työpaikka, jonka hän oli jättänyt taakseen Moskovaan, oli monessa suhteessa merkittävä. *Posolski prikaz* oli todella tärkein Moskovan virastoista, sillä siellä säilytettiin valtakunnan regaaleista oikeudellisesti merkittävintä, tsaarin suurta sinettiä. Sitä johti *dumnyi diak* eli suuriruhtinaan neuvoston sihteeri, jonka alaisena oli vielä kaksi muuta diakkia ja 14 *podiatshia* eli kanslistia, jollainen Kotoshihin itsekin oli ollut. Heidän alaisinaan virastossa toimi epälukuinen määrä kääntäjiä ja tulkkeja, jotka usein olivat syntyjään ulkomaalaisia. Ulkoasiainkollegion kanslisti sai usein aatelismiehen läänityksen ja saattoi tulla aatelissuvun kantaisäksi, mutta hänen omat ylenemisen mahdollisuutensa olivat ankarien vanhavenäläisten arvoerojen vuoksi miltei olemattomat; mahdollisesti hän saattoi loppujen lopuksi päästä jonkin pikkuprikaasin diakiksi. Kotoshihinia kohtasi tietojemme mukaan viranhoidossa pieni vastoinkäyminen, sillä hän unohti vuonna 1660 tsaarin tittelistä pois sanan *veliki* (s.o. suuri), mistä syystä hän sai maistaa hieman ruoskaa.¹²

Harald Hjärne on löytänyt venäläisestä kirjallisuudesta tietoja Kotoshihinin paon yksityiskohdista, ja ne esittävät yllöikkärin huonommassa valossa kuin hän itse on tahtonut ilmoittaa. Niiden mukaan kirjuri loikkasi valtakunnan salaisuuksia mukanaan ensin Puolan kuninkaan palvelukseen ja esitti tämän maan kuninkaalle suunnilleen samanlaisia anomuksia kuin myöhemmin Narvassa; vasta kun Puolan ja Venäjän sovinnosta

11) *Grigori Carpofsson Cotossichin*, Beskrifning s. 1—3.

12) *Harald Hjärne* (1880) s. 69—70.

Pietari I (etualalla oleva lapsi) sekä hänen vanhemmat velipuolensa Fedor ja Iivana. Oikealla Moskovan patriarkka. Venäläinen kuparipiirros 1680-luvulta. Kuva Leo Sieversin teoksesta "Deutsche und Rus-sen" (1980).

alkoi liikkua tietoja, hän jatkoi matkaansa Ruotsiin.¹³ Miten raskauttavia Kotoshihinin ”paljastukset” oikein olivat, siitä ei jälkipolvi oikein voi langettaa moraalista tuomiota, sillä jotain hänen piti turvapaikan saadakseen tietysti ilmoittaa.

Jos Grigorin elämä paon aikana oli ollut myrskyistä, olivat seuraavat kuukaudet sitä rauhallisemmat Tukholman valtioneuvoston suojissa. Hän ryhtyi heti työhönsä, johon hänelle kielenkääntäjä Barckhusenin mukaan antoivat aiheen ”ensinnäkin niiden maiden ja kaupunkien mainiot asetukset, joiden kautta hän oli matkustanut pakomatallaan, ja vielä enemmän se, että hän huomasi kauniin valtiokulttuurin vallitsevan Ruotsissa, jonne hän lopulta oli päässyt. Hän ylisti sitä venäjän kielellään, ja se oli ensimmäinen kannustin hänelle, kun hän alkoi kuvailla synnyinmaansa tapoja ja seremonioita. *Pro secundo* hänen kasvavaan työhaluunsa ei ollut vähäisempi syy sekään, että tuolloinen herra valtakunnankansleri, jalosyntyinen kreivi Magnus Gabriel De la Gardie keksi hänen hyvän päänsä ja melkoisen kokeneisuutensa *in rebus politicis* (poliittisissa asioissa).¹⁴

Kotoshihin on merkitty kansliakollegion tilikirjoihin ”venäläisen Alexander Selizkin” nimellä arkiston virkamiesten joukkoon vuonna 1667.¹⁵ Kuiva tieto hänen palkkansa maksamisesta ei kerro, millaiset suhteet hänellä oli työtovereihinsa. Arvattavasti suhde kanslian venäjän kielen kääntäjään Olof Barckhuseniin oli varsin läheinen — Kotoshihin ei osannut muita kieliiä kuin venäjää ja puolaa — ja voi olla, että historiografi Johannes Widekindi, jolla oli tekeillä vuonna 1671 ilmestyvä Venäjän-sodan historia, oli iloinen nähdessään ilmielävän moskovalaisen lähiympäristössään.

Maininta siitä, miten muiden maiden valtiokulttuuri oli vaikuttanut inspiroivasti Kotoshihiniin, ei varmaankaan ole väärä. Apulähteinään tsaari Aleksein aikana Venäjällä julkaistu ”Lakikirja” (*Ulozhenie*, 1649) ja Petrus Petrejuksen kronikka — johon hän viittasi vain pari kertaa — Kotoshihin ryhtyi rauhallisesti kuvailemaan venäjän kielellä entisen isänmaansa hallintojärjestelmää. Vapautuneena Moskovan kanslioitten painos-

13) Ibid. s. 72—73.

14) Ibid. s. 74.

15) RVA, Kansliakollegiets arkiv. Kassabok 1667:5, 97—98.

tavasta ankaruudesta ja jäykkyydestä, mutta ilman syvempää länsimaista sivistystä Kotoshihin kirjoitti asioista luonnollisessa järjestyksessä, hyvän älynsä ja selkeän esitystaitonsa varassa. Kaikesta näkee, että hän hallitsi perin juurin ne asiat, joista hän kertoi. Perusteellisesti ja asiantuntevasti hän esitti venäläisen hallintojärjestelmän kulun ja yksityiskohdat, tavat ja tottumukset tsaarin hovissa ja alamaisten jokapäiväisessä elämässä, jossa perinteen ja uskonnon määräykset sanelivat sen, millaiseksi olot olivat kehittyneet. Kaiken kertomansa hän oli itse nähnyt ja kokenut. Olisi odottanut, että hän teostaan Tukholmassa kirjoittaessaan olisi tuntenut katkeruutta kotimaansa ankaria ja väkivaltaisia sääntöjä kohtaan, että hän olisi siellä täällä hyökännyt kiivaasti entistä herraansa tsaaria ja tämän apulaisia vastaan. Näin ei Kotoshihin kuitenkaan juuri missään tee, vaan kirjoittaja kohottautui omien henkilökohtaisten tunteittensa yläpuolelle ja kuvasi Venäjän oloja hämmästyttävän objektiivisesti, *sine ira et studio*. Jonkin harvan kerran Kotoshihinin sulkakynästä saattoi singota mehukas letkaus vanhavenäläistä byrokratiaa vastaan, mutta silloinkaan kirjoittaja ei halunnut kohottautua maanmiestensä tuomariksi, vaan sanonta on pikemmin tulkittava huumoriksi, sillä Kotoshihin katseli Moskovan jäykkiä seremonioita väliin myös veitikka silmäkulmassa. Vaikka Kotoshihinilla epäilemättä oli uudenaikaisempi käsitys valtioelämästä kuin hänen maanmiehillään tuohon aikaan, hän ei missään kohdin esitä ehdotuksia uudistuksiksi tai pyri reformoimaan Venäjää, niin kuin on väitetty. Hänen työnantajansa, Ruotsin kruunu, ei suinkaan ollut kiinnostunut Venäjän uudenaikaistamisesta, päinvastoin. Kotoshihin ei siksi pyrkinyt mihinkään muuhun kuin tyydyttämään työnantajansa uteliaisuutta ja täyttämään saamansa tehtävän.¹⁶

Tiedämme, että tämä pakolainen mukautui ruotsalaiseen ympäristöönsä kääntymällä luterilaisuuteen. ”Hän hylkäsi Venäjän uskonnon täydellisesti pitäytyen Lutherin oppiin, sillä hän katsoi venäläisten, omien maanmiestensä, olevan sokeaa kansaa”, kirjoitti Olof Barckhusen.¹⁷ Ruotsia Kotoshihin ei kuitenkaan oppinut, vaan eli Tukholmassa venäjäntaitajien ahtaassa

16) *Gustav Adden* esipuhe teoksessa *Grigori Carpoſſson Cotossichin*, Beskrifning, s. VI.

17) *Grigori Carpoſſson Cotossichin*, Beskrifning, s. 3.

piirissä, lähinnä kruunun venäjätulkkien parissa. Tällaisia henkilöitä oli Ruotsissa vain muutamia, ja heidän sivistystasonsa vaihteli lähes lukutaidottomasta sivistyneisiin virkamiehiin, jollainen esim. kielenkääntäjä Olof Barckhusen oli. Kotoshihin oli sijoitettu asumaan kanslian toisen tulkin Anastasiuksen kotiin Södermalmille, ja siellä näyteltiin pian mustasukkaisuusdraama, joka katkaisi äkisti Kotoshihinin uran Ruotsin pääkaupungissa.

Tapausa kuvaa Olof Barckhusen seuraavin sanoin:

”Lopulta kävi tälle hyvälle Selitzkille niin hullusti, että hän äkillisessä mielenhäiriössä tappoi isäntänsä, joka oli venäjätulkki Tukholmassa, Daniel Anastasius nimeltään, aivan vähäisestä ja kevytmielisestä syystä, siitä nimittäin, että Anastasius oli mustasukkainen Selitzkille vaimonsa vuoksi, ja ollessaan molemmat kotona he joutuivat asiasta juovuksissa sanaharkkaan, joka päättyi niin ikävästi, että Selitzki otti Anastasiukselta hengen muutamalla espanjalaisen stiletin tai puniertin pistolla, aseeseen jota hän tuolloin kantoi. Tästä teosta häntä ei armahdettu, vaan hänen piti painaa päänsä pyövelin miekan alle Södermalmin tulliportin ulkopuolella.”¹⁸

Harald Hjärne on tutkinut tapauksen tarkoin Tukholman eteläisen esikaupungin kämnerioikeuden pöytäkirjoista. Onneton tappo sattui elokuun 25. p:nä vuonna 1667, pakolaisen asuttua Anastasiuksen luona kahdeksan kuukautta, eikä Kotoshihin itse mitenkään pystynyt selittämään raivokohtaustaan, mikä seikka suuresti hämmästytti kämnerioikeuden jäseniä. Juuri teon motiivin puristaminen tapon suorittajalta olikin oikeudenkäynnin keskeinen asia. Jutun siirryttyä raastuvanoikeuteen Kotoshihin kuitenkin antoi sen selityksen, että Anastasius oli ollut kotityranni, juopotellut kaupungin venäläisessä kauppatalossa (ryssgården) ja lyönyt laimin vaimostaan huolehtimisen, ja kun hän vielä oli syytänyt ”häpeämättömiä haukkumasanoja ja sietämättömiä ja kohtuuttomia venäjänkielisiä sanoja” Grigorille, olivat venäläiset joutuneet tappeluun keskenään. Asiakirjoista ei käy kiistatta ilmi, missä määrin riidan ytimenä to-

18) *Harald Hjärne* (1880) s. 75.

della oli ollut vaimo Maria Valentinintytär.¹⁹

Kotoshihinin jutun ollessa yleisenä puheenaiheena Tukholmaan saapui venäläinen lähetystö, joka esitti vaatimuksen hänen luovuttamistaan Venäjälle. Koska Grigori kuitenkin oli tuomittu kuolemaan, valtakunnandrotsi Pietari Brahe pystyi helposti torjumaan tämänsuuntaiset esitykset. Vähän ennen teloitustaan Kotoshihin nautti vankilassa Herran ehtoollisen, jonka Marian kirkon kappalainen Olof Petri Kråka antoi hänelle. Kielenkääntäjä Olof Barckhusen antaa hänen hurskaudestaan hänen viimeisinä hetkinään hyvän todistuksen. ”Ja heti kun pää oli erotettu ruumiista, viettin hänen kuollut tomumajansa Upsalaan, jossa herra professori, oppinut maisteri Olof Rudbeckius *anatomiseerasi* hänet. Hänen luurankonsa on vielä tänäkin päivänä siellä nähtävissä, luut messinki- ja teräslangoilla yhdistettyinä.”²⁰ Grigori Karpofsson Kotoshihinin maalliset jäännökset päätyivät siis lopulta Upsalan anatomisen teatterin harvinaisuuksien joukkoon, kun taas hänen teoksensa eli omaa, paljon pitempää elämäänsä Venäjän vanhan hallinnon muistomerkkinä.

Käsikirjoitus, jonka Kotoshihin sai aikaan arkiston työkammiossa vuoden 1667 kuluessa, on kvarttokokoa oleva paksuhko kalligrafisen kauniisti kirjoitettu nide, jota säilytetään Upsalan yliopiston kirjaston käsikirjoitusosastolla tunnetun slavistin Johan Gabriel Sparvenfeltin lahjoitettua sen sinne 1700-luvun alkupuolella. Kotoshihinin kuoleman yhteydessä teos jäi hänen työtoverinsa Olof Barckhusenin haltuun, joka ruotsalaisista parhaiten ymmärsi sekä kieltä että itse asiaakin.

Tämä Barckhusen oli syntyisin Viipurista eli kuten hän itse asian ilmaisi ”Viburgo-Carelius”. Hänen isänsä oli Saksasta saapunut Didrik Barckhusen. Olof lienee oppinut kotikaupungissaan hivenen venäjää, ja elokuussa 1649 hänet kutsuttiin aika nuorena Tukholmaan kielenkääntäjä Johan Roselinin johdolla tapahtuvaa venäjän opiskelua varten. Opinnot kestivät vuodet 1649—1651, ja stipendi oli melkoinen, 225 taalaria vuodessa. Tämän jälkeen Barckhusen lienee oleskellut jonkin aikaa Novgorodissa kehittämässä kielikorvaansa vaikka vahvistus tietoon puuttuukin.

19) Ibid. s. 76—80.

20) *Grigori Carpofsson Cotossichin, Beskrifning* s. 4 .

Vuonna 1654 Olof nimitettiin ensimmäiseen virkaansa, kansliakollegion venäjätulkiksi, vuonna 1662 hänestä tuli Ruotsin kauppafaktori Novgorodiin ja vuonna 1664 kielenkääntäjä Jonas Brandtin kuoltua valtakunnan johtava venäjän kielen kääntäjä Tukholmaan. Hän oli tässä virassa kuolemaansa vuoteen 1687 asti osallistuen koko ajan aktiivisesti Ruotsin idänpolitiikkaan.²¹

Ajatus Kotoshihinin kirjan ruotsintamisesta otti Barckhusenin kokonaan valtoihinsa. Hän työskenteli hankkeen parissa kaksi vuotta, laati huonolla käsialallaan erittäin sanatarkan käännöksen ja antoi kirjoittaa sen puhtaaksi ainakin kahtena kappaleena. Työn loppuvaiheista on säilynyt kirjemaininta, jossa kääntäjä pyytää, että ”Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa antaisi armossaan minulle pienen palkkion sen Moskovan valtion kuvauksen vuoksi, jonka olen kääntänyt venäjästä ruotsiksi, minkä tehtävän Teidän Majesteettinne armollisimmin oli uskonut minulle. Tämän käännöksen olen mitä suurimmalla työllä ja ahkeruudella saanut valmiiksi, kuten alamainen tottelevaisuuteni ja velvollisuuteni ovat käskeneet.”²² Käännöksensä nimiöledelle Barckhusen tekstasi otsikon: *Beskrifning om Muschofsche Rijkets Staat. Författat och skrifwin af en Rysk Cantzelist Grigori Carpofsson Cotossichin. Försvänskat j Stockholm Anno 1669* (Kuvaus Moskovan valtakunnan oloista. Kirjoittanut venäläinen kanslisti Grigori Carpofsson Cotossichin. Ruotsinnettu Tukholmassa vuonna 1669).

Tietoja Kotoshihinin teoksen vastaanotosta 1600-luvun loppupuolen Ruotsissa ei ole. Todennäköisesti kirja — kun sitä ei painettu, mikä lienee ollut Barckhusenin alkuperäinen toivomus — jäi ainoastaan Tukholman kansliapiirien luettavaksi. Lähetystöihin aiotut lienevät sitä selailleet, vaikka heillä oli käytössään myös suullinen tietolähde, itse Barckhusen, joka osasi hyvin vastata monenlaisiin kyselyihin. Kääntäjää itseään teoksen yksinkertainen, suoraan asioihin puuttuva luonne, jossa ei ollut häivän häivää barokkiajan paisuttelevasta oppineisuudesta, lienee kuitenkin jäänyt kaivertamaan. Hän saattoi jopa itse jarruttaa kirjan painatushanketta aikoessaan parannel-

21) *Kari Tarkiainen*, Venäjätulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv. 1595—1661 s. 90—91.

22) *Gustaf Adden* esipuhe s. VIII.

la sitä paremmin ajan makuun sopivaksi.

Vuonna 1682, kokonaisen vuosikymmenen myöhemmin, kielenkääntäjä oli vihdoinkin saanut Kotoshihinin kirjan muokatuksi uudelleen. Käännöksen nimi oli nyt kokonaan toinen: ”Muutamia venäläisiä seremonioita, jotka ensin kynällä kirjoitti ja kuvasi vuonna 1667 *moskovaalaisten* kielellä venäläinen kanslisti *Jagan Alexander Selitzki*, kuten hän kutsui itseään . . . Jotkasittemmin on kääntänyt ja muuttanut isänmaamme Ruotsin kotoiselle kielelle Kuninkaallisen Majesteetin *moskovan* kielen *kääntäjä* Olof Diedrichsson Barckhusen, *Wiburgo-Carelius* . . . Päivätty Tukholmassa kesäkuun 24. p:nä Anno 1682”. Kääntäjän nimi oli tällä kertaa mukana, mutta Kotoshihinin persoonallisuus oli häivytetty salanimen taakse. Uusi käännös sisälsi alkupuolella melkoisesti lisäyksiä, mutta muokattuaan noin kolmanneksen tekstistä uudelleen Barckhusen oli kyllästynyt hankkeeseensa ja jäljentänyt viimeiset kaksi kolmasosaa jokseenkin muuttamattomassa asussa paperille. Tätä vuoden 1682 laitosta on jälkipolville säilynyt kolme kappaletta, ja yksi niistä herätti tultuaan keksityksi 1800-luvulla Venäjällä suuren kohun. Tunnettu arkistotutkija *S.V. Solovjev* onnistui sen perusteella jäljittämään Kotoshihinin alkuperäiskäsikirjoituksen Upsalasta, ja se painettiin Arkeografisen komission toimesta vuonna 1840 ja ilmestyi uudelleen venäjäksi vuosina 1859, 1884 ja 1906. Kotoshihin sai siis kaksisataa vuotta kuolemansa jälkeen melko runsaasti lukijoita, mutta ei aikomallaan tavalla Ruotsista, vaan oman isänmaansa myöhäisten sukupolvien joukosta.²³

Parhaan käsityksen ”Kuvaus Moskovan valtakunnan oloista” -teoksen sisällöstä saa sen kappaleiden otsikoista, jotka on syytä tässä esittää Barckhusenin varhaisemman ruotsinnoksen mukaisessa asussa:

”CAPUT PRIMUM

Sisältää tietoja tsaareista, tsaaritarista, tsaarin pojista ja tyttäristä, *Item* myös tsaarin hääjuhlasta, kuinka sitä vietetään.

CAPUT SECUNDUM

Sisältää 20 kohtaa tsaarin virkamiehistöstä, kuten pajareista, okolnitseista, valtaneuvoksista ja neuvon-

23) *Gustaf Adden* esipuhe s. VII—IX.

antajista, stolnikeista, strepseistä ja dvoraneista. *Item* obristeista, streletsheistä, goloveista, diakeista, shiltseistä ja kaikesta muusta palvelus- ja hoviväestä.

CAPUT TERTIUM

Sisältää 17 kohtaa arvonimistä, kuinka Moskovan tsaari kirjoittaa muille valtiaille.

CAPUT QUARTUM

Sisältää 38 kohtaa moskovalaisten lähetystöistä, mitä säätyä ja arvoa ne ovat joita käytetään legaatteina, envoyeina, lähetteinä ja kirjeenviejinä ympäröiviin maihin ja valtakuntiin.

CAPUT QUINTUM

Sisältää 18 kohtaa vieraiden valtioiden legaaateista, envoyeista, läheteistä ja kirjeenviejistä, millainen kunnioitus tulee heistä itsekunkin osaksi.

CAPUT SEXTUM

Sisältää 6 kohtaa tsaarin kassakamarista sekä hänen olutpanimostaan, ruokakellareistaan, *item* myös muonavarastostaan ja leipomostaan, vilja-aitoistaan ja talleistaan.

CAPUT SEPTIMUM

Käsittelee prikaaseja ja kollegioita. Sisältää 48 kohtaa.

CAPUT OCTAVUM

Sisältää 11 kohtaa hallitusjärjestelmästä niissä valtioissa, maissa ja kaupungeissa, jotka ovat alamaiset Venäjän valtakunnalle, ja näiden seutujen voivodeista.

CAPUT NONUM

Sisältää 12 kohtaa sotavarusteluista.

CAPUT DECIMUM

Sisältää 7 kohtaa kauppiaista.

CAPUT UNDECIMUM

Sisältää 6 kohtaa tsaarin, patriarkan, hengellisen säädyn sekä pajarien ja aatelin talonpojista.

CAPUT DUODECIMUM

Sisältää 4 kohtaa tsaarin harjoittamasta kaupankäynnistä.

CAPUT DECIMUM TERTIUM

Sisältää 16 kohtaa pajareiden, valtaneuvosten ja muiden säätyläisten taloista ja asumuksista, sekä siitä, millainen heidän elämäntapansa on *in communi vita*.

FINIS.”

Monien edellä mainittujen lukujen sisällön on täytynyt olla 1600-luvun ruotsalaisille perin eksoottista luettavaa. Muutaman pistokokeen tehdäksemme voimme lainata toista kappaletta tsaarin monista virkamiehistä, jotka Kotoshihin luettelee aste asteelta ylimmästä alimpaan vaikenematta siitäkään, että monet aatelissuvut olivat aivan epäsuosiossa, syrjässä maan asioiden hoidosta. Ei voida kieltää, hän kirjoittaa, että pajarien joukossa on älykkäitä henkilöitä, mutta hekin tyytyvät usein sivelemään partaansa ja istumaan hiljaa paikallaan, sillä se on viisainta neuvostossa, johon valinta ei tapahdu ymmärryksen perusteella, vaan ylhäisten sukujen jäsenyyden vuoksi. Monet pajareista eivät ole koskaan opiskelleet mitään, mutta keksivät kuitenkin nokkelia neuvoja, jotka saattavat tulla tsaarin päätöksiksikin.²⁴

Venäjänsä hallinnossa vallinnut suuri muotojen kunnioitus tulee parhaiten näkyviin Kotoshihinin kolmannessa luvussa, joka kuvailee kirjelmien laatimista ulkomaisten hallitsijoille. Paperin suuruus ja arvonimien muotoilu, sinettien käyttö ja monet muut muotoseikat kerrotaan esityksessä niin tarkoin, että hyvin käsittää tekstin laatijan olleen ulkoasiainhallinnon protokollan erityistuntija kotimaassaan. Erityisesti Kotoshihin huomautti, että tsaari käytti erilaisia arvonimiä itsestään länteen

24) Grigori Carpofsson *Cotossichin*, Beskrifning s. 27—32.

ja itään menevissä kirjeissä. Länsimaihin lähetetyissä kirjelmis-
sä hän sanoi olevansa Kaukasian ja Gruusian herra, jotka maat
kuuluvat Persiaan, mutta muhamettilaisille lähettämistään kir-
jeistä hän jätti tämän lisäyksen pois ja kertoi olevansa Kuurin-
maan hallitsija, mitä omavaltaista laajennusta ei ollenkaan
esiintynyt länsimaihin kulkeneissa virallisissa viesteissä!²⁵

Myös lähetystöjen vastaanoton osalta Kotoshihin oli oikea
asiantuntija. Tämän luvun lopussa on kuitenkin lisäys, joka
poikkeaa kirjoittajan asiallisesta tyylistä ja osoittaa, että hän
nyt ajatteli asioista toisin kuin Venäjällä ollessaan:

”*Kysymys.* Miksi he tekevät niin, etteivät päästä ke-
tään vierasta audienssille tsaarittaren luokse?

Vastaus. Siksi, etteivät *moskovaalaisten* naiset ole op-
pineet lukemaan eivätkä kirjoittamaan eikä heitä to-
tuteta näihin taitoihin ja he ovat vielä luonnolliselta
älyltään melko yksinkertaisia, itsepäisiä, puheissa ja
väittelyissä arvaamattomia ja heikkoja. Siksi heitä
pidetään heidän varhaisimmasta lapsuudestaan aina
siihen asti, että he ovat avioliittoiässä ja sopivia nai-
taviksi, kuin pakkovankeina vanhempiensa kodeissa,
niin ettei yksikään vieras, paitsi joku heidän lähei-
simmistä sukulaisistaan, saa nähdä eikä katsoa hei-
tää. Eipä heillä tietenkään myöskään ole vapautta
seurustella eikä puhua muiden kanssa, mistä sopii
päättellä, miten he voisivatkaan tulla uskaliaiksi ja
hyvin älykkäiksi. Heillä ei ole paljon tilaisuutta näh-
dä muita ihmisiä ja seurustella heidän kanssaan sit-
tenkään, kun he joutuvat naimisiin ja miehen val-
taan.”²⁶

Toisessa saman luvun kohdassa, jossa puhutaan siitä, että lähe-
tystöjen pöytäkirjoissa oli usein perättömyyksiä, esiintyy seu-
raava varsin avomielinen katkelma, joka osoittaa, että Kotoshi-
hin täydelleen käsitti Venäjän kulttuurihahmon ahtauden ja
osasi antaa arvoa sille vapaudelle, jota hän nautti Ruotsissa:

”*Kysymys.* Miksi he tekevät näin?

Vastaus. Se tapahtuu siksi, että venäläinen kansa-

25) Ibid. s. 44.

26) Ibid. s. 62—63.

kunta on luonnostaan kopeaa joukkoa ja tottumaton-
ta valtiollisten asioiden hoitoon, sillä koko maassa ei
ole kunnan sivistystä eivätkä he haluakaan olla muu-
ta kuin ylpeitä, *item* myös kauhistuttaviin asioihin,
kateuteen ja epäoikeudenmukaisuuteen heillä on ha-
lua, ja sen lisäksi he oppimattomuudessaan lavertele-
vat paljon sellaista, mikä on aivan kieroä, ja luule-
vat hölmöyksissään edistävänsä asiaansa sillä, että
puhuvat niin nopeasti kuin vain voivat. Tästä joh-
tuu, että heidän täytyy myöhemmin muuttaa ja kiel-
tää lausuntonsa; ja juuri silloin, kun he peruuttavat
aikaisemmin sanomansa, he panevat kaiken kielen-
kääntäjien syyksi väittäen, että nämä ovat kääntä-
neet ja tulkinneet virheellisesti. Jos nyt kaikki hei-
dän sanansa todella kirjoitettaisiin pöytäkirjaan ku-
ten ne on lausuttu, niin nämä saisivat työstään sa-
man palkan, joka on mainittu tämän luvun 28. pykä-
lässä (so. saisivat piiskaa, karkotuksen Siperiaan
jne.)

Korkeasti lahjakas lukija! Sinä et saa hämmästellä
ja epäillä, kun luet tätä esitystä, sillä kaikki kirjoit-
tamani on todella totuudenmukaista. Syynä kaik-
keen on, etteivät venäläiset uskalla lähettää lapsiaan
matkailemaan vieraissa maissa, oppimaan ja tutustu-
maan hyviin asioihin, koska he pelkäävät, että kun
heidän nuorisonsa tulee muihin maihin, niin se heti
ihastuu siihen hyvään vapauteen, joka niissä vallit-
see. *Item* sen pelätään taipuvan helposti vieraisiin ta-
poihin ja uskonharjoituksiin, niin että se luopuu
omasta uskostaan ja ottaa itselleen toisen eikä enää
kaipaa kotiin ja sukulaistensa luo. Siksi ei yhden-
kään moskovalaisen sallita matkustaa vieraisiin mai-
hin, lukuun ottamatta vain niitä, jotka tsaari lähet-
tää diplomaatteina liikkeelle, ja eräitä kauppiaita ta-
varoineen. Näillä viimeksimainituilla pitää olla, kun
he saavat tilaisuuden lähteä maasta, mukanaan eri-
tyinen passi, ja heidän pitää antaa kirjallinen vakuu-
tus, että aikovat palata ja jättää maahan arvokas
pantti.²⁷

27) *Harald Hjärne* (1880) s. 83—84.

Erityisen opettavainen ruotsalaiselle lukijalle on varmaan ollut Kotoshihinin kirjan seitsemäs kappale, joka käsitteli Venäjän vanhanmallisia prikaaseja eli virastoja. Itse yhdestä tällaisesta virastosta lähteneenä kirjoittaja oli todellinen asiantuntija alallaan. Tärkein virasto oli Kotoshihinin mukaan ”salaisten asioiden prikaasi”, yksin tsaarin tuntema poliittinen valvontaelin. Tämä prikaasi solutti ulkomaille menevien lähetystöjen henkilökuntaan ja sotapäällystön joukkoon salaisia tiedottajia ja urkkijoita, jotka raportoivat esimiestensä käytöksestä tsaarille, jolleivät — kuten usein tapahtui — ottaneet näiltä vastaan lahjuksia. Kotoshihinin kertomus omasta työpaikastaan *posolski prikazista* kuuluu tietysti kappaleen laajimpiin, mutta kirjoittaja luonnehtii perusteellisesti myös sotakollegiota, suurta hovikollegiota, streltsien prikaasia, Siperian prikaasia, oikeusprikaasia jne. Maanpakolainen kirjoitti suuriruhtinaan mahtavasta taloudesta, hänelle veroja ja maksuja suorittavasta venäläisestä yhteiskunnasta ja siitä suurisuuntaisesta virkakoneistosta, joka pyöritti tuota järjestelmää. Jokaisella hallinnonalalla, olipa se suuri tai pieni, oli Moskovassa oma virastonsa. Kuriositeettina mainittakoon, että suuriruhtinas esim. omisti Moskvojen jään, jota hän vuokrasi tarvitseville, kaikki mainitun virran ylläluuttauspaikat, pyykinpesurannat jne., mistä kaikesta koitui vuosittainen vero suurelle hovikollegiolle. Olipa tsaarilla vielä luja ote Moskovan kadunrakentajien ja puhtaanapitotyöläisten prikaasiinkin, jolle kaupungista kannettiin tonteja myytäessä maksuja mm. niiden 50 kadunlakaisijan palkoiksi, jotka tapasivat lakaista väylät puhtaiksi ennen tsaarin juhlallisia kulkueita kaupungin alueella. Venäjällä oli tietysti myös maaorjien ostoa ja myyntiä valvova prikaasi, teloittajien ja pyöveleiden prikaasi jne., joista kaikista Kotoshihin antaa tietoja laajentaen esityksensä esim. viimeainitusta virastosta käsittämään myös luettelon käytössä olleista hirvittävästä kidutus- ja teloitustavoista.²⁸

Kirjan viimeinen luku, kuvaus ”Pajareiden, valtaneuvosten ja muiden säätyläisten taloista ja asunnoista sekä siitä, miten he käyttäytyvät tavallisessa elämässä (*in communi vita*)” heittää hieman inhimillisempää valaistusta suureen Venäjän esitteelyyn. Moskova on etupäässä rakennettu puutaloista, Kotoshihin

28) *Grigori Carpofsson Cotossichin*, Beskrifning s. 90—118.

selittää, mutta aatelilla on myös kivisiä palatseja ja rakennuksia kirkkoineen. Kuvaus venäläisestä ruoasta osoittaa, että kertoja oli päässyt länsimaisen keittotaidon makuun:

”Heidän ruokansa keitetään, paistetaan ja laitetaan aina samalla tavalla, ilman sokeria, pippuria, inkivääriä tai muita mausteita, niukasti suolattuna ja ilman etikkaa; kun sitä tarjoillaan, pannaan vain yksi ruokalaji kerrallaan pöydällä oleville vadeille, kun taas muut ruokalajit, joita kannetaan keittiöstä esille, ovat palvelijoiden käsissä, kunnes ensimmäinen korjataan pois pöydältä.”²⁹

Tällaisena siis juoksee maanpakolaisen raportti, paikoin erittäin tietorikkaana, paikoin kirjoittajansa uusia katsomuksia ja käsityksiä tahattomasti heijastavana. Se kuuluu epäilemättä 1600-luvun merkellisimpiin ja aidoimpiin tätä aihetta käsitteleviin kuvauksiin, katsoo asioita enemmän sisältä päin kuin mikään muu Venäjää esittelevä teos omana aikanaan. On suuri vahinko, että sen leviäminen pysähtyi hitaaseen kääntäjään ja yleiseen kiinnostuksen puutteeseen, sillä Kotoshihinin kirjan ilmestyminen painosta olisi totisesti avannut ruotsalaisten ja suomalaistenkin silmät näkemään Venäjän erikoislaadun paljon tehokkaammin kuin heidän omien huomioitsijoidensa havainnot. Venäjän ilmestyminen suurvaltana Itämeren partaalle 1700-luvun alussa ei olisi silloin enää ollut mikään selittämätön, täysin odottamaton mysteeri, vaan loogista seurausta tämän valtakunnan jättiläismäisestä voimasta, jonka Pietari Suuri oli vapauttanut sen aikaisemmasta kankeasta pakkopaidasta.

11. Voittoisan sodan historia

”Ruotsin historia on sen kuninkaiden ja sotien historiaa”, on usein esitetty väärä väite. Lausumalla on kuitenkin ymmärrettävä alkunsa — Ruotsin historian *kirjoitus* selosti 1500- ja 1600-luvulla lähes yksinomaan kuninkaiden ja sotien vaiheita. Histo-

29) Ibid. s. 151.

riankirjoittajat, jotka aina suorittivat tehtävänsä virallisesta käskystä ja kruunun kustannuksella, saivat laatia Vaasa-suvun monarkkien elämäkertoja ylistävään sävyyn tai kaiuttaa valtakunnan sotakentillä saavuttamien voittojen kunniaa monisatsivuisissa puisevissa kronikoissa.

Tämän historiankirjoituksen näyttämö oli Ruotsin valtionarkisto, josta suurvalta-ajan kuluessa ennen kaikkea kuuluisan arkistosihtööri Erik Runellin (Palmskiöld) ansiosta kehittyi hyvin järjestetyn lähdearteiston säilytyspaikka. Pergamenttikansiin sidotut valtakunnanregistratuurat ja valtaneuvoskunnan pöytäkirjat, lähetystöjen ja diplomatian arkistot maittain järjestettyinä, valtiopäiväasiakirjat ja kansliaan saapuneiden kirjelmien kokoelmat lähetyspaikkojen mukaan ryhmiteltyinä tarjosivat kaikki erinomaista lähdeainesta historiankirjoitukselle. Tätä tutkimista ja kronikointia suorittamaan nimitettiin vuodesta 1618 lähtien joukko historiografeja, joskus yksi, toisinaan useita kerrallaan. Oikeastaan Erik Jöransson Tegel, Kustaa I:n ja Eerik XIV:n historian kirjoittaja, oli jo aikaisemmin hoitanut tämäntapaista tehtävää, mutta itse historiografian virka juontaa alkunsa vuodesta 1618. 1600-luvun jälkipuoliskolla olivat historiantutkimustyössä seuraavat historiografit:

Bogislaus Philip von Chemnitz 1644—1678

Arnold Johan Messenius 1645—1651

Johannes Loccenius 1651—1677

Johan Freinsheim 1647

Johan Henrik Böckler (Boeclerus) 1651

Johan Widekindi 1665—1678

Samuel Pufendorf 1677—1694

Claudius Arrhenius-Örnhjelm 1679—1695

Petrus Lagerlöf 1695—1699.

Näin monen historiankirjoittajan olemassaolo johtui osittain siitä, että aiheita oli runsaasti, osittain taas siitä, että eräät heistä kirjoittivat latinaksi, toiset saksaksi, muutamat taas ruotsiksi ja jonkun tuotteliaisuus rajoittui vain lähteiden keräämiseen. Monet hoitelivat toimensa ohella muita tehtäviä, olivatpa esim. Loccenius ja Örnhjelm yliopiston professoreita.¹

Näiden historiankirjoittajien metodi oli yksinkertaisin mah-

1) *Severin Bergh*, Svenska riksarkivet 1618—1837 (1916) s. 416—418.

dollinen. Alkuperäislähteistä jäljentäen he kokosivat aiheeseensa liittyviä asiakirjoja, usein merkiten dokumenttien laitoihin lyhyitä huomautuksia, "nota bene" -kommentteja tai vastavaa. Sitten he sommittelivat aineistosta kronikan, jossa jäljennetty asiakirja seurasi toista lyhyiden itse kirjoitettujen aasin-siltojen yhdistäessä lainatut kohdat toisiinsa. Jäljentäminen ei tietenkään ollut aivan tarkkaa, asiakirjoja muokattiin ja niiden kirjoitusasua muunneltiin. Silloin tällöin historiankirjoittaja laati omasta päästään sopivaan kohtaan komean puheen, jonka joku sotapäällikkö muka oli pitänyt, tai esitti loppujen lopuksi moralisoivia käsityksiä siitä, miksi tapaukset olivat kulkeneet sitä rataa kuin ne olivat tehneet. Kaiken kaikkiaan tuloksena oli tavallisesti monisatasivuinen, erittäin sulattamattomaan lähteistöön pohjautuva kronikka, jonka pitkäpiimäisyys ja rutikui-vuus olivat taattua luokkaa.

Etevimpiä mainituista historiografeista olivat Bogislaus Philipp von Chemnitz ja Samuel von Pufendorf, molemmat saksalaisia ja kolmikymmenvuotisen sodan kuvaajia. Jälkimmäisestä, joka kirjoitti myös Kaarle X Kustaan historian, on sanottu, että hän "maalasi asiakirjojen perusteella eurooppalaiselle yleisölle rauhallisesti ja arvokkaasti todellisen historioitsijan taidolla taisteluja, piirityksiä ja hyökkäyksiä, diplomaattisen pelin vaihteluita ja kuolleen kuninkaansa näkemyksen Ruotsin rajoittamattomasta Itämeren herruudesta".² Se historiankirjoittaja, jota tässä luvussa kuvataan, oli kuitenkin kotimainen ja kyvyltään huomattavasti vähäisempi.

Kysymyksessä on *Johan Widekindi*, jonka tehtäväksi tuli kuvata Ruotsin suurvaltakauden monista sodista voitokasta vuosien 1609—1617 Venäjän-sotaa. Hänen elämänvaiheensa tunnetaan melko huonosti. Hän lienee syntynyt vuoden 1620 tienoilla Bro-Malman pitäjässä Västmanlannin läänissä sikäläisen kirkkoherran Widekindus Laurentiin ja tämän vaimon Sara Olofsdotterin jälkeläisenä. Hänet kirjoitettiin Upsalan yliopistoon kuten papinpojat tavallisesti, ja hän opiskeli siellä vuodet 1640—1651 mitään tutkintoa suorittamatta. Sitten hän teki ulkomaisen peregrinaation (opintomatkan), jonka yhteydessä hänet promovoiitiin maisteriksi Oxfordissa vuonna 1653. Sen jäl-

2) *Sten Lindroth*, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden* (1975) s. 342.

keen hän toimi etupäässä Tukholman lukion kaunopuheisuuden lehtorina.

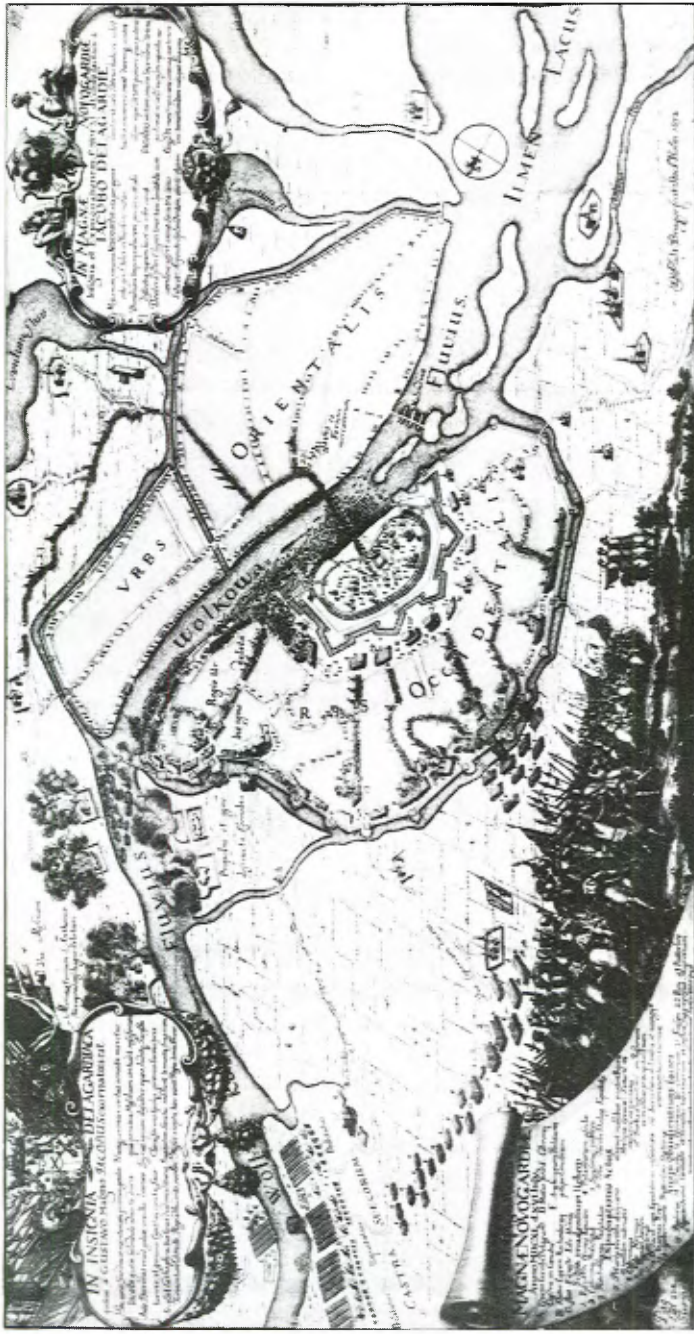
Johan Widekindin uraa edisti eräiden ylhäisaatelisten suoje-
lus. Niinpä hän lienee Upsalan vuosinaan ollut Johan Gyllen-
stiernan yksityisopettaja. Vuonna 1655 tai vuonna 1656 hänes-
tä tuli valtakunnankansleri Erik Oxenstiernan arkiston- ja kir-
jastonhoitaja. Tämän kuoltua hän hoiti samaa tointa Erik
Oxenstiernan veljen Johan Oxenstiernan palveluksessa. Hä-
nen tehtävänään oli ainakin jossakin määrin huolehtia mainit-
tujen ylhäisaristokratian jäsenten taloudesta, etenkin kirjanpi-
dosta.

Johan Widekindi ei näet ollut vailla taloudellista vaistoa.
Mentyään vuonna 1657 naimisiin varakkaan tukholmalaisen
kauppiaanlesken kanssa hän otti hoitaakseen tämän liiketoimia
ja kävi kauppaa mm. kuparilla ja maanviljelystuotteilla. Wide-
kindin halu paloi kuitenkin historiankirjoitukseen, ja hän veto-
si vuonna 1659 henkilökohtaisesti Kaarle X Kustaaseen saadak-
seen kirjoittaakseen kuvauksen Ruotsin ja Puolan väleistä Ju-
hana III:n aikana. Kuninkaan kuolema esti kuitenkin tämän
suunnitelman toteutumisen.³

Uudeksi tukijakseen ja mesenaatikseen Widekindi löysi nu-
oren valtakunnankanslerin Magnus Gabriel De la Gardien. Wide-
kindi ei ollut vailla ulkonaista esiintymistaitoa ja viehätysvoi-
maa, ja nykimällä alamaisten kohteliaasti oikeasta narusta hän
lopulta saavutti päämääränsä, valtakunnanhistoriografin viran.
Hänen kädestään on säilynyt asiaa kosketteleva, maaliskuun 1.
pnä 1663 päivätty kirje Magnus Gabriel De la Gardielle. Se al-
kaa seuraavasti:

”Koska Teidän Korkeakreivillinen Ylhäisyytenne on
korkeasta armosta ja suosiosta saanut sen ajatuksen,
joka koskee minua, vähäistä ja ansiotonta henkilöä,
että kelpaisin tulla nimitetyksi *Historiographin* vir-
kaan kuninkaalliseen kansliaan, on minun välttämä-
töntä ottaa huomioon tarpeelliset seikat. Niinpä mi-
nun on monessa suhteessa valmistauduttava mainit-
tuun virkaan, erityisesti nyt, kun minulla vielä on ai-
kaa, voimia ja halua jäljellä tehdä huomioita ja

3) I. Wadén, Widekindi, Johan (1955) s. 342.

Ruotsin joukot valtaavat Nongorodin. Kuparipiirros Widekindin teoksesta (1671).

muistiinpanoja asiakirjoistamme, mitä *de pragmaticam regni historiam* tulee; ja siksi onkin almainen pyyntöni ja nöyrin rukoukseni, että Teidän Korkeakreivillinen Ylhäisyytenne auttaisi minua armollisimmin vakuuttamalla, että saisin kuninkaallisen kirjeen ja valtakirjan päästäkseni, kun aikaa on, käyttämään arkistolähteitä ja harjoittamaan itseäni tätä työtä varten.”⁴

Jatkossa Widekindi puhui aikeestaan laatia ja painattaa aatelis-genealogioita rälssisukujen tarpeisiin, mikä oli painokustannusten vuoksi kallista puuhaa, ja pyysi siksi parannusta Tukholman lukion kaunopuheisuuden lehtorin palkkaansa. Tästä kirjeestä voi panna merkille, ettei asiakirjojen käyttäminen suinkaan ollut jokamiehen oikeus, vaan tarvittiin lupa itseltään valtakunnankanslerilta, jotta pääsi harjoittelemaan dokumenttien tulkintaa kuninkaallisen linnan arkistoholveihin.

Ilmeisesti Widekindi osoittautui taitavaksi asiakirjojen käyttelijäksi, sillä vuonna 1665 hänelle annettiin valtakunnanhistoriografian valtakirja. Samalla hän sai viralliseksi tehtäväkseen laatia noita mainittuja aatelissukujen genealogioita Ritarihuoneen tarpeisiin. Työ ei kuitenkaan häntä huvittanut; hän sotkeutui hankaliin sukujohtoihin ja kirjoitti 16. p:nä marraskuuta 1666 suojelijalleen valtakunnankanslerille:

”Enpä ole voinut olla vapaana tätä työtä varten, joka minulla on ollut käsillä, kuin vasta nyt; pyydän siksi suurimmalla nöyryydellä Teidän Korkeakreivilliseltä Ylhäisyydeltänne ja armolliselta suojelijaltani anteeksi laiminlyöntiäni; erityisesti kun tämä aihe ja tehtävä on niin perin laaja, jopa niin, että aiotut taulut vaativat noin 50 arkkia paperia.”⁵

4) RVA, De la Gardieska samlingen. Skrivelser till M.G. De la Gardie. Wibb-Widh. E 1596.

5) Ibid.

”Kun pyhäpäivästä on päästy, aion ahkerasti ja parhaan ymmärrykseni mukaan aloittaa ja ottaa käsiteltäväksi sen aiheen, jonka Teidän Korkeakreivillinen Ylhäisyytenne on armossaan antanut minulle oman autuaan herra isänsä kuuluisista sotatoimista Moskovan sodassa: pyytäen alamaissimmin (silloin kun Teille sopii) Teidän Korkeakreivillisen Ylhäisyytenne korkeinta mielipidettä siitä, pitäisikö minun jatkaa tämän aiheen tutkimista annaaleista tulevana vuosi-
na vaiko periaatteessa ryhtyä tutkimaan ja jatkaamaan Ruotsin kuninkaitten historiaa kuningas Kustaa I:n kuolemasta alkaen.”⁶

Luonnollista kyllä ajatus Jakob De la Gardien sotaisten urotekojen kuvaamisesta oli lähinnä hänen poikansa valtakunnan-kansleri Magnus Gabriel De la Gardien sydäntä; siksi pä Johan Widekindi epäilemättä sai häneltä neuvon keskittyä tähän aiheeseen. Ei tiedetä, miten työskentely tapahtui. Widekindin kynästä on kyllä säilynyt pieni käsikirjoituksen katkelma, mutta se käsittelee myöhempää 30-vuotista Saksan sotaa⁷ eikä Venäjän-sodan historiaa, jonka historiografi vei päätökseen. Meidän on siksi tehtävä päätelmämme valmiista, vuonna 1671 ilmestyneestä teoksesta, joka on kvarttokokoa ja sisältää kokonaista 947 numeroitua sivua sekä eräissä painoksen kappaleissa myös suuren, ulostaitettavan kuva- ja karttaliitteen sotaretken mainioimmasta urotyöstä, Novgorodin valloituksesta vuonna 1611.

Kirjan nimi on *Thet Swenska i Ryssland Tijo åhrs Krijgz-Historie, Hwilket . . . aff Feldtherren Gref IACOB De la GARDIE uthfördt, och med en reputerligh Fredh bijlagdt är, i lijka många Böcker fördeelt och sammanfattat Aff JOHANNE WIDEKINDI* (Sen Ruotsin Venäjällä käymän kymmenvuotisen sodan historia, jonka sotapäällikkö kreivi Jakob De la Gardie kävi ja joka päättyi kelpo rauhaan, Johan Widekindin esittämänä ja jaetuna yhtä moneen kirjaan). Kirjoittaja sai sodan kymmenvuotiseksi venyttämällä sen alun vuoteen 1607 esityksen luonnollisen loppukohdan tietenkin ollessa vuodessa 1617, Stolbovan

6) Ibid.

7) KB, Johan Widekindi, *Dhet swenska förda krig i Tyskland, renskrift med ändringar av författaren, sisältyy Kustaa II Aadolfia käsittelevään käsikirjoitukseen, sivulta 83 eteenpäin.*

rauhan vuodessa. Teos alkaa kuusi sivua käsittävällä omistuksella, joka on osoitettu Kaarle XI:lle ja sisältää tekijän merkittäviä ajatuksia työstään.

Widekindi sanoi tässä omistuksessa, että kirja kertoisi, miten vahvat rajalinnoitukset Narva, Ivangorod, Pähkinälinna, Käkisalmi, Jaama ja Kaprio sekä Liivinmaa, Karjala ja Inkeri olivat tulleet Ruotsin valtaan. "Tämän kaiken olen etsinyt kuolleiden jäännöksistä ja tummuneiden papereiden sivuilta, jotka olisivat muuten jääneet aivan mykiksi", hän kirjoitti. Mikään muu halu ei ollut johdattanut Widekindin kynää kuin pyrkimys löytää autenttisia dokumenteista tosiasioita. Tämän pyrkimyksen lisäksi kirjoittaja vihjasi, että hän halusi päteväytyä teoksellaan suurempaan tehtävään, suuren kuninkaan Kustaa II Aadolfin elämäkerran kirjoittamiseen, minkä piti olla hänen seuraava työnsä.

Omistuksen kaltainen on myös esipuhe, joka on osoitettu Magnus Gabriel De la Gardielle ja joka jakaantuu nelisivuiseen suorasanaiseen ja yhtä laajaan runomuotoiseen osastoon. Suorasanaisten esipuheensa alussa Widekindi lausuu monta kaunistana sanaa valtakunnankanslerin kirjallisista harrastuksista, jotka olivat niin harvinaisia valtiomiesten keskuudessa. Tutkimuksensa lähdeaineistosta hän sanoo seuraavaa:

"On täyttä totta, ettei tuona aikana pidetty mitään diaareja, joihin valtaneuvoskunnan neuvottelut ja oikeat pöytäkirjat olisi kirjoitettu. Mutta olen etsinyt niin kotimaisista kuin ulkomaisistakin kirjeistä kaiken, mikä on ollut mahdollista, ja löytänyt ehdotukset neuvonpidoiksi ja järjestänyt kaiken oikeaan järjestykseen. Mistä kaikesta ilmenevät kyllä tuon barbaarisen kansan epäluuloiset tuumat, niin että kun niitä tarkastelee oikein, pääsee heti kyllä selville naapureiden luonteesta lukematta heitä käsitteleviä kirjoja ja löytää ne koirankonstit, joita italialainen tohtori on niin mestarillisesti kuvannut kirjoituksessaan."

Esitettyään tämän peitetyn viittauksen Antonio Possevinon varsin tunnettuun "Muscovia"-teokseen (painettu mm. 1586, 1587, 1589 ja 1595) Widekindi sanoi vielä, ettei hän ollut halunnut panna dokumentteja liitteiksi teokseensa, koska

"näyttäisi perin tarpeettomalta ripustaa työvälineet

työn viereen, aivan kuten olisi hullua, jos käsityöläinen jättäisi viilansa ja hohtimensa tekemänsä esi-
neen äärelle”.

Runomuotoinen esipuheen osa on sepitetty komealla latinalaisella heksametrillä, mutta sisältää asiallisesti erittäin vähän antiikkisten äänensävyjen lisäksi: Jakob De la Gardieta verrattiin siinä Herkulekseen Venäjän valloittajana, Vale-Dmitri sai kykloopin hahmon jne. Widekindin varsinainen sanoma historiankirjoittajana on etsittävä lukijalle omistetusta alkusanasta, joka kuuluu seuraavasti:

”Kun haluaa oikein kuvata ruotsalaisten Venäjällä käymää sotaa, joka tapahtui muistossa kunniakkaimman kuningas Kaarle IX:n ja kuningas Kustaa II Aadolf Suuren hallituksen ja lipun alaisena . . . ei mikään näytä sen valaisemiseksi tärkeämmältä tai paremmalta ajatukselta kuin ajatus hiukan silmäillä jo edeltäviä aikoja.” Tämän jälkeen edessä oli kuitenkin itse tehtävä, ”kuvailla yksityiskohtaisesti sodan kulku siitä alkaen, kun haarniska puettiin ylle, mitä varovaisia liikkeitä tai valtavia yrityksiä siihen sisältyikin, urhoollisuutta tai petollisuutta yhteenotoissa, kenttätaisteluissa, maiden ja kaupunkien valtauksissa . . . aina siihen asti, kunnes aseet rauhansopimuksen määräyksestä pantiin lepäämään, rajat vedettiin ja maanääret määrättiin . . . Pidän itseäni heikkona ja kovin huonosti valmistautuneena tähän vaivalloiseen ja laajaan työhön, jota kukaan ennen minua ei ole suorittanut ja joka on alkusyiltään erityisen vaikea kuvattava, sillä siitä voi esittää kovin monenlaisia mielipiteitä aina aistien moninaisuuden mukaan.” Ja Widekindi jatkoi: ”Arvelenpa, että on olemassa monia tarkkavainuisia historiankirjoittajia, jotka eivät ollenkaan olisi koskeneet tähän aiheeseen. En kuitenkaan ole antanut minkään pelästytää itseäni, vaan pitänyt ylempieni tahtoa ja isänmaan palvelemista korkeimpana lakina.”

Menetelmästään Widekindi sanoi, että oli ”yrittänyt yhdistellä kaikkien niiden, jotka olivat olleet sodassa osallisina, niin vihollisten kuin omiemmekin, asiakirjoista, kirjeistä ja kertomuksista, joita toisaalta säilytetään valtionarkistossa, toisaalta

muualla, selvän kuvan sekä tehnyt sitten asiasta oman johtopäätökseni". Teoksensa hän oli sitten kirjoittanut latinaksi ja ruotsiksi ei niinkään kaunopuheisuuden kuin todellisuuden lajeja seuraten. Ja esipuheensa lopussa Widekindi sanoo: "Armollinen lukija, jos sinulla on halu tutustua tähän historiaan, jätä syrjään intohimot ja tuomitse kirjaa oikeamielisesti."

Tämän jälkeen Johan Widekindi alkoi kuvata kymmenvuotista Venäjän-sotaansa, kirjoittaen perusteellisesti ja laveaan tyyliin. Hän aloitti kertomalla Ruotsin ja Puolan kuningashuoneitten välille virinneestä katkerasta riidasta ja katolisen kirkon yrityksistä valloittaa Ruotsi uudelleen piiriinsä. Kertomalla vuonna 1600 puhjenneesta Liivinmaan sodasta hän toi Kaarle IX:n ja Sigismundin kiistan sotatantereelle, joka sitten laajeni idän suuntaan vallan valtavaksi sotakentäksi, kun Puolan kuningas oli onnistunut saamaan Venäjän vallantavoittelijat pauloihinsa ja vallanhimonsa välineiksi. "Panna Venäjä kuuhimaan ja tunkeutua sitä tietä Suomeen" oli Johan Widekindin mukaan kuningas Sigismundin päämääränä, ja tämän ajatuksen hän sanoi punovansa kuin punaiseksi langaksi teokseensa kaikkien nähdä.

Ensimmäisen lukunsa alkupuolelle kirjoittaja piirsi myös näkyviin kuvan vanhasta, muutoksia edeltäneestä Venäjästä ja kertoi sen suhteista Ruotsin valtakuntaan.⁸ Esitettyään läpileikkauksen Moskovan ruhtinashuoneesta Iivana Julmasta Boris Godunoviin Johan Widekindi seuraili sitä esitystä Venäjän sisäisestä valtataistelusta, jonka Petrus Petrejus oli laatinut. Missään hän ei kuitenkaan mainitse edeltäjänsä nimeä.⁹ Vaikka kirjoittaja näin olikin joutunut keskelle Venäjän verisiä kahaikoita, hän ei intoutunut luomaan värikkäitä henkilökuvia eikä maalaamaan näkymiä venäläisten tavoista tai tottumuksista, kuten hänen nimekäs edeltäjänsä oli tehnyt. Widekindi kirjoitti ikävästi, säilyttäen etäisyyden kuvattavaansa ja välttäen ylisanoja, onnistuen tällä tavoin latistamaan esityksensä nuuskan-kuivaksi ja tappamaan siitä kaiken kertomisen ilon.

Häivyttämällä tapahtumien kirkkaat värit — joita Petrus Petrejus oli pikemminkin korostanut — Johan Widekindi astui

8) *Johan Widekindi, Thet Swenska i Ryssland Tijo åhrs Krijgz-Historie.* Stockholm 1671 s. 10—11.

9) *Ibid.* s. 156 esiintyy tosin Petrus Petrejus matkallaan Venäjällä, ja hänestä sanotaan, että "hän on kirjoittanut Venäjän tilasta".

askelen tieteellisen tutkimuksen suuntaan. Hänen kielestään puuttuvat tavanomaiset venäläisiä halventavat määreet, ja se on muutenkin viritetty toiselle tasolle kuin 1600-luvun alkuvuosikymmenien verevä ruotsi. Asiakirjat menivät monasti sisällöltään sellaisinaan hänen kirjansa osiksi, mutta niiden kieliasun voi todeta uudelleenkirjoittamisen tuloksena muuttuneen tuntuvasti asiallisemmaksi.

Teoksensa toisen pääluvun Widekindi aloitti Vale-Dmitrin kuolemasta ja Vasili Shuiskin noususta Moskovan tsaarinistujimmelle vuonna 1606. Tässä kohdin historiankirjoittaja on ensimmäisiä kertoja painattanut kirjansa laitaan sanat ”mitä tästä on ajateltava” (hvad man härom tänkia skall) merkiksi siitä, että nyt hän paljastaa lukijalleen tapahtumien pohjimmaisat, syvät syyt. Tämä karttakepin käyttely on teoksessa myöhemminkin varsin runsasta ja tyyppillistä Widekindin esitystavalle. Sitten seurasi monikymmensivuinen esitys Ruotsin ja Shuiskin johtaman Venäjän liittoutumisesta keskenään kavalaa Puolaa ja sen kuningasta vastaan. Kerrottuaan Viipurissa vuonna 1609 tehtyyn sopimukseen johtaneista neuvotteluista molempien puolien vuorosanoja myöten Widekindi painatti esitykseensä liitosopimuksen koko tekstin lihavalla kirjasinlajilla, joka poikkesi muusta ladonnasta. Sehän oli Venäjälle tehdyn intervention laillinen pohja ja perusta.¹⁰

Sitten historioitsijan kertomukseen astuu 27-vuotias nuorukainen, Hollannista kotiin palannut sotapäällikkö Jakob De la Gardie, jonka tehtäväksi Shuiskin auttaminen Moskovassa uskottiin. De la Gardien satumainen marssi jättiläismaan halki esitetään kuivahkona luettelona, jolle eivät edes Novgorodin edustalla pidetyt puheet eikä puolalaisten ylipäällikön kanssa käyty kirjeenvaihto anna paljon lennokkuutta. Kertoessaan ensimmäisestä merkittävästä taistelusta Tverin luona Widekindi on huomattavan vaisu ja kiinnittää melkein yhtä paljon huomiota suomalaisten joukkojen kohta tämän jälkeen tekemään kapinaan. Retken huippukohta, ruotsalaisten ja suomalaisten marssi Moskovaan, todetaan silti suureksi asiaksi. ”Moskova pelastettu ja sopimus täytetty” on Widekindin otsikko tälle tapahtumalle.¹¹ Ruotsin joukkojen riemujuhlat anteliaan ja kiitollisen

10) Ibid. s. 63—66.

11) Ibid. s. 159.

tsaarin hallitsemassa Moskovassa kuvataan myönteisessä sävyssä, vaikka kirjoittaja sanookin lopuksi, että ”ruotsalaiset oleskelivat kaupungissa kaksitoista viikkoa ja pitivät hyviä päiviä, jotka pilasivat heidän paljon pahemmin kuin huonot päivät”.¹²

Neljännessä kirjassa alkaa sitten pitkällisen perääntymisvaiheen kuvaus ja kertomus Klushinon katastrofista. Esityksen tämän vaiheen sankariksi nousee Evert Horn, jonka seikkailut pitkin ja poikin Keski-Venäjää vastaavat hyvää jännityskertomusta. Itse Klushinon taistelun kuvaus osoittaa Widekindin tavatonta puolueettomuutta: ääntään väräyttämättä, ilman mitään moraalista indignaatiota, hän esittää ranskalaisten ja saksalaisten palkkajoukkojen petoksen, joka aiheutui siitä, että ne eivät olleet saaneet maksua. Venäläisistä joukoista, jotka myös loikkasivat vastustajan puolelle tuossa kesken jääneessä voimainkoetuksessa, kirjoittajalla on kovempi tuomio: ne olivat ”kavaltajia, hitaita ja neuvottomia”.¹³

Katastrofi johti Vasili Shuiskin kukistumiseen ja sodan muuttumiseen Ruotsin osalta rohkeasta hyökkäyksestä varovaisemmaksi rajasodaksi. Widekindin viides kirja kääntää katseen Ruotsin kuninkaan tekemiin uusiin idänpoliittisiin ratkaisuihin, joihin kuului rajalinnojen miehittäminen ja valtakunnan suppeampi laajentaminen itään. Käkisalmen, Ivangorodin ja Pähkinälinnan joutuminen Ruotsille sekä Nevanlinnan perustaminen olivat tämän jakson keskeisiä tapahtumia. Sen lopussa kerrotaan kuitenkin sotaretken suursaavutus — Novgorodin ja sen linnan valtaus.

Kuvaus Novgorodin kukistumisesta on Widekindin teoksen huippukohta, täynnä suurta dramatiikkaa, joka nousee tasaisesta ja harmaasta kronikoinnista esiin kuin kohokuva. Ei ole ihme, että kirjan ainoa kuva, kuparipiirros Novgorodin piirityksestä, liittyy juuri tähän jaksoon. Tehokkain vuorosanoin Jakob De la Gardie hylkää venäläisten ehdotuksen uudesta Moskovan-retkestä, muistuttaa heitä yhteisestä asiasta, puolalaisten ajamisesta pois maasta ja kiukustuu kuin teatterin lavalla ”venäläisten suuresta väärämielisyydestä, kun näkyy, että heidän lupauksensa pohjautuvat kaikki vääryyteen ja turhamaisuuteen ja taipumukseen pitkittää asiaa.”¹⁴ Sitten De la Gardie kävi

12) Ibid. s. 162.

13) Ibid. s. 202.

14) Ibid. s. 309.

sankarillisesti Novgorodia vastaan, vaikka hänellä oli paljon vähemmän joukkoja kuin vastustajalla, ja onnistui ihmeen kaukalla yrityksessään, vaikka vastustajat huusivat apua Jumalalta, ”jonka nimeen he venäläiseen tapaan olivat niin usein vanoneet väärin”.¹⁵ Näin joutui suuri ja ihana Novgorodin kaupunki, jota Widekindi vertaa Italian Milanoon, Ruotsin joukkojen käsiin. Novgorodin linnan antautuessa tehty sopimus on Widekindin teoksessa sanatarkkana jäljennöksenä, ja siihen sisältyvä ilmoitus Ruotsin kuninkaan pojan valinnasta Venäjän tulevaksi tsaariksi antaa keskeisen aiheen kirjan seuraaviin lukuihin.

Suuri dynastinen suunnittelu kiinnosti tietysti historiankirjoittajaamme sangen suuresti. Tehty sopimus johti loputtomiin neuvotteluihin Luoteis-Venäjän vallanpitäjien kanssa, jotka vähitellen yhtyivät vaatimaan herttua Kaarle Filipiä, Kustaa II Aadolfin nuorempaa veljeä, tsaarikseen. Widekindi omistautuu teoksensa kuudennessa kirjassa paljolti näiden neuvottelujen kuvaamiseen ja valottamaan Jakob De la Gardien osuutta niissä. Seitsemännessä kirjassa esitetty Kaarle IX:n kuolema merkitsi sitä, että venäläisten vaatimus Kaarle Filipistä ilmensi myös selvää vastarintaa Ruotsin uutta kuningasta Kustaa II Aadolfia kohtaan, jota ei tahdottu Venäjän hallitsijaksi.

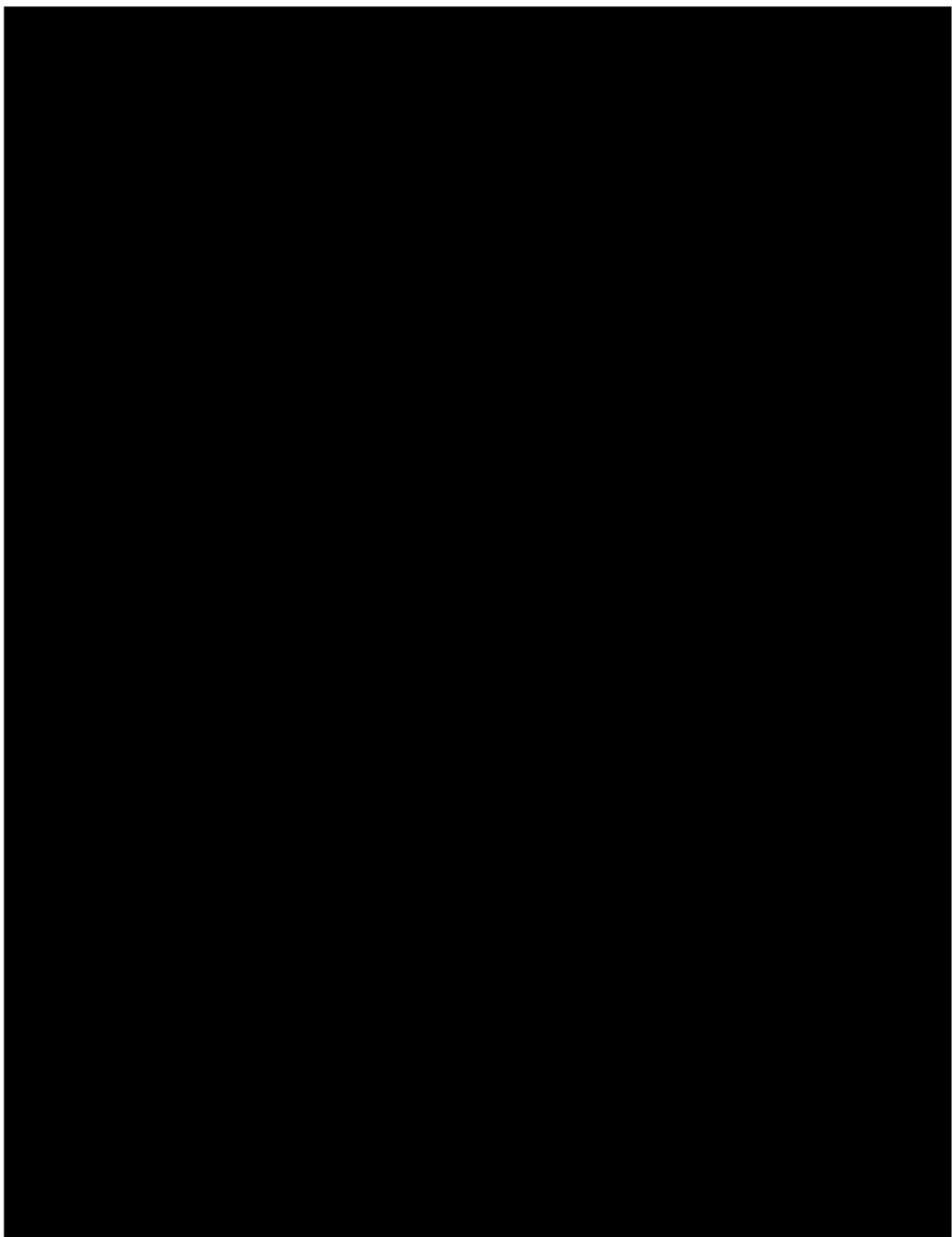
Widekindin teos oli näin puoleenväliin tultaessa muodostunut kuvaukseksi diplomaattisista neuvotteluista ja pienistä kahakoista. Tämä piirre — väsyttävien neuvonpitojen ja kirjeenvaihdon referointi, merkitykseltään vähäisten sotilaallisten siirtojen yksityiskohtainen selostaminen — on kronikan jälkiosan pysyvä tunnusmerkki. Sinne tänne on kirjoittaja kylvänyt pieniä kulttuurihistoriallisia huomioita — niinpä seitsemännessä luvussa on katkelma ”kasakoiden alkuperästä, kotiseudusta ja olemuksesta”.¹⁶

Kahdeksas kirja merkitsee kuvausta suuren venäläis-ruotsalaisen dynastisen hankkeen epäonnistumisesta. Sitä viivytystä, joka oli syntynyt Kaarle Filipin lähettämisessä Venäjälle, pohditaan monelta kannalta kuten myös Mikael Romanovin vaalia Moskovassa uudeksi kansalliseksi tsaariksi. ”Venäjällä muuttui kaikki tämän jälkeen vihamieliseksi”, Widekindi kirjoittaa,

15) Ibid. s. 317.

16) Ibid. s. 428—433.

Novgorodin valtaus vuonna 1611. Etualalla Jakob De la Gardie valkoisen hevosen selässä. Maalaus Karlbergin linnassa.

mutta kuvaa myös erittäin yksityiskohtaisesti Viipurissa tapahtunutta Kaarle Filipin ja tämän novgorodilaisten alamaisten kohtaamista. Suurenmoisella tavalla ottivat Novgorodin kirkolliset johtajat — muistuttaen kaupunkinsa ensimmäisestä varjaisyntyisestä hallitsijasta Rurikista — vastaan nuoren ruotsalaisen prinssin, jota kuningas kuitenkin ei päästänyt Venäjälle, kun Moskovasta oli noussut hänelle mahtavampi kilpailija, uusi Romanov-sukuinen tsaari Mikael. Näytelmä Viipurin linnassa vuonna 1613 on Widekindin esittelemänä harvinaisen draamaattinen, kun novgorodilaiset tuon tuostakin keskeyttävät sydäntä särkevillä vetoimuksillaan Ruotsin edustajan Henrik Hornin tuomiopäiväsaarnan venäläisten kavaluudesta dynastiaasiassa.

Seuraava kirja, teoksen yhdeksäs, keskittyy esittelemään englantilaisten ja hollantilaisten välityksellä liikkeelle lähteneitä rauhankeskusteluja ja nuoren kuninkaan Kustaa Aadolfin henkilökohtaista osallistumista sotaan Pihkovan piirityksen yhteydessä. Asiakirjoja lukien Widekindi kertoo vuoden 1614 Örebroon valtiopäivistä, joilla sotapropaganda nousi yhdeksi johtoteemoista, mutta mainitsee myös kansleri Axel Oxenstiernan matkasta Narvaan, jolla käynnillä tämä havaitsi Venäjän kaupan tarjoamat mahdollisuudet. Kustaa II Aadolfin suru Evert Hornin kaaduttua Pihkovan edustalla on kuvattu klassisten reo-orikkojen tapaan, jonka Johan Widekindi hallitsi hyvin.

Kymmenes eli teoksen viimeinen kirja sisältää koko tapahtumasarjan vuosina 1616—1617, jolloin hankalat neuvottelut vie-tiin Stolbovassa pysyvään rauhaan ja se vahvistettiin molemmin puolin. Tämä kirja on myös teoksen pisin, se käsittää yli 200 tiheään painettua sivua. Entistä enemmän Widekindi on tyytynyt painattamaan asiakirjoja esitykseensä ja entistä enemmän hän myös kohdistaa kritiikkiä ruotsalaisten vastapuoleen julkaisten sellaisia otsikkoja kuin ”venäläisten valheita” kirjansa marginaalissa.¹⁷ Itse Stolbovan kylässä helmikuun 13. p:nä 1617 tapahtuneen rauhanteon kuvaus on miltei koko sotaretken kuvauksen antikliimaksi. Widekindin esityksessä näet sanotaan, että kun molempien puolten rauhanneuvottelijat pitivät oloaan Stolbovassa kovin epämuikavana, he eivät tästä syystä enää jaksaneet riidellä asioista, vaan tekivät rauhan. Ja sitten

17) Ibid. s. 767.

Widekindi julkaisee koko pitkän rauhansopimuksen tekstin, joka tiheään painettunakin vie perin monta sivua esityksestä. Kertoessaan rauhanvahvistuksen seremonioista ja rajankäynnistä Widekindi on selvästi jo melkoisen väsynyt suureen yri-tykseensä ja kiiruhtaa lähteitä voimakkaasti supistellen mahdollisimman joutuisasti esityksensä loppua kohti. Aivan kirjansa viimeisille sivuille historiografi sijoitti lyhyitä latinankielisiä runoja, jotka käsittelivät Kaarle IX:n, Kustaa II Aadolfin, Kaarle Filipin, Jakob De la Gardien, ruhtinas Mikael Shuiskin, Evert Hornin, Henrik Hornin ja sihteerin Måns Mårtenssonin ansioita Venäjän-sodassa.

Johan Widekindin kronikka Venäjän-sodasta on säilyttänyt eräitä lähteitä, jotka alkuperäisinä tuhoutuivat Tukholman linnan palossa vuonna 1697. Esimerkkinä tällaisesta lähdemateriaalin ”pelastamisesta” voidaan mainita suuri matkapäiväkirja, jonka Venäjällä rauhaa vahvistamassa vuonna 1617 käynyt lähetystö laati, mutta jota ei enää tänä päivänä ole Ruotsin valtionarkiston Muscovitica-kokoelmassa. Johan Widekindi sanoo tästä lähteestä: ”Ja tämä on nyt lyhyt mukaelma siitä laajasta saksankielisestä päiväkirjasta, joka käsittelee vaikeaa ristinsuutelemisen ja rauhanvahvistamisen seremoniaa, mitkä menot eivät vain olleet sinänsä raskaat ja ärsyttävät läpikäydä, vaan myös ikävät läpilukea.”¹⁸ Kaikesta päätellen Widekindi on siis voimakkaasti lyhennellyt läpikäymiään lähteitä, korostanut niiden tiettyjä piirteitä ja jättänyt toiset unohduksiin, kuten luonnollista onkin.

Kaikkine kömpelöine ja raskaine käänteineen Johan Widekindin teos sisältää kuitenkin pääpiirteiltään varsin luotettavaa tietoa siitä, miten Ruotsin suurvaltaa oli rakennettu idän ilmansuunnalla. Kirjan ilmestyessä vuonna 1671 Ruotsi—Suomen imperiumi oli mahtavuutensa korkeimmalla huipulla, ja sen kansallistietoista kuningasta ja aristokratiaa varmaan miellytti lukea valtakunnan menestyksekkäästä sodasta, jota oli käyty kaukana Venäjällä, jopa kahdentoista viikon ajan Moskovassakin vierailien. Paljon huonommin hoidettu vuosien 1656—1658 Venäjän-sota jäi tavallaan Widekindin mahtavan työn ansiosta voittoisan kymmenvuotissodan varjoon. Varmaan ei pahoin erehdy, jos väittää, että *Thet Swenska i Ryssland Tijo*

18) Ibid. s. 914.

åhrs Krijgz-Historie ajankohtaisti ainakin joksikin aikaa idänpolitiikan suuret muistot, mutta teki tämän perin miellyttävällä tavalla, ravistelematta tai herättämättä, pikemminkin tuudittaen lukijoitaan itsetyytyväisyyteen. Juuri itsetyytyväisyys oli ollut kirjan lähtökohtanakin, kun valtakunnankansleri halusi muistella isänsä mainioita tekoja. Kirjan kirjoittaminen johtui tietysti etupäässä aiheenvalinnoista epävarmasta historiografisista, joka oli toivottoman kyllästynyt hankalien aatelisgenealogioiden sommittelemiseen.

12. Kuvakirja Venäjistä

Venäläisiä aiheita esittävät kuvat olivat sangen harvinaisia 1500- ja 1600-luvun Ruotsissa. Useat niistä on otettu tämän teoksen kuvituksiksi: Olaus Magnuksen ”*Carta marinassa*” (1539) näkyvät taistelunhaluiset, suomupanssariset ja parrakkaat ratsastajat käyräsapeleineen ja käsijousineen, Sigmund von Herbersteinin ”*Rerum moscoviticarum commentarii*” -teoksen (1549) suuri kuparipiirros venäläisestä ratsuväkiparvesta toppatakkihaarniskoissaan ja suippokypärissään, liivinmaalaisen lentolehtisten kömpelöt propagandakuvat kiduttavista ja hävittävistä rajantakaisista vainolaisista tuhoretkillään, ns. Gottbergin muistokirjan (1592) kauniisti maalattu turkispäärmäisessä takissaan komeileva nuori venäläinen aatelismies, Petrus Petrejuksen ”*Regni Muschovitici Sciographica*” -teoksen saksannoksen (1620) nimiölehdellä näkyvä Romanov-suvun henkilöpari, patriarkka ja tsaari, kultakirjontaisissa pitkissä kaftaaneissaan.

Adam Oleariuksen suuren matkakertomuksen (1646) rikas kuparipiirroskuvitus oli kuitenkin todellinen aarreaitta Venäjistä kiinnostuneelle länsimaiselle lukijalle. Suurikokoinen, yksityiskohdiltaan runsas kuparipiirros toisensa jälkeen vyörytti selailijan eteen Venäjän nähtävyyksiä sen länsirajalta Moskovaan ja Volgan varsia seuraten Kaspianmerelle asti. Paitsi kaupunkia, linnoituksia ja kirkkoja Oleariuksen teoksen kuvittaja esitteli myös venäläisiä kansantyyppisiä mitä erilaisimmista tilanteissa: juhlallisia aatelismiesten ja streltzien rivistöjä tsaa-

Venäläinen upseeri Erik Palmquistin mukaan (1674).

rin vastaanotolla, Punaisen torin hartaita katselijamassoja palmusunnuntain kulkueen edessä Kremlistä katedraaliin tai täydessä humalassa horjuvia ja nelinkontin ryömiviä kurjimuk- sia venäläisen kapakan sisä- ja ulkopuolella.

Toista Oleariuksen piirrosten veroista kuva-aarretta ei esipie- tarilaisen Venäjän oloista ole olemassa. Hyvin lähelle holsteini- laisen matkakirjan arvoa tulee kuitenkin — puhtaasti taiteelli- silta ansioiltaan sen ylittäenkin — tämän luvun aiheena oleva ruotsalainen käsin piirretty ja laveerattu kuvateos nimeltä *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tzaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erich Palmquist Anno 1674.* (Muutamia Moskovan tsaarin luo viimeksi lähetetyn kuninkaali- sen lähetystön matkan aikana tehtyjä huomioita Venäjästä, sen teistä, solista linnoituksineen ja rajoista. Koonnut Erich Palmquist vuonna 1674.)¹ Kysymyksessä on atlaskokoinen sok- kopainantaa oleva nahkasidos, jonka lähes puolellasadalla suu- rikokoisella sivulla värikkäät vesivärikuvat ja -kartat vuorotte- levat taidokkaiden tussi- ja mustelaveerausten ja kertovan teks- tin rinnalla. Kaiken kaikkiaan kysymys on erittäin arvokkaas- ta, suorastaan ainoalaatuisesta tsaarivaltakuntaa koskevasta vi- suaalisen tiedon lähteestä, joka välttämättä on esiteltävä tässä teoksessa.

Tietomme teoksen laatijasta linnoituskapteeni *Erik Palmquis- tista* ovat suhteellisen vähäiset. Hän kuului vasta-aateloituun ruotsalaiseen virkamiessukuun. Hänen isänsä Gustaf Berg ni- mittäin aateloitiin vuonna 1660 nimellä Palmquist niistä ansi- oista, joita hänellä oli ollut erilaisissa kameraalisissa tehtävissä mm. reduktiokollegion komissaarina. ”Hän oli varsin ahkera mies ja taitava hoitamaan toimia rahakamarissa”, tästä miehes- tä kerrotaan. Erik Palmquistin äiti oli Margareta Eriksdotter, Stora Kopparbergetin tarkastajan ja tullinhoitajan Erik Eriks- sonin tytär.²

Erik syntyi tämän avioparin ensimmäisenä poikana vuoden 1650 tienoilla ja kirjoitettiin hyvin nuorena, vuonna 1663, Hei-

1) RVA, Kart- och planschsamlingen.

2) *Gustaf Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor* 5:2 (1930) s. 637—638.

Streltsisotilas Erik Palmquistin mukaan (1674).

delbergin yliopiston matrikkeliin. Ei tiedetä, mitä hän Saksassa opiskeli. Kotimaahan palattuun hän sai parikymmenvuotiaana vuoden 1670 tienoilla Riiasta linnoitusjoukkojen konduktööriin viran.

Ruotsissa johti tähän aikaan linnoitushallintoa sotasankari ja kuuluisa piirtäjä Erik Dahlberg, ja on luultavaa, että Erik Palmquist kävi Dahlbergin koulua, mitä piirustustaidon opetteluun tuli. Hän oli nuoresta iästään huolimatta hyvin taitava lyijykynän ja vesivärin, hiilen ja tussin käyttelijä ja pääsi taitojensa ansiosta pian Dahlbergin suosikiksi. Hänet ylennettiin kapteeniksi huomattavan pian, vuonna 1673.³

Juuri tähän aikaan, kesällä 1673, valmistauduttiin Tukholmassa lähettämään suuri lähetystö Venäjälle, tsaari Aleksei Mihailovitshin luo. Kuten edellä esitetty kuvaus Gustav Bielken lähetystöstä vuodelta 1655 osoitti, tällaisten lähetystöjen matkat olivat melko harvoin tapahtuvia suurisuuntaisia mitanotto- ja naapurimaan poliittisista pyrkimyksistä. Päälähettiläikseen Kaarle XI nimitti valtaneuvos, kreivi Gustaf Oxenstiernan sekä hänen avukseen kolme muuta lähettilästä, Liivinmaan maaneuvoksen Hans Henrik Tisenhausenin, kanslianeuvos G.J. von Budbergin ja komissaari Joachim Lilliehoffin.⁴ Käytännössä lähetystö koottiin Tallinnassa, jossa lähettiläät tapasivat toisensa ja jossa seurueeseen liittyivät sen virkamiehet, marsalkka, sihteeri, lääkäri, kahdeksan hovijunkkaria, kielenkääntäjä Samuel Eosander, saarnaaja, kaksi kanslistia, kassanhoitaja, välskäri ja apteekkari, kaksi venäjäntulkkia, kaksi torvensoittajaa, keittiömestari, kokit, tarjoilijat jne. lähetystön suojana marssivaan 12 drabantin sotilasosastoon asti. Seurueen jäsenten määrää ei missään lähteessä mainita, mutta siinä on varmasti ollut ainakin 50 henkilöä.⁵ Tallinnassa liittyi joukkoon myös Riiasta saapunut vastaleivottu linnoituskapteeni Erik Palmquist, tehtävä-

3) *Eskil Cronlund*, Palmquist, Erik (1949) s. 24.

4) KA, Kammarkollegiets första avräkningskontor. Diplomatraktamenten 1627—1825. 9:2. Stat och uträkningar angående ambassaden till Ryssland 1673.

5) *Ibid.*

Venäläisten hevostia ja ratsastajia. Sivu Erik Palmquistin kuvakirjasta. (1674).

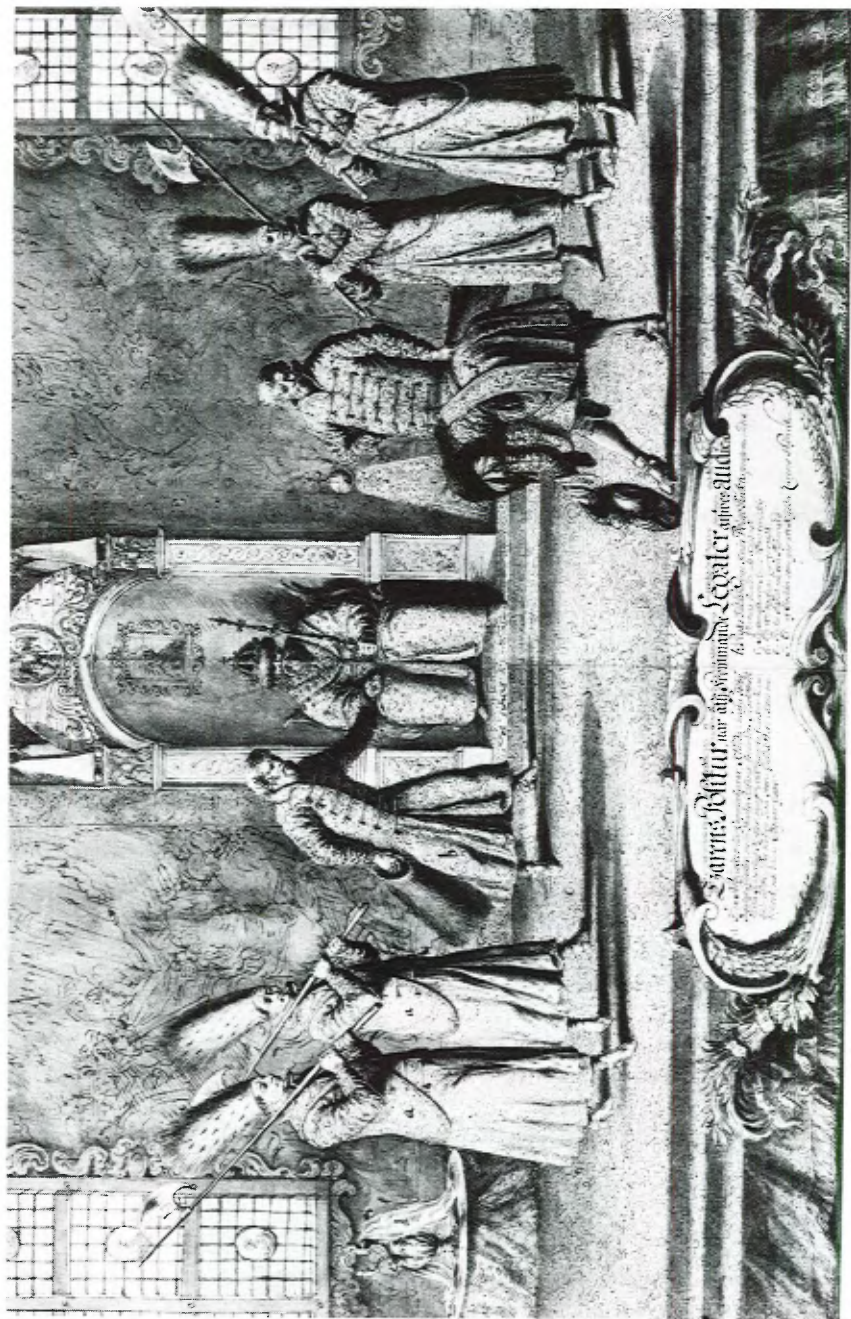
nään vaativa ja äärimmäisen salainen erikoistyö, Venäjän linnoitusten ja teiden kartoittaminen mahdollisimman hyvin matkan varrella.

Palmquistille ei tehtävän arkaluonteisuuden vuoksi luultavasti annettu siihen valtakirjaa. Lähetystön muut tehtävät käyvät kyllä sitä selvemmin ilmi sen virallisista papereista. Ensinnäkin lähettiläiden tuli yrittää taivutella tsaari muodolliseen liittoon Ruotsin kanssa, sillä valtakunta tunsu tuona levottomana aikana — Tanskan-sodan ollessa aivan kynnyksellä — tarvitsevana rauhallisen sivustan idässä. Toiseksi lähetystön arkaluonteisena tehtävänä oli saada Venäjä maksamaan korvausta vuosien 1656—1658 ruptuurisodan aikana maasta pois viedyistä tai paenneista karjalaisista, inkeriläisistä ja virolaisista talonpojista. Tämän tehtävän helpottamiseksi seurueella oli mukanaan joukko nimilistoja yhteensä yli 8 500 talonpojasta, joiden maksamatta jääneiden verojen katsottiin kahdenkymmenen vuoden ajalta paisuneen yli miljoonaksi riikintaalariksi eli 10 tynnyriksi kultaa, mitä määrää lähettiläiden oli optimistisesti vaadittava venäläisiltä.⁶ Sivumennen sanoen voi mainittuja henkikirjan tapaan laadittuja nimilistoja pitää erittäin arvokkaana lähteenä Karjalan ortodoksisista asukkaista, jotka uskonnollinen kiihkomielisyys ja sota olivat pakottaneet pakenemaan kotitanhuviltaan.

Kolmanneksi lähettiläiden tuli ottaa Moskovassa puheeksi valtakuntien välisen kaupan ehtojen parantaminen, tullimaksujen uusi järjestely sekä uusi rajankäynti Ruotsin ja Venäjän yhteisen rajan eteläisimmällä kaistaleella, lähellä Petserin luostaria, missä rajalinjan kulusta oli jatkuvasti olemassa epäselvyyksiä. Näiden tehtävien lisäksi Oxenstiernan ja kumppaneiden tuli luovuttaa tsaarin hyvittämiseksi erittäin huomattava hopea-äärre, jollaista lahjaa Venäjän hallitsija ikimuistoisista ajoista oli vaatinut diplomaattisen kanssakäymisen ehdoksi. Myös vähäisemmille venäläisille mahtimiehille rajalinnojen käskynhaltijoista matkalla mukana seuranneisiin saattajiin ja tsaarin hovimiehiin asti jaettiin hopeisia pokaaleja ja arvoesineitä piene-

6) RVA, Muscovitica 92. Svenska legaternes legationssakter 1674 till Ryssland. Mainittu vaatimus on päivätty 2.4.1674.

Kädensuuteln seremonia Palmquistin mukaan (1674).

nä osoituksena Ruotsin hallitsijan suosiollisesta avokätisyydestä.⁷

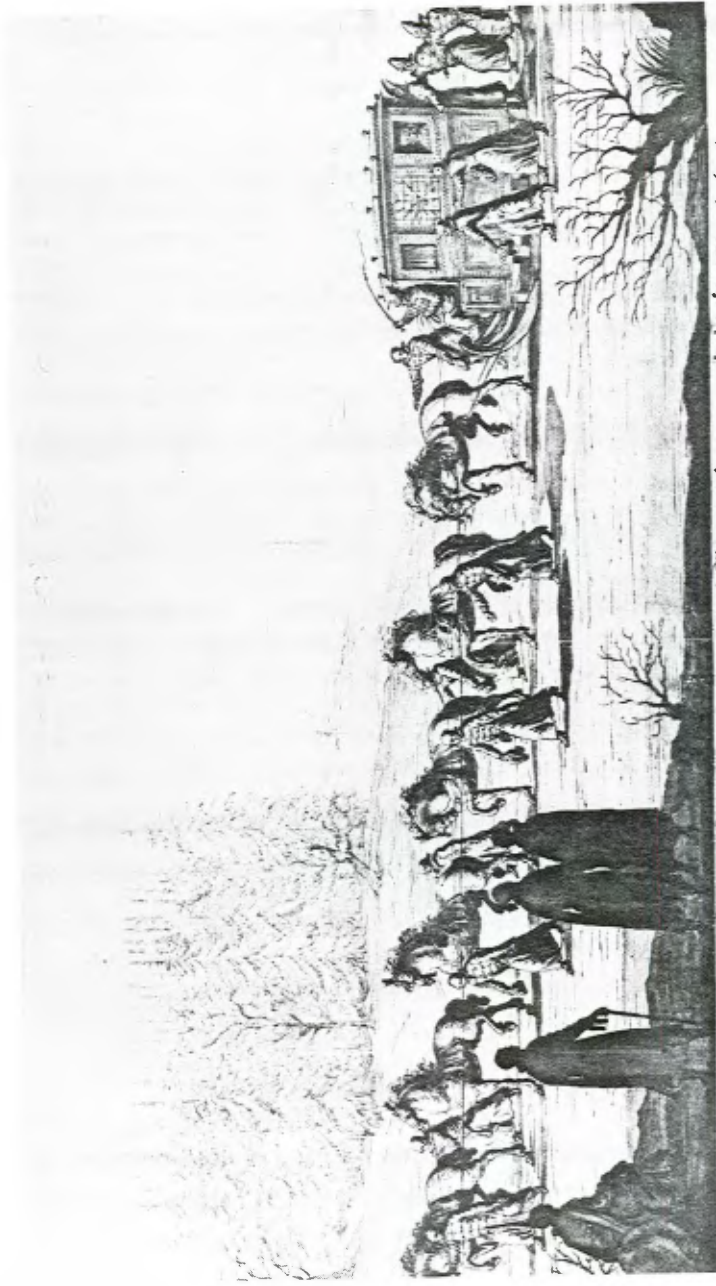
Dokumentaationa Gustaf Oxenstiernan lähetystön matkalta on käydyin kirjeenvaihdon lisäksi säilynyt erittäin perusteellinen, yli 500-sivuinen matkapäiväkirja, johon lähetystön sihteeri merkitsi niin pienet kuin suuretkin sattumukset.⁸ Tällaisen päiväkirjan pito kuului Ruotsin idänpolitiikan perinteisiin Stolbovan rauhan ajoilta asti, ja edellinen oli kirjoitettu vuonna 1662, kun valtaneuvos Bengt Horn oli käynyt Moskovassa vahvistamassa Kardisin rauhan. Puheena olevan vuosien 1673—1674 lähetystön päiväkirjasta näkee erittäin tarkkaan, miten Moskovaan saavuttiin joulukuun 31. pnä 1673, miten kallisarvoiset lahjat esiteltiin venäläisille tammikuun 2. pnä 1674, miten lähettiläät sitten joutuivat pitkälliseen riitaan venäläisten kanssa siitä ylen tärkeästä kysymyksestä, millä etäisyydellä tsaarin persoonasta heidän oli paljastettava päänsä, miten audienssi kuitenkin järjestyi maaliskuun 30. pnä 1674 ja miten lähettiläät yrittivät sitten ratkoa tehtävinään olevia kysymyksiä venäläisten kanssa kokouksissa, jotka veivät koko kevään ja alkukesän johtamatta yhdessäkään asiassa positiiviseen tulokseen. Kesäkuun 19. pnä 1674 Gustaf Oxenstierna seurueineen sitten otti juhlalliset jäähyväiset ja matkusti niine hyvineen takaisin Ruotsiin. Ruotsalaisten vastaanotto Moskovassa oli tällä kertaa kuitenkin astetta sydämellisempi kuin vuonna 1662, jolloin juhlapäivällisillä ei ollut riittävästi lautasia lähetystösihteeri Andreas Wallvijkille, vaan tämä oli saanut syödä hapankalaa paljain käsin.

Kokonaan toisenlainen kuva lähetystön matkasta välittyy nuoren linnoitusupseerin Erik Palmquistin ”Muutamista huomioista”. Edellä jo todettiin, ettei mitään Palmquistille annettua virallista valtakirjaa ole säilynyt, mutta ehkä jotain valoa

7) Specifikation upå dhe Presenter och förähringar, som ähre gifne af H. Kongl. Maj:ts Ambassaden till Muscou A:o 1673 så på fram- som återreesan. RVA, Muscovitica 92.

8) RVA, Muscovitica 89. Protokoll vid svenska beskickningen till Rysland 1673—1674.

Ylhäinen venäläinen nainen matkalla. Seepialaveeraus Palmquistin teoksesta.

Der Sörrensiske an Dyffe Suenländers Jordenstav om Dittien, Söfmeude:
 der allips for sina skörr. vti diadde ständes En ännu Tälverst. Schilavinnat. på ball att der sörre magge desto.
 Skinnat: 4ma.

hänen lähettämisenä alkusyyhyn on saatavissa pienestä ”Muistiosta Herra Lilliehoffille tai Herra Eosanderille ottaa selvää miten kuljetaan virrasta toiseen Venäjällä”, joka sisältää muutamia kysymyksiä maan hydrografiasta.⁹ Niistä päivistä, jolloin Jakob De la Gardie oli joukkoineen samonnut pitkin ja poikin Pohjois-Venäjää, oli kulunut pitkä aika, ja ruotsalaisten kannalta oli tärkeää tietää, millaisiksi naapurimaan luoteisosien kulkuyhteydet ja niiden esteet — joet, tiet, linnoitukset — olivat kehittyneet. Järjestelmällinen tietojen kerääminen ja karttojen laadinta oli sotilaspoliittinen välttämättömyys, eikä Ruotsin hallitus ollut uskonut tätä arkaluonteista tehtävää ollenkaan taitamattomalle miehelle.

Palmquistin laatiman kauniin niteen ”Muutamia huomioita” alussa on omistuskirjoitus Kaarle XI:lle. Työn tekijä selvittelee siinä, miten suuria vaikeuksia hän oli tehtävässään kohdannut. ”Olen äärimmäisellä ahkeruudella yrittänyt ottaa selvää asioista, jotka kelpaisivat tämän *desseinin* aineistoksi”, hän aloitti esityksensä.¹⁰ Ja Palmquist jatkoi, että missä hänen omat huomionsa eivät olleet riittäneet, siinä hän oli yrittänyt lahjoa Venäjän alamaisia kertomaan maansa oloista. ”Mutta kaikesta huolimatta en ole voinut saada tältä epäluuloiselta ja hankalalta kansakunnalta selville enempää kuin tämä vähäpätöinen työ sisältää”, hän totesi. Siksi kirjottaja epäilikin, että hänen tutkimuksensa olisi aivan liian mitätön annettavaksi suurelle kuninkaalle. Kuitenkin hän halusi ennustaa Kuninkaallisen Majesteetin alamaisille sitä onnea, että he kuninkaansa johdolla saisivat kauniita voittoja juuri itäisillä mailla. Näin Erik Palmquist epäsuorasti toivoi kirjansa hyödyttävän ruotsalaisten sotaretkiä Venäjän suunnalla.

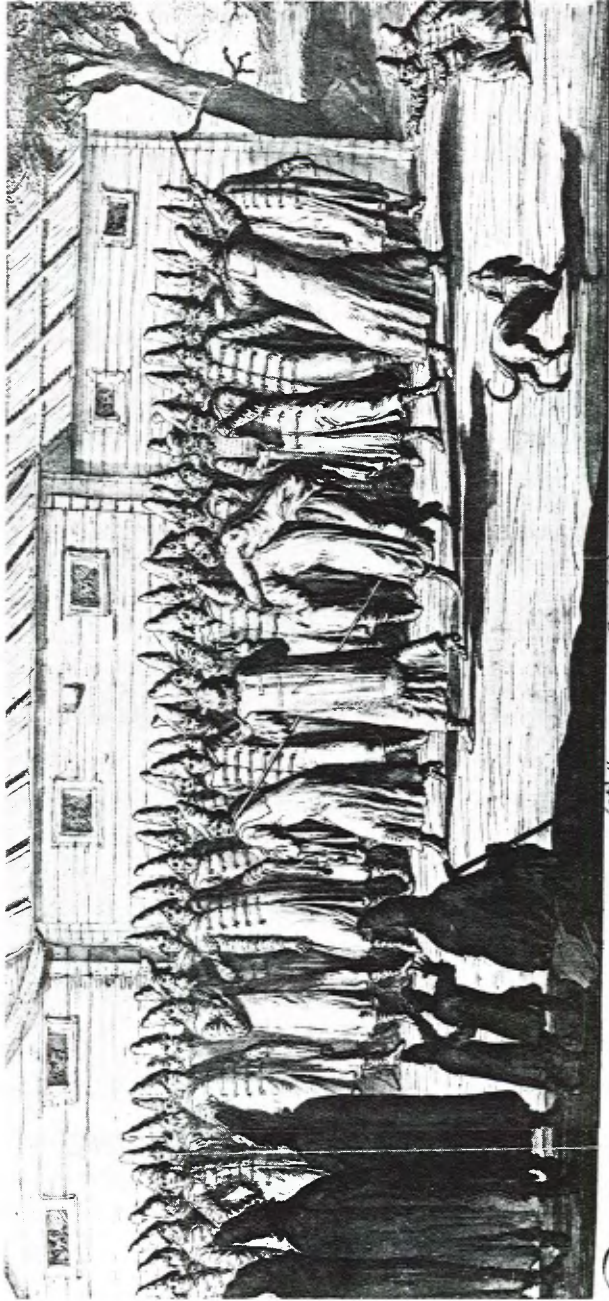
Teoksessa on toinenkin johdanto, otsikoltaan ”Venäjistä on yleensä huomattava”. Tässä esityksessä Palmquist luetteli eräitä venäläisten ominaisuuksia seuraavaan tapaan:

”1. Venäjän kansa on orjamainen, mutta sen lisäksi ylpeämielinen, ja sillä on suuret kuvitelmat itsestään; siksi se halveksii kaikkea ulkomaista.

2. Venäläiset ovat rakenteeltaan ja jäseniltään vahvo-

9) RVA, Muscovitica 91. Strödda handlingar 1673—1674.

10) RVA, Kart- och planschsamlingen.

Mistikett Draff för ättas iattonn Dommarens skillingis af Dömsket, och räddas för Liffet i wad. Efter Dommarens broff warda wiska wadur förordis
 iacura spella för ättis, skall, och migis broff Episcopi. Sen a Dommarens beskänt, tiller af iacob migis Coaccitagen, och migis broff och ett steg, pännum, sen
 Dommaren för broff. Mistikett han off bespreff elafte. I ställen, get, och brede migis, broffandes den brofflige, emedan som, nanna, wida, Dwaftit, Dö.

Ruoskintarangaistus Palmquistin mukaan.

ja ja sopivat hyvin työhön; mutta he ovat myös hyvin laiskoja ja asettuisivat mieluiten penkille makamaan, jollei pakko ajaisi heitä toimintaan.

3. Mikään ei sovi paremmin venäläiselle mielenlaadulle kaupankäynnissä kuin kiistely, kieroilu ja petkutus, sillä rahaa koskevissa asioissa juuri kukaan venäläinen ei ole rehellinen, ja hän on niin ahne ja rikollinen, että hän pitää kunniallisena millaista voittoa tahansa.

4. Venäläinen ei tiedä mitään anteliaisuudesta, hän pitää valhetta puheen koristeena ja hän voi vannoa puhuvansa totta autuutensa nimessä; siksipä on viisainta ottaa kaikki toiselta kannalta kuin hän vakuuttaa.

5. Venäläinen on luonnostaan taitava kaikessa käsityössä, selviää vähällä ja kestää hyvin köyhyyttä, ja se käy hyvin ilmi heidän ollessaan matkoilla, sillä vaeltavalla kauppialla tai sotilalla ei ole enempää mukanaan kuin pussi kaurajauhoja, joista hän ottaa joka ateriaksi muutaman lusikallisen, sekoittaa sen veteen tai kvassiin, ja tästä sekoituksesta hän saa sekä juomansa että ruokansa."

Sitten kirjoittaja siirtyi kertomaan Venäjän maasta kiinnittäen erityistä huomiota kulkuyhteyksiin. Hän mainitsi, että siellä oli runsaasti purjehduskelpoisia jokia ja järviä, jotka liittyivät toisiinsa kokonaiseksi vesiteiden verkostoksi. Myös maanteitä oli paljon, joskin venäläiset pitivät rajalle johtavia teitään kurjassa kunnossa. Valitettavasti kaikki painosta julkaistut kartat Venäjän kulkuyhteyksistä olivat aivan kelvottomia. Alkuperäisissä venäläisissä karttapiirroksissa yhteyskohdat joesta jokeen oli merkitty sanalla *wolotsch* (ylikulkupaikka), ja juuri näissä kohdissa asukkaat vetivät pajuköydellä yhteensidottuja ja traanilla ulkopuolelta siveltyjä aluksiaan vesistöstä toiseen.

Tämän yleisluontoisen esityksen jälkeen Erik Palmquistin kirjassa seurasi aukeama "Erityisiä huomioita rajoiltamme Venäjälle päin kulkevista teistä, jotka on piirretty seuraavaan karttaan". Kartta ei ole säilynyt, mutta sen on täytynyt käsit-

tää koko Luoteis-Venäjä Novgorodista ja Pihkovasta Ruotsin alueiden rajalle saakka. Luultavasti juuri tämä valtava kartta oli ollut Palmquistin varsinainen päätyö muiden "Muutamiin huomioihin" sisältyvien ainesten ollessa sivutyönä. Suuressa kartassa oli esitelty kaikki kesäisin kuljettavat maantiet Narvasta Novgorodiin, kesäisin kuljettavat vesitiet ja talvitiet samalta väliltä, vesitie Nevanlinnasta Pähkinälinnan kautta Novgorodiin, tärkeimmät Tartosta Pihkovaan ja sieltä Novgorodiin vievät tiet sekä Narvasta Pihkovaan johtava väylä. Olipa myös Nevanlinnasta suoraan Novgorodiin vievä talvitie esitetty. Etäisyydet oli mainittu paitsi Venäjän virstoina myös Ruotsin peninkulmina ja kaikki matkustamiseen liittyvät esteet — soinen maasto, kahluupaikat jne. — kerrottu tarkoin.

Suuren karttakuvauksensa jälkeen Palmquist oli sijoittanut esitykseensä hienosti tehdyn kokosivun kuvan, joka esitteli lähetystön saapumisen Ruotsin ja Venäjän rajalle Moravenan kohdalla ja ne seremoniat, jotka tapahtuivat tällä paikalla. Tussilla erittäin tarkasti kuvatussa talvimaisemassa kokoontui Ruotsin lähettiläiden seurue kuusia kasvavassa maastossa reistään nousten sillalle, jolle kivääreillään kunniaa tekevät venäläiset joukot muodostivat kujanteen. Ruotsin puoleisella rannalla tuprusi savu savupiipuilla varustetuista rakennuksista; rajajoen itäpuolella taas kohosi höyry savupirttien luukuista. Lopulta leveälierisiin huopahattuihin sonnustautuneet ruotsalaiset marssivat kulkueena turkismyssyihin sonnustautuneiden venäläisten puolelle istuakseen siellä odottaviin uusiin rekiin. Näillä yksityiskohdilla tussipiirroksen tekijä osoitti, että nyt siirryttiin maailmojen rajan yli kokonaan toisenlaisiin oloihin, vaikka itse luminen maisema kasvoi aivan samannäköistä närettä ja kuusikkoa rajan molemmin puolin.

Seuraavalla aukeamalla tarkastelijan katseen kohtaa yhtä taidokkaasti tehty, mutta kokonaan toisenlaista tilannetta esittelevä laveeraus, joka otsikon mukaan kertoi "Suolankeittämisestä Mschagan virran rannalla, missä on joen yläjuoksulle rakennettu kahdeksan suolahyttiä, vaikka niistä vuonna 1674 pidettiin ainoastaan kolmea käynnissä". Kuva esittää kahta tiheässä kuusimetsässä seisovaa hirsirakennusta, joista toisessa palaa vettä haihduttava tuli, kun taas toisessa suolainen neste pisaroi astioihin. Etualan virralla lastaa pari parrakasta venäläistä suuria suolasäkkejä odottavaan lotjaan.

Sitten Palmquist siirtyy tärkeään aiheeseen, "Lyhyeen kerto-

mukseen Novgorodin kaupungista ja sen sijainnista”. Aukeaman oikealla sivulla on suuri, hienosti piirretty ja vihertävin sävyin laveerattu Novgorodin kartta, johon eri kaupunginosat, linna, muurit torneineen jne. on merkitty tarkkaan. Onpa Erik Palmquist vielä sijoittanut kuvaansa tiedon, miltä suunnalta hyökäten Jakob De la Gardie valtasi kaupungin. Karttaa täydentävät seuraavalla aukeamalla näkyvät panoraamat itse kaupungista, toinen nähtynä Moskovon tieltä, toinen P. Antoniuksen luostarin puolelta. Mutta karttapiirroksen viereiselle sivulle Palmquist kirjoitti selonteon kaupunkia koskevista havainnoistaan, ja sitä on syytä lainata tähän esitykseen.

Novgorod on sijainniltaan niin edullisessa paikassa vesiteiden risteyksessä, että ”Novgorodiin voitaisiin koota koko Venäjän kauppa paremmin kuin mihinkään muuhun kaupunkiin”. Eipä ihme, että paikalla oli muinoin sijainnut mahtava ruhtinaskunta, jonka Venäjän tsaarit olivat kukistaneet. Kerrotuaan yksityiskohtaisesti kaupungin muureista, linnan vahvuudesta ja varuskunnan aseistuksesta Palmquist lopetti esityksensä: ”Eikä mitään muuta tarvita tämän kaupungin saattamiseksi voimaan ja kukoistukseen kuin toinen isäntä, joka ymmärtää ottaa paremman hyödyn sen tarjoamista eduista.” Tämä lause on selvästikin samantapainen epäsuora viittaus kuin esipuheessa oleva maininta idän suunnalla odottavista voitoista, nimitäin kehotus Ruotsin nuorelle kuninkaalle Kaarle XI:lle suunnata valtakuntansa ekspansio itään.

Seuraava aukeama Palmquistin teoksessa käsittelee tietä Novgorodista Torzokiin sekä Iverskin luostaria. Kertomus itse tiestä ei ole paljon kummempi kuin teoksen alussa oleva luettelo Novgorodiin johtavista maanteistä ja vesiväylistä, mutta kylät mainitaan tarkkaan, kerrotaanpa niiden yhteyksissä historiallisista tapauksistakin. Kuva Iverskin luostarista on kauniisti piirretty ja väritetty, rakennuksen sekä ulkonäkö että pohjakaava on esitetty. Torzokin kaupungista Palmquist laati samantapaisen karttakuvan kuin Novgorodistakin ja varusti sen vasempaan ylälaitaan upotetulla taidokkaasti piirretyllä kuvalla kaupungin korkeatornisesta kirkosta.

Sangen paljon tätä linnoitusupseeria kiinnosti Tverin kaupunki, olihan se merkittävimpiä linnoitettuja paikkoja Novgorodin ja Moskovon välillä sekä sitäpaitsi kuuluisa jo Jakob De la Gardien Venäjän-retkeltä. Tver oli sen vesistön latvoilla, jotka vei Kaspianmerelle ja Persiaan päin, tiesi Palmquist kertoa.

”Venäläiset pitävät tätä paikkaa koko valtakuntansa lukkona”, kirjoittaja sanoi ja mainitsi myös Tverissä käynnissä olleista linnoitustöistä sekä kaupungin taitavista sepistä ja ympäristön maaperän tavattomasta viljavuudesta.

Palmquistin teoksen komein aukeama kuvaa Moskovaa, Venäjän pääkaupunkia ja lähetystön matkan päämaalia. Moskovan kuvaus ei kuitenkaan sisällä mitään erityisen mullistavaa, sillä kaupunki oli entuudestaankin varsin tuttu ruotsalaisille. Pääkaupungin muurit ja vallit, varuskunnan suuruus ja kirkkojen komeus, puurakennusten aiheuttama palonvaara ym. sangen tunnetut seikat selostetaan siinä yleispiirteittäin. Itse karttakuvan laitaan kirjoitetut merkkien selitykset osoittavat, että Palmquist oli yksityiskohtaisesti selvillä Moskovan sisäisestä topografiasta. Hän oli ehtinyt laskea Kremlin linnanpihalle asetettujen tykkien lukumäärän, merkinnyt karttaan paikan, missä tulijat saivat luovuttaa miekkansa vastaanottajille, todennut Posolski prikazin, molempien audienssisalien, P. Mikaelin kirkon, patriarkan palatsin ja tykistömakasiinin paikat sekä tehnyt monia huomioita laitakaupungin nähtävyyksistä. Niinpä hän kirjoitti esikaupungista nimeltä Skorodom, että siinä asui kaikenlaista rahvasta ja kanaljoita, mutta siellä myös myytiin kaikenlaisia puusta valmistettuja tavaroita, mm. kokonaisia valmiita puutaloja pieniksi osiksi hajotettuina.

Moskovan osalta Palmquist oli erityisen kiinnostunut sinne majoittuneista tsaarin valiojoukoista, streltseistä. Kokonaisella aukeamalla hän esitti Venäjän pääkaupungissa olevien 14 streltsirykmentin nimet, vahvuudet, komentajien nimet, asepuvut ja liput, viimeksimainitut 14 värikkäänä pienoiskuvana. Tähän streltsien esittelyyn liittyi ”neljä kuvaa Venäjän sotilaisista”, aiheina kaksi rykmentinupseeria ja kaksi tavallista sotamiestä, drabantti ja streltsi. Piirrosten tekniikka on eloisa ja ihmishahmot on esitetty peräti ilmeikkäästi: upseerit nojaavat arvokkaasti komentosauvoihinsa, kun streltsi taas irvistää kantamansa taakan, kirveen ja musketin painon alla.

Palmquistin kirjan kohokohtiin kuuluu itse audienssin esittely, mikä tapahtuma on vaatinut kokonaisen suuren taulun selityksineen. Seepiatekniikalla tehdyn kuvan keskellä istuu tsaari Aleksei Mihailovitsh valtaistuimellaan liikahtamatta, parrakaana ja jäykkänä valtikka kädessään ja turkispäämäinen kruunu päässään, kun taas hänen edessään tekee kreivi Gustaf Oxenstierna syvimmän kumarruksensa, niin että sulkatöyhtöi-

nen hattu pyyhkii lattiaa. Tsaarin vasemmalla puolella on Venäjän valtakunnan sotamarsalkka, ruhtinas Dolgoruki tarttumassa tsaarin käteen ojentaakseen sen Oxenstiernan suudeltavaksi, kun taas toisella puolella, aivan pienen pyramidin päälle asetetun valtakunnanomen vieressä, seisoo tapahtumaa tarkastelemassa valtakunnan valtiovarainhoitaja ruhtinas Vorotinski. Matalalla pöydällä vastaanottosalin nurkassa on pesuastia, jonka vedellä tsaarin käsi pestiin vääräuskoisten huulien kosketuksen jäljiltä. Palmquistin kuvassa on tsaarin molemmin puolin vielä neljä eloisasti piirrettyä venäläistä stolnikkaa, kamariherraa, valkoisissa ketunnahkapäähineissään. Heillä on olkapäällään suuri hopeakirves ja pitkän kaftaaninsa vyötäröllä leveä kultaketju. Henkilöiden ryhmittely on taidokas, ja koko taulu henkii ulkonaisesta symmetriastaan huolimatta liikettä, pysähtyneen silmänräpäyksen tunnelmaa.

Palmquistin audienssikuvan esikuvana on luultavasti ollut Adam Oleariuksen teoksessa oleva jäykkä kuparipiirros Holsteinin lähetystön vastaanotosta Venäjän hovissa 1630-luvulla. Sitä on hauska verrata lähetystön raportissa olevaan kuvaukseen siitä, miten audienssi todella tapahtui maaliskuun 30. p:nä 1674.¹¹ Linnoituskapteeni Palmquist oli mukana kello kahden aikaan iltapäivällä lähettiläiden majapaikasta lähteneessä kulkueessa kohta alkupäässä kuljettaen mukanaan kuninkaansa lahjoja tsaarille. Ja kertomus jatkuu:

”Kun lähettiläät tulivat audienssisaliin, he ottivat hattunsa pois päästä ovella ja astuivat sisään, pysähtyen kappaleen matkaa Hänen Tsaarillisen Majesteettinsa valtaistuimen eteen. Sen oikealla puolella seisoi pyramidi, jolla oli valtakunnanomena. Molemmilla puolilla Hänen valtaistuintaan oli kaksi stolnikkia valkoisissa vaatteissa ja valkoiset korkeat ilveksennahkamyssyt päässään, pitäen pitkävartisia kirveitä olkapäillään.”¹²

Sitten lähetystön sihteeri kertoo tarkoin lähettiläiden ja tsaarin välillä käydyn hyvin muodollisen keskustelun, lahjojen ja Kaarle XI:n kirjeen luovutuksen ja lähettiläiden paluun majapaikkaansa. Kummallista kyllä virallisessa pöytäkirjassa ei ole mi-

11) RVA, Muscovitica 89 fol. 167v—175.

12) Ibid. s. 169.

tään mainintaa Palmquistin esittelemästä seremoniasta, tsaarin käden suutelusta. Se on jäänyt täydellisesti virallisen esityksen ulkopuolelle ja tietomme siitä pohjautuvat yksinomaan linnoitusupseerin taidokkaasti piirtämään kuvaan, johon on jähmettynyt ruotsalaisen lähettilään äärimmäisen kunnioituksen eleitämainen yksinvaltiaan edessä.

Seuraavilla sivuilla Palmquist siirtyy kuvailemaan Kremlin teknistä ihmettä, suurta kelloa, joka oli valettu vuonna 1637 ja jonka nostaminen korkeaan torniin oli tekniikan taidonnäyteistä kauneimpia. Tosin kello putosi ja rikkoontui käyttökelvottomaksi, mutta vipulaitteitten ja nostureiden toiminta sitä nostettaessa oli viehättänyt Palmquistia piirtämään kauniin kuvan. Tämän jälkeen linnoituskapteeni laati neljä kuvaa venäläisestä ratsuväestä ja piirsi luonnolliseen kokoon venäläisen asean, bardisaanin eli olkakirveen, sekä väritti kuvansa taidokkaasti. Sen jälkeen hän syventyi aiheeseen ”Huomioita ja havaintoja venäläisten tykistöstä”, joka oli hänelle henkilökohtaisesti läheinen ja hänen työnantajalleen tärkeä.

”Venäjän tykistö on ylettömän kaunis ja hyvä”, hän aloitti esityksensä, ”eikä se koostu vain meidän tuntemistamme kanuunoiden lajeista, vaan venäläisillä on niiden lisäksi aivan omia aseita.” Ja sitten hän kuvaili paria venäläisten keksimää mörssärimallia ja valaisi esitystään yhdeksällä teknisesti kiintoisalla kuvalla. Erityisesti Palmquist oli kiinnittänyt huomiota jättiläismäiseen, maahan kaivettavaan mörssäriin, joka ampui kidastaan yhdellä kertaa kokonaisen sateen kranaatteja piiritettyä kaupunkia kohti. Toinen hänen huomionsa kohde oli keveämpi, kärryillä vedettävä pitkäputkinen kanuuna, jonka putki kääntyi joustavasti lavettinsa päällä.

Kirjansa loppupuolella Erik Palmquist on varannut tilaa muutamalle suurikokoiselle seepialaveeraukselle, jotka esittävät hänen matkallaan kohtaamiaan ilmiöitä. ”Ylhäisen venäläisen naishenkilön matka talvella” on yhden tällaisen taulun otsikkona; se kuvaa umpirekeä, jota vetää kuusi peräkkäin valjastettua hevosta ja jota työntää perästä palvelijoiden sankka parvi. Hevoset vaikuttavat tulisilta, niiden töyhtömainen harja liehuu komeasti tuulessa ja niiden kaviot liikkuvat reippaasti lumessa, kun taas palvelijat kävelevät kumarassa, paljastetuin päin ja auttavat raskasta, vaappuvaa rekeä kulkemaan eteenpäin. Ja kuvateksti kertoo, että ylhäisellä venakolla on aina erityisen ruma tataariorjatar mukanaan matkalla, jotta hän itse

näyttäisi sitä kauniimmalta!

Erik Palmquist kiinnitti hieman huomiota myös venäläisten oikeuslaitokseen, nimittäin merkitsemällä muistiin erilaisia rangaistus- ja kidutustapoja matkansa varrella. Hän piirsi kolme ilmeikästä kuvaa, joissa onnettomia rikollisia rangaistiin jalkoihin lyömällä, tiputtamalla jääkylmää vettä päälle ja piiskaamalla rangaistuksen uhria makaavassa asennossa. Näitä rangaistustapoja mahtavamman tilan — kokonaisen atlassivun — Palmquist uhrasi solmuruoskalla annettavalle ankaralle rangaistukselle, jossa käsittelyn uhria kuljetettiin vanteran miehen selkään sidottuna ympäri pihaa pyövelin koko ajan ruoskiessa hänen paljasta selkäänsä. Rangaistus rinnastettiin selittävän tekstin mukaan kuolemanrangaistukseen, koska uhri usein päätti päivänsä kesken käsittelyn, ja tämän varalta häntä seurasi koko matkan pappi krusifiksi koholla. Myös tuomarin-apulainen, joka luki kovaan ääneen rangaistavan tuomiota, kuului kulkueeseen. Palmquist on tätä surkuteltavaa näkymää katsellessaan onnistunut erinomaisesti vangitsemaan kynällään laajan kansanjoukon reaktiot, piirtämään haukkuvan koiran ja paikalle ryntäävät pikkupojat, kuvaamaan uhrin vääristyneitä, tuskaisia kasvopiirteitä ja tavoittamaan valon ja varjojen leikin venäläisten kaftaaneissa ja taustan alkeellisissa puurakennuksissa. Pyövelin yhteenpuristuneet, tiukat kasvot ja iskuun kohotettu ruoska ja väkijoukossa joka sivalluksen aikana käyvä kohahdus oikein näkyvät tästä mestarillisesta laveerauksesta.

Näiden piirrosten jälkeen Palmquist muuttui jälleen kartografiksi ja kuvasi neljässä värikkäässä kartassa Siperian eri seutuja sekä yhdessä kartassa Kaspianmerta. Ainekset näihin tuotteisiinsa hän lienee saanut välikäsien kautta, sillä pitemmälle kuin Moskovaan ei lähetystön matka ulottunut. Vielä Palmquist piirsi Ruotsin alueiden rajalla olevan Pihkovan kaupungin kartan ja laati siihen yksityiskohtaisen selostuksen sekä laati rajakartan siitä Pihkovan suunnalla sijainneesta valtakunnanrajan kiistanalaisesta kaistasta, joka oli ollut keskustelun aiheena seurueen matkalla. Teoksen viimeisenä tauluna on esitys Petserin luostarista. Tässä taulussa kiinnittää huomiota eniten sen mestarillisesti piirretty kartussi; kaksi pientä venäläistä hahmoa kauhtanoissaan ja perinteisin asein varustautuneina nostaa näkyviin nauhaa, johon kartan aihe on tekstattu. Sekä piirros että värien käyttö ovat hivelevän taidokkaita, vaikka

kuvan henkilöhahmot tuskin ovat 7—8 cm:ä kookkaampia. Näissä miniatyyrimuotokuvissa Palmquist osoittautuu mestariksi, joka täydellisesti hallitsi siveltimen ja vesivärien vaikean taiteen. — Aivan ”Muutamia huomioita” -teoksen viimeisillä lehdillä on vielä luettelo Venäjän palveluksessa olevista saksalaisista ja muista syntyperältään ulkomaalaisista upseereista.

Merkillistä kyllä Erik Palmquistin matkapäiväkirjaa ei ole juuri käsitelty taidehistoriallisessa tutkimuksessa.¹³ Tämä ehkä johtuu siitä, että teos oli tekijänsä likipitään ainoa työ — hän kuoli jo vuonna 1676 Skånen sodan aikana Kristianstadissa tanskalaisten vankeudessa ehdittyään sitä ennen vain piirtää muutamia linnakkeita Karlshamnin luo Blekingeen. Ainoa tutkija, joka on kiinnittänyt huomiota Palmquistin luomukseen, on Gösta Selling tutkielmassaan ”Stockholmsbilder i Magalottis Sverigeskildring 1674”.¹⁴ Merkillistä kyllä italialaisen matkailijan Magalottin matkakirjaan Ruotsista vuodelta 1674 sisältyy kuvia, jotka muistuttavat suuresti Palmquistin tekemiä Venäjä-aiheisia seepialaveerauksia. Tämä havainto koskee nimenomaan sitä Magalottin teoksen versiota, jota säilytetään Upsalan yliopiston kirjastossa. ”Piirostopa on huomattavan samanlainen”, Selling sanoo. ”Henkilöhahmot ovat korskeita ja kaapeita ja niillä on huomattavan pitkä alaruumis, varjostus on samanlainen samoin kuin kasvotkin. Hevosilla on pieni pää, ne karkaavat pystyyn ja nostavat kavioitaan samalla tavoin, ja niillä on liehuva, aaltoileva harja. Taustana oleva maisema on myös piirretty yhtä summittaisella realismilla sekä venäläisessä volyymissä että Magalottin teoksessa.”¹⁵

Selling on tehnyt huomioistaan johtopäätöksen, että Magalottin teoksen kuvittaja — eräästä signeerauksesta päätellen mahdollisesti Herman Padtbrugge, Antiviteettikollegion kuparipiirtäjä 1674 — on saattanut saada apua Erik Palmquistilta. Yhtä mahdollinen on päinvastainenkin vaihtoehto, se nimittäin, että Padtbrugge olisi auttanut Palmquistin teoksen synnyssä. Kun linnoituspiirroksia lukuunottamatta ei tunneta yhtäkään Palmquistin tekemää muunlaista kuvaa, ei voida varmasti sanoa,

13) Lukuunottamatta lyhyttä artikkelia *Svenskt konstnärslexikonissa* (IV, Malmö 1961, s. 362), jossa täydellisesti tunnustetaan Palmquistin mestaruus taiteilijana.

14) Sankt Eriks årsbok 1981. Stockholm 1981.

15) *Ibid.* s. 127.

kuinka suuri osa "Muutamia huomioita" -teoksen kuvista on Palmquistin tekemiä, kuinka suuri osa mahdollisen avustajan. Avustajan olemassaoloa pidän silti sangen luultavana, sillä tuskinpa 25-vuotias nuorukainen oli kaikissa suhteissa ehtinyt kehittää sellaisen loisteliaan, rutinoidun piirrostekniikan, jollaista teoksessa monissa kohdin näkee.

Joka tapauksessa vaikuttaa todennäköiseltä, että "Muutamia huomioita" -kirjan kuvitus viimeisteltiin Tukholmassa kesällä 1674 ennen atlasvolyymin jättämistä Kaarle XI:lle. Tuolloin esillä ollut piirrosten valinta oli selvästi tendenssipitoinen. Kartat, kaupunkien asemakaavat ja sotilaspoliittiset huomiot sekä tekniset kuvat kuuluivat tietysti ilman muuta asiaan. Mutta esim. komea kuva tsaarin audienssista nostaa esille tapahtuman, jossa Ruotsin lähettiläs on erityisen nöyryyttävässä tilanteessa, tilanteessa jota ehkä ei ollenkaan matkalla sattunutkaan, vaan joka on esitetty Oleariuksen mukaan. Myös kuvat kidutuksesta ja sen uhreina vääntelehtivistä parrakkaista venäläisistä, jotka ehkä perustuvat Kotoshihinin teoksessa olleisiin tietoihin enemmän kuin matkahavaintoihin, luovat kielteistä käsitystä Venäjästä. Ne on pantu teokseen selvästi sensaation vuoksi. Myös kuva rekimatalla olevasta ylhäisestä venakosta rumine tataariorjattarineen on uteliasta huvittuneisuutta aiheuttava lisä, vaikka Palmquist tietysti on voinut tavata tällaisen vastaantulijan rekiretkellään kohti Moskovaa.

Niinpä "Muutamia huomioita" -kirjan ulkonaisesta asiallisesta tarkkuudesta ja korkeatasoisesta taiteellisuudesta huolimatta on sanottava, että se levitti Ruotsin korkeimpiin päättäviin piireihin kuvaa alkukantaisesta, osin naurettavastakin naapurimaasta. Teokseen aikanaan liittynyt tarkka tiekartta Pohjois-Venäjän alueista ja nuorelle kuninkaalle osoitettu kehoitus poimia laakereita idän ilmansuunnalta ovat osoitus siitä hengestä, jossa Erik Palmquist oli tilaustyönsä valmistanut.

Palmquistin teos keksittiin 1800-luvulla, julkaistiin vuonna 1898 painettuna mustavalkoisena valokuvalitografiana ja herätti Venäjällä suurta huomiota. Olipa sen tarkoista kuvista hyötyä esim. Kremlissä olevaa Granovitaja palataa (fasettipalatsia) entistettäessäkin. Jälkipolvien arvio teoksesta on, kuten G. Gautier toteaa, että se on "vuosien 1673—1674 lähetystön mielenkiintoisin ja paras aikaansaannos".¹⁶

16) T.W., Palmquists Observationer öfver Ryssland (1899) s. 249—252.

Propagandavaihe Suuren Pohjan sodan alussa

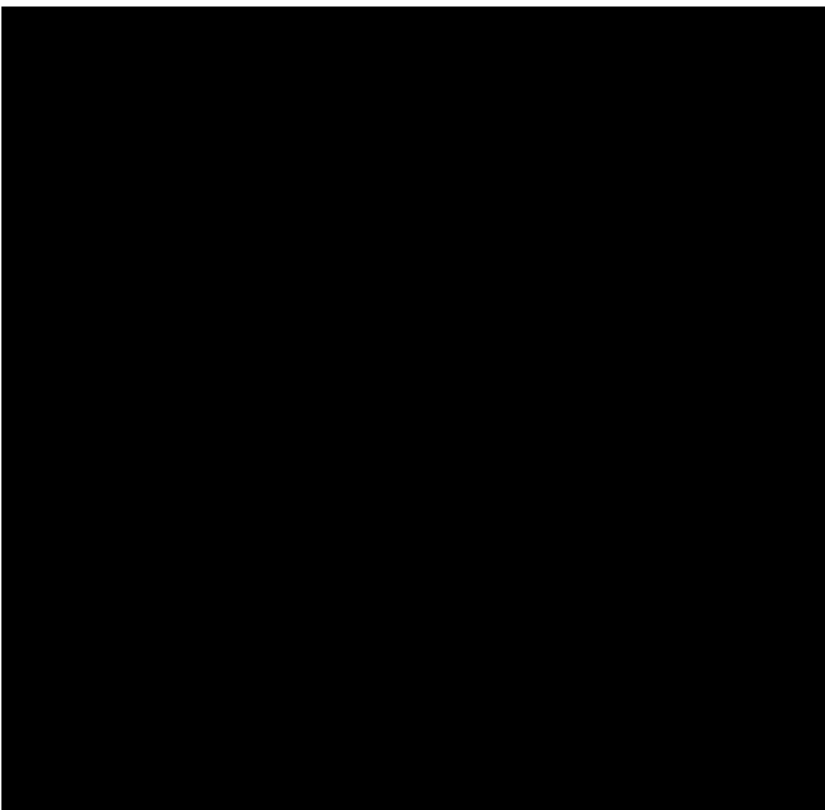
13. Veisu Narvan leijonasta

Kaarle XII:n hämmästyttävä, kaikki laskelmat kumonnut voitto ylivoimaisesta venäläisarmeijasta linnoitetussa leirissä Narvan edustalla marraskuun 20. pnä 1700 kuuluu suuren Pohjan sodan unohtumattomiin alkutahteihin. Voitto huumasi täydellisesti Ruotsin kotimaisen mielipiteen, ja sen maine kiiri kautta Euroopan ja johti Kaarle XII:n sotilaallisen nerouden yliarviointiin ja venäläisten voiman ja sitkeyden peräti pahaan aliarviointiin.

Narvan tapahtumista kertovat sotabulletiinit maalasivat Ruotsin kuninkaasta mairittelevan kuvan ei vain suurena sotapäällikkönä, vaan myös esikuvallisena ja yksinkertaisena sotilaana. Tällaisia mielipiteitä esitettiin etenkin suuressa kiitosjuhlassa, joka pidettiin Ruotsissa helmikuun 5. pnä 1701. Tilaisuuden yhteydessä kirjoitettiin niin paljon ylistyssäkeitä, että Ruotsin runous nousi aivan uuteen lentoon, on muuan myöhempi tarkastelija sanonut.¹ Näiden säkeiden sepittelyssä oli nähtävissä erilaisia makusuuntauksia, jotka kilpailivat hienomman yleisön suosiosta.

Yksi tapa kuvata Kaarle XII:a oli esittää hänet antiikin sankarina, Herkuleena tai Aleksanteri Suurena. Näinä mytologisina hahmoina Kaarle esiintyi esim. monikielisessä runokirjassa "Hieroglyphicum Poeticum". Herkules sopi erinomaisesti symbolisoimaan kuninkaan urotöitä, olihan tämä sankari kamppailut kolmipäistä hirviötä vastaan, joiksi päiksi nyt Tanska, Saksi ja Venäjä asetettiin erilaisissa piirroksissa ja kuvallisissa esityksissä. Aleksanteri Suuri oli taas menossa pois muodista, pakana kun oli, mutta aivan kokonaan ei rinnastusta hänen ja

1) *Olov Westerlund, Karl XII i svensk litteratur från Dahlström till Tegnér* (1951) s. 20.

Diplomaattien kokous Ruotsin ja Venäjän välillä vuonna 1684 Tukholman linnassa. RVA, Muscovitica 119.

Kaarle XII:n välillä silti sopinut jättää tekemättä.

Useat näistä suurista aleksandriinilla seipitetyistä runoista luettiin Tukholman Ritarihuoneella hartaasti kuuntelevalle yleisölle. Mutta raskaasti soljuvan roomalaisen aleksandriinin ja sen mytologisten sankareiden rinnalle nousi jo alkuvuodesta 1701 toinen runouden laji, keveämpi ranskalainen aaria ("airs"), jollaisia laulettiin hovijuhlissa hovikapellin säestyksellä. Tällainen aaria oli esimerkiksi Carl Gyllenborgin "Någre Verser Öfver Narviske Victorien", joka esitettiin Tukholmassa helmikuun 28. pnä 1701.²

2) Ibid. s. 21–25.

Vaikutuksensa ja tehonsa kannalta paljon merkittävimmäksi muodostuivat kuitenkin sellaiset laulut, joiden sanonta ja melodia liittyivät ruotsalaisiin kansanlauluihin. Niistä levinnein oli "Göta Kiämpa-Wisa", joka oli ollut olemassa jo aikaisemminkin ja kuvaillut Bohuslänin puolustusta tanskalaisia vastaan vuonna 1678. Se vain mukautettiin uuteen tilanteeseen kertomaan nuoren Kaarle-kuninkaan urotöistä. Vaikka tämä tavattoman pitkä laulelma kertookin tsaari Pietarista "herr Pädar"-nimisenä öykkärinä, ei se itse asiassa sisällä mitään tämän teoksen kannalta erityisen mielenkiintoista. Sen tekijä Gunno Dahlstierna oli kehitellyt teemansa burleskiin, hulluttelevaan suuntaan, mikä takasi "Göta Kiämpa-Wisalle" erinomaisen kansansuosion.

Paljon enemmän kansanomaista näkemystä Venäjältä ja Ruotsin sodasta tätä valtakuntaa vastaan saa irti viisusta nimeltä *Sveriges fågneliud över den oförläpnelige seger vid Narva den 20 novembris anno 1700* (Ruotsin riemuäänet verrattoman Narvan voiton johdosta marraskuun 20. p:nä vuonna 1700), joka painettiin vuonna 1701 ja jota voitiin laulaa sävelmällä "Then signade dag" (virsi n:o 354 vuoden 1695 virsikirjassa). Tämä veisu on siitä merkittävä, että *Andreas Aschelinus* käänsi sen suomeksi vuotta myöhemmin ja se ilmestyi nimellä *Suomen Ilo-Ääni, Ylitzen sen wertamattoman Woiton . . . Narvan tykönä siinä 20. Päiwänä Marras Cuusa Wuonna 1700*. Suomentajan elämänvaiheista tiedetään, että hän opiskeli Turussa, toimi kollegana katedraalikoulussa ja että hänet nimitettiin Askaisten kappalaiseksi vuonna 1703, minkä jälkeen hän kohta kuoli. *Sveriges fågneliud* -laulu oli taidokkaan rakenteensa ja loppusointujensa vuoksi Aschelinukselle vaikea käännöstyö, eikä hän onnistunutkaan siinä erityisen hyvin.³ Lainaamme tähän runon pääosat ruotsiksi ja suomeksi:

Ruotsiksi

Tsar Peter i Moskov en kämpe så rask
som trots själv Starkotter hin långa,
han gjorde en härnad
med buller och brask,
till Ingrikland mände han gånga

3) *Eino Salokas*, Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana (1923) s. 67—68.

med silver och gull
och ryssar som mull.
Med Guds hjälp vilja vi strida!

Han föll in i landet som stoftet så tjockt
så länge sig någon kund' rymma.
Det följde varandra en flock efter flock
och alla så voro de grymma
som ulvar och björn,
som drakar och örn.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

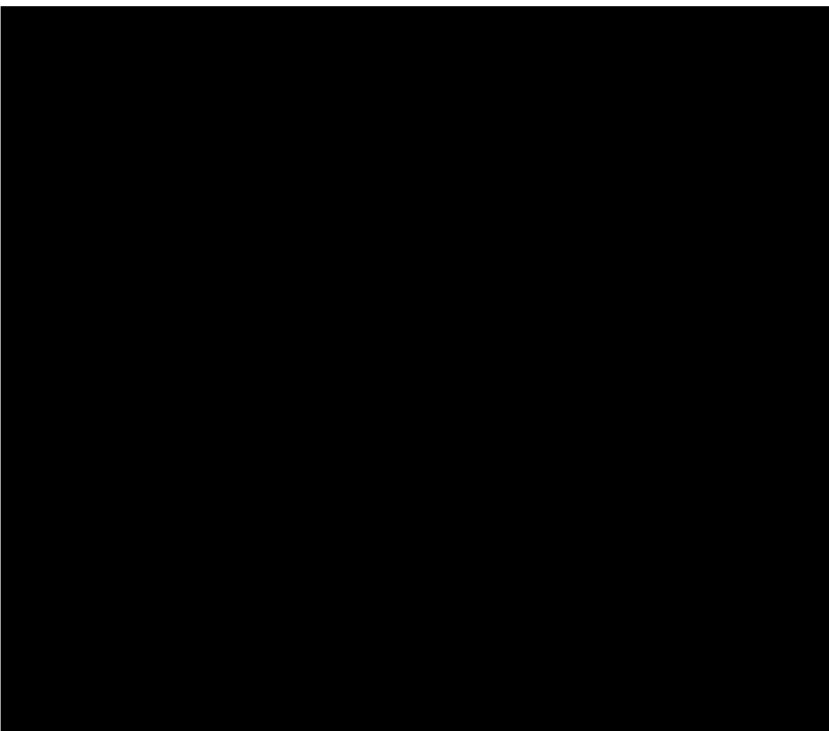
De drogo där drängerna huden utav,
och kvinnor i stycken de sletto,
att vaggan och blev där de nyföddas grav.
De skonte ej fastän de gräto,
ej kvinna ell' barn,
ej kyrka ell' kvarn.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

Han ryckt' in för Narva med hissliga makt,
i staden de blevo förfära'.
De skulle straxt öppna
sina portar blev sagt
eller ville de staden bortbära.
Men stände han kvar
ännu i mång' dar.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

Tsar Peter han beddes av Narva en dans
men Narva då månde sig vägra.
Aldrig, sad' hon,
ryssen bekommer min krans.
Ty sökte den ormen att lägga
med list och med våld
fru Narva så båld.
Med Gudz hjälp vilja vi strida.

— — —
Men inne i staden var ärlige män,
de svarade ryssen på svenska:
Vi skola, så länge som en är igen,
försvara vår ingermanländska,
ty var och en kyss
skall kosta en ryss.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

— — —
Kung Carol i Sverige vid Köpenhamns by
det buller fick allra först höra,
han fruktade litet för sådant gny,
ty månd' han krigsmakten sin föra

Tukholman suutarien kisällikunnan lippu Kaarle XII:n ajalta. Huomaa Ruotsin leijonavaakunan ja kaksoiskotkan symbolinen sijoittelu ja vertaa kuviin sivuilla 15 ja 155. Kaksoiskotka on yhdistelmä Saksalais-roomalaisen keisarikunnan ja Venäjän vaakunoista. Kuva Nordiska museet.

till sjö och till land
över hav och strand.
Med Guds hjälp vilja vi strida.
Kung Carol han hastar till fot och till häst
med hären av flinkaste svenner.
Han sade: Fort, låtom oss möta var gäst
och visen er alla som männer.
Nu hoppas på Gud
och haven friskt mod!
Med Guds hjälp vilja vi strida.

— — —
De kommo som björnar, de ungarna mist,
med uppsända ramar och käftar,
ja, ögonen brunno som stjärnor och gnist

och följde sitt lejon alltefter,
som alltid var först
där faran var störst
Med Guds hjälp vilja vi strida.

De svenske de storma med brinnande harm
på ryssarnas orena näste.
De sade: Så länge som blodet är varmt,
så skola vi göra vårt bästa.
De bröto sig fram
genom vallar och damm.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

Då himmelen drager själv genast därpå
ett moln fram, Gud låter framflyta,
som gloppar på ryssen och sögar alltså
att de ej förmådde sig syta.
Så hjälper Gud än
i nöden sin vän.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

Straxt ryssarna föllo som flugor och mygg,
de svenske de voro så grymma.
Och jorden hon flöt utav ryssbloden stygg.
Här måste de dö eller rymma.
De kunde ej stå
ty Gud mänd' dem slå.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

De raskaste kämpar tsar Peter han had',
de äro nu fort övervunne,
de stå hos kung *Karl* i Reval, hans stad,
där sitta de fångne och bundne.
Med kedjor uppå
de sitta man så.
Med Guds hjälp vilja vi strida.

Tsar Peter han lovar i vår komm' igen,
men ingen för honom mer fruktat.
Kung *Karl* i Sverige (Gudi lov) lever ju än,
de skamfulla ryssar han tuktar.
Han hoppas på Gud
och haver friskt mod.
Med Guds hjälp vilja vi strida.⁴

4) Lainattu julkaisusta Politisk rimdans. En viskavalkad genom svensk historia från Karl Knutsson till Karl Gerhard (1960) s. 73—79.

Suomeksi

Czar Petari Muscos ehk Sangar kyll suur/
Ol itzestäns wäkewä sängen/
Nijn että hän humuns cans tuimau coht jur
On Ingrin Maan sisälle langen/
Suur tawar ol' myöt/
Ja Cullaiset Wyöt;
Me cuiteng Jumalas Sodim.

Waick Wenäjän Poill'
nijn paxuld sen maan
Cuin romu ja Sanda on/ täytti:
ett joucko seuramast jouckoo ei laan/
Ja wihans julmuden myös näytti
Cuin yx Peto suur/
Taick yx Draki juur;
Me cuiteng Jumalas sodim.

He eläwän Miehen pääld nahan pois weit
Ja waimon he osixi jaoit:
He Lapsille kehduť myös haudoixi teit/
Joit Kiwiin ja Candoihin tawoit:
Ett parcu aut täss/
Eij apu ol' läss;
Me cuiteng Jumalas Sodim.

Cosc Narwan hän sijrryi sitt
Poicainsa cans
Nijn Caupuugis pelco suur paisui
Ja käski sit asuwii cohđastans/
Juur awata Portit ja lausui:
Tott Caupungin me/
Kyll cukistamme;
Me cuiteng Jumalas sodim.

Czar Peter hän aiwoi kyll paitzi syyt/
Coht Narwalda ano yht Tantzii
Se wastais händ tott:
ett mahda muld pyyt/
Mun Cullasta Hochtawat Crantzín;
Sijš ilke se Ryss
Ratc tukewast pyys
Händ wäijyt/ joc' Herras soti.

— — —
Mutt Caupung ol' rohkia kyll itzestäns/
Ja Wänäläist cohtais näil sanoill:
Nijn cauwan cuin Weri on lämbymänäns
Edes wastan Ingerin majoi/

Ett Wänäjän mies
On todella hies:
Näin Jumalas tahdom me Soti.

CARL Cuningas metelein cuultuans/
Ei ensingän peljännyt tätä/
Köpenhaminan kylään coht tulduans/
Pois ohjaman kijrucht siell hätä/
Juur wedell ja Maall
Zebaotin woimall/
Näin Jumalan awull sodim.

CARL Cuningas Ratzas- ja Jalca-Wäell'
Coht waljasti itzens ja sanoi:
Nyt Poican Rackatjuur paastol ja Hiell
Me astum HERran tygö anoin/
Ett woisim wiel/
Ratc tällä tiell
Pois puolestam Ryssää oti!

He tulit cuin Carhut/joild' Pojat on pois
Ratc awoimill kodoil ja suilla/
Ja seurasit Lejonat/paljon cuin voit
Maall'/Merell nijn catuill cuin cuilla/
Cuin waarois oll läss
Eik itziäns sääst/
Näin Jumalan awull sodim.

Sijs Wänäjän Majat yxmielisest
Ruotz stormaisi wäkwäst päänäns/
Hän woiton sijs sai nijn urhollisest/
Eik enämbi muistanut hätäns:
Sill' Iloa täyn
Läpitz wallien käy/
Näin Jumalan awull hän soti!

Niin Taiwas myös itzens häll lepyisex näyt
Ja edes toi syngiän Pilwen/
Jost Ryssän pääll Lunda ja rakeita käyt/
Joill' maahan löi Keihän ja Kilven;
Näin Czaren suur wald'
Pois huckuis sild maald.
Mutt Jumalan awull me sodim.

Cuin Kärwäiset/ Hyttyiset Ryssä sill coht
Ratc Ruotzin kyl wihaisell Miecall/
Maan päällä sitt langeis jur picaisest tott/

Joc' enä ei ensingän siecall/
Hald nielemän Wert/
Näin wiel joca kert
Me Jumalan awulla sodim!

Ne uliammat Czaren kempit coht myös/
Sait haawoi ja voitetux tulit/
Ja Räfwelin Caupungiin suuresa työs
Sitt CARLEN wäki fangeixi sulit/
Owat alallans
Juur Cahletten cans/
Me Jumalan wäell näin sodim.

Czar Petar kyll lupais jäll kewällä tull/
Mutt' emme händ enämbi pelkä.
CARL Cuningast rawitz HErr' pitkäll ijäll
Ja hosukan Wenäläist selkään/
Näin toiwomme wiell/
Äl' apus meild kiell/
Ett sinun wiel awullas sodim!!!

Ruotsinkielinen runo on rakennettu klassiseen tapaan esittämällä piiritetty kaupunki apua anovana neitona ja Kaarle-kuningas eräänlaisena Pyhänä Yrjänänä, joka surmaa lohikäärmeen. Säte "Med Guds hjälp vilja vi strida" viittaa sotahuutoon "Jumalan avulla" ja liittää laulelman samalla siihen virteeseen, jonka sävelellä sitä esitettiin.

Mielenkiintomme kohteena tässä runossa on kuitenkin sen esittämä näkemys Venäjistä. Alkusäkeissä venäläiset esitetään suunnattomana, verenhimoisena laumana, "venäläisiä kuin multaa" ja "lauma lauman perästä" ovat sanontoja, jotka kuvaavat hyvin vastustajan lukumäärää. Tsaari Pietarin joukot olivat lisäksi julmat — "julmat kuin sudet ja karhut, lohikäärmeet ja kotkat" sanoo laulu, ja tuntematon kirjoittaja lisää vielä varmuudeksi, että "he kiskoivat rengeiltä nahkan ja repivät naiset kappaleiksi" ja että "kehdosta tuli vastasyntyneen hauta". Kun hän vielä on kirjoittanut, että venäläiset eivät säästäneet "ei kirkkoa eikä myllyä", onkin viisun kahdessa ensimmäisessä säkeistössä esitetty jotakuinkin täydellinen kuva vihollisen hirmuisuudesta siviiliväestön kannalta. Kuten tuonnempaan näemme, on laulun laatijan esityksen pohjana hyvin laajalle levinyt kansanomaisen näkemys venäläisten kauheudesta.

Sitten näkökulma siirtyy piiritettyyn kaupunkiin, jota puolustivat "rehelliset miehet" jotka puhuivat "ruotsia". Vaikka

Suomen

Ilo = Ääni/

Alizen sen wertamattoman Wolston/
Jolla se Catechwaldias Jumala on
Pyhästä tahdostans meidän eäidein Us-
mollisimman Cuningam ja Herram/

Cuningas

C A R L XII.

NARVAN Tyfönäsina

20. Päiwänä Marras Kuusa

Wuonna 1700 Siunanut:

Suomen Kielen sitellä cocon pandu/

ANDREAS ASCHEL: dst

Prändätty Wuonna. 1702.

*Andreas Aschelinuksen suomennoksen "Suomen Ilo-Ääni" (1702) esi-
lehti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto.*

venäläisten leiri oli jättiläismäinen ja he tukkivat vallihaudan "tukeilla sekä ihmisten luilla", niin puolustajat pitivät kuitenkin pintansa. Kahdeksannessa ja yhdeksännessä säkeessä veisun kirjoittaja esittelee sitten vastapelurit tsaari Pietarin ja Kaarle-kuninkaan, naiivein sanankääntein kuvaillut kilpaveikot, joista edellinen pursuaa vihaista hyökkäyshalua, jälkimmäinen taas yhtä uhrautuvaa puolustusmieltä. Itse ruotsalaisten marssi Narvaa auttamaan kuvaillaan sanoin "he tulivat kuin pentunsa menettäneet karhut, kynnet harallaan ja kidat ammollaan" seuraten leijonaansa, Kaarle XII:a.

Narvan taistelun esitys runossa sisältää melko vähän tosiasioita ja on kaavamainen. "He mursivat tiensä auki vallien ja patojen läpi", sanotaan ruotsalaisista, missä toimessa Jumala auttoi heitä suurella, venäläisten silmiin osuvalla lumimyrskyllä. Venäläiset kaatuivat "kuin kärpäset ja hyttyset", niin että "maassa juoksi ilkeä venäläinen veri". Tuhannet viholliset uupuivat kentälle, monet tuhannet taas upposivat jokiin, mutta jäljelle jäi vieläkin tuhansia, jotka joutuivat Kaarlen vangeiksi. Tsaari Pietarin parhaat soturit istuivat pian Tallinnassa kahleet kaulassaan. Ja runo loppuu säkeisiin, että "tsaari Pietari lupaa tulla keväällä uudelleen, mutta kukaan ei enää pelkää häntä".

Helposti näkee, ettei Andreas Aschelinuksen suomennos pidä joka kohdassa yhtä alkutekstin kanssa. Siitä puuttuvat esim. verenhimoiset sudet, karhut ja kotkat venäläisten attribuutteina, ja tilalla on miedompi sanonta "yx Peto suur, taick yx Draki juur". Eipä Aschelinus myöskään ole välittänyt kirjoittaa kirkkojen hävittämisestä mitään, vaikka oli kirkonmies. Näiden lievennysten takia suomalainen versio uhkuu jonkin verran vähemmän koston- ja sodanhalua kuin alkuteos. Muissa suhteissa on versioiden välillä vaikea todeta suurempia eroja.

Veisu Narvan leijonasta on taiteellisenä suorituksena vähäpätöinen ja asiasisällöltäänkin epämääräinen, sillä itse taistelusta kerrotaan vain, että ottelu tapahtui lumimyrskyssä ja että paljon venäläisiä hukkui jokeen. Sen arvo on kokonaan propagandatuotteen, joka kaikille tutun sävelmänsä ja iskevien toistojensa vuoksi tarttui helposti kuulijoitten mieliin ja lisäsi heidän voitonvarmuuttaan. Venäläisistä laulussa piirretty kuva perustui suulliseen tietoon heidän soveltamastaan poltetun maan taktiikasta ja niistä julmuuksista siviiliväestöä kohtaan, joita heidän tiedettiin harjoittaneen. Heistä laulussa esitetyt luon-

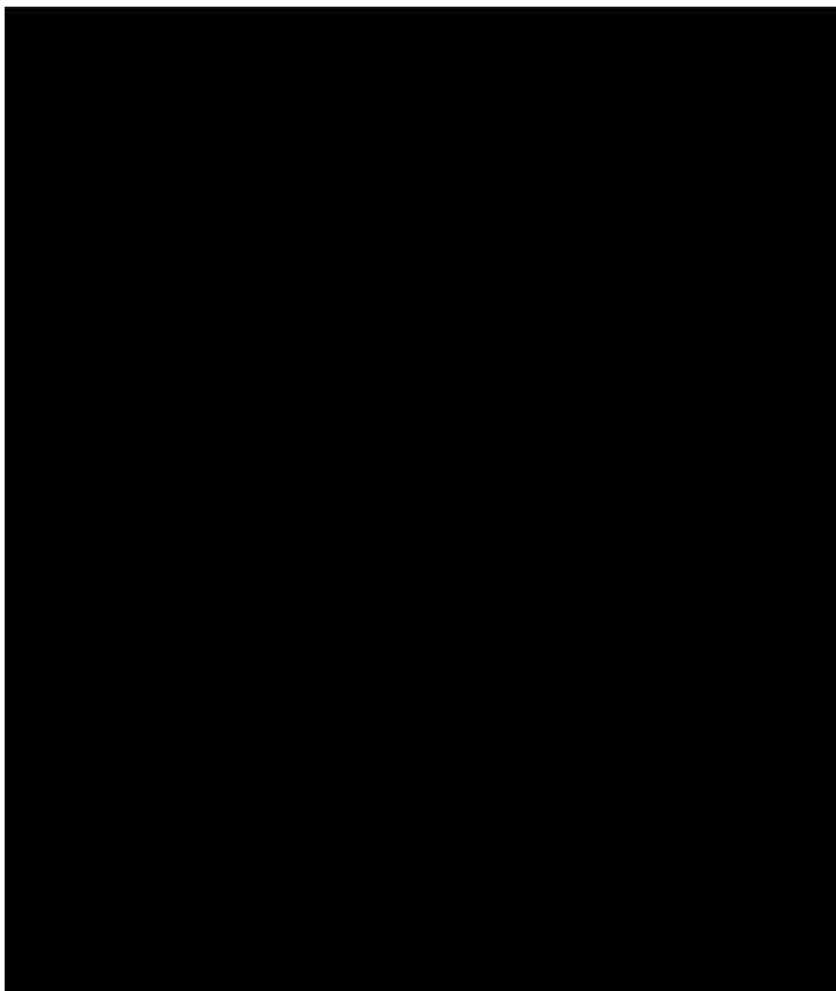
nehdinnat olivat kauttaaltaan kielteisiä ja korostivat heidän suuren lukumääränsä arvottomuutta sotilaalliselta kannalta. Taistelun raivoa kuvatessaan tuntematon riimiseppo etsi iskeviä kuvia eläinkunnasta, ja kiukkuisten karhujen, susien ja kotkien sekä yksinäisyydessään kuninkaallisen leijonan hahmot heittivät säkeisiin viljeljä varjojaan. Veisu Narvan leijonasta kuvastaa näin helpotajuisin keinoin vanhaa ryssävihaa ja siihen kytkeytynyttä uhmaista voitonvarmuutta, joka oli suuren Pohjan sodan alkuketkinä Ruotsissa vallitsevana tunnelmana.

14. Sotapropagandan avaus

Suuren Pohjan sodan syttyminen vuonna 1699 Tanskan, Saksi-Puolan ja Venäjän sekä Ruotsin välille merkitsi vakavaa haastetta viimeksimainitun maan suurvalta-asemalle. Samat viholliset, jotka Ruotsi oli lyönyt kunkin erikseen 1600-luvun alkupuolella, yhtyivät nyt suureen kamppailuun tunkeakseen nuoren Itämeren suurvallan pois valloitusmailtaan takaisin varsinaisen Ruotsin alueelle. Sotaan erinomaisesti valmistautunut karoliininen sotilasmonarkia otti haasteen vastaan kylmäverisen rohkeasti nuoren kuninkaansa Kaarle XII:n johdolla.

Venäjän osalta suuren Pohjan sodan alkunäytös oli perin nöyryyttävä. Tsaari Pietari I:n joukot kärsivät, kuten edellisessä luvussa on mainittu, Narvan luona vuonna 1700 musertavan tappion, josta toipuminen vei Venäjältä usean vuoden ajan. Ennen Narvan piiritystä ja taistelua oli Venäjän taholta kuitenkin ammuttu diplomatian kanuunoilla ja rauha rikottu muodollisesti. Tsaari Pietari mainitsi sodan syiksi Venäjän lähetystön huonon kohtelun Riiassa vuonna 1697, erimielisyydet postinkulun ja kaupan alalla, sekä lopuksi myös Tanskan huonon kohtelun, Kaarle XII kun oli käynyt ensin tämän vihollisensa kimppeen ja pakottanut sen pikaiseen rauhaan. Tsaari oli sitä mieltä, että Pohjan rauha oli saavutettavissa vain murskaamalla Ruotsi, jolloin Inkerinmaa ja Karjala voitaisiin palauttaa Venäjälle.

Venäjän esittämät sodan syyt oli tietysti Ruotsin taholta torjuttava jyrkästi, ja tehtävä uskottiin siihen hyvin kykenevälle viralliselle propagandistille, valtakunnanhistoriografi *Olof Hermelinille*. Hän oli syntynyt vuonna 1658 Filipstadissa kaupungin pormestarin poikana ja opiskellut Upsalassa Olaus Rudbec-

Olof Hermelin. Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum.

kin johdolla, jonka Atlantica antoi hänen patriotismilleen suurruotsalaisen värityksen. Hermelinin loistava kirjallinen lahjakkuus ja siihen yhdistynyt huomattava kunnianhimo veivät hänet ensin Magnus Stenbockin yksityisopettajaksi ja sittemmin kaunopuheisuuden ja runouden professoriksi Tarton yliopistoon, jossa hän julkaisi vuosina 1687—1698 yhteensä 15 akateemista väitöskirjaa. Tartossa ruotsalaismielinen Hermelin joutui

kuitenkin konfliktiin baltiansaksalaisen nuorison kanssa. Palattuaan Tukholmaan hänet nimitettiin vuonna 1699 valtakunnan historiografiksi, tehtävänään tekstien laatiminen ”Suecia antiqua et hodiernaan”, Erik Dahlbergin mainioon kuvateokseen. Hänellä oli näet erinomaisen tyyliäiturin maine, ja hän hallitsi niin latinan kuin ruotsinkin ilmaisukeinot elegantisti.¹

Nämä avut havaittiin tarpeellisiksi myös sotapropagandan palveluksessa. Hermelinin kynästä lähti seuraavina vuosina useita pamfletteja tsaari Pietaria ja kuningas August II:a vastaan, kaikki teräviä, sarkastisia ja häikäilemättömän hyökkäviä luonteeltaan. Hermelin otettiin palvelukseen Ruotsin kenttäkansliaan sihteerin vakanssille, Kaarle XII:n kuuluisan suosikin kreivi Carl Piperin alaiseksi, ja hän seurasi kuningastaan tämän sotaretkille siirtyen vähitellen yhä enemmän ulkopolitiikan ja diplomatian alalle. Olof Hermelinistä kirjoitettu elämäkerta osoittaa, että hän ajoi Kaarle XII:n aikomuksista poikkeavaa, Puolan ja Saksin Augustia kohtaan sovinnollista linjaa päämääränään suuren sodan mahdollisimman nopea kääntäminen itään perivihollista Venäjää vastaan. Hyvin tyyliin sopivasti Hermelin katosi Pultavan taistelun yhteydessä; hän joko kaatui tai joutui jälkeäkään asiakirjoihin jättämättä venäläisten vankeuteen.²

Tässä yhteydessä kuitenkin tarkastellaan Olof Hermelinin ensimmäistä Venäjän vastaista pamflettia, jonka hän laati kohta sodan alussa. Kansliakollegio kirjoitti Kaarle XII:lle lokakuun 9. pñä 1700, että virastossa oltiin aikeissa ”laatia apologia ja deduktio tsaarin suunnattoman rauhanrikkomisen vuoksi”, mitä erityisesti Ruotsin Hollannissa oleva lähettiläs Nils Lillieroot oli pitänyt kansainvälisen mielipiteen kannalta välttämättömänä.³ Marraskuun 16. päivältä on tieto, että Olof Hermelin oli suostunut tämän tehtävän suorittajaksi. Kirjeessään kenraalikuvernööri Erik Dahlbergille Olof Hermelin totesi samana päivänä, että hän oli jo alkanut suunnitella ”venäläismanifestia” ja pyysi siksi tietoja Riiassa vuonna 1697 sattuneesta välikohdauksesta. Vastauksessaan joulukuun 10. pñä 1700 Dahlberg tyytyi viittaamaan muutamaa kuukautta aikaisemmin anta-

1) *Sven Olsson*, Hermelin, Olof Nilsson (1969—1971) s. 703—704.

2) *Sven Olsson*, Olof Hermelin (1953).

3) RVA, Kanslikollegiets registratur.

maansa viralliseen selostukseen ja lisäsi, että "venäläisten valheelliset ja absurdit väitteet" oli "myös meidän puoleltamme torjuttava yhtä päättävästi". Kenenkään ei pitänyt siivilöidä sanojaan niitä vastaan, jotka eivät olleet tottuneet "harjoittamaan mitään kunniallisuutta". Tämä kehoitus ei jäänyt Hermeliniltä huomaamatta.⁴

Olof Hermelin ryhtyi siis laatimaan Venäjän taholta tapahtunutta rauhan rikkomista käsittelevää kiistakirjoitusta latinan kielellä Euroopan yleisölle. Hän työskenteli huolellisesti pyyhkien ja parannellen sekä lisäillen tekstiinsä uusia argumentteja, kuten säilyneet käsikirjoitusvariantit osoittavat. Hapuillevasta alusta kasvoi esiin painovalmis syytöskirjelmä Venäjää vastaan. Aikaa sen laatimisessa kului paljon, ja Erik Dahlbergille 10. p:nä toukokuuta 1701 lähetetyn kirjeen mukaan vastaus "Venäjän manifestiin" alkoi vasta tuolloin vaikuttaa valmiilta. Kuitenkin Hermelin pyysi paperia teoksensa painattamiseen vasta elokuun alussa 1701. Valmis kiistakirjoitus oli jakelussa syyskuun lopussa samana vuonna. Kansliakollegio sanoi kuninkaalle lähettämässään ilmoituksessa, että kirjoittaja ei kaivannut kehumista, kun teos jo itsessään ilmaisi hänen kykynsä ja alamaisen ahkeruutensa. Kollegio toivoi, että kuningas ottaisi pamfletin vastaan yhtä armollisesti kuin Hermelinin aikaisemmat työt.⁵

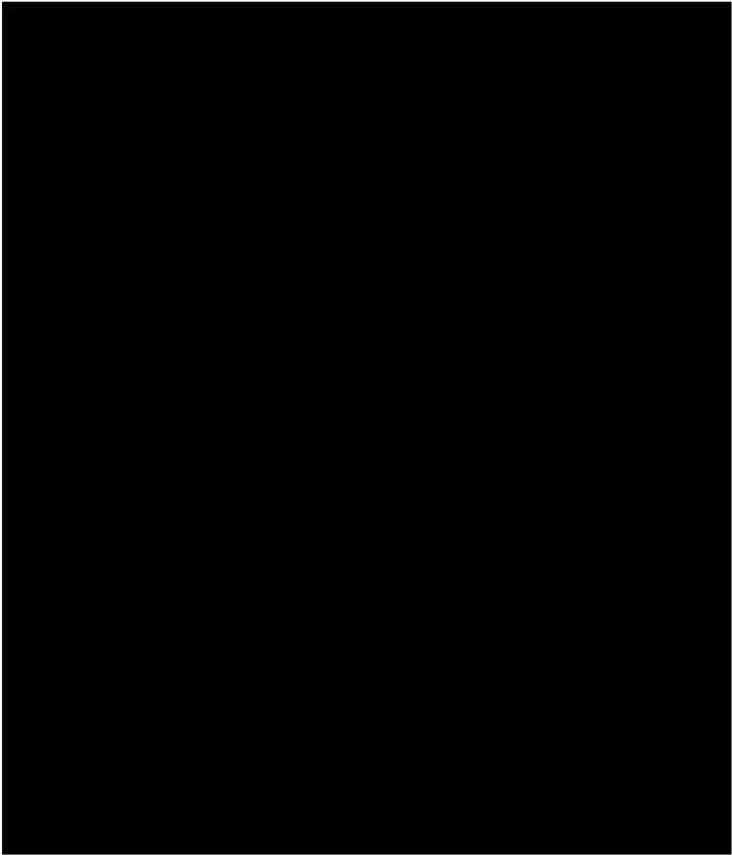
Ilman tekijän nimeä julkaistun pamfletin nimi oli *Discussio criminationum, quibus usus est Moscorum czarus, cum bello Svecis, contra jusjurandum, et nuperrime datam fidem, illato praetextum quaereret* (Vastaväite solvauksille, joita Moskovan tsaari on esittänyt kaunistellakseen Ruotsia vastaan ilman oikeutta ja vastoin vähän aikaisemmin vannomaansa valaa aloittamaansa sota), ja kirjanen käännettiin kohta myös ruotsiksi ja saksaksi.⁶

Teos käsittää 87 kvarttokokoista tiheään painettua sivua, joista noin puolet sisältävät otteita ja jäljennöksiä virallisista

4) *Sven Olsson*, Olof Hermelin s. 178.

5) *Ibid.* s. 178—179.

6) Seuraavassa on käytetty teoksen saksankielistä laitosta *Wiederlegung der Lästerungen, Welche der Muscowitische Czaar den Krieg, Womit Er die Schweden, wieder seinen Eyd und noch kurtz vorher versicherte Treue und Glauben, zu beschönigen, gebraucht hat. Nach dem Lateinischen verteuscht.*

Olof Hermelinin pamfletin (1701) saksannoksen nimiösivu. Upsalan yliopiston kirjasto.

asiakirjoista. käydystä diplomaattisesta kirjeenvaihdosta, rauhansopimuksista jne. Aivan alkuun on Hermelin pannut kaksi antiikin kirjailijoilta lainaamaansa maksimiä. Toinen niistä on Cicerolta ja kuuluu: "Väärän valan jumalallinen rangaistus on tuhoutuminen, inhimillinen taas häpeä." Juuri tässä hengessä kirjoittaja olikin laatinut teoksensa, tarkoituksenaan pilkata

venäläisiä ja saattaa heidät häpeään niiden naurettavien sodansyiden vuoksi, jotka he olivat julkisesti esittäneet.

”Vastaväite solvauksille” alkaa toteamuksella, että jotakin hämmästyttävää oli tapahtunut. Moskovalaiset olivat nimittäin aloittaneet Ruotsia vastaan kavalan sodan ja osoittaneet siinä sellaista julmuutta, jollaista ei barbaarimaissakaan tavallisesti nähty. Hyväuskoisille, sopimuksiin luottaville ruotsalaisille tämä hyökkäys oli tullut täytenä yllätyksenä, vaikka heidän olisi pitänyt oppia jotakin aivan muuta venäläisten aikaisemmasta menettelystä, jolla nämä olivat laajentaneet valtakuntaansa Ruotsin rajoille saakka. Venäjähän oli aikaisemmin kuten tulvi-va meri nielaissut välillä olevat maat, niin että sen hyökky oli törmännyt Ruotsiin. Juuri ruotsalaisten kyvystä vastustaa heidän tulvaansa oli venäläisten viha saanut alkunsa, Hermelin kirjoitti, ja siksi Venäjän politiikka oli aina pyrkinyt vahingoittamaan Ruotsia kaikilla tavoilla.

Venäjän kevytmielinen hyökkäys oli osoitus siitä, miten vähän tämän maan kanssa tehtyihin sopimuksiin oli luottamista. Tämä vanha totuus ei Hermelinin mukaan ollut muuttunut muuksi, vaikka maalla nyt olikin tsaari, joka oli käynyt ulkomailla ja ryhtynyt vähän parantamaan kansansa piintyneitä vikoja. Tsaari Pietari oli päinvastoin hyökännyt Narvaa vastaan mitä julmimmin, vaikka hän itse oli heti noustessaan valtakunnan johtoon vannonut vuonna 1684 Pyhän Evankeliumin kautta ja ristiä suudellen, että rauha pysyisi voimassa. Ja varmemmaksi vakuudeksi Hermelin painatti teoksensa liitteeksi tsaarin vannoman valan sanat.

Lisäksi Ruotsin kuningas oli aivan syytön tuohon hyökkäykseen. Vähäinen, Riiassa ilmaantunut tyytymättömyyden aihe oli venäläisten taholla paisuteltu sodan syyksi. Tsaari oli lisäksi hyökännyt hetkellä, jolloin Ruotsin joukot oli kuljetettu Tanskan kuningasta vastaan ja koko pitkä raja Venäjää vasten oli aivan avoimena. Kaikesta näki, että venäläiset olivat valinneet mielestään sopivan hetken antaakseen Ruotsille kuolettavan iskun.⁷ Tsaari oli pitänyt ystävällisyyden naamiota kasvoillaan niin kauan kuin se oli ollut tarpeen Turkkiä vastaan käydyn sodan vuoksi, mutta antanut sen pudota heti, kun tilaisuus hyökkäykseen oli tullut.

7) Ibid. Arkki B, kääntöpuoli.

Olipa vielä kummallista, Hermelin kirjoitti, että venäläiset olivat keksineet esitellä sodan syyt hollantilaisille Haagissa, mutta eivät suoraan ruotsalaisille. Purevan ivallisesti hän ryhtyi ruotimaan sitä venäläistä kirjelmää Alankomaiden hallitukselle,⁸ jossa tsaari Pietarin sodansyyt selitettiin. Ensimmäinen näistä neljästä syytä oli se, että vuonna 1697 Liivinmaan läpi matkustaneita venäläisiä lähettiläitä oli kohdeltu sopimusten vastaisesti. Heille ei ollut tarjottu hevosia, kun he tulivat rajan yli, elintarvikkeita ei ollut kerätty heitä varten eikä heille ollut Riiassa osoitettu tarpeellista kunnioitusta. Olipa heidän lähtösäkin Väinäjoen yli tapahtunut perin pienillä ja vaatimattomilla aluksilla.

Vastaukseksi tähän syytökseen Hermelin kirjoitti,⁹ että ”koko maailmassa ei ole yhtäkään kansakuntaa, joka olisi tarkempi ja kohtuuttomampi vaatimaan ylitsevuotavia juhlallisuuksia” kuin venäläiset, mikä oli sikäli outoa, että heillä itsellään oli jokapäiväisessä elämässään hyvin yksinkertaiset tavat. Siksi ei ollut sinänsä ihmeellistä, etteivät heidän ”ylpeytensä ja kohtuuttomat vaatimuksensa” olleet tulleet tyydytetyiksi Riiassa. Sitä ei Hermelinin mielestä mitenkään pitänyt valittaa. ”Venäläiset olivat pyytäneet vain päästä matkustamaan Liivinmaan läpi. Siihen oli myönnytty.” Siinä koko asia kaikessa yksinkertaisuudessaan.

Viitaten kenraalikuvernööri Erik Dahlbergin selontekoon¹⁰ Hermelin kirjoitti, että ruotsalaiset olivat lähettäneet Liivinmaan rajalle aatelisia vastaanottajia, varanneet tarpeeksi elintarvikkeita ja enemmän hevosia kuin tarve oikeastaan vaati-kaan sekä järjestäneet Riiassa juhlallisen vastaanoton rumpujen ja torvien soidessa, tyhjentäneet parhaat ja puhtaimmat majatalot venäläisten käyttöön jne. Kunniaavartioksi annettujen sotilaiden tehtävänä oli suojella lähettiläitä välijoukkoa vastaan, ei suinkaan pitää venäläisiä vankeina, kuten tsaari Pietari nyt väitti. Venäläisiltä perityt maksut eivät olleet olleet kohtuuttomia, vaan käyvän taksan mukaisia. Kaikkea tätä vastaan voitiin asettaa Ruotsin vuonna 1698 Moskovassa käyneiden lähettiläiden kohtelu.¹¹ Sitä oli näet leimannut ”karheus ja epäkohte-

8) Liite H, Ibid.

9) Ibid. Arkki B 3.

10) Liite Q kirjasen lopussa.

11) Arkki C, ensimmäisen sivun kääntöpuoli.

liaisuus". Niinpä Ruotsin lähettiläitä ei ollut ollut rajalla vastaanottamassa ketään arvohenkilöä, joka olisi osannut pitää tarpeellisen puheen. Perillä Moskovassa tsaari oli antanut heidän odottaa kuukauden verran majapaikassa, joka muistutti kurjaa vankilaa. Heidän kirjeensä oli avattu ja luettu jne.

Ongelman ydin olikin Hermelinin mukaan siinä, että itse tsaari Pietari oli ollut Venäjän lähettiläiden mukana Riiassa matkallaan Länsi-Eurooppaan. Seurueen jäseniä oli kuolemanrangaistuksen uhalla kielletty sanomasta, että hallitsija oli heidän joukossaan; samaa salassapitoa edellytettiin vastaanottajitakin. Klassisen sivistyksen saanut Hermelin vertasikin tsaaria valepukuiseen Akilleukseen Odysseiassa. Mutta paitsi tunteuttomana pysymistä tsaari halusi myös arvonsa mukaisia kunnianosoituksia ja loukkaantui pienemmistä, eikä tämä käynyt lainkaan yksiin edellisen toivomuksen kanssa. Hallitsijat jotka matkustivat incognito joutuivat usein vaikeuksiin, sanoi Hermelin, ja kertoi varmemmaksi vakuudeksi keisari Kaarle V:n vaarallisesta matkasta Ranskan halki ja Englannin kuninkaan Richard III:n kohtelusta Wienissä. Miksi tsaari halusi sekä saada osakseen kunnianosoituksia että pysyä salassa, miksi hän tahtoi olla samalla ruhtinas ja herra sekä tavallinen kuolevainen, Hermelin kysyi.¹² Tekivätpä isännät Riiassa kuinka tahansa, aina he tekivät virheen, hän huomautti. Koko syytös oli siksi pelkkää tyhjänpäiväistä hölynpölyä, "lappereyen" kuten Kaarle XII sanoisi, eikä ollenkaan vakavaksi tarkoitettu. Sodan syyksi tapaus oli aivan kelvoton siksikin, että siitä oli ehtinyt kulua jo kolme vuotta.

Myös muut kolme syytöskirjeen kohtaa pamfletin laatija torjui oikopäätä. Ne koskivat liivinmaalaisten talonpoikien suorittamaksi väitettyä erään venäläisen lähettilään tavaroiden ryöstöä, Moskovon ja Riian postinhoitajien riitaa ja erästä kauppiaiden välistä velkajuttua. Hermelin torjui ne kaikki yksityisasioina, jotka laillinen käsittely jossakin tuomioistuimessa hyvin selvittäisi. Kaikkien näiden lapsellisten syytösten lähde oli kirjoittajan mukaan Saksi-Puolan hovi, jossa ne oli pantu kokoon moskovalaisten tarpeisiin.

Kun nämä syyt eivät mitenkään riittäneet sotaan, joutui Hermelin etsimään tsaari Pietarin hyökkäyksen todellista aihetta

12) Arkki D.

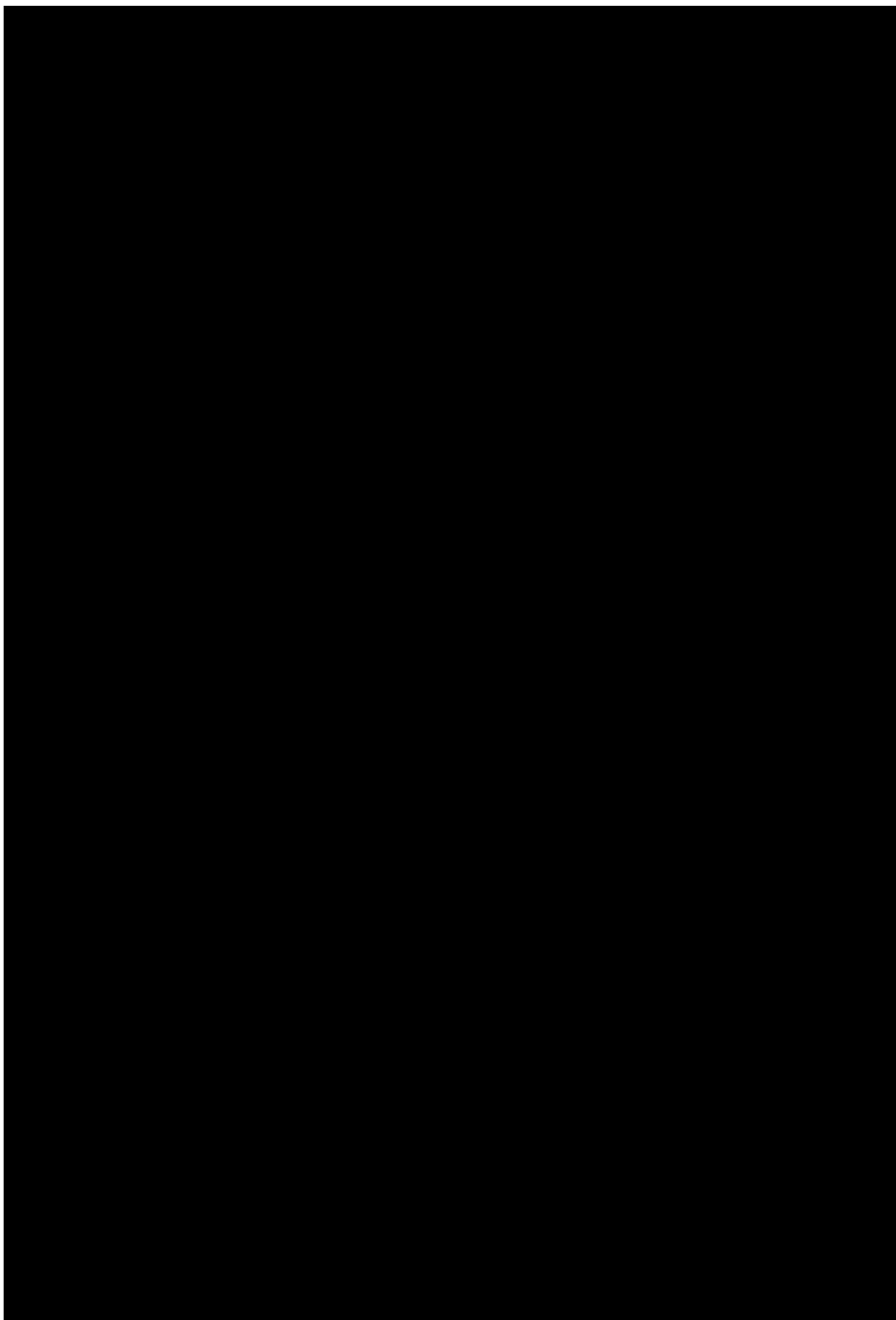
jostakin muusta ja omisti tälle kysymykselle kiistakirjasensa loppupuolen. Syynä oli hänen mukaansa Venäjän halu vallata takaisin Karjala ja Inkerinmaa ja perustaa satama Itämeren äärelle.¹³ Tällaiseen hankkeeseen venäläisillä ei ollut mitään oikeutta: ”Sillä sekä moskovaalaisten vanhoista kirjoituksista että ulkomaalaisten asiakirjoista näkyy aivan selvästi, että moskovaalaisten nimi ja valtakunta, joista maailma ei tietänyt yhtään mitään neljäsataa vuotta sitten, olivat tuolloin ahtaitten rajojen sisällä, ja he maksoivat veroa skyyttalaisille tai tataareille, kunnes he 1400-luvun lopulla Kristuksen syntymän jälkeen vapautuivat tuosta ikeestä Iivana Vasiljevitshin, niin sanotun Tyrannin, toimesta”, Hermelin kirjoitti. Venäläisten eripuraisuuden ja hajanaisuuden vuoksi moskovaalaisten onnistui ottaa johdoto käsiinsä koko maassa. Niinpä he saivat vallan haltuunsa Novgorodissa ja ulottivat valtakuntansa näin myös Karjalaan.

Siellä olivat tuohon aikaan jo ruotsalaiset, Hermelin sanoi, jotka olivat vuonna 1292 valloittaneet Käkisalmen ja perustaneet Maankruunun Nevan rannalle. Uudelleen ruotsalaiset olivat hankkineet jalansijan idässä valloittamalla vuonna 1580 Käkisalmen ja sen jälkeen Ivangorodin, vastaperustetun venäläisen linnoituksen ja sataman Suomenlahden rannalla. Stolbovan rauhassa vuonna 1617 Ruotsi oli oikeudenmukaisesti saanut haltuunsa koko Inkerin ja Käkisalmen läänin.

Eikä tässä vielä tarpeeksi. Tsaari Pietarin ja koko Venäjän pitäisi oikeastaan olla Ruotsille kiitolliset siitä, että maalla oli kotimainen hallitsijahuone ja vanha uskonto, sillä molemmat seikat olivat riippuneet ruotsalaisten urhoollisuudesta 1610-luvulla. Kiitollisuudesta oli kuitenkin hyvin vähän näkyvissä. Sillä Venäjä, joka oli idässä laajentumistaan laajentunut aina Kiinan muurille asti, oli viime aikoina jälleen kääntynyt laajentumaan länteen. Ja Hermelin jatkaa, että Venäjä pyrki vetämään Itä-Intian kaupan Indusvirtaa pitkin Oxus-joelle (Amu-Darjalle), sieltä edelleen Kaspianmerelle, Astrakaniin ja Moskovaan ja johtamaan sen lopulta Itämerelle ”suunnattoman voi-

13) Arkki G.

Venäläinen kaiverrus vuonna 1714 käydystä Hangon meritaistelusta, jossa venäläiset kaleerit saarsivat ja tuhosivat ruotsalaisen laivasto-osaston.

ton saamiseksi”. Kun Ruotsin pystyttämät suojamuurit saataisiin hajotetuksi, venäläiset levittäytyisivät Eurooppaan ”kuin uudet Attilat ja Timur Lenkit, maaman vitsaukset”. Laajoilta idän tasangoilta olisi helppo koota hirvittävä lauma viljejä heimoja, kuin ukkospilvi, jota ei mikään inhimillinen mahti pystyisi pysäyttämään. Kaikki Itämeren rantojen asukkaat olisivat vaarassa. Venäjän rosvolaivat täyttäisivät tämän meren ja hallitsisivat sitä. Kukoistavia kaupunkeja hävitettäisiin, viljavia maita autioitettaisiin, vilkas kauppa lakkaisi ja ihmisiä tapettaisiin, jollei heitä sitten vietäisi pakkotyöhön. Eipä edes niitä henkilöitä armahdetaisi, jotka nyt panevat parastaan kaunistellakseen tsaari Pietarin aikomuksia.

Näin päättyy Olof Hermelinin kiistakirjanen ”Vastaväite solvauksille”. Vaikka Narvan voitto oli kirjoittajan tiedossa, hän maalasi määrätietoisin siveltimenvedoin kuvan hirvittävästä tuomiopäivästä, joka koittaisi koko Euroopalle, jos Ruotsin ei onnistuisi pysäyttää tsaari Pietarin hankkeita. Piirtäessään tämän kuvan Hermelin palasi vanhaan ruotsalaiseen propagandateemaan, Venäjän koko Eurooppaan kohdistuvaan uhkaan, jota aikaisemminkin oli tarpeen vaatiessa väläytelty.

Tämän kirjan alkupuolella kerrottiin, että Christian Bomhower oli jo vuoden 1508 tienoilla esittänyt kuvan Eurooppaa uhkaavasta Moskovan tyrannista. Samantapaista ajatuksenkulua oli viljellyt myös Kustaa Vaasa verratessaan Venäjää Turkin imperiumiin, joka oli äkkiä levittäytynyt Balkanille kristittyjen eripuraisuuden vuoksi. Kaikista Hermelinin edeltäjistä selvimmin oli kuitenkin kotimaisista mielipidettä säilyttellyt Kustaa II Aadolf 1600-luvun alkupuolella esittäessään puheissaan näkymiä valloitushaluisesta, ekspansiivisesta Venäjästä. Valtaneuvoskunnalle 31. p:nä maaliskuuta 1616 osoittamassaan kirjelmässä tämä kuningas oli muotoillut asian miltei samoin kuin Hermelin 85 vuotta myöhemmin. Kustaa II Aadolf oli näet kirjoittanut, että Venäjä voisi ei vain meritse ”hyökätä Suomen kimppeun sen kaikille paikkakunnille . . . vaan suuren mahtinsa vuoksi suorastaan täyttää Itämeren laivoillaan ja lotjillaan, niin että koko Itämeri ja erityisesti Ruotsi olisivat Venäjän uhkan alaiset”.¹⁴ Suuressa puheessaan, joka oli tarkoitettu pidet-

14) Kustaa II Aadolf 31.3.1616 Turusta valtaneuvoskunnalle. UUB, E 371. Jäljennös kirjeestä on RVA, Rådets handlingar och brev 10.

täväksi valtiopäivillä Tukholmassa elokuussa 1617, Kustaa II Aadolf oli säilyneiden konseptien mukaan aikonut sanoa, että Venäjää "eivät ole vain sen lähimmät naapurit pelänneet, vaan myös kaukaiset maat, eikä ollenkaan ilman syytä. Ne ovat nähneet, kuulleet ja kokeneet Venäjän mahdin, jolla Venäjä on kukistanut monet kristityt ja pakanalliset maat. Kukapa kiistäisi sitä, että Kasanin, Astrakanin ja Siperian, näiden kolmen taataarien kuningaskunnan, täytyy kantaa Venäjän iestä, koska Venäjä on ne voittanut".¹⁵ Hermelinin pamfletin loppusanat eivät siis suinkaan sisältäneet mitään uutta, vaan ne oli kaivettu Ruotsin sotapropagandan vanhasta aihevarastosta.

Toinen asia on, että profetia Itämeren laivoillaan täyttävästä Venäjästä tällä kertaa toteutui.

15. Tietopakkaus ortodoksisesta uskonnosta

Uskontokuntien väliset jäykät rajat lieventyivät ja niiden vihamielinen suhtautuminen toisiinsa alkoi vähetä aivan 1600-luvun lopussa, jolloin Hallen pietismi voitti alaa protestanttisen Euroopan uutena hengellisenä virtauksena. Pietistien johtajat, erityisesti August Hermann Francke ja Jakob Spener, suhtautuivat avoimen myötätuntoisesti idän kristilliseen kirkkoon. Siksi Venäjän luterilaisissa saksalaisissa seurakunnissa valtaan päässyt pietismi merkitsi entistä parempia henkisiä edellytyksiä kirkkokuntien yhteisymmärrykselle.

Hallen pietistien yhteydet kreikkalaiseen uskontokuntaan eivät kuitenkaan yleensä päässeet vaikuttamaan ruotsalaisten suhtautumiseen, ennen kuin monet karoliinit omaksuivat Venäjällä sotavankaudessa pietistisen katsomuksen. Poikkeuksena oli Narvan superintendentti *Nicolaus Bergius* (1658—1706), merkittävä kirkonmies puhdasoppisuuden Ruotsissa; hänen laajaan kirjalliseen tuotantonsa sisältyy pari idän kirkkoon liitty-

15) C.G. Styffe, *Konung Gustaf II Adolfs Skrifter* (1861) s. 174—175.

vää julkaisua. Hänen henkilönsä esittelemine on tässä yhteydessä siksi paikallaan.

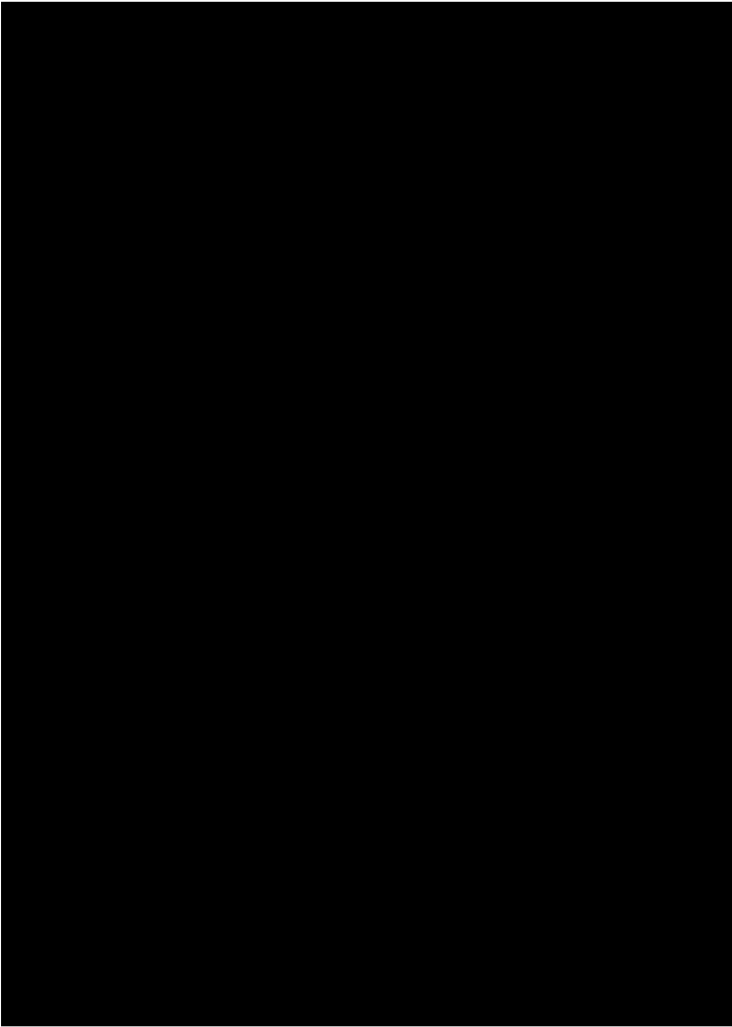
Nicolaus Bergius syntyi Tallinnassa kaupungin ruotsalaisen kirkkoherran poikana ja opiskeli 1670-luvun lopulla sekä Turussa että Upsalassa. Ratkaisevaksi hänelle tuli kuitenkin opintomatka Saksaan vuosina 1684—1868. Sen aikana hän väitteli Giessenissä maisteriksi. Hänen tiedetään tutustuneen Frankfurtissa pietistien johtajaan Jakob Speneriin ja ystäväystyneen opintotoverinsa Joakim Justus Breithauptin, myöhemmin Hallen teologin, kanssa. Näiden nuoruudenvaikeutelmien innostamana Bergius toimitti Tukholmassa vuonna 1690 painoon erään Spenerin teoksenkin.¹ Saksasta Bergius matkusti Hollantiin, Englantiin ja lopulta Pariisiin, opiskeli kaikkialla ahkerasti teologiaa, kuten hänen säilyneet muistiinpanonsa osoittavat, ja laski pohjan melkoiselle kielitaidolleen.

Palattuaan kotiin Bergius nimitettiin Tukholman vastaperustetun luterilaisen ranskalaisen seurakunnan papiksi 1687. Tässä virassa hän joutui kuitenkin käymään läpi pitkällisen sielullisen kriisin, joka osittain johtui hänen mannermaalla omaksumiensa pietististen näkemysten ja ruotsalaisen puhdasoppisuuden vastakohtaisuudesta, osaksi taas skandaalista, jonka hänen epäsäätyinen avioliittonsa ylhäisaatelisen kreivitär Kristina Juliana Oxenstiernan kanssa aiheutti. Näistä syistä Bergiuksen olot Tukholmassa 1690-luvun lopulla olivat kovin myrskyiset, ja hän siirtyi mielellään Inkerinmaan superintendentiksi Narvaan, jonne kuningas nimitti hänet 16. pñä heinäkuuta 1700.²

Muuttaessaan Inkerinmaalle Narvan voiton jälkeen vuonna 1701 Nicolaus Bergius joutui monien kansojen ja uskontojen leimaamaan ympäristöön, jonne hän taustansa puolesta erinomaisesti sopi. Hän oli tosin kriisinsä yhteydessä palannut jyrkkään puhdasoppisuuteen, mutta hänen uupumaton opiskelunhalunsa ja säikkymätön uteliaisuutensa vieraita kulttuuri-ilmauksia kohtaan olivat muuttumattomat. Ensi töikseen Bergius ryhtyi siksi Narvassa opiskelemaan alueen kieliä venäjää, suomea ja viroa. Opinnoilla oli käytännöllinen tarkoitus, sillä

1) *Georg von Rauch*, Protestantisch-ostkirchliche Begegnung im baltischen Grenzraum zur Schwedenzeit (1952) s. 200.

2) *E. Lundström med bidrag av B. Boëthius och S.E. Bring*, Bergius, Nicolaus (1922) s. 548—552.

*Nicolaus Bergiuxsen "Freundliches Ansinnen" -teoksen (1702) nimiö-
lehti. Kungliga Biblioteket, Tukholma.*

hän suunnitteli jo tällöin uskonnollisen kirjallisuuden julkaisemista hiippakunnassaan näillä kielillä.

Ensimmäinen näyte uuden superintendentin harrastuksesta Venäjää kohtaan oli pieni, vain seitsemän kvarttosivun kokoinen painotuote *Freundliches Ansinnen an die Herren Liebhaber der Russischen Sprache, Historien und Bücher, Davon Nachricht zu ertheilen* (Ystävällinen ilmoitus herroille Venäjän kielen, historian ja kirjojen harrastajille, selon saamiseksi näistä asioista), joka julkaistiin Narvassa huhtikuun 10. p:nä vuonna 1702.³ Tämän lentokirjasen käytännöllisenä tarkoituksena oli saada Inkerinmaalta kokoon mahdollisimman edustava valikoima venäjänkielistä kirjallisuutta, jota superintendentti voisi käyttää jatkotutkimuksissaan hyödyksi. Mutta julkaisussa on myös lauseita ja sanankäänteitä, joista kuultaa avoin myötämielisyys Venäjän kulttuuria kohtaan. Aluksi Bergius sanoi kirjoittavansa Narvasta, kaupungista jonka nimi oli Kaarle XII:n voiton vuoksi kaikkien huulilla, ja haluavansa kosketella venäläistä kirkkoa, joka nautti tässä kaupungissa Stolbovan rauhan päivästä 1617 alkaen rajoittamatonta uskonnonvapautta. Bergius sanoi opettelevansa venäjän kieltä, koska hänelle oli selvää, että aikaisemmat tiedot Venäjästä olivat kielitaidottomien länsieurooppalaisten antamia ja siksi alun alkaen täynnä väärinkäsityksiä. Tosin Tallinnan kirkkoherra Schwabe oli vuonna 1665 julkaissut mielipiteen, että venäjän opinnot olivat tuiki tarpeettomat, koska venäläiset itse olivat uskonasioissa niin tietämättömiä, ettei heiltä kannattanut kysyä mitään. Tätä mieltä pidettä Bergius sanoi vastustavansa kaikin tavoin.

Sillä oli niin, Bergius vakuutti, että venäläiset eivät saaneet sanoa mielipidettään uskonnostaan, koska teologiset väittelyt oli heidän parissaan kielletty. Itse he kyllä tiesivät miten asiat olivat. Edellytys hedelmälliseen myötävaikutukseen heidän kanssaan oli heidän kielensä hallinta, joka oli rajaseudun kirkonmiehille hyvin tarpeellinen. Superintendentti viittasi danzigilaisen tohtori Schelwigin Vironmaan piispalle tohtori Salemannille lähettämään kirjelmään, jossa puhuttiin kreikan kielestä siltana Venäjän kulttuuripiiriin. Ajatus ei kuitenkaan ollut realistinen, sillä Venäjällä ei osattu kreikkaa. Silti kreikkaan ei ollut hyödytön kieli, sillä tsaarinvaltakunnan uskonto

3) Alkuperäiskappale Tukholman Kungliga Biblioteketissa.

Trüd fa fei twój, Saslus'chil ti slus'chbóju
 Mus'chei rasúmnich saplátu drus'chbóju.
 Tschtó's'che jest drus'chba, mirskája sapláta
 Tschtó nam welmos'chnago jáсна paláta?
 Odná bes smértna sebje Dobrodjétel
 Sámoi sapláta jest i Blaghodjétel.
 Nénawist chót nas Grisét slo subámi,
 Táks'che slenráwn poklépljet gubámi;
 Náms'che utjécha dá fówjest bywájet,
 Jus'che newinnost ott Bógha Dawájet.

*Preostwjasch-rychennomú, imjenitomú, Doslech-
 walnomú, welmi utschennomu, Prepotschennomu,
 o Chrišije duchownomu otzju, i wladisije, Gospo-
 dinu Nicolje Bergiusu, Jegho Korolewskogho
 welitscheftwa wjernomu mus'ču, i ghegeneralnoma
 Superintendentu Litwonskomu, doshoinomu; Pri-
 jatelju i blagbodjételju swojemu priwommu i wsegda
 potschennomu, o wjerje Slawjano-Rošyskoj, K'-
 wosprijatiju obytschnyje wo swjatoj Boghoslowij
 sjeperi doktorskija, mudrenno besjedujusch-
 tschemu, sija wo swoje wospominanije, so wsjakim
 blaghopolutschenija, blagbo-privjetstwowaniem pi-
 saljego štilofti.*

Prijatel i rab

**Ioann Ghawriil Iwanowitsch
 Sparwenfeldt.**

*Slavisti Johan Gabriel Sparvenfeltin kirkkoslaaviksi ja latinaksi kir-
 joittama tervehdys Nicolaus Bergiuksen vaitöskirjaan "De Statu Eccle-
 siae et Religionis Moscoviticae" (1704).*

oli sama kuin kreikkalainen oppi.

Sitten Bergius sanoi, että Narvaan pitäisi saada venäläinen kirjapaino, jollainen Ruotsissa oli toiminut Peter van Selowin päivinä. Vaikka Venäjällä tsaari Pietarin reformien ansiosta opiskeltiin jonkin verran vieraita kieliä, tultaisiin venäläisten kanssa jatkossakin parhaiten toimeen näiden omalla kielellä, jolla painetuilla teoksilla olisi levikkiä rajan takana. Tässä kohdin Bergius ehkä ajatteli uskonnollisen käännetykskirjallisuuden aikaansaamista, mutta jätti varovaisuuden vuoksi asian sanomatta julki.

Sitten superintendentti kirjoitti venäläisen kirjallisuuden ko-koamisesta laajasta maakunnasta. Olisi tarpeen laatia luettelo

Versio Latina.

Luc. XXXI. 15.

*Os nam ego sapientiamque vobis
 Inviictum dabo, nemo cui resistet.*

NOn est necesse in perlegendis Pa-
 tribus

Orientis illorumque sanctoribus
 Ecclesiasticisque duris legibus
 Trivisse tempus eruendis. Scilicet
 Qui nosse Fidei vult Slavens-Rossicæ
 Confessionis intimos sensus, librum
 Isthunc perenni laude condignum, rei
 Compendium totius integrum, legat.
 Illam attingere plurimarum gentium
 Docti viri. Sed plurimi temerariè
 Solidi parum fatisque nugarum afferunt,
 Quos nulla vis ad scriptionem compulit.
 At, invidia plorante, limpidissimis
 Hic veritas jam profluit de fontibus.
 Huc fragilium contemtor omnium veni
 Antiquitarum, interpres futilissime:
 Hic discere, quam docere vis audaculus
 Præceptor alios, veritatem consonam.
 Cæco duce cæci, concidunt ambo in
 specum.

Sed Te beatum jure prædicabimus
 Præfulfacer, debemus & Tibi gratias

Gra-

Venäjällä julkaistuista kirjoista. Oli myös hyvä kerätä kirkkoslaavilaisia käsikirjoituksia, etenkin vanhauskoisten tekstejä, joita kovasti hävitettiin, niiden kulttuuriarvon vuoksi. Ehkäpä Inkerinmaallakin oli olemassa vanhoja kronikkoja, joilla olisi suurta historiallista arvoa, hän lopetti.

Nicolaus Bergiuksen "Freundliches Ansinnen" jäi eräänlaiseksi lyhyeksi ohjelmanjulistukseksi laatijansa puolelta. Ei tiedetä, missä määrin se todella kiinnitti muiden huomiota Venäjän kulttuuriin. Paria vuotta myöhemmin, kun Narva jo oli siirtynyt tsaari Pietarin käsiin, Bergius julkaisi monin verroin perusteellisemmän, suorastaan tieteellisen tutkimuksen Venäjän uskonnosta ja kirkosta. Tämän tutkimuksen lähtökohtana oli epäilemättä vetoituksen tuoma tulos, 52 venäläistä kirjaa, jotka joutuivat hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1706 tunnetun slavistin Johan Gabriel Sparvenfeltin haltuun ja joita vieläkin säilytetään Upsalan yliopiston kirjastossa.⁴ Näitä kirjoja Bergius näyttää opiskelleen apulaisensa, venäläisen kielimestarin Fedor Stepanovin avustuksella. Tullessaan vuonna 1702 koko Liivinmaan kenraalisuperintendentiksi ja muuttaessaan Pärnuun, yliopistokaupunkiin, varakanslerina Bergius otti kirjastonsa mukaansa ja jatkoi tutkimuksiaan siellä.

Näiden tutkimusten tuloksena ilmestyi teos *De statu Ecclesiae et Religionis Moscoviticae* (Venäläisten kirkon ja uskonnon tilasta), jonka hän esitti toukokuun 14. pnä vuonna 1704 julkisesti tarkastettavaksi Upsalan yliopistossa tohtorin arvoa varten. "Kysymyksessä on yksi kaikkein perusteellisimmista länsimaisista esityksistä 1600- ja 1700-luvulta Venäjän kirkosta", on teosta tutkinut *Georg von Rauch* kirjoittanut.⁵ Mielipide on vahvasti perusteltu, sillä "De statu Ecclesiae et Religionis Moscoviticae" -teoksen ensimmäinen osa käsitti 272 oktaavosivua ja toinen, seuraavana vuonna 1705 painettu jatko-osa 180 sivua, joten koko teoksen sivumääräksi tuli 352. Ensimmäinen näistä osista oli omistettu kuninkaalle itselleen, Kaarle XII:lle, toinen hänen kaikkivoivalle ministerilleen Carl Piperille. Molemmat kirjat painettiin postuumisti uudelleen Lyypekkissä

4) *Georg von Rauch* (1952) s. 203.

5) *Ibid.* s. 204.

Oikeauskoisten venäläisten ja raskolnikkojen (vanhauskoisten) sormien asento ristinmerkkiä tehtäessä Nicolaus Bergiuksen mukaan.

1. Rufforum.

2. Roskolkianorum.

vuonna 1709, ja juuri tämä painos on seuraavassa tarkastelun kohteena.⁶

Upsalassa Gustavianumin suuressa salissa toukokuun 14. pnä 1704 tarkastettu väitöskirjan ensimmäinen osa on kaksiosaisen teoksen tärkeämpi puolisko. Respondentti Gudmund Krook oli Tarton yliopistosta tunnettu kartesiolaisuuden esitaistelija, jonka Bergius oli tuonut mukanaan Riiasta, missä tämä oli toimes-

6) *Nicolaus Bergius*, *Exercitatio Historico-Theologica De statu Ecclesiae et Religionis Moscoviticae*. Pars I—II. Lubecae 1709.

sa ruotsalaisen seurakunnan pappina. Hänen osuutensa väitöstilaisuudessa ei ollut itsenäinen, emmekä tiedä, miten hän puolusti läsnäolevan Liivinmaan korkean kirkollisen johtajan teosta. Varmaan tilaisuudessa kuitenkin ruodittiin kirjan puhasoppinen oikeaoppisuus melko tarkoin, teologian tohtorin arvosta kun oli kysymys.

”De statu Ecclesiae et Religionis Moscoviticae” -väitöskirjan ensimmäinen puolikas alkoi pitkällä hyväntahtoiselle lukijalle osoitetulla alkulauseella. Tämän esipuheen sisältö on melko kirjava.

Ensinnäkin Bergius kertoo siinä aikaisemmasta Ruotsissa esiintyneestä harrastuksesta venäläisten uskontoa kohtaan alkaen Stolbovan rauhasta, Ruotsissa painetuista venäläisistä katekismuksista, superintendentti Heinrich Stahlin toiminnasta jne. Sitten hän käy läpi joukon aiheensa kannalta keskeistä länsimaista kirjallisuutta viittaillen tunnettuihin kirjoittajiin ja tärkeisiin teologisiin auktoriteetteihin Upsalan yliopiston puitteissa. Hän selosti myös väitöskirjansa rakenteen ja painatti esipuheensa päätökseksi tervehdyksen kirkkoslaaviksi ja latinaksi, jonka oli laatinut kuuluisa slavisti J.G. Sparvenfelt.

Itse väitöskirja jakaantui kahteen osaan, historialliseen (alus- ta sivulle 178) ja dogmaattiseen (sivut 179—272), joista ensimmäinen käsittää kuvauksen kristinuskon vaiheista Venäjällä, jälkimmäinen taas kreikkalais-ortodoksisen opin ja kultin esittelyn. Historiallisessa osassa Bergius osoittaa mitä perinpohjaisinta alan kirjallisuuden lukeneisuutta. Hänen tärkein ja tuorein lähdeteoksensa, danzigilaisen Theophilus Warmundin ”De religione Moscovitica” (1694, 2. painos 1698) ei ole läheskään yhtä yksityiskohtainen. Bergiuksen esityksen lähdeteoksia olivat mm. J. Faber (1525), B. Albinuksen kokoelma (1582, sisälsi mm. David Chytraeuksen teoksen vuodelta 1581), Johan Botvidi (1620), J. Rudbeckius ja J. Palma (v:n 1640 painos), M. Siricius-Cramerin kirja ”Moskowitzscher Irrglaube” (painettu 1662 Giessenissä), J. Schwaben teos (1665); näiden teologisten erikoistutkimusten lisäksi Bergius oli käyttänyt kaikkea käsiin saamaansa Venäjää koskevaa matkakirjallisuutta. Näyttääpä hänellä olleen käytössään käsikirjoituksiakin, kuten edellä esitteleämme Kotoshihinin teos Olof Barckhusenin ruotsinnokse- na.

Viimeksimainittu seikka jo osoittaa, että Liivinmaan superintendentin hanke oli saanut virallisen kannatuksen. Myös Spar-

venfeltin laajan kirjaston antamasta avusta sekä suuren slavistin henkilökohtaisista neuvoista on väitöskirjassa jälkiä. Näistä piirteistä voikin tehdä sen varovaisen johtopäätöksen, että venäläisten uskonto oli 1700-luvun alkuvuosina Ruotsin kirkkopolitiittisen johdon huomion kohteena hiukan samalla tapaa kuin 1600-luvun toisella vuosikymmenellä. Ehkä nytkin, suuren sodan ollessa käynnissä, haluttiin varmistautua mahdollisten alueliitosten varalta, olla selvillä siitä, miten uusiin kreikanuskoihin alamaisiin oli suhtauduttava. Kukaan ei Ruotsissa vuosina 1704—05 tiennyt, että nämä alueliitokset tehtäisiin Venäjän hyväksi.

Bergiuksen kirja antaa yksityiskohdissaan selkeän kuvan Venäjän kirkon hierarkkisesta rakenteesta, luostarilaitoksesta ja lahkolaisuudesta. Se alkaa slaavilaisten heimojen pakanallisia uskonkäsityksiä selvittelevällä esityksellä ja kuvauksella venäjän kielen erikoislaadusta ja päättyy esitettyään historiallisen kuvauksen Venäjän kirkon vaiheista tuon uskontokunnan nykypäivään ja tulevaisuuden aavisteluun. Niinpä Pietari Suuren edikti vuodelta 1702 sekä pastori Glückin Moskovaan perustama lukio mainitaan tärkeinä uuden Venäjän enteinä.

Kreikkalais-ortodoksisen opin ja kultin esittely (sivut 179—272) taas tapahtuu tiukan systemaattisessa järjestyksessä. Läpikäymänsä kirjallisuuden perusteella Bergius vastaa kysymyksiin, millainen on venäläinen usko, millaisia uskonkappaleet ja perimätieto. Hän käsittelee perätysten Jumalan, Pyhän Kolminaisuuden, luomiskertomuksen, enkelit, kasteen jne. pitkässä lyhyiden kappaleiden jonossa kiinnittäen melkoisesti huomiota ortodoksisen uskon mystissävyisiin erikoisuuksiin kulttimenoissa, jotka poikkesivat luterilaisuudesta. Vanhemmasta keskustelusta peräisin olevaan kysymykseen, ovatko venäläiset kristittyjä, hän tietenkin vastasi varauksettoman myönteisesti. Kuitenkaan ei hänkään voinut olla kriittiseen sävyyn mainitsematta venäläisten uskonnollisesta kiihkomielisyydestä ja varmasta käsityksestä, että he olivat maailman ainoat ”oikeat” kristityt. Myös saarnojen puuttuminen kiinnitti Bergiuksen huomiota, mutta hän merkitsi muistiin venäläisten vastaväitteen, jonka mukaan Pyhä Henki oli alkukirkossa vaikuttanut itsestään, ilman pitkiä selittelyjä.

Tällainen poleemisuus on kuitenkin yleensä vierasta Bergiuksen hengentuotteelle. Vaikka se on laadittu luterilaisen puhdasoppisuuden korkeimman kukoistuksen aikana, siitä ei voi löy-

tää uskonkiivailua venäläisiä vastaan, vaan tyyntä, metodista heidän oppinsa eri puolten tutkimista. Emme myöskään näe väitöskirjassa — kuten pienessä kirjoitelmassa ”Freundliches Ansinnen” — pienintäkään vihjettä siihen suuntaan, että venäläiset tulisi houkutella tai suostutella luterilaisuuteen. Luterilaisen teologin työpöydällä väitöskirja kuitenkin oli erinomainen pohja uskontokeskustelun käymiseen kreikkalais-ortodoksisen maailman edustajien kanssa, sillä se sisälsi kaiken, mitä tuosta kirkkokunnasta tiedettiin.

Väitöskirjan vuonna 1705 ilmestynyt jatko-osa sisälsi etupäässä lisäyksiä ja täydennyksiä. Siinä on myös teeman kannalta tarpeeton pietisminvastainen liite, jossa tekijä erityisesti kävi sen ”hurmahenkisyyden” kimppuun, jonka hän pelkäsi helposti olevan seurausta tutustumisesta vieraaseen uskontokuntaan. Näin hän tutkimuksessaan kielsi pietismin parissa elävän sympatian kreikkalaisen opin kannattajia, toisen uskonnon muodon omaksuneita kristillisiä veljiä kohtaan, joka oli ollut hänen nuoruutensa johtotähti. Mikään ekumeenikko ei Bergius siis lainkaan ollut. Maltillisista kirjoituksista huolimatta hänen tarkoituksenaan oli Ruotsin virallisen puhdasoppisen luterilaisuuden levittämien ortodoksien pariin. Tämä näkyy parhaiten hänen käytännöllisistä virkatoimistaan.

Bergiuksen toimintaa Inkerinmaan superintendenttinä vuosina 1701—1702 tutkinut *Alvin Isberg* on näet todennut, että tämä kirkollinen johtaja keskittyi pohdinnoissaan ortodoksisten inkerikkojen ja vatjalaisten ongelmaan arvellessaan, että heidät voitiin helposti käännäyttää, koska he eivät osanneet venäjää. Eräässä kirjelmässä kuninkaalle 18. p:nä lokakuuta 1701 Bergius arvioi, että nämä suomensukuiset Inkerin alkuväestön heimot olisivat aivan vaivattomasti taivuteltavissa luterilaisuuteen, kunhan heidän siteensä ortodoksisiin pappeihin ensin saataisiin katkaistuksi. Superintendentti oli sitä mieltä, että juuri vallitseva sotatila tarjosi parhaan verukkeen tuollaisen toimenpiteen toteuttamiseksi.⁷

Nicolaus Bergiuksen optimismi ei kuitenkaan saanut mitään tukea hänen hiippakuntansa papistolta. Kolmestatoista seurakunnasta liitettiin Bergiuksen kirjelmään seurakuntapappien

7) *Alvin Isberg, Svensk segregations- och konversionspolitik i Ingermanland 1617—1704* (1973) s. 136.

kirjoittamia vastaväitteitä, joiden sisältönä oli, että inkerikot epäröivät kovasti ratkaisevan askelen ottamista ja luterilaisuuteen siirtymistä. Joltain taholta huomautettiin, että jos sodassa tuhoutuneet ortodoksiset kirkot jätettäisiin rakentamatta uudelleen, tulisivat inkeriläiset kuitenkin ehkä itsestään suomalaisiin jumalanpalveluksiin. Käännättämistä asettui voimakkaasti vastustamaan myös Inkerin monikansallinen maata omistava aateli, joka pelkäsi talonpoikiensa taas alkavan paeta Venäjälle. Seuraavassa kirjeessään Tukholmaan joulukuun 16. p:nä 1701 superintendentti joutuikin melkoisesti perumaan sanojaan. Sekä Kaarle XII että valtaneuvoskunta asettuivat arkaluonteisessa tilanteessa päättäväisesti vastustamaan kaikkia käännättämisaikkeitä, ja tapahtumat itse — Inkerinmaan joutuminen venäläisten valtaan — asettivat kohta ylikäymättömän esteen tämänsuuntaisille hankkeille.⁸

Tässä yhteydessä on syytä mainita, että Suomen puolella esiintynyt merkittävä kirkollinen johtaja, Viipurin piispa *Petrus Bång* (piispana 1681—1696) oli jo jonkin verran aikaisemmin päätyneet melko suvaitsevaan kantaan ortodokseihin nähden. Tämä Helsinglannista syntyisin ollut kirkonmies oli saanut herätteitä Saksaan jo 1660-luvulla tekemällään opintomat-kalla, tullut 1664 Turun yliopiston professoriksi ja 1678 Narvan superintendentiksi, mistä virasta hän kolme vuotta myöhemmin yleni Suomen itäisen hiippakunnan johtajaksi. Bång on antanut kauniin osoituksen vapaamielisyydestään kenraalikuvernööri Göran Sperlingille kirjoitetussa kirjeessä, joka on päivätty huhtikuussa 1686 Viipurissa.⁹ Tässä kirjeessä hän tosin kyllä sanoo, että ortodoksit on lempällä kädellä käännytettävä, mutta kuvailee samalla heidän uskontoaan hyvin ymmärtäväisin sanankääntein. Piispa ”halusi osoittaa heille, että heidän ja meidän välillä ei ole niin suurta kuilua kuin he kuvittelevat”. Ja kirje jatkui:

”Heillä on Pyhä sakramentti kuten meilläkin ja monia kauniita pyhäinkertomuksia. He uskovat yhteen Jumalaan, joka on samalla kolminainen. He kuvaa-

8) Ibid. s. 137—139.

9) *K.G. Leinberg*, Handlingar rörande Finska kyrkan och presterskapet IV (1900) s. 447—450. — Professori *Veijo Saloheimo* on ystävällisesti huomauttanut minulle Bångin mielipiteistä.

vat Jumalan kauniisti ja kertovat hyvin luonnon ja armon töistä. Synneistä he sanovat kuten tosi on ja puhuvat kauniisti Jumalan armosta ja Kristuksen ansioista. Yksin Kristusta he pitävät pelastajanaan, ja syntien anteeksiantoon he eivät mitenkään tunge pyhimyksiään, pyhimysten töitä tai omia töitään. Monista uskon artikkeleista he tosin eivät paljon välitä, mutta mitään sellaista, josta heillä on tieto, he eivät kiellä . . .

Heidän riittänsä eroaa kyllä vähän meidän menoistamme: 1. He kumartavat Aabrahamin esimerkin mukaan, kun me taas polvistumme Paavalin kehotuksesta. 2. He suutelevat toisiaan monesti tervehtiesseen, me tavallisesti otamme toisiamme kädestä. 3. He suitsuttavat Vanhan Testamentin mukaan käytännössä ja tahtovat tehdä sitä myös hengessä, kun me taas teemme sitä ainoastaan hengessä rukouksin ja vetoamuksin. 4. He kantavat ristiä kaulassaan ja tekevät ristinmerkkejä kaikissa toimissaan, ja olisipa meillä ristinmerkki sydämässämme, niin voittaisimme heidät puolellemme . . . 5. He suutelevat niin puuhun ripustettua kuin kirjan kannessa olevaa ristiinnaulitun kuvaa ja pitävät meidän hartauttamme perin vähäisenä. 6. He paastoavat Kristuksen ja Eliaan esimerkin mukaisesti ja pyhän sanan määräyksen mukaan kurittaakseen ruumistaan ja säästääkseen ruokaa, kun taas me mässäämme ja tuhlaamme. 7. He käyvät Herran ehtoollisella vain kerran vuodessa ja valmistautuvat siihen kauniisti kokonaisen viikon ajan; me käymme useammin, mutta usein ilman erityistä valmistautumista. Mutta tämän ei tule kuitenkaan erottaa meitä toisistamme, vaan huonomman joukon pitää ottaa oppia paremmasta. Heidän tulee parantaa tietojaan, meidän toimiamme, sillä kuten teoria on meillä suurempi ja parempi, on käytäntö heillä joissakin asioissa seuraamisen arvoinen.”

Tämä suomalaisen pappismiehen esittämä avarakatseinen näkemys enteili jo aivan uutta aikaa suhteessa venäläisten uskuntoon.

Uudelleenarviointi 1700-luvun alettua

16. Sensuurin erehdys

Suuri Pohjan sota oli vuonna 1706 ehtinyt niin pitkälle, että tsaari Pietari oli valloittanut niin Nevanlinnan kuin Narvankin ja oli juuri aikeissa perustaa uuden kaupungin, Venäjän ”ikkunan länteen”, Nevajoen soisille rannoille Suomenlahden pohjukkaan. Hänen vastapelurinsa Kaarle XII oli taas kyllästynyt seikkailuihinsa Puolassa hyökännyt Saksiin, pakottanut August II:n välirauhaan Altranstädtissä ja alkanut koota armeijaansa Venäjälle tehtävää marssia varten.

Tähän suurpoliittiseen kuvioon ilmestyi Tukholmassa pieni, ilman tekijän nimeä julkaistu kirjanen nimeltä *Beskrifning om Ryszlands Belägenheet, Gräntzor, Landskaper, Städer, Styrelse, Macht, Plägsedher och andra Beskaffenheter nu för tiden* (Kuvaus Venäjän tilanteesta, rajoista, maakunnista, kaupungeista, hallinnosta, vallasta, tavoista ja muista seikoista tätä nykyä), joka käsitti 92 oktaavikokoista sivua ja oli painettu antikviteettikollegion kirjanpainajan Olaus Enaeuksen toimesta juuri vuonna 1706. Kirjan alussa on esipuhe, jossa tuntematon tekijä ilmoitti ne syyt, jotka hänellä oli ollut teoksensa laatimiseen:

”Koska tänä aikana jotkut pitävät suotavana, monet suoraan välttämättömänä”, hän kirjoitti, ”tutustua lähemmin Venäjän hallintoon, maakuntien tilaan, tapoihin, mahtiin ja moiniin muihin seikkoihin, olemme saaneet Herra Asianosaiselta luvan julkaista painosta tämän teoksen.” Viitattuaan näin siihen, että melko vastaperustetun sensorinviran haltija, kansliakollegiossa työskentelevä censor librorum Enoch Lillieblad oli hankkeen hyväksynyt, kirjoittaja jatkoi: ”Tämä kirja on koottu vieraskielisistä teoksista ja käännetty sellaisten kirjailijoiden julkaisuista, jotka ovat kirjoittaneet Moskovan valtiosta hyödyllisimmällä tavalla. Samalla olen yrittänyt olla varovainen ja kosketella vain säästeliäästi käynnissä olevan sodan tapahtumia. Olen erityisesti välttänyt mielipiteen esittämistä itse sodasta, koska asia kuuluu minua korkeammille henkilöille. Mi-

käli tällä teoksella katsotaan olevan arvoa, käytän mielelläni aikaani lukijoiden palvelemiseksi jatkossakin selostamalla useita ulkomaisia hallitusmuotoja. Muuten toivon, että lukijani eläisivät hyvin ja hyötyisivät teoksestani.”

Jo alkusanoista näkyy, että tuntematon kirjoittaja tahtoi olla varovaistakin varovaisempi kosketellessaan käynnissä olevaa sotaa, mutta oli samalla sitä mieltä, että juuri sota teki Venäjän olojen tuntemisen tarpeelliseksi Ruotsissa. Ne vieraskieliset lähteet, joihin hän perusti esityksensä, ilmenevät kirjan lopussa olevasta luettelosta.¹ Siinä mainitaan Adam Oleariuksen matkakuvaus vuonna 1692 Hampurissa painettuna laitoksena, Petrus Petrejuksen teos, Heinrich Wilhelm Ludolfin kieliopin liitteenä julkaistu kuvaus Venäjän kirkollisista oloista, englantilaisen kreivi Carlylen kertomus lähetystönsä toimista vuodelta 1663 sekä muuan Nürnbergissä vuonna 1681 painettu nimeltä mainitsematon Venäjän kuvaus sekä kaiken kukkuraksi vielä kirjainen nimeltä ”Europeiska Fama” (Euroopan huhu), joka kertoi Euroopan hovien oloista ja siinä yhteydessä mm. Venäjän tsaarin uudistushankkeista.

Leonard Bygdén on esittänyt teoksessaan ”Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon” käsityksen, että ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” ei olisi itsenäinen teos, vaan käänнос Sleesiassa sijaitsevassa Breslaun kaupungissa (nyk. Wrocław) vuonna 1706 julkaistusta kirjasesta, jonka tekijä olisi kaunopuheisuuden ja runouden professori Christian Stieff.² Vaikka en ole saanut mistään kirjastosta käsiini Stieffin teosta — sitä ei liioin mainita hänen elämäkerrassaan ”Allgemeine Deutsche Biographiessa”³ — ei minusta vaikuta edellä mainittua lähdeluetteloa tarkastellessani lainkaan todennäköiseltä, että kysymyksessä olisi käänнос yhdestä kirjasta, vaan pikemminkin tietoja useasta saksalaisesta ajankohtaisjulkaisusta poimimalla luotu yhtenäinen katsaus. Kirjansa viimeisellä sivulla tekijä sanoo, että hänen kuvauksensa päättyy siihen, mistä suuri Pohjan sota alkaa, ja kehottaa arvoisaa lukijaa ottamaan selvää jatkosta lukemalla

1) Beskrifning om Ryszlands Belägenheet, Gräntzor, Landskaper, Städér, Styrelse, Macht, Plägsedher och andra Beskaffenheter nu för tiden. Stockholm 1706 s. 92.

2) *Leonard Bygdén*, Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon. Nyutgåva (1974) s. 177.

3) Allgemeine Deutsche Biographie 36 (1893) s. 174—175.

sotakuvauksia tai ruotsalaisia viikoittaisia bulletiineja eri taitelukenttien tapahtumista. Koska ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” ilmestyi aivan alkuvuodesta 1706, on mahdollista, että Stieffin kirja — jos sellainen on olemassa — olisikin käänös ruotsalaisesta teoksesta.

Tuntematon kirjoittaja oli kuitenkin laskenut aivan väärin luullessaan, että sota ja välirikko Venäjän kanssa olisi luonut hänen aiheelleen kysyntää Ruotsissa. Kohta teoksen ilmestymisen jälkeen, maaliskuun 20. p:nä 1706, kokoontui kansliakollegion johto kriisikokoukseen, jossa censor librorum Enoch Lillieblad sai korvat kuumina kuunnella moitteita leväperäisyydestään.⁴

”Sihteeri Lillieblad kutsuttiin sisään ja häneltä kysyttiin, miksi hän oli sallinut kirjanpainajan painaa äskettäin ilmestyneen ruotsalaisen traktaatin Venäjältä. Herra Hovikansleri näytti hänelle kohtia, joita ei olisi pitänyt painaa täällä Ruotsissa, koska me julkaisemalla ne kumoamme vieraiden silmissä kaiken, mitä tähän mennessä on sanottu manifestissa Venäjää vastaan ja myöhemmissä kertomuksissa venäläisten epäkristillisestä ruotsalaisten vankien kohtelusta. Sihteeri Lillieblad sanoi varoittaneensa kirjelaipuilla tämän traktaatin tekijää, joka kuuluu olevan nimeltään Wixell, että hän pidättäytyisi näistä muutamista asioista . . . Hän sanoi muuten panneensa pahakseen juuri ne kaksi kohtaa, jotka hovikansleri oli näyttänyt, ja korostaneensa, että niitä ei pitäisi painaa, mutta kirjanpainajat ovat tavattoman itsepäistä joukkoa, eikä siltä sukukunnalta koskaan voinut odottaa myönnytyksiä.”

Hovikanslerin ja muiden kansliakollegion jäsenten mielestä sensorin selitys oli huono. Olihan ihmeellistä, jos ei antikviteetikollegion kirjanpainaja eikä tekijäkään ottanut totellakseen censor librorumia. Siksi collegio kokoontui uudelleen seuraavana päivänä, maaliskuun 21. p:nä 1706, ja tällä kertaa oli Lilliebladin lisäksi käsketty kuultavaksi myös kirjanpainaja Olaus Eneaus. Pöytäkirja tekee selkoa kuulustelusta seuraavaan tapaan:

4) RVA, Kanslikollegiets protokoll 1705—1706. Kokous 20.3.1706.

”Hovikansleri kysyi Enaeukselta, eikö tällä ollut mukanaan aitoa alkuperäiskäsikirjoitusta, jonka sihteerri Lillieblad oli jättänyt kirjapainoon ja jonka mukaan teos oli painettu? Enaeus ojensi käsikirjoituksen, mutta mainitsi, ettei se ollut täydellinen, sillä hänen kisälleillään oli hallussaan osa siitä. Asia oli kuten sihteerri Lillieblad oli vakuuttanut — tekstistä oli paljon pyyhitty pois tai muutettu, niin että sitä oli vaivalloista lukea. Enaeus näytti myös sihteerri Lilliebladin sensuuri- ja painatuslupan tälle traktaattille alkuperäisenä sekä kaksi kirjelippusta, joilla sihteerri oli painatuksen ollessa käynnissä muistuttanut eräistä seikoista. Enaeus sanoi, että jos teoksessa oli jotakin hullua tai rikollista, se ei ollut hänen syynsä, koska hän ei ollut tehnyt mitään muuta kuin painattanut sensuroidun ja hyväksytyin tekstin. Herrra Hovikansleri käski kirjanpainajaa toimittamaan kansliaan kirjan kaikki kappaleet, joiden määrän kirjanpainaja sanoi olevan 1500 kpl.”

Tähän takavarikkoon Enaeus suostui mukisematta vastaan, mainitsipa vielä, ettei yhtään kappaletta ollut vielä myyty, lukuunottamatta niitä 30 kappaletta, jotka hän oli antanut kirjoittajalle.⁵ Sivumennen sanoen ei painoksen peruutus näytä kuitenkaan onnistuneen, sillä vielä vuonna 1713 kansliakollegion sihteerri Salin muistutti huolestuneena, että tuo kielletty, sopimattomuuksia sisältävä kirja ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” kierteli kädestä käteen.⁶

Merkillistä kyllä ei kirjasen tekijää kutsuttu kansliakollegion kuultavaksi eikä häneen kohdistettu mitään rankaisutoimia. Tiedämme hänestä erittäin vähän. Kysymyksessä on entisen valtakunnankanslerin Magnus Gabriel De la Gardien ammoinen yksityissihteerri, kaikesta päätellen vanha mies nimeltä *Jöran Wichsell*, joka elätti itseään kirjallisilla töillä, olipa suunnitellut puheena olevan teoksensakin ulkomaisia hallitusmuotoja käsittelevän kirjasarjan esikoiseksi. Wichsellin kädestä on säilynyt kuusi kirjettä Magnus Gabriel De la Gardielle vuodelta 1681, ja ne osoittavat hänet latinantaitoiseksi, hovijuoruista hy-

5) Ibid. Maaliskuun 21. päivä 1706.

6) RVA, Kanslikollegiets protokoll 1709—1714. Kokous 21.4.1713 fol. 848v.

vin perillä olevaksi henkilöksi.⁷ ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” -kirjaa aikaisemmin käsitellyt *Alf Åberg* on siis väärässä sanoessaan, että kirjoittaja oli nuori ylioppilas.⁸

Mikä ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” -kirjaseen sisällössä sitten oli niin sopimatonta, että sensorille piti sen hyväksymisestä antaa ankarat nuhteet? Vaikka hovikansleri oli pannut sormensa vain kahteen kirjan kohtaan, on ilmeistä, että teos on ollut pitkän matkaa väärin sävytetty, kun sitä on jo ennen painattamista täytynyt paljon pyyhkiä ja muutella ja kun se ilmestyttyään joutui kokonaan takavarikkoon. Saadaksemme kuvan asiasta meidän on perehdyttävä kirjan sisältöön ja tendenssiin, josta jo sen alussa oleva sisällysluettelo kertoo jotakin:

I KAP.

Moskovan valtakunnan pitkistä rajoista.

II KAP.

Venäjän maakunnista ja merkittävimmistä kaupungeista.

III KAP.

Vielä kuvaus näiden maiden ja asukkaiden laadusta.

IV KAP.

Tällä hetkellä hallitsevan tsaarin alkuperästä, avioliitosta, kruununperillisestä, valtaistuimelle noususta jne.

V KAP.

Venäjän valtakunnan hallituksesta.

VI KAP.

Millaisista henkilöistä moskovalainen kirkkosääty koostuu ja kuinka sitä hallitaan.

VII KAP.

Moskovalaisten uskonnosta ja kirkkoseremonioista.

VIII KAP.

Venäjän merkittävimmistä valtio- ja sotaopeista, kuinka ne ovat ennen olleet ja kuinka niitä nyt on osaksi muutettu.

7) RVA, De la Gardieska samlingen. Skrivelser till M.G. De la Gardie. Wieberg-Wiltberg. Sign. E 1597.

8) *Alf Åberg*, När svenskarna upptäckte världen. (1981) s. 126.

IX KAP.

Venäjän sotavoimista, kuinka niiden laita on ennen ollut, ja nyt on.

X KAP.

Moskovan valtakunnan tavallisista vihollisista.

XI KAP.

Moskovan yleisen verokamarin vuotuisista tuloista ja varoista.

XII KAP.

Venäjällä käydystä kaupasta, millaista se on ja mikä kansojen kanssa venäläiset käyvät kauppaa.”

Ensimmäisessä luvussa (KAP. I) Wichsell piirsi pelottavan kuvan valtavasta maasta suurine metsineen, erämaineen, soineen ja kylmine ilmastoineen. Siperiassa ja Aasian rajoilla on aarniometsiä ja autioita aroja, jotka saattavat olla yli sata peninkulmaa laajoja, hän vakuutti. Moskovan valtakunta ulottui aina Kiinan rajoille. Puolet siitä kuului Aasiaan — ja siihen osaan sisältyivät Siperia, Kasan ja Astrakan. Pohjoisilla, Jäämereen rajoittuvilla alueilla kesä kesti tuskin kahta kuukautta, ja yli puolet vuodesta maa oli lumen ja jään peittämää.

Toisessa luvussa (KAP. II) Wichsell selosti Venäjän kaikki maakunnat, 30 varsinaista ja 11 äskettäin vallattua. Valtakunnan pääkaupungista Moskovasta hänellä oli paljonkin kertomista. Hän selosti Moskovan Kremlin, eri kaupunginosat ja linoitukset tavalla, joka muistutti Erik Palmquistin kuvitetussa matkakertomuksessaan esittämää.

Kolmas luku (KAP. III) käsitteli otsikon mukaan Venäjän maakuntien ominaisuuksia, mutta rajoittui käytännössä esittelemään valtakunnan eri kansojen vaatepartta. ”Nykyään ovat sekä hovin ylhäiset että upseerit alkäneet käyttää koko Euroopassa yleisiä vaatteita, ajaa partansa ja pitää päässä peruukkia, ja tsaari on puetuttanut useat rykmentit saksalaiseen tapaan”, Wichsell kirjoitti. ”Mitä heidän tapoihinsa tulee, pidettiin venäläisiä aikaisemmin melko kummallisina, jollaisiksi Olearus kuvaa heitä Moskovan matkakertomuksessaan. Mutta nyt he ovat paljon reippaampia ja siveellisempiä siitä alkaen, kun tämä tsaari Peter Aleksievitsh on alkanut esiintyä paremmin tapojen mallina heille ja antanut heille luvan olla tekemisissä ulkomaalaisten kanssa ja tehdä matkoja ulkomaille”, kir-

joittaja sanoi.⁹ Kuvattuaan vielä venäläisten naisten vaateparta Petrus Petrejukselta lainatuin sanankääntein Wichsell siirtyi kertomaan samojedien, lappalaisten, tataarien, kalmukkien, kassakkain ym. kansakuntien pukimista ja ulkonaisista tavoista.

Neljäs luku (KAP. IV) nimeltä ”Tällä hetkellä hallitsevan tsaarin alkuperästä” lähestyi jo sitä aihepiiriä, joka teki Ruotsin kansliakollegion johdon mielestä koko teoksen arveluttavaksi. Pietari Suuren sukujuuret eivät toki sellaisinaan herättäneet kenenkään närkästystä, mutta hänen poikansa Aleksei Petrovitshin kasvatussuunnitelma jo todisti Venäjällä tapahtuneen täydellisen mullistuksen niiden aikojen jälkeen, joista Adam Olearius ja Petrus Petrejus olivat kirjoittaneet:

”Ulkomaisista kielistä tsaarilliselle prinssille on erityisesti suositeltu ranskan kieltä, jonka opetuksen vuoksi useat ranskaa puhuvat henkilöt ovat hänen seuranaan. Tälle kielelle omistetun opinto hetken jälkeen prinssi luki *Jaillot'n* kuvitettua maantieteen oppikirjaa, josta hän sai yleiskäsityksen Euroopan valtakunnista, maista ja kaupungeista. Sitä luettaessa hänelle selitettiin, mille hallitsijalle kukin maa kuului ja mitä kansaa siinä asui sekä millaiset tavat ja elintottumukset ihmisillä siellä oli, mitä muutoksia he olivat kokeneet sekä mitä etuja Moskovan valtiolla saattoi olla sillä taholla. Pieneksi kevennykseksi tutkittiin sitten ympyrää ja luennoitiin geometrian erinomaisesta hyödystä ja eri kuviot omaksuttiin ikään kuin leikillä, kunnes voitaisiin opiskella geometriaa ja aritmetiikkaa suuremmalla vakavuudella. Sen jälkeen tsaarillinen prinssi harrasti historiaa ja maantiedettä, etenkin maailmanhistoriaa, ja sen yhteydessä luettiin *Pufendorffin* johdanto ja ranskan-kieliset *Gazettes*, joita tutkittiin jokaisena postintulopäivänä, sekä käytiin keskusteluja poliittisista, maantieteellisistä, historiallisista ja moraalisisista kysymyksistä. Tämän jälkeen otettiin uudelleen esille geometria ja aritmetiikka sekä matematiikan muita osia. Sitten prinssin piti oppia laatimaan konsepti kirjoitelmaksi hyvällä ja selkeällä tyylillä. Sitten luet-

9) Beskrifning om Ryszlands Belägenheet, s. 31—32.

tiin vielä kansainvälistä oikeutta Grotiuksen ja Puffendorffin kirjoista, jotta prinssi oppisi oikeuden perusteet, erityisesti mitä tuli sodan ja rauhan juridiikkaan eri hallitsijoiden välillä. Sen jälkeen seurasi siviilioikeuden luento . . . minkä perästä prinssille vielä opetettiin miekkailua, ratsastusta ja tanssimista sekä käsiotteita sotilasäksiiisissä. Aivan vapaina hetkinä hän sai vielä harrastaa *volant*-peliä, painettua pöytää tai pallosalia.”¹⁰

Aleksei Petrovitshin kasvatusta oli kirjoittajan mielestä täydellistä, modernia ja täysin aikaisempien suuriruhtinain saamista opetuksesta poikkeavaa.

Selostettuaan suuriruhtinaan arvonimen ja Venäjän vaakunan Wichsell siirtyi käsittelemään tapaa, jolla hallitseva tsaari oli noussut valtaan. Hän kertoi huolellisesti Pietarin vanhemman veljen Fedor Aleksandrovitshin kuolemasta vuonna 1682 ja sitä seuranneesta prinsessa Sofian aikaansaamasta streletsien kapinasta verinäytelmiseen, jota seurasi kahden tsaarin, Iivanan ja Pietarin, yhteishallitus ensiksi mainitun kuolemaan asti vuoteen 1696.

Viides luku (KAP. V) ”Venäjän valtakunnan hallituksesta” on sekin melko kuvaileva. ”Moskovan tsaari hallitsee aivan itsenäisesti ja kuten täydellinen monarkki koko valtakuntaansa ja siihen kuuluvia maita, ja kaikki niin sodan kuin rauhankin toimet pannaan toimeen ja suoritetaan yksinomaan hänen käsikästään. Ja tämä hallitusvalta on täysin yhtä despoottinen ja rajaton kuin Turkissakin”, Wichsell kirjoitti ja tosin lisäsi, että patriarkan ja pajarien mieltä kysyttiin tietyissä asioissa.¹¹ Mutta käytännössä hankkeita kyllä paljolti hoitivat eri puolilla valtakuntaa toimivat käsikynhaltijat. Kerrottuaan vallanperimyksistä ja tsaarin kruunauksesta Wichsell luetteli vielä Moskovan prikaasit mainiten mitä asioita kussakin hoidettiin.

Kahdeksas luku (KAP. VIII) ”Venäjän merkittävimmistä valtio- ja sotaopeista, kuinka ne ovat ennen olleet ja kuinka niitä nyt on osaksi muutettu” kuuluu teoksen tärkeimpiin ja ruotsalaisen lukijan kannalta mielenkiintoisimpiin. Se oli myös sikäli vaarallista luettavaa, että siitä saattoi nähdä, miten uudella ta-

10) Ibid. s. 38—40.

11) Ibid. s. 45.

valla pelottavaa vastustajaa vastaan Ruotsi kävi sotaa. Aluksi kirjoittaja mainitsi, että Venäjän valtioelämän ensimmäinen maksimi eli ohje oli ollut estää alamaisia olemasta yhteydessä ulkovaltojen kanssa, ”jotta vanhoja venäläisiä tapoja ei loukattaisi”. Tämä periaate oli kuitenkin tullut valtiolle vaaralliseksi, ”koska se oli luonteeltaan liian yleinen ja teki koko kansakunnan kovin osaamattomaksi”. Siksi tsaari Pietari olikin lievittänyt määräystä ja sallinut ulkomaiset opintomatkat. ”Tämä muutos johtuu etupäässä siitä, että tsaari itse teki vuonna 1697 monien Euroopan maiden ja valtioiden läpi peregrinaation, jolla seurasi mukana osaksi omalla kustannuksellaan monia ruhtinaita ja pajareita.”¹² Sen jälkeen matkusti kertojan mukaan vuosittain suuri määrä nuoria venäläisiä opiskelemaan linnoitus- ja purjehdustaitoa sekä kieliä Länsi-Eurooppaan.

Uusi käytäntö oli mitä kumouksellisin, koska vuosisatoja ”oli ollut miltei valtiosalaisuus, että alamaiset oli pidettävä erossa opinnoista siitä syystä, että he muuten näkisivät historiasta ja muista kauniista tieteistä ja ymmärtäisivät niiden perusteella, että hallitsijat voidaan hylätä tai että heitä voidaan halveksia tai vehkeillä heitä vastaan...” ”Samasta syystä eivät entiset suuriruhtinaat sallineet, että Venäjän nuorisoa opetettaisiin muissa aineissa kuin heidän omassa kielessään ja kirkkoslaavin kielessä, jotta he olisivat tavallisen kansan kanssa samaa mieltä siitä, että Jumala ja heidän tsaarinsa osaavat kaikki asiat, mutta alamaisten pitää olla orjia ja oppimattomia.”¹³ Ajat olivat tästä kuitenkin täydellisesti muuttuneet, Wichsell sanoi ja kertoi sitten Pietari Suuren perustamista uusista kouluista. Oli pa Moskovan vasta perustetussa akatemiassa jo 300 ylioppilasta opiskelemassa ulkomaalaisten professorien johdolla hyödyllisiä tieteitä. Erityisesti Saksasta virtasi nyt oppineita Venäjälle, ”koska sellaisista henkilöistä moni on elänyt kotimaassaan suorastaan kurjuudessa”. Eikä kirjoistakaan ollut puutetta, sillä tsaari oli perustanut kirjapainoja ja Arkangelin kautta oli tuotu maahan paljon kirjallisuutta.

Venäjän valtionjohdon periaatteisiin oli vielä kuulunut, että tsaari ei saanut mennä naimisiin ulkomaalaisen naisen kanssa, vaan uskontosyistä ainoastaan venäläisen kanssa, eikä hän puo-

12) Ibid. s. 68.

13) Ibid. s. 70.

lisoa valitessaan ollut sidottu valtakunnan ylempiin säätyihin, vaan saattoi valita tsaarittaren enemmän tämän henkilön ja ulkonäön perusteella. Venäjällä ei myöskään sallittu mitään väitelyjä tai keskusteluja uskonnon asioista, vaan kaikkien kreikkalaiseen uskontokuntaan kuuluvien oli käsitettävä oppinsa samalla muuttumattomalla tavalla. Wichsellin mukaan tämä määräys johtui siitä, että venäläiset halusivat välttyä Bysantin mui- naisista oppiriidoista.

Mielenkiintoinen ohje eli maksimi valtionjohdolle oli kirjoit- tajan mielestä periaate, ettei Venäjällä saanut olla mitään raja- linnoituksia. Se pakotti näet aivan erikoislaatuiseen sodan- käyntiin, poltetun maan taktiikkaan. Kun rajaseudut "ovat asu- mattomat ja viljelemättömät, niin että ne ovat vain metsiä ja erämaita, ovat ne kuin luonnollisina linnoituksina maalle, kos- ka vihollinen ei voi murtautua niiden läpi kovin helpolla eikä hankkia niistä itselleen ylläpitoa. Ja jos tuollaisilla rajaseuduil- la kuitenkin olisi asutusta, hajottavat ja hävittävät tsaarit sen sodan sattuessa, kuten käynnissä olevasta sodasta Ruotsin kanssa on nähtävissä, kun tsaari poltti rajaseutunsa Liivinmaa- ta vastaan 10—15 peninkulman syvyydeltä, jotta ruotsalaiset ei- vät voisi saada mitään pakkoveroa tai kontribuutiota tai löytää mitään ylläpidokseen, jos he hyökkäisivät rajan yli."¹⁴ Mitä ve- näläisten omaan hyökkäyssotaan tuli, he aloittivat sellaisen ai- na vihollisen ollessa sidottuna toiselle taholle, kuten esim. käynnissä olevassa sodassa oli tapahtunut, sillä tsaari oli aloit- tanut hyökkäyksensä Ruotsin joukkojen ollessa kiinni Själlan- nissa.¹⁵

Vielä enemmän ruotsalaista lukijaa vallitsevassa tilanteessa varmastikin kiinnosti kirjan yhdeksäs luku (KAP. IX), otsikol- taan "Venäjän sotavoimista, kuinka niiden laita on ennen ollut ja nyt on". Heti aluksi Wichsell sanoi, että tsaari Pietari oli täy- sin lopettanut streltsit, nuo vuonna 1682 kapinoineet valiojou- kot. "Koska saksalaiset tunnetaan taitaviksi sotilaisiksi, tsaari on tuottanut erityisesti sitä kansakuntaa valtakuntaansa suuria määriä, niin kenraaleita kuin rykmenttien ja komppaniain up- seeristoa sekä aliupseereita", hän kirjoitti. Venäläisten asevoi- mien taso olikin noussut melkoisesti. Kenraaliluutnantti kreivi

14) Ibid. s. 73—74.

15) Ibid. s. 77.

Lewenhaupt, joka oli johtanut Ruotsin joukkoja Kuurinmaalla ja joutunut kahakoihin venäläisten kanssa, todisti, että "ne (venäläiset joukot) olivat nyt paljon rohkeampia, niin että oli ollut todella vaikeaa pakottaa ne perääntymään, mihin niiden lopulta kuitenkin oli täytynyt ryhtyä, vaikka ne olivat lukumäärältään suuremmat".¹⁶ Myös joukkojen aseistus ja sotakuri olivat paljon parantuneet, tsaari Pietari oli luonut laivaston Mustallemerelle jne.

Ruotsalaisen lukijan kannalta pelottavinta oli kuitenkin Wichsellin esitys Venäjän joukkojen suuresta lukumäärästä. "Täytyy myöntää, ettei kukaan muu kristillinen hallitsija saa kokoon niin suurta nostoväkeä kuin Venäjällä on, ja siitä syystä onkin aivan mahdotonta koota se huollon puuttuessa samalla kertaa sotaretkelle." Ja sitten Wichsell laskee yhteen, että kun tataariheimot ja kasakat lähettäisivät nostoväkensä venäläisten avuksi, nousisi Venäjän joukkojen määrä 410 000 mieheen. Eräät asiantuntijat arvelivat, että lukumäärä oli vielä sitäkin suurempi, sillä pelkästään pajareilta tulevan nostoväen määrä oli 150 000 miestä. "Tästä kaikesta näkyy, miten hirveän suuren joukon tämä Venäjän valtakunta voi viedä vihollisiaan vastaan."

Suuri lukumäärä ei kuitenkaan yksistään taannut voittoa, "sillä monet esimerkit osoittavat, että vähäisemmät armeijat, joissa oli reipasta väkeä ja taitavat sotapäälliköt, jotka ottivat ajan merkit ja tarjoutuvat tilaisuudet hyvin huomioon, olivat usein taistelutantereilla voitokkaat, erityisesti koska sellaiset jättiläisarmeijat kuin Venäjän usein kärsivät viivyttelystä, vihollistensa perääntymisestä, nälästä ja sairauksista aivan menehtymiseen asti". Tämän sanottuaan Wichsell viittasi tuoreimpaan Ruotsin suurvoittoon venäläisistä Narvan luona vuonna 1700, jolloin 8000 väsynyttä ruotsalaista murtautui venäläisten hyvin linnoitettujen linjojen läpi ja ajoi tiehensä 80 000 venäläistä. "Mitä tämän jälkeen tapahtuu, kun vihollisten sotajoukot uudelleen törmäävät yhteen, sen osoittakoon aika", hän lopetti esityksensä perin oraakkelimaisesti.¹⁷

Voimme olla Ruotsin hovikanslerin kanssa yhtä mieltä siitä, että Jöran Wichsellin anonyyminä painettu kirjanen oli sangen

16) Ibid. s. 78—79.

17) Ibid. s. 81—83.

arveluttava ruotsalaisten ja suomalaisten kotirintaman moraalilla kannalta. Se ei sisältänyt suoranaisia asiavirheitä, mutta siinä esitettiin sellaisia rinnastuksia ja sävytyksiä, joiden valossa käynnissä oleva sota alkoi näyttää perin arveluttavalta. Venäjän vanhaan vaaraan oli lisätty uusia piirteitä, jotka tosin lievensivät sen kauheaa kummallisuutta, mutta samalla voimistivat itse uhkaa huomattavasti. Naapurimaan jättiläismäisten sotajoukkojen pelottavuus ja hävitettyjen rajaseutujen läpitukenmattomuus saivat melkoisesti lisää painoa, kun niihin lisättiin aseistuksen modernisointi, parempi koulutus ja ulkomainen, kunnollinen päällystö sekä vielä laivastokin. Eivätkä Venäjän sisäisetkään uudistukset, jotka saattoivat Euroopan yleisestä näkökulmasta vaikuttaa ilahduttavilta, näyttäneet erityisen myönteisiltä pelkästään Ruotsin kannalta.

Tätä taustaa vasten on ymmärrettävissä, että ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” -kirjaseen ilmestyminen täytyi kieltää. Kiellon välttämättömyys ei ollut ollut ilman muuta selvää itse sensorille, joka ei aluksi ollut ymmärtänyt teoksen mahdollisia haittavaikutuksia yleisen mielipiteen kannalta tiukasti valvotussa karoliinisessa sotilasmonarkiassa. Sihteeri Lillieblad oli luultavasti pitänyt Wichsellin esitystä tavanomaisena valistavana kuvauksena eräästä vieraasta valtiosta, ja kirjan alkulauseessa ollut vihje, että tekijä suunnitteli samantapaisia julkaisuja muistakin maista, vei häntä yhä enemmän harhaan. Vasta painetun kirjan ilmestyminen hänen esimiehensä työpöydälle sai hälytyskellot soimaan kansliakollegiossa. Niinpä ”Kuvaus Venäjän tilanteesta” takavarikoitiin melkein paniikin merkeissä, sensorin ja kirjanpainajan kiistellessä keskenään, kenelle kuului vastuu tapahtuneesta.

Jälkeenpäin voimme vain todeta, että tieto Pultavan tappiosta olisi todennäköisesti tullut pienempänä yllätyksenä Tukholmaan, jos kovin tuntemattomaksi jääneen entisen yksityissihteerin Jöran Wichsellin tuote olisi läpäissyt sensuurin seulan ja luettu Ruotsissa kunnolla läpi.

17. Suomalainen arvio Venäjän voimasta

Tähän mennessä esitellyt teokset eivät ole olleet lähtöisin suomalaisten kuvaajien kynistä, vaikka ne varmaan ainakin osaksi ovat edustavia myös Suomen osalta. Tiedämme erittäin vähän siitä, millaisia suomalaisten näkemykset naapurimaastaan olivat ennen suurta Pohjan sotaa. Joku Olaus Magnus on saattanut merkitä ”Pohjoismaisten kansojen historiaansa”, että suomalaiset nauroivat makeasti Moskovan suuriruhtinaan komealle arvonimelle, joka heidän mielestään oli pelkkää liioittelua eikä ollenkaan pelottava.¹ Joku Mikael Agricola on saattanut pahinta pahaa kuvatessaan tehdä Lutherilta saatuun muotoiluun ”paavi, Antikristus ja Turkki” pienen lisän ”paavi, Antikristus, Turkki ja venäläiset.”² Ja joku Petrus Bång on saattanut jäädä aikakirjoihin poikkeuksellisen suvaitsevaisena Venäjän uskonnon tarkastelijana. Mutta muita suomalaisia mielipiteitä saa hakemalla hakea 1500- ja 1600-luvulta, ja mikäli niitä tapaa, ne ovat aivan lyhyitä ja vähän sanovia lausahduksia.

Ensimmäinen merkittävä suomalaissyntyisen ja etupäässä Suomessa toimineen miehen teos ajoittuu vuoteen 1716, ajankohtaan, jolloin koko Suomi Pohjanmaan etäisiä osia lukuunottamatta oli miehitetty ja jolloin venäläiset uhkasivat Ahvenanmeren yli emämaatakin. Sen tekijä on *Lars Johan Malm*, aateloituna Ehrenmalm. Tämä mies syntyi vuonna 1688 Viipurissa sotakomissaari Lars Malmin ja Helena Lilliegrenin poikana, tuli vuonna 1703 ylioppilaaksi Turkuun ja piti siellä vuonna 1707 akateemisen juhlapuheen Altranstädtin rauhan johdosta. Nimitettynä tykistön sotatuomariksi hän oli mukana Lybeckerin retkellä Inkerinmaalle, joutui Viipurin antautuessa vuonna 1710 sotavankeuteen Venäjälle ja palasi sieltä vuonna 1713. Malm pääsi seuraavana vuonna 1714 itsensä kansliapresidentti Arvid Bernhard Hornin yksityissihteeriksi ja nimitettiin vuonna 1717 Turun maanpaossa olevan hovioikeuden sihteeriksi ja seuraavana vuonna 1718 assessoriksi. Hänet aateloitiin vuonna 1719.³

1) Ks. tätä teosta s. 37.

2) Viljo Tarkiainen — Kari Tarkiainen, Mikael Agricola (1985) s. 242.

3) *Gustaf Elgenstierna*, Svenska adelns ättartavlor 2:2 (1926) s. 454.

Voimme panna merkille Malmin viipurilaisen syntyperän, juristin koulutuksen, Altranstädtin sopimusta käsitelleessä puheessa näkyvän ulkopolitiikan harrastuksen ja toiminnan tulevan suuren valtiollisen johtajan Arvid Hornin välittömässä läheisyydessä.

Tärkein seikka tämän teoksen aiheen kannalta on kuitenkin Malmin sotavankeus Venäjällä. Tästä vaiheesta on saatavissa tietoja eräistä anomuksista, jotka hän laati paluunsa jälkeen. Marraskuun 20. pnä 1714 saapuneeksi merkityssä kirjelmässä Kuninkaalliselle Majesteetille Malm kertoi melko laajasti vaiheistaan.⁴ Hän sanoi aluksi, että hän oli kärsinyt Venäjällä pitkän ajan "raskasta vankeuden taakkaa". Vapaaksi hän oli päässyt ostamalla itsensä irti vartijoiltaan; varat tähän tarkoitukseen hän oli lainannut nimeltä mainitsemattomalta ulkomaalaiselta kauppiaalta, joka myös oli rahoittanut pitkän ja hitaasti sujuneen paluumatkan. Koska Malmin tilukset Suomessa olivat vihollisen vallassa, hän oli Tukholmaan selvittyään kyvytön maksamaan velkaansa. Hän anoi siksi alamaisesti kuninkaalta palkkaansa takautuvasti vankeusvuosiltaan voidakseen maksaa velkojalleen.

Toisessa kirjeessä, joka sekin on luultavasti vuodelta 1714, Malm kirjoitti kuninkaalle, että vankeuskausi — "orjuuden alennus", kuten hän sanoi — oli syössyt hänet "köyhyyden kurjuuteen".⁵ Samoista syistä, jotka hän oli maininnut edellisessä anomuksessaan, hän ei päässyt irti velkojastaan. Hän oli käyttänyt "aikaansa Venäjällä isänmaan hyödyksi ahkerasti työkentelemällä, vaikka kuolema usein olikin silmien edessä". Tästä asiasta voisi todistaa se henkilö, jonka hallussa Malmin kirjeet ja käsikirjoitukset yhä ovat. Kirjeestä ilmenee, että Malmin teoksen käsikirjoitus ei ollut tekijän hallussa Tukholmassa, voipa suorastaan arvata, että hän oli jättänyt sen pantiksi velkojalleen. Innostus velan pikaiseen maksuun lienee näin yksinkertaisesti johtunut Malmin halusta saada teoksensa käsikirjoitus mitä pikimmin takaisin omaan käyttöönsä.

Tässä Lars Johan Malm ennen pitkää onnistuikin. Paksu, lähes 600-sivuinen käsikirjoitusnide on säilynyt Ruotsin valtion-

4) RVA, Militaria. Ansökningar och meritförteckningar. Armén. Civilstaten. Auditörer E—F. M 1256. Liite B.

5) Ibid.

arkistossa ja kantaa otsikkoa *Några Anmärkningar Angående det Ryska Rijketz nuvarande macht och styrkio, i anseende till Myckenheten af Manskap, Landetz fruchtbarhet, de inrättade Manufacturer, Handelen, Rijketz Inkomster, den nu befindtelige Land- och Siöö-Milicen och några andra Skiähl, som i den Siunde Boken finnes, Upsatte under desz fångenskap Åhr 1710—1713 af L.J. Malm* (Joitakin huomautuksia Venäjän valtakunnan nykyisestä mahdista ja voimasta, ottaen huomioon väkiluvun, maan viljavuuden, perustetut manufaktuurit, kaupan, valtion tulot, olemassa olevan maa- ja meriväen ja muutamat muut seikat, jotka mainitaan seitsemännessä kirjassa, kirjoittanut vankeutensa aikana 1710—1713 L.J. Malm).⁶ Teoksen tarkoitus ja syntyhistoria ilmenevät varsin tyhjentävästi esipuheesta, joka on omistettu tekijän korkealle suojelijalle, kansliakollegion presidentille Arvid Hornille:

”Kun enemmän kuin puolitoista vuotta sitten vapautuin vankeudestani”, Malm kirjoitti, ”oli minulla kunnia päästä Teidän Korkeakreivillisen Ylhäisyytenne tuttavuuteen, ja Te osoititte minulle heti sen arvonannon, että sain ottaa Teidän asioitanne hoi-taakseni . . . En ole voinut vastata tähän armollisuu-teen muuten kuin uskollisella ja kunniallisella mielellä ja suurella kunnioituksella.” Tästä syystä kirjoittaja nyt halusi omistaa kreiville ”vähäisen, mutta hyvää tarkoittavan teokseni Venäjän nykyisestä mahdista ja voimasta, jonka olen vankeuteni aikana vapaina hetkinäni koonnut ja vasta nyt jotenkin järjes-tänyt. Enpä uskaltaisi näyttää tätä teosta, jossa epäilemättä on monia virheitä, Teidän Korkeakreivillisel-le Ylhäisyydellenne, jollen olisi itse ollut todistajana tilaisuuksissa, joissa Teidän Korkeakreivillinen Ylhäisyytenne on lausunut suopeita sanoja heikoista-kin töistä, kunhan vain niiden kirjoittajan tarkoitus on ollut hyvä ja hän on tehnyt mitä hän on voinut.”

Tämän esipuheen jälkeen seurasi teoksessa toinen alkulause, tavalliselle lukijalle tarkoitettu. Malm sanoi siinä jouduttuaan koko Viipurin varuskunnan kanssa vankeuteen Venäjälle tehneensä päätöksen kirjoittaa muistiin kaiken kummallisen, mitä

6) RVA, Manuskriptsamlingen 79.

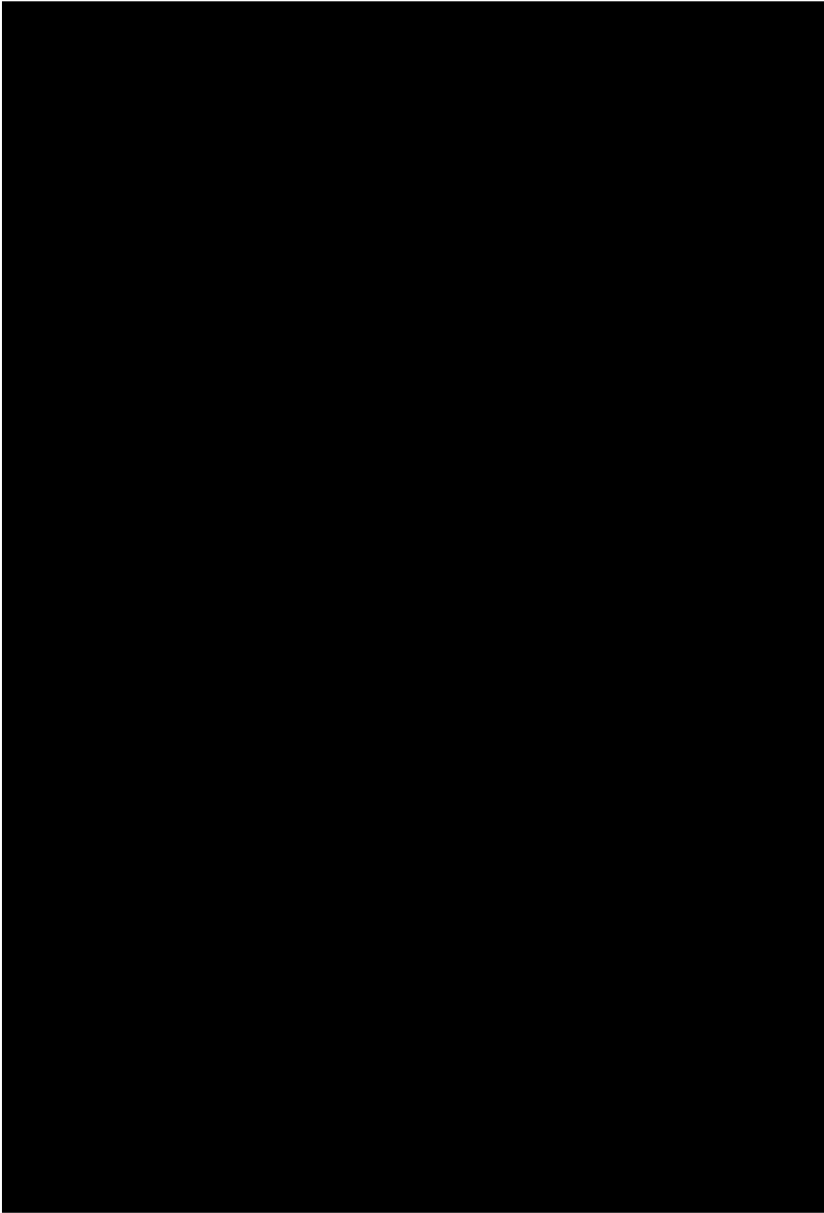
hän näki ja koki. Monet hänen esimiehistään pitivät hänen ajatustaan hyvänä ja kehottivat häntä jatkamaan. Tärkeänä lisäsyynä Malm piti sitä, ettei ollut olemassa yhtään kirjaa tai traktaattia, ”joka kertoisi totuudenmukaisesti, ilman teeskentelyä tai intohimoa Venäjistä ja sen nykyisestä tilasta, vaan osassa esityksistä on viha, osassa teeskentely ja osassa tietämättömyys kuljettanut kynää, niin vanhoina aikoina, kun joku Guagninus tai Oderbornius ja muut ovat kuvailleet Venäjää, ja niin myös tänä päivänä”.⁷ Venäjän vihaajat kirjoittivat ylettömän kielteisesti tuolloisesta tsaarista ja ikään kuin katselivat häntä kiikarin vääristä päästä, niin että hänen aikaansaannoksensa näyttivät tavattoman pieniltä kirjoittajien kotimaan ilmiöihin verrattuina. ”He eivät ymmärrä sitä peruseroa, joka on olemassa Venäjän hallituksen ja muiden hallitusten välillä, mistä syystä kaikki Venäjällä näyttää heistä äärimmäisyyksiin menevältä ja tsaarin kaikki teot tyrannin töiltä. Siksipä he väittävät säännöksi sitä, että Venäjällä vallitsee despotia, että alamaisten mielenlaatu on sellainen, että heitä ei voi hallita muulla kuin ankaralla pakolla. He tekevät kuitenkin suuren virheen pannesaan kaikki ministerien ja muiden palvelijoiden teot hallitsevan herran omiksi töiksi ja unohtavat täysin, miten mahdotonta yhden ihmisen on hallita sellaista valtakuntaa, vaikka tsaarin on tietenkin täytyntä käyttää muiden silmiä katsellessaan asioita.”⁸

Sitä paitsi venäläisten keskuudessa kierteli tuolloisesta tsaarista paljon perättömiä juttuja. Vanhoilliset venäläiset valittivat, ettei hän pitänyt paastoa riittävän ankarasti, eikä välittänyt sanottavasti edes kirkon seremonioista. Venäjällä kävi suuri huuto tsaarin omaksumista vieraista tavoista, hänen alhais-syntyisestä puolisostaan ja muista seikoista. Oppositiota oli etenkin papiston keskuudessa. Tämä mieliala saattoi helposti johdattaa ulkomaisia tarkkailijoita harhaan, Malm kirjoitti.

Mutta tsaarin luomalla uudella järjestelmällä oli myös innokkaita ihailijoita ja imartelijoita. Useimmiten oli kysymys henkilöistä, jotka odottivat kunnianosoituksia ja menestystä. ”Monet, jotka eivät ole koskaan nähneet Venäjää, ajattelevat kuitenkin aukaista itselleen uran onneen tuossa maassa ja esittä-

7) Ibid. s. 2.

8) Ibid. s. 3.

Pietari Suuri. Kuparipirros 1700-luvulta.

vät siksi tsaarista uhkeita ylistyksen sanoja, kehuvat Venäjää kerta kaikkiaan maalliseksi paratiisiksi. Tapahtuneita uudistuksia he eivät koskaan lakkaa kiittämästä.”⁹

Vielä kolmaskin ryhmä Venäjän tarkkailijoita oli olemassa Malmin mukaan: ”Ne, joiden kynää tietämättömyys on kiidätännyt, jotka perustavat kirjoitelmansa muiden kertomuksiin, väärin huhuihin, kauan sitten Venäjästä kirjoitettuihin kirjoihin ja siihen kuvitelmaan, jonka he ovat itse tehneet kaikista valtakunnista. Koska he eivät ole koskaan nähneet Venäjää, eivät he myöskään huomaa sitä eroa, joka vanhalla Venäjällä ja nykyisellä Venäjällä on.”¹⁰

Esipuheensa loppupuolella Malm esitteli lähteensä ja komentoi niitä. Hän sanoi käyttäneensä Oleariuksen teoksesta vuonna 1704 julkaistua lyhennelmää, ranskalaista traktaattia tsaarin suosikista Menshikovista, Pietarin kaupunkia koskevaa, vuonna 1713 painettua kertomusta, Marpergerin tunnettua kuvausta Venäjän kaupasta tätä asiaa koskevassa luvussa sekä Herra Grimaret’n teosta ”Les Campagnes du Roy de Suède” (Ruotsin kuninkaan sotaretket) Venäjää vastaan käydyn sodan osalta. ”Nämä ovat siis minulle tutut kirjailijat, jotka ovat kirjoittaneet Venäjästä ja sen nykyisestä tilasta”, Malm sanoi. Sitteen hän vielä esitti teoksensa disposition. Hovia ja hallitsijaa koskevan kappaleen kohdalla hän mainitsi:

”Hovista kirjoittaminen on kyllä kovasti pelottanut minua. Monet anekdootit on täytynyt mainita, mikäli on halunnut puhua totta, nykyisen tsaarittaren, ruhtinas Menshikovin, muiden suurten suosikkien ja hovin ministereiden ylenemiset, jotka ovat olleet heidän vähäisen alkuperänsä ja äkkinäisen nousunsa vuoksi hyvin harvinaislaatuiset ja miltei uskomattomat. Myös tsaarin yksityiselämä ja kruununprinssin kummallinen mielenlaatu ovat monien sattumusten syinä olleet kertomisen arvoiset.”¹¹

Myös uskonnosta puhuminen oli arveluttanut Malmia, jopa niin paljon, että hän oli tyystin luopunut tätä aihetta kuvailevasta luvusta. Pietari Suuri oli pitänyt uskonnon ennallaan, ja

9) Ibid. s. 4—5.

10) Ibid. s. 5.

11) Ibid. s. 8.

siksi saattoi Oleariuksen kuvaus kelvata edelleenkin, Malm kirjoitti. Lisäksi kirjoittaja sanoi luopuneensa yrityksestä kuvailla Venäjän oikeuslaitosta ja asioiden hoitoa eri virastoissa, koska hän aikoi palata tähän erikoisteemaan myöhemmässä kirjoittelussa. Voimme arvella lakimieskoulutuksen saaneen Malmin olleen erityisen kiinnostunut juuri näistä ilmiöistä ja keränneen niistä aineistoa tutkielmaan, jonka laajuus rikkoi hänen käsillä olevan käsikirjoituksensa puitteet.

Vielä Malm sanoi, että hän oli nimenomaan halunnut kertoa Venäjän tuolloisesta voimasta. Siitä syystä hän oli teoksessaan keskittynyt sellaisiin ilmiöihin, joista Venäjän mahti erityisesti ilmeni, soveltaen Venäjään valtioiden voimasta yleensä käytettyjä kriteereitä. Hänen kirjansa tehtävänä oli kuvailla ja esittää arvioita maan sotilaallisesta ja taloudellisesta vahvuudesta ja sen maanviljelyksen ja manufaktuuriin tilasta. Hän oli sitä mieltä, että ”Venäjä oli Ruotsille mahtava ja vaikea naapuri” ja että Venäjän mahti oli yhä nousussa, mistä syystä hän myös tahtoi neuvoa isänmaalleen keinoja tilanteesta selviytymiseksi. Apuna olisivat kaikki huomiot Venäjän heikkouksista.¹²

Vaikka esipuhe antaakin hyvän kuvan Malmin hankkeesta, voi teoksen sisällöstä löytää jonkin täydentävän vihjeen tekijän vaiheista Venäjällä. Niinpä hän kirjoitti, että oli joutunut koko Viipurin varuskunnan kanssa vangiksi vuonna 1710, vaikka kenraaliamiraali Apraksin oli luvannut joukoille vapaan poistumisen Ruotsiin.¹³ Venäläisten komentaja oli ensin viivytännyt kaikin tavoin joukkojen kotiinlähtöä ja lopulta vangituttanut varuskunnan ja vienyt sen Pietarin kautta Siperiaan. Malm ei kuitenkaan ollut joutunut sinne asti, vaan tullut Moskovaan, jossa hän oli saanut liikkua vapaasti. Hän oli tällöin mm. tutustunut tsaari Pietarin uusiin kouluihin ja solminut tuttavuuden suomalaisen pastori Johan Norrgrenin kanssa, joka oli toiminut venäläisten ruotsin kielen opettajana. Hän oli ostanut itsensä vapaaksi vuonna 1712, jolloin hän oli lähtenyt Moskovasta kotiin.¹⁴ Tämä matka oli ollut perin hankala, ja nuori sotatuomari oli mm. oleskellut pitkään Pietarissa, kunnes hän vuonna 1713 pääsi Ruotsiin.

12) Ibid. s. 12—13.

13) Ibid. s. 51—54.

14) Ibid. s. 70—71.

Paksun käsikirjoitusniteen lopullinen valmistuminen ja siisti puhtaaksikirjoittaminen vei Malmilta pari vuotta Tukholmassa. Julkaisemista varten hän jätti teoksensa kansliakollegion tarkastettavaksi. Tarkastuksen toimitti Elias Palmiskiöld, tuolloinen arkistosihiteeri, joka antoi huhtikuun 10. p:nä 1716 päivätyn lausuntonsa kirjailijalle.¹⁵ On merkille pantavaa, että erittäin kielteistä lausuntoa ei jätetty tavalliseen tapaan kollegion johdolle, vaan Malmille itselleen ojennusnuoraksi. Menettely osoittaa, että kansliapresidentin nuoreen yksityissihiteeriin suh-tauduttiin sangen hyväntahtoisesti kollegion virkamiesten ta-holta.

”Hyvää tarkoittavia muistutuksia Herra Sihteeri Malmin merkillisten Venäjää koskevien huomautus-ten johdosta”, otsikoi Palmiskiöld esityksensä. ”Näyt-tää kovin arveluttavalta, nykyisen ajan vaarallista konjunktuuria ajatellen, paljastaa painetussa kirjas-sa suurella vapaudella ajatuksiaan ja vankina olon aikana tehtyjä merkintöjä”, hän kirjoitti. ”Voihan ol-la, että tulevaisuudessa tapahtuvassa rauhanneuvot-telussa tämä salamyhkäinen ja kateellinen Venäjän kansakunta vaatii korvausta tai reagoi erityisesti kir-jailijaa vastaan vaatien häntä ajettavaksi maanpa-koon tai rangaistavaksi, kuten monet esimerkit van-hoilta ajoilta osoittavat.” Ja Palmiskiöld jatkoi sano-malla, että Venäjän salaisuuksien paljastaminen saattoi koitua monien ruotsalaisten sotavankien kan-nalta epäviisaaksi teoksi. Näistä syistä arkistosihtee-ri oli sitä mieltä, että teos voisi vielä jäädä tekijänsä pöytälaatikkoon. Mutta hänen esityksensä jatko kuu-lui: ”Nopeasti läpiluettaessa keksityt vieraat tai epä-ruotsalaiset sanontatavat olen merkinnyt erityiseen liitteeseen. Muutoin on koko teos täynnä kauniita ja miellyttäviä tietoja, jotka on sitäpaitsi kerrottu sirol-la ja hyvin juoksevalla kynällä, niin että koko teos on todellista nautintoa harkitsevalle ja hyväntahto-valle lukijalle. Kirjoittajaa täytyy kiittää hänen ah-

15) Lausunto on sidottu esilehdiksi samaan niteeseen kuin käsikirjoitus. Se on signeerattu E.P. ja kirjoitettu Palmiskiöldin helposti tunnettavalla käsialal-la. RVA, Manusskriptsamlingen 79.

keruudesta ja terävä-älyisyydestään, ja on vain toivottava, että tämän mainion kirjan julkaiseminen ei tuottaisi vahinkoa koko valtakunnalle tai teoksen laatijalle itselleen.”

Näyttää siltä, että Palmskiöldin esittämä arvostelu — joka kohdistui siihen vastaanottoon, jonka hän luuli kohtaavan kirjaa Venäjällä — ei pelästyttänyt Malmia. Hän näet kääntyi virallisesti kansliakollegion puoleen ja sai kuin saikin Arvid Hornin ja muiden kansliakollegion herrojen syyskuun 28. pnä 1716 kirjoittaman puoltolauseen teokselleen.¹⁶ He katsoivat, että kun Malm oli isänmaata palvellakseen suurella vaivalla laatinut kirjansa, hänen piti saada se julkisuuteen ja saada nauttia kymmenen vuoden ajan yksinoikeutta teoksen tuottamiin tuloihin. Kirja ”on melkoiseksi hyödyksi lukijakunnalle”, oli Hornin ja hänen apulaistensa arvio asiasta. Myös Kaarle XII oli suopea ja antoi teokselle painatusluvan, joka on päivätty Lundissa 19. pnä lokakuuta 1716.¹⁷ ”Kun sotatuomari ja sihteeri Lars Johan Malm on alamaisesti antanut Meidän tietää, että hän on ollessaan vankina Venäjällä tutustunut maan oloihin ja sittemmin kirjoittanut kirjan, jonka hän aikoo nyt Isänmaan hyödyksi julkaista omalla kustannuksellaan”, alkoi lupakirja, minkä jälkeen kuningas antoi tekijälle luvan painattaa kyseisen teoksen ja nauttia kymmenen vuoden ajan yksinoikeutta sen tuottamiin tuloihin. Mikään ei viittaa siihen, että Palmskiöldin esittämät epäilyt olisivat painaneet vähääkään Kaarle XII:n vaa’assa.

”Joitakin huomautuksia Venäjän valtakunnan nykyisestä mahdista ja voimasta” -teos jäi kuitenkin julkaisematta. Syytä tähän seikkaan voimme ainoastaan arvailla. Maanpaossa elävän entisen sotatuomarin ja tuolloisen yksityissihteerin kassa ei ehkä kestänyt yli 600-sivuisen käsikirjoitusjärkäleen latomisen ja painattamisen aiheuttamia kustannuksia, tai sitten hän ei ehkä saanut käsiinsä yhtään kirjanpainajaa, joka olisi uskaltanut luottaa teoksen kaupalliseen menekkiin. Malmin kirjaa tuskin olisikaan myyty hyvin, jos sen ilmestyminen olisi viivästynyt paljon vuodesta 1716, siksi sidottu ajankohtaansa sen sanoma oli. Emme tietysti voi sulkea pois sitäkään mahdollisuutta, että kirjoittaja sittenkin olisi alkanut empiä ajatellessaan

16) RVA, Kanslikollegium till Kungl. Maj:t 1710—febr. 1717. Vol. 6.

17) RVA, RReg 1716 Aug-Oct fol. 423v—424.

Venäjän taholta mahdollisesti nousevien sanktiovaatimusten vaaraa. Sillä suorapuheinen tämä teos todella oli, tähän asti mainituista kirjallisista tuotteista ylivoimaisesti kaikkein vähiten auktoriteettejä kumartava.

Jonkinlaisen kuvan antamiseksi Lars Johan Malmin hengen- tuotteesta on lyhyesti esiteltävä sen sisältö. ”Joitakin huomauksia” -teos jakautuu yhteensä seitsemään lukuun, joiden lisäksi tulevat vielä epilogi ja niteen viimeisillä sivuilla Pietarin kaupungin kuvaus. Luvut ovat seuraavat.

1. Venäjän suuresta väkiluvusta.
2. Venäjän viljavuudesta.
3. Venäjällä toimivista manufaktuureista.
4. Kaupasta.
5. Venäjän tuloista.
6. Maa- ja merisotaväestä.
7. Kuinka mahtava ja vaikea naapuri Venäjä on Ruotsille?

Jokainen luku on jaoteltu useihin kappaleisiin. Yleisenä piirteenä niiden sisällöstä on sanottava, että Malm on ensin yrittänyt käsitellä asioita positiivisesti, sitten negatiivisesti. Hän on aluksi luetellut sen, mitä mistäkin aiheesta on hyötystä, mutta keskittynyt sitten ilmiön haittapuoliin, joista hän käyttää nimitystä ”Venäjän viat”. Tällä tavoin tasapainottelemalla nuori virkamies on luonut kohteestaan ainakin paperilla kuvan, jossa Venäjän voima ja heikkous eliminoivat toisensa. Hänen selvityksensä se osa, joka käsittelee naapurivaltakunnan mahtia ja suuruutta, näyttää melkoiselta osalta otetun kirjoittajan luettelomista lähdekirjoista. Venäjän heikkouksien esittelyssä taas näkyy enemmän kirjoittajan oma asennoituminen.

Ensimmäisen luvun, joka käsittelee Venäjän tavattoman suurta väkilukua ja siihen liittyviä seikkoja, kiinnostavin jakso on kolmas kappale, joka esittelee Venäjän voimaa väenpaljoudesta huolimatta vähentäviä seikkoja. Se sisältää kaikki venäläisiin kohdistetut klassiset ennakkoluulot. ”Luonto on kuitenkin kuin perintönä antanut Venäjän kansakunnalle tässäkin suhteessa eräitä perusvirheitä”, kirjoittaja sanoo.¹⁸ ”Näitä venäläisiin niin syvälle iskostuneita vikoja ei voi korjata ihmisvoimin, jollei kokonaan juurita pois ja panna sulatusuuniin kaikkia

18) RVA, Manuskriptsamlingen 79, s. 35—36.

vanhoja ja useimpia nuoriakin ihmisiä sekä koko papiston laumaa.” Ja kun sitä ei ollut mahdollista tehdä, arveli Malm, ”ettei ollut koskaan mahdollista tehdä Venäjää niin täydelliseksi kuin muita Euroopan kansakuntia”.

Todettuaan näin melko kategorisesti Malm kirjoitti: ”Tämän kansakunnan viat ovat seuraavat” ja luetteli sen jälkeen pitkän listan venäläisten virheitä, jotka eliminoivat heidän suuresta lukumäärästään ja heidän maansa varallisuudesta koituvat edut. Ensimmäinen kohta kuului seuraavasti:

”Venäjän kansakunnan ensimmäinen virhe on entinen ja suurelta osalta yhä jatkuva *lacheré* ja heikkous; ne ovat väärässä, jotka kertovat, että Venäjällä jo olisi miehistön puutetta tai että tsaari ei saisi kokoon tarpeeksi sotaväkeä jatkaakseen taistelua. Edellä sanotun lisäksi on näet mainittava, että kaikki venäläiset ovat luonnostaan syntyperäisiä orjia, niin että jos heidän tsaariltaan tulee jokin käsky, ei korkeinkaan ruhtinas uskalla elein tai sanoin teoista puhumattakaan panna vähimmässäkään määrin vastaan vältyäkseen toteuttamasta käskyä. Kun maa on ahtaalla ja tsaari käskee käskemällä, nostetaan joka perheestä mies aseisiin, ja näin Venäjän sotajoukko kasvaa suunnattomaksi. Mutta on huomattava, että suurimmalla osalla tästä valtavasta paljoudesta ei ole mitään herkkää rakkautta herraansa ja isänmaataan kohtaan, vielä vähemmän rohkeutta, vaan heitä kesytetään kuin karjaa kovalla kurilla ja pitkäaikaisella rautaisella harjoituksella kypsiksi sotapalveluun ja tekemään sellaista, mikä on vastoin heidän luontoaan ja mitä he eivät ole saaneet syntyessä. Erityisesti venäläiset pajarit ja ruhtinaat ovat luonnostaan kykenemättömiä urhoollisuuteen tai ritarilliseen miehekkyyteen, mikä muuten tulee näkyviin sotaväestä kirjoittamassani luvussa. Tiedän esimerkiksi, että sodan alkaessa monet pajarit tekeytyvät sairaiksi, antavat lahjoja ja lahjuksia vain päästäkseen osallistumasta sotaväkeen.”

Toiseksi pienensi suuren väkiluvun antamaa voimaa se seikka, että ”Venäjän kansakunta on rauhaton, kapinallinen, verenhimoinen ja väkivaltainen joukkokunta. Varhaisempien aikojen

historia opettaa, kuinka usein Venäjän alamaiset ovat tehneet kapinan hallitsijoitaan vastaan, minkä kuvailuun ei aikani olenkaan riitä. Aikomukseni on siksi vain mainita, että nyt hallitsevan tsaarin aikana Venäjällä on joko ollut tai paljastunut neljä kapinaa tai kapinayritystä”.¹⁹

Kolmantena Venäjän suuren väkiluvun antamaa voimaa heikentävänä tekijänä Malm piti

”Venäjän kansakunnan erityistä pahetta, nimittäin petollisuutta ja viekkautta. Venäläisten suuri petollisuus johtuu osaksi heidän synnynnäisestä kieroudestaan, osaksi kasvatuksesta. Mitä edellisestä seikkaan tulee, en usko Euroopassa olevan yhtäkään kansakuntaa, jonka jäsenillä syntyessään maailmaan olisi kykyjä niin moniin nerokkaisiin konnuuksiin ja kieroiluihin, jotka kaikki hyödyttävät sitä itseään mutta vahingoittavat sen vihollisia ja vastustajia, kuin Venäjän kansalla. Ja tahdonpa sanoa lukijalle, että Ranskassa tai Italiassa elänyt henkilö, joka osaa Machiavellinsa ja muiden viekkaiden miesten kirjoitukset, ei pysty aavistamaan niitä maksimeja, joita venäläiset soveltavat kaupankäynnissä, seurustelussaan ja julkisissa toimissaan. Niistä saadaan Venäjällä joka päivä näyttöä, eivätkä edes korkeat arvohenkilöt tai ruhtinaat ole niistä vapaat. Tätä venäläisten synnynnäistä viekkautta vahvistaa heidän heikko kasvatuksensa. Heille ei opeteta nuoruudesta alkaen hyviä tapoja eikä lueteta moraalien oppikirjoja hyveiden omaksumiseksi, vaan heidän enin aikansa kuluu kepposten ja petosten keksimiseen, ja niitä he harrastavat sellaisella innolla, että paras mies heidän joukossaan on kaikkein konnamaisin... Tätä Venäjän kansan viekkautta voi pitää tarttuvana sairautena, sillä ulkomaalaisetkin, jotka kuuluvat moraalista arvostaviin kansakuntiin, muuttuvat pitkään Venäjällä asuttuaan vähitellen samanlaisiksi ja menettävät lopulta kaiken rehellisyytensä ja suoruutensa”.²⁰

19) Ibid. s. 37—39.

20) Ibid. s. 49—51.

Mainittu venäläisten luonnevika heikensi Malmin mielestä huomattavasti heidän kansallista voimaansa, koska sopimukset heidän keskuudessaan eivät nauttineet tarpeellista kunnioitusta ja kaikki olivat epäluuloisia toisiaan kohtaan. Eivätkä venäläiset luottaneet ulkomaalaisiinkaan arvelleen näiden koko ajan yrittävän pettää heitä, mikä toi ikävää ja lopultakin vahingollista epävarmuutta Venäjän ulkopoliittisiin yhteyksiin.

Neljäntenä Venäjää sangen pahasti heikentävänä kansallisena ominaisuutena kirjoittaja piti sen asukkaiden ylpeyttä. Hän ei halunnut toistaa Oleariuksen tai muiden kirjoittajien venäläisten koppavuudesta ja itsetietoisuudesta kertomia juttuja ja vitsejä, vaan mainitsi, että ylpeys oli vain kasvamaan päin venäläisten rinnassa nyt, kun sotaonni oli ollut heille kovin suotuista:

”Tämä heidän kunnianhimensa on sitä tuomittavampi, kun se ei perustu mihinkään hyveeseen tai muuhun hyvin perusteltuun omanarvontuntoon, vaan tyhmiin kuvitteluihin ja itse otettuun arvovaltaan. Ja vaikka sotaväki ansaitsisikin, kuten edempänä tulee puheeksi, jonkin verran sitä kunniaa, jolla he mielellään komeilevat, ei muu joukko ole mitenkään sen arvoinen.”²¹

Ja sitten Malm jatkoi: ”Mutta on merkillistä, että vaikka venäläisillä on tämä ylpeä mieli, kun heille uskotaan arvovaltaa ja he saavat menestystä, niin heillä on sen lisäksi toinen pahe, eli he suhtautuvat nurkumatta ja kuin väheksyen vainoamiseen ja kärsimyksiin. Tästä ilmiöstä on päivittäisenä todistuksena se, että kun kaikkien edessä nöyrä ja halveksittu palvelija sattuu pääsemään valtaan, hän heti osoittaa mitä suurinta ankaruutta ja halveksuntaa äskeisiä veljiään kohtaan säästämättä entisiä tovereitaan ja esiintyen aivan kuin hän itse ei koskaan aikaisemmin olisi kärsinyt alhaisesta asemasta.”²²

Vielä Malm oli sitä mieltä, että venäläisten resurssuja ja kansallista voimaa rajoitti suuri kevytmielisyys, joka oli tyyppillistä niin ylhäisille kuin alhaisille:

21) Ibid. s. 55.

22) Ibid. s. 56.

”Sillä heidän puheessaan, ilmeissään ja olemuksessaan ilmenee mitä suurinta irstautta. Naiset kertovat usein, kuinka paljon he palvelevat Venusta, niin suorasukaisin ja kuurnimattomin sanoin, että tuollaisesta luonnollisesta häpeämättömyydestä suorastaan suuttuu. Tämä sopimaton ja kevytmielinen vapaus on yleisempää ylhäisten naisten parissa kuin uskaltaa sanoakaan. Se nainen on hauskin ja ihailluin, joka uskaltaa letkauttaa iljettävimmin. Moskovassa on saksalaisen slobodan rinnalla toinenkin esikaupunki, jota sanotaan kauniiksi slobodaksi ja joka koostuu pelkistä porttoloista, joissa miehet käyvät keskellä päivääkin tyydyttämässä lihallisia intohimojaan. Syynä tähän venäläisen kansakunnan kevytmielisyyteen on heidän päivittäinen ravintonsa, jota he syövät, ja erityisesti valkosipuli joka vahvistaa melkoisesti luonnollista himokkuutta.”²³

Tässä ei ollut vielä kyllin. Venäjän voimaa jäyti ehkä pahemmin kuin edelliset venäläisten heikkoudet heidän kauhea päävikansa, hillitön juopottelu. Malm kirjoitti:

”Humalaa ja juoppoutta ei esiinny missään maassa enemmän kuin Venäjällä, ja näyttää siltä kuin koko tämä kansakunta, niin miehet kuin naiset, nuoria ja lapsia unohtamatta, ei palvoisi mitään muuta jumalaa kuin Bacchusta. Mutta hulluinta on, että venäläiset juovat niin suunnattoman paljon eivätkä tyydy keskinkertaiseen humalaan, vaan latkivat kunnes heiltä on tolkkua poissa ja he ovat ihmisten sijasta muuttuneet elikoiksi, luonteeltaan täysiksi pedoiksi, mistä syystä he tekevät monta tappoa, kuolemaan johtanutta pahoinpitelyä ja muuta sellaista juovuksissa ollessaan. Tästä paheesta ei ylhäinen ole sen vapaampi kuin tavallinenkaan mies, vaan ennen Venäjän hovissakin pidettiin hienona juoda suunnattomasti, minkä taidon myös vieraiden valtojen lähettiläät saivat luvan opetella.” Tsaari Pietari tosin oli

23) Ibid. s. 57—58.

kohottanut kohtuuden hovinsa johtotähdeksi, Malm lisäsi.²⁴

Vielä kirjoittaja kosketteli erästä pahetta, nimittäin venäläisen kansakunnan puhtauden puutetta, olivatpa kyseessä ”puheet, eleet, vaatteet tai ruoka”. Hän sanoi, että venäläisten puhe oli

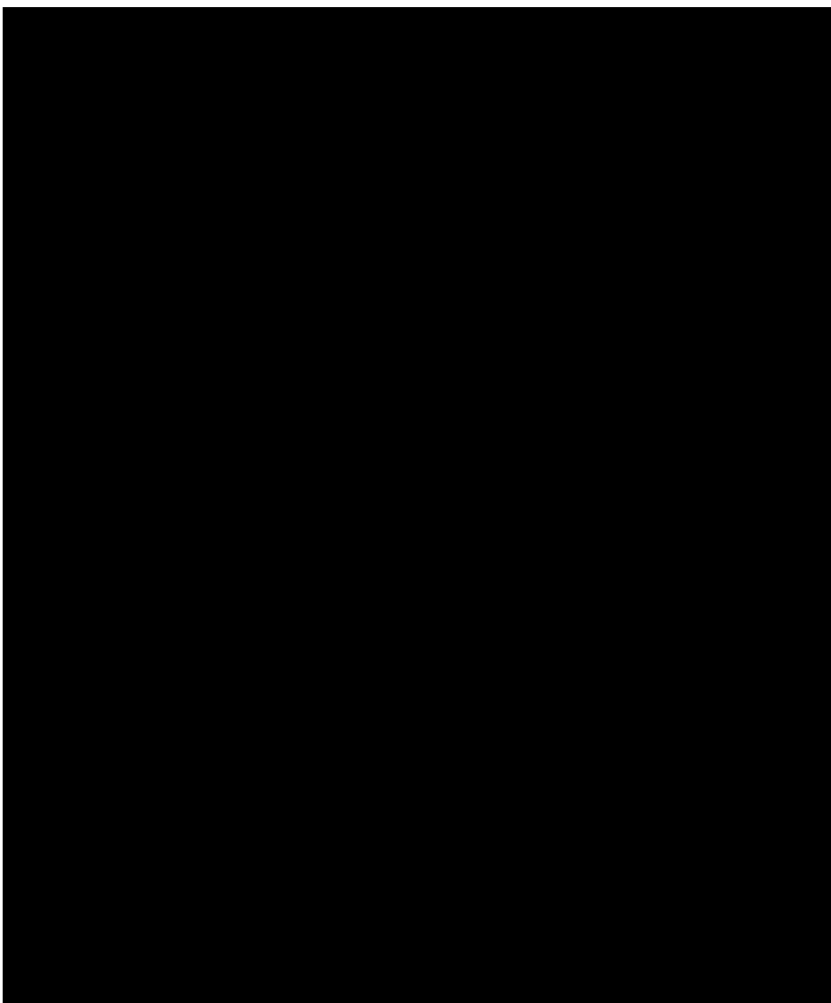
”etupäässä kevytmielistä, sikamaista ja sietämätöntä, täynnä haukkumasanoja ja kirouksia, joita he pitivät leikillisinä. Heidän eleensä ovat röyhkeitä, sopimattomia ja intohimoisia. Niinpä he röyhtäilevät suuressakin seurassa, piereksivät tai irvistelevät ärsyttävästi, eikä sitä pidetä heidän parissaan paheena. Heidän vaatteensa ovat etupäässä likaisia, usein risaisia eivätkä vartalonmukaisia, vaan laajoina liehuvia ja muodista poikkeavia. Heidän ruokansa ja muut elintarvikkeensa eivät ole vähemmän vastenmielisiä ja pahalle haisevia runsaasti käytetyn valkosipulin ja pellavaöljyn vuoksi. Tästä heidän epäpuhtautestaan vaatteiden, ruoan ja juoman suhteen johtuu se ilkeä ja hankala haju, joka tavallisesti seuraa Venäjän kansakuntaa, vaikka se asettuisi asumaan Ceylonin hyvältä tuoksuvalle saarelle ja vaikka sitä käsiteltäisiin muskotissa ja ambrassa. Samainen haju on niin voimakas ja läpitunkeva, että kun venäläinen on asunut jossakin huoneessa, on paljon tuuletettava ja pestävä, ennen kuin hänen lemunsa saadaan sieltä häviämään.”²⁵

Edellä lainatut Lars Johan Malmin mielipiteet täsmäävät siis täydellisesti Länsi-Euroopan kirjallisuudessa ja Ruotsin perinteessäkin esiintyneisiin ennakkoluuloihin venäläisistä. Myöhemmin teoksessaan Malm sanoikin, että venäläiset olivat itämainen kansa, sukua juutalaisille ja luultavasti yksi Baabelin kielten sekoituksessa alkunsa saaneista Israelin heimoista.²⁶ ”Joitakin huomautuksia Venäjän valtakunnan nykyisestä mahdista”-teoksessa esitettyä perinteistä kuvaa venäläisistä seuraa kuitenkin pian esitys muuttuneista venäläisistä.

24) Ibid. s. 58—59.

25) Ibid. s. 60—61.

26) Ibid. s. 85.

Venäläinen talonpoika. Piirros 1700-luvun alusta. Kungliga Biblioteket, Tukholma.

Lars Johan Malm ottaa näet esille kysymyksen venäläisten viimeaikaisesta edistymisestä tieteissä ja monissa käytännön taidoissa. Kirjoittaja on sitä mieltä, että tässä suhteessa Venäjällä oli todella tapahtumassa valtava muutos. Etenkin matemaatiikka, eurooppalaisten kielten osaaminen ja sotataidon hallinta olivat edistyneet tuntuvasti. Kuitenkin muut opinnot, kuten moraalin ja historian osaaminen, olivat jääneet uudistuksessa paljon vähemmälle, mikä ei ollut ihmeellistä, sillä näitä tieteitä tunteva ihminen saattoi helposti keksiä venäläisten monet viat. ”Pelkäänpä juuri siksi, etteivät opinnot ja tieteenharjoitus koskaan oikein tule juurtumaan Venäjälle”, Malm päätti esityksensä tästä aiheesta.²⁷

Ensimmäisen lukunsa neljännen kappaleen Malm omisti venäläisten ja ulkomaalaisten välisen vieroksunnan tutkistelulle. Hänen mielestään tämä molemminpuolinen viha aiheutui venäläisten ”kaikista poikkeavista tavoista, heidän erikoisesta uskonnostaan ja oudoista seremonioistaan, puheestaan ja vaateparrestaan”.²⁸ Vihamielisyys oli aikaisemmin ollut niin suuri, että Venäjällä käymässä olleita eurooppalaisia oli pidetty täysinä pakanoina. Olivatpa venäläiset sanoneet sellaisia tsaareja, jotka olivat olleet ulkomaalaisten ystäviä kuten Vasili Shuiski, täysiksi tyranneiksi. ”Tämä ajatus ei vielääkään ole haihtunut tavallisen rahvaan, pappien eikä monien aatelisten päästä.”

Nyt oli kuitenkin kaikki muuttumassa, sillä Pietari Suuri oli käsenyt suuren määrän venäläistä aatelinuorisoa ulkomaille opiskelemaan insinööritieteitä, tykistöoppia, mekaniikkaa ja laivanrakennusta. He ”yrittivät oppia hyvin saksan ja ranskan kieltä, jotta saisivat virkoja kanslioissa ja muissa siviilivirastoissa”. He yrittivät myös harjoittaa ruumistaan ja parantaa elintapojaan, jotta entinen brutaalisuus unohtuisi”.²⁹ Tsaari koetti myös poistaa venäläisten ja ulkomaalaisten keskinäistä vihaa muuttamalla venäläisten vaateparren. Myös parran pitäminen oli ankarasti kiellettyä, mistä syystä hovissa tai armeijassa palvelevaa venäläistä ei enää voinut erottaa ulkomaalaisesta minkään ulkonaisen piirteen nojalla. Avioliitot ulkomaalaisten kanssa olivat sallittuja, eikä sellaiseen ryhtyvän ulko-

27) Ibid. s. 61—62.

28) Ibid. s. 63.

29) Ibid. s. 65.

maalaisen tarvinnut kääntyä kreikanuskoon. Niinpä ei ollutkaan ihme, että Venäjälle etsiytyi monia ulkomaalaisia, joita kirjoittaja luetteli nimeltä melkoisen joukon.

Voimakkain kannustin venäläisten tapojen parantamiseen oli kuitenkin tsaarin oma loistava esimerkki, sanoi Malm. Pietari seurusteli ulkomaalaisten kanssa, osasi vieraita kieliä, pukeutui kuin eurooppalainen eikä paastonnut venäläiseen tapaan. ”Hän yrittää muuttaa valtakuntansa kaikissa suhteissa hyvin järjestettyjen valtakuntien tapaiseksi. Mutta kuten jo olen esipuheessa huomauttanut, ei mauria voi pestä valkeaksi, ja siksi esitän nyt joukon huomautuksia, jotka osoittavat, miten suuret ja miltei ylittämättömät ovat vaikeudet”, joita tässä asiassa kohdataan, Malm selitti.³⁰ Tosin oli olemassa venäläisiä, jotka täysin loivat nahkansa ja muuttuivat eurooppalaisiksi, kuten esimerkiksi kohtelias vanha ruhtinas Boris Golitsyn, kirjoittaja myönsi ja luetteli sitten joukon muitakin ylhäisiä nimiä, joiden haltijat osasivat taidon viehättää ja miellyttää vieraita. He olivat kuitenkin hyvin pienenä vähemmistönä, kun taas useimmat tavalliset venäläiset olivat aivan ennallaan.³¹ Länsi-Euroopassa opiskelleiden venäläisten enemmistö oli ottanut vastaan pinnallisia vaikutteita, niin että heitä voitiin jotenkuten käyttää maa-voimissa ja meriväessä. He osasivat johtaa äksiisiä ja ruumiinharjoituksia sekä jotakin muutakin, mutta pohjimmiltaan he olivat edelleen ”luonnollisten ja äidinkohdussa perimiensä heikkouksien vallassa”, vieläpä enemmän kuin ennen, koska ne kätkeytyivät nyt muuttuneeseen käytökseen ja vieraaseen vaateparteen. Ulkomailla opissa käyneet venäläiset osasivat valheellisen naamionsa ansiosta viedä tarkkailijansa harhaan paljon paremmin kuin entiset venäläiset. ”Sitä paitsi osan kotiinpalanneista on omaksuttava taas entiset tapansa, kun heidän isänsä, äitinsä, sukunsa ja ystävänsä sitä vaativat sekä papit, jotka erityisesti vihaavat ulkomaalaisia ja levittävät Venäjällä kaunaa heitä kohtaan . . . Vähitellen siis ulkomailta kotiutuneet nuorukaiset vajoavat entiseen brutaalisuuteensa ja huonoihin tapoihinsa, ja muutaman vuoden kuluttua he ovat taas niitä entisiä venäläisiä.”³² Pahinta oli Malmin mielestä, että monet

30) Ibid. s. 72.

31) Ibid. s. 74.

32) Ibid. s. 77.

heistä nyt olivat täysin kyynisiä ateisteja opittuaan ulkomailta käsin näkemään venäläisen uskonnon kaikki virheet. Ja pinnan alla kyti viha tsaari Pietarin tekemiä muutoksia kohtaan monien toivoessa paluuta entiseen. Viimeksimainittujen joukossa sanoi Malm itse kruununperijän olevan. ”Pelkäänpä todella, että niin pian kuin tämän tsaarin hetket ovat luetut, loppuu Venäjällä kaikki kohteliaisuus ja entiset tavatkin otetaan taas kunniaan”, hän kirjoitti.³³ Luultavasti myös tsaarin sodan aikana valloittamat maat irtautuisivat tässä vaiheessa Venäjästä kapinan kautta, Malm arveli.

Tämä kysymys oli keskeinen Malmin teoksen seitsemännessä luvussa, johon nyt siirrymme. Luvun nimenä on ”Kuinka mahtava ja vaikea naapuri Venäjä on Ruotsille?” Aluksi Malm toteasi, että Venäjän mahtava valtioruumis oli yhtenäinen — sitä eivät pirstoneet meret eikä sen osien välillä ollut muiden hallitsijoiden maita. Tästä syystä tsaari oli hyvin vaarallinen naapuri, sillä hän saattoi koota joukkonsa hyökkäykseen kenenkään ulkopuolisen saamatta tietää siitä mitään. Tämä mahtava hallitsija oli valloittanut Inkerinmaan ja perustanut sinne sataman ja laivaston.³⁴ Oli siis toteutunut kuningas Kustaa II Aadolfin pelkkää ja vuonna 1616 kuvailema tilanne, että Venäjä saattoi Suomenlahdelta käsin uhata meritse Ruotsia. Malm lainasi Kustaa Aadolfin kirjettä valtaneuvoskunnalle tuolta vuodelta melko laajasti todennäköisesti Widekindin painattamaan versioon nojautuen.³⁵ Ja nyt oli todella toteutumassa tuon viisaan hallitsijan pelko ja ennustus:

”Joitakin vuosia sitten tapahtunut Porvoon ryöstö, Suomen hävittäminen, Viipurin menetys ja nyt viime kesänä Helsingin maihinnousu kaikki todistavat, mitä Inkerin ja Narvan valtauksen sekä koko Liivinmaan ja Viron ja näissä maakunnissa olevien kaupunkien menetyksen jälkeen on seurannut”.³⁶

33) Ibid. s. 82.

34) Ibid. s. 510—511.

35) Ibid. s. 514—515.

36) Ibid. s. 517.

Saman luvun toisessa kappaleessa Malm ryhtyi vaikeaan tehtävään, kuvaamaan itse tsaari Pietarin persoonaa. Hän luetteli joukon suuria itsevaltiaita (Kyyros, Aleksanteri, Caesar, Kaarle Suuri, Timur Lenk jne.) ja kysyi, kuuluiko Venäjän tsaari tuohon sarjaan. Ja hän jatkoi:

”On perin vaikeaa käsittää oikein jonkun ruhtinaan viat ja ansiot, koska suuri osa hallitsijoista elää tarkasti Machiavellin ohjeiden mukaan ja omaksuu ne hyveet, jotka ovat ajan oloihin nähden hyödylliset ja edulliset.”³⁷

Tästä vaikeudesta huolimatta Malm päätti kertoa tsaari Pietarin elämästä kahdeksanatoista viimeksi kuluneena vuotena ja totesi: ”Hän on rauhoittanut alamaistensa levottomat mielet, kukistanut kapinalliset päälliköt ja hankkinut rauhan, jollaista ei hänen maassaan ole ollut.”³⁸ Hän oli länsimaalaistanut Venäjän, muuttanut itse venäläiset ainakin ulkonaisesti toisennäköisiksi ja -tapaisiksi. ”Venäjältä löytää nyt saman järjestyksen ja kurin, samat sotaharjoitukset, saman vaateparren ja aseistuksen ja kaiken muun kuten muistakin maista Euroopassa.”³⁹ Mikään insinööritaidon ala, mikään manufaktuurien seikka tai talouden osa ei ollut enää venäläisille salaisuus. Ja Malm kiteytti näkemyksensä lyhyeen lauseeseen: ”Venäjällä ei ole ollut yhtään Ruotsin kannalta niin vahingollista tsaaria kuin tämä nykyinen.”⁴⁰ Jatkossa Malm sanoi pelkäävänsä, että jos tämän tsaarin uudistukset jäisivät pysyviksi, Venäjän mahti olisi tulevaisuudessa aivan hirvittävä.

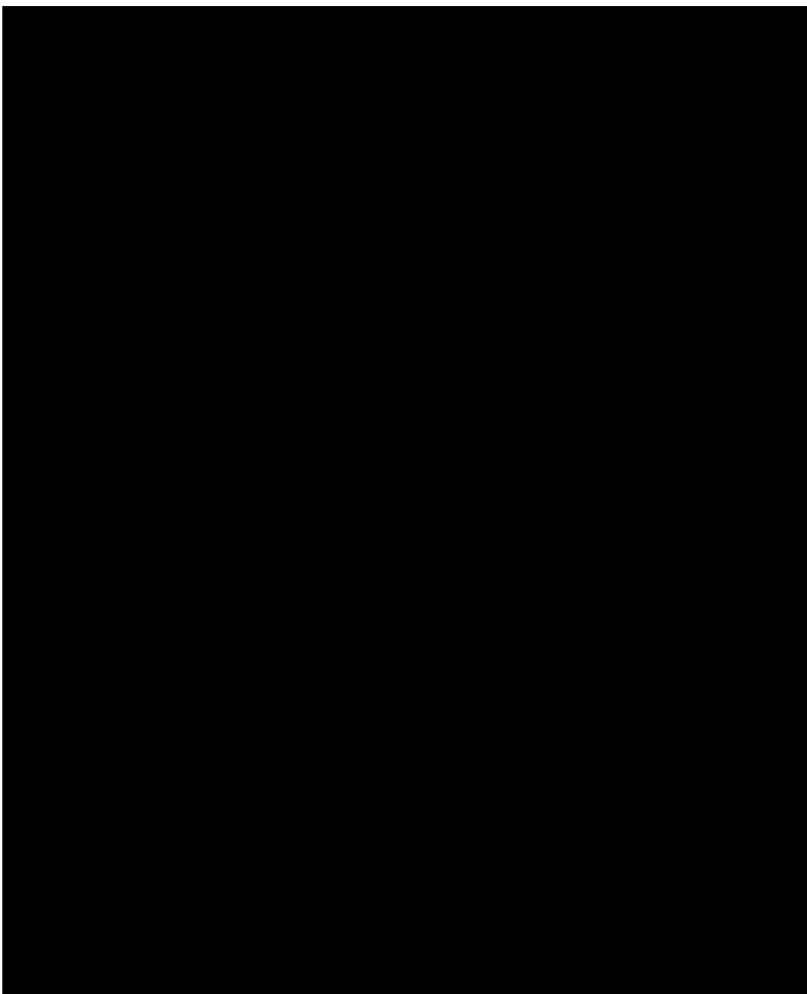
Pietari I:n kunnianhimo nimittäin oli rajaton, ja hänen korkein halunsa oli nostaa itsensä historian jättiläisten joukkoon, kirjoitti suomalainen tarkkailija. Hänen valtakuntansa oli hänen noustessaan valtaistuimelle ulottunut valtavien erämaiden läpi aina auringon nousuun asti, Kiinan muurille, ja nyt hän oli laajentamassa sitä länteen, auringon laskuun asti. Tsaarin pyrkimys merille oli rajaton. Joskaan hän ei ollut Neptunuksen poika, hän oli tehnyt itsensä tämän merenjumalan kasvattipojaksi. Vielä Malm lisäsi: ”Tämä tsaari kantaa synkeää vihaa

37) Ibid. s. 521.

38) Ibid. s. 522.

39) Ibid. s. 524.

40) Ibid. s. 525.

Pietari Suuri leikkaa pajarilta parran. Venäläinen puupiirros.

Ruotsia ja sen päämiestä vastaan, ei vain siksi, että Ruotsi on Venäjän lähin naapuri, joka on rohkean kuninkaansa johdolla estänyt eräitä tsaarin hankkeita, vaan myös siksi, että hän kuvittelee, että Venäjän menestystä ja Ruotsin onnea ei voi mitenkään yhdistää.⁴¹⁾ Siksi tsaari halusi itse ottaa Inkerin ja Suo-

41) Ibid. s. 527.

men ja yllytti Puolaa ottamaan Liivinmaan ja Preussia ottamaan Pommerin. Pietari seurasi kaikessa Machiavellin neuvoja ia oli leijona ja kettu samalla kertaa.

Saman seitsemännento luvun kolmannessa kappaleessa Lars Johan Malm tarkasteli tsaari Pietarin vallan sisäpoliittisia edellytyksiä. Ne olivat erinomaiset: "Venäjän kansan orjallinen luonne, joka löytää suurimman tyydytyksensä jokapäiväisen ikeen ja pysyvän pakon alaisena, auttaa häntä paljon, kun on kysymys rajatonta valtaa käyttävän hallituksen pysyttämistä voimassa."⁴² Eivätkä Venäjän ylhäisetkään voineet tsaarilleen mitään, sillä maassa ei ollut englantilaismallista parlamenttia, jonka suostumusta hallitsijan tekoihin olisi tarvittu, eikä valtiopäiviä kuten Saksassa ja Puolassa. Moskovan patriarkka oli ollut ainoa tsaarin vastapaino, mutta nykyinen tsaari oli ottanut tämänkin vallan itselleen. Niinpä Pietarilla ei ollut alamaisistaan kerrassaan mitään vastusta, vaan hän saattoi olla Ruotsille vaarallinen "herra, jolla oli suuri ymmärrys ja paljon kokemusta".⁴³ Saman luvun neljännessä kappaleessa Malm vielä kuvasi selvin numerotiedoin Venäjän sotaväen suuruuden ja viidennessä kappaleessa tsaari Pietarin Ruotsia vastaan suuntautuvan liittopoliitiikan.

"Joitakin huomautuksia" -kirjan suuri yhteenveto, Lars Johan Malmin poliittinen testamentti, sisältyi sen epilogiin. Siinä kirjoittaja kuvasi monella sivulla Rooman suurvallan nousua mahtavuuteen ja vertasi tätä nousua Ruotsin imperiumin muodostumiseen 1600-luvulla. Yhteistä molemmille oli se, että molemmat kansat, roomalaiset ja ruotsalaiset, säilyttivät vaikeissa tilanteissa päänsä kylminä ja pitivät sodan jatkamista parempana kuin häpeällistä rauhaa. Tämä järkevä ja kylmäverinen suhtautuminen Venäjän uhkaan oli luonteenomaista Ruotsin johdolle, joka ei antautunut paniikin valtaan eikä tehnyt häpeällistä sovintoa Venäjän ehdoilla, jotka olivat kovet ja armottomat. Ruotsin kuningas oli edustanut kohtuullista ja kunniallista rauhanlinjaa, mikä erosi kokonaan Venäjän tsaarin vaatimuksista, jotka rajaton kunnianhimoisuus ja kostonhalu olivat sanalleet.⁴⁴ Malmin kanta käynnissä olevaan välienselvittelyyn

42) Ibid. s. 533.

43) Ibid. s. 536.

44) Ibid. s. 570.

oli siis selvä — oli kestettävä ja odotettava, että Venäjällä tapahtuisi jokin muutos, joka tekisi rauhankeskustelut taas mahdollisiksi.

Tähän loppuu Lars Johan Malmin Venäjän voimasta kirjoittama pitkä esitys, josta edellä on lainattu olennaisia kohtia. Kuten näkyy, teos oli erittäin perusteellisen pohdiskelun tulos ja puolusti Kaarle XII:n sotapolitiikkaa. Se sisälsi likipitäen kaiken kielteisen, mitä voitiin sanoa vanhasta Venäjästä, ja kaikki ne epäilykset, jotka voitiin kohdistaa uuden Venäjän pysyvyyteen. Malm oli Hermelinia paljon syvällisemmin paneutunut ajan Venäjää koskevaan kirjallisuuteen, tehnyt havaintoja ja miettien kiteyttänyt lopullisen näkemyksensä. Hän näki selvästi Venäjän saaneen yliotteen isänmaastaan ja sen, että mahdollisuudet paluusta entiseen olivat verraten pienet. Siitä huolimatta hän toivoi venäläisten perinnäisten heikkouksien lopulta kallistavan vaa'an Ruotsin hyväksi. Hän esitteli kaikki naapurikansasta olemassa olevat ennakkoluulot, joita oli haudottu vuosisatoja. Kerrottuaan niistä hän kysyi, oliko luultavaa, että tsaari Pietari onnistuisi murtamaan nämä ikivanhat Venäjän valtion tehoa ja mahtia heikentävät kansalliset epäkohdat, niin että Venäjä tulevaisuudessa muistuttaisi Länsi-Euroopan valtioita ja pystyisi ottamaan voimavaroistaan irti kaiken tarvittavan. Hänen vastauksensa tähän kysymykseen sisälsi eräitä varauksia, mutta päätyi lukijan silmissä silti selvästi kielteiseksi. Lars Johan Malm kehotti ruotsalaisia vuonna 1716 jatkamaan sotaa, ei tekemään rauhaa.

Tällaiseksi Kaarle XII varmaan näki teoksen tendenssin antaessaan sille painatusluvan ja samoin Elias Palmiskiöld varoittaessaan tekijää henkilökohtaisesti — mutta ei kansliakollegiota virallisesti — kirjan julkaisemisesta. Hän näki kuten tietysti useimmat Ruotsissa ja Suomessa suhdanteiden olevan kääntymässä ja itsepäisen kuninkaan ajavan valtakunnan haaksirikoon. Entä Arvid Horn, Lars Johan Malmin työnantaja ja korkea suojelija, jolle koko teos oli omistettu? Emme todellakaan tiedä hänen kantaansa.

Luultavaa kuitenkin on, että Malmin työ tulkittiin johtavilla paikoilla uskollisuuden osoitukseksi Ruotsin politiikkaa kohtaan ja erinomaiseksi näytteeksi Venäjän tuntemuksesta. Tekijän ura ainakin sai nopean sysäyksen kohti korkeuksia. Hänestä tuli Turun hovioikeuden sihteeri vuonna 1717 ja asessori vuonna 1718, hänet aateloitiin vuonna 1719 nimellä Ehren-

malm ja hän nousi sitten korkeisiin virkoihin Suomen oikeuslaitoksen piirissä ja oli lopulta vuonna 1744 Turun ja Porin läänin maaherrana.⁴⁵ Hänen poliittinen toimintansa myssyvuolueen eturivissä ei kuulu tämän kuvauksen kohteisiin, mutta merkityksetön se ei missään tapauksessa ollut.

18. Kymmenen käskyä Venäjällä

Pultavan suuressa taistelussa vuonna 1709 jäi venäläisten vangiksi rykmenttisaarnaaja *Henrik Sederberg*, papintakin liepeet rikki ammuttuina mutta muuten hyvässä kunnossa. Tämä Tukholmassa syntynyt ruotsalainen pappi pääsi vankeja lajiteltaessa ylhäisen eksellenssin, kreivi Carl Piperin seurueeseen ja matkusti hänen mukanaan ensin Moskovaan ja sitten Vornezhiin pitäen kohtalotovereilleen lohduttavia saarnoja, joista yksi, ”Jumalan hurskaasta huolenpidosta onnettomille vaellusmiehille”, oli vielä 1800-luvun alussa käsikirjoituksena olemassa.

Valitettavasti emme tiedä Henrik Sederbergin vaiheista kovinkaan paljon. Kolmessa kirjelmässä, jotka hän on laatinut päästyään vapaaksi vuonna 1718, hän kertoo toimineensa sotilaspappina vuodesta 1700 alkaen ja olleensa Kaarle XII:n retkillä mukana vuodesta 1702 lähtien sekä lopuksi istuneensa yhdeksän vuoden ajan Venäjällä ”pitkällisessä ja perin hankalassa vankeudessa”. Kaksi näistä anomuksista, jotka tähtäsivät kirkkoherraksi pääsyyn Fälsbron ja Kristinehamnin seurakuntiin, ei johtanut tulokseen.¹ Niiden kirjoittamisen jälkeen Sederberg kuitenkin selviytyi Karlshamnin ja Asarumin kirkkoher-raksi Blekingen maakuntaan, nai kauniin Hedvig Wellshuysenin ja sai tämän kanssa yhden sittemmin kauppiaksi ryhtyneen pojan ja neljä reipasta tytärtä. Hän asui kaupungin torin laidalla olevassa tammipuuisessa pappilassa ja hänen piirteensä

45) *Eric Anthoni*, Lars Johan Ehrenmalm (1949) s. 290.

1) RVA, Regementsprästernas ansöknningar och suppliker 16. Sabelius—Soilander. M 1242.

koristavat vieläkin Karlshamnin kirkon sakaristoa, ellei muotokuva sitten ole viime aikoina joutunut pois paikoiltaan.

Henrik Sederberg kirjoitti vankina ollessaan laajan esityksen *Anteckningar öfver Ryska Folkets Religion och Seder* (Merkin-töjä Venäjän kansan uskonnosta ja tavoista), joka maattuuan yli sata vuotta sukulaisten nurkissa joutui vuonna 1836 hänen tyttärenpoikansa pojan, Burlövin kirkkoherran Jöns Henrik Selderin käsiin. Tämä huomasi oitis käsikirjoituksen ansiot ja painatti sen omalla kustannuksellaan.²

Julkaistussa muodossa esitys ei kuitenkaan ole aivan alkupe-
räinen, vaan jonkin verran editoitu. Esipuheesta näkyy, että
kunnon Selder edusti 1800-luvun alun katsantokantaa Venä-
jään nähden. Hän puhui näet alkulauseessaan Venäjällä viime
aikoina ilmenneestä suuresta edistyksestä, mutta arveli samal-
la, että olisi suuri vahinko, jos naapurimaasta kehityksen myö-
tä katoaisi nykyisten venäläisten ”esi-isien kuuluisa uskoninto
ja alkuperäinen aasialainen vakavuus”. Lisäksi Selder kirjoitti,
että ”vaikka tässä teoksessa yhtenäen esiintyy piirteitä, jotka
näyttävät olevan miltei hassunkurisia, ei sen tarkoituksena toki
ole ollut pitää pilkkana asioita, jotka etupäässä liittyvät uskon-
nollisiin tapoihin tai oloihin”. Tällä lauseellaan teoksen julkai-
sija halusi sanoa, että hänen esi-isänsä oli ollut suuri humoris-
ti, joka vaikeissa oloissa vankina ollessaan katseli ympäristön-
sä ilmiöitä niiden aurinkoiselta puolelta, vaikka julkaisija itse
ei pitänyt tätä kuvaustapaa aina kaikkein onnistuneimpana.³

Perehtyäksemme Sederbergin teoksen pääsisältöön meidän
on syytä hiukan vilkaista sen lukujen otsikoita, sillä mitään si-
sällysluetteloa ei tässä kirjassa ole. Niiden valossa teoksen ra-
kenne on seuraava.

”I KAP.

Venäläisten uskonnosta ja heidän ensimmäisestä
kääntymisestään kristilliseen uskontunnustukseen.

II KAP.

Moskvalaisten täydellisestä kääntymisestä.

2) F.d. Regements-Predikanten Mag:r *Henr. Sederbergs* Anteckningar öfver
Ryska Folkets Religion och Seder, under Dess vistande i Ryssland Åren
1709—1718. Christianstad 1836.

3) Ibid. Esipuhe.

III KAP.

Venäläisten kristinuskon tärkeimmistä kohdista.

IV KAP.

Keitä venäläiset pitivät kirkkonsa ystävinä ja keitä kerettiläisinä?

V KAP.

Venäläisten erityisestä kunnioituksesta kolmea heille pyhää asiaa, nimittäin avioliittoa, korkeaa esivaltaa ja pappissäätystä kohtaan.

VI KAP.

Venäläisten kirkoista ja heidän seremonioistaan.

VII KAP.

Venäläisten uskonartikkeleista yleensä.

VIII KAP.

Pyhästä Kolminaisuudesta.

IX KAP.

Venäläisten kasteesta.

X KAP.

Venäläisten ehtoollisesta.

XI KAP.

Venäläisten paastosta.

XII KAP.

Vainajista ja heidän hautaamisestaan.

XIII KAP.

Sielujen tilasta kuoleman jälkeen.

XIV KAP.

Venäläiset uskonkohdat ovat samat kuin evankelisilla.

XV KAP.

Seuraavissa kohdissa venäläiset ovat toisella kannalla kuin kreikkalaiset.

Sederbergin kirjan sisällyksen luetteleminen ei tee oikeutta teoksen ominaislaadulle. Sillä vaikka esitys ulkonaisesti onkin vain jonkinlainen kalpeampi ja kansanomaisempi versio Bergiuksen suuresta tietopakkauksesta, se eroaa sävyltään oppineesta esikuvastaan täydellisesti. Monesta kohdasta näkyy, että

ruotsalainen pappi on saanut seurata läheltä venäläisten uskonnollisia menoja ja niihin liittyviä tapoja ja että hän ei tällöin suinkaan ole pidättäytynyt esittämästä henkilökohtaisia huomioitaan leppeässä, keveässä sävyssä, jossa silloin tällöin näkyi huumorin pilkahdus.

Sederberg ei suinkaan esiinny teoksessaan luterilaisen uskon puhdasoppisena esitaistelijana, vaan katselee ortodoksista kulttuuria sovinnollisessa hengessä, kysellen venäläisiltä eri ilmiöiden syitä ja merkiten saamiaan varsin kansanomaisia vastauksia sellaisinaan muistiin. Hyväntahtoisuus, eri ilmiöiden välitön huomiointi ja tuore kirjaanvienti tekevät Sederbergin teoksen ainoalaatuiseksi ajan ruotsalaisessa Venäjää käsittelevässä kirjallisuudessa. Se ennakoiki kokonaan uutta aikakautta maiden välisissä kulttuurisuhteissa.

Sederbergin teoksen erikoislaatua on tarpeen valottaa kuvailemalla sen eräitä osia. Kappale III venäläisten kristinuskon tärkeimmistä kohdista ei sisällä mitään merkillisyyksiä, mutta kylläkin sangen kuvaavan maininnan, että

”Uutta Testamenttia lukevat heidän huomatuimmat pooppinsa (pappinsa) kirkkoon kokoontuneelle kansalle, mutta niin huolimattomasti, etteivät he itsekkään ehdi sitä käsittää, kuulijoista puhumattakaan. Vanhaa Testamenttia, joka heidän mielestään sisältää joukon sopimattomuuksia, he halveksivat niin kovasti, että he pitävät sitä kelvottomana luettavaksi, kaikkein vähiten julkisesti, ja he ovat sitä mieltä, että heidän kirkkonsa tulevat häväistyiksi, jos se kannetaan sisään, ja vielä enemmän, jos sitä luetaan niissä, poikkeuksena kuitenkin Daavidin Psaltari.⁴

Tämä merkillinen haluttomuus Raamatun lukemiseen johtui Sederbergin mukaan ymmärrettävästä syystä, nimittäin siitä että venäläiset halusivat välttää ”kaikkia selityksiä, riitoja ja saarvoja”, jotka auttamatta johtaisivat kerettiläisyyteen ja opillisiin erheisiin. He halusivat hänen mukaansa pitää kirkkoaan uskovien yhteisönä, eikä itse uskon erittelemisellä ja siitä väittelemisellä silloin ollut väliä.

Neljännessä kappaleessa, ”Keitä venäläiset pitävät kirkkonsa

4) Ibid. s. 8.

ystävinä ja keitä kerettiläisinä?”, Sederberg esitteli lyhyesti islaminuskoiset, juutalaiset ja katolilaiset, joita venäläiset vieroksuivat suuresti, sekä luterilaiset ja reformoidut, joihin heidän suhteensa oli parempi. Seitsemännessä kappaleessa ”Venäläisten uskonartikkeleista yleensä” on valaiseva kuvaus keskeisestä opinkappaleesta, perisyynnistä:

”He itkevät, kuten muutkin kristityt, perisyntiä ja tunnustavat, että ihmisen luonto on kokonaan turmeltunut, että jumalattomuus on tullut pyhyyden sijaan, niin ettei meissä ole enää hyvää, vaan että kaikki ihmiset ovat kuin hautautuneet pimeyteen ja että ihmisten sydämistä vuotaa kuin tyhjentyttäjästä lähteestä pelkkää pahaa.”⁵

Tämä katkelma ei ehkä ole aivan itsenäinen, sillä muutamat sen sanonnat tuovat mieleen Petrus Petrejuksen vastaavan kuvauksen (vrt. s. 102 tässä teoksessa). Erittäin merkittävänä seikkana Sederberg piti sitä, etteivät venäläiset kunnioittaneet Jumalan kymmentä käskyä, vaan päinvastoin täysin hylkäsivät ne, koska Uuden Testamentin apostolit olivat luopuneet niistä. He hyväksyivät ainoastaan Kristuksen käskyn, että ihmisen piti rakastaa Herraa, Jumalaansa, kaikesta sydämestään ja lähimmäistään kuten itseään.⁶ Seurauksena kymmenen käskyn hylkäämisestä oli kuitenkin yleinen oppimattomuus uskonasioissa. Venäläisten joukossa tuskin yksi kymmenestä osasi lukea Isä meidän -rukouksen eikä juuri kukaan tuntenut uskontunnustusta. He sanoivat päinvastoin, että niin ihanaa asiaa kuin sitä ei pitäisi latistaa opettamalla se kaikille.

Vaikka venäläiset eivät siis osanneetkaan käskyjä, otti Sederberg katsellakseen heidän tapojaan juuri kymmenen käskyn näkökulmasta. Hän tarkasteli, miten ne toteutuivat venäläisten jokapäiväisessä elämässä. Näin tuli tietenkin ensimmäinen käsky ensin puntaroitavaksi.

Sederbergin mielestä venäläiset tulkitsivat tätä käskyä omalla omituisella tavallaan. He palvoivat Jumalan ja Pyhän Kolminaisuuden lisäksi Neitsyt Mariaa ja tavatonta pyhimysten joukkoa. Uskoivatpa he vielä, että Moskovassa säilytetään evanke-

5) Ibid. s. 27.

6) Ibid. s. 28.

lista Luukkaan tekemää Jumalan äidin kuvaa, ja jos joku uskaltaisi epäillä, tokko Luukas oli Venäjällä käynytään, leikat-
tasiin häneltä heti kieli irti.⁷

Toista käskyä, Jumalan nimen kunnioittamista, pitivät venäläiset Sederbergin mukaan syvästi arvossa:

”He eivät koskaan lausu, niin suuret kuin pienet, Jumalan nimeä muuten kuin syvimmällä kunnioituksella, ja he huutavat Jumalaa avukseen heti vuoteesta noustuaan ja astuessaan talostaan ulos. He huokailevat pyhimystensä edessä ja kääntyvät kohta ulkoilmaan tultuaan lähintä kirkkoa kohti rukouksineen. Eivätkä he tullessaan sisään, olipa talossa kuinka mahtavia ruhtinaita tahansa, koskaan tervehdi ketään, ennenkuin he ovat kunnioittaneet pyhimyksen-kuvaa. Jos he eivät kiireessään heti huomaa ikonia tai ristiinnaulitun kuvaa, niin he kysyvät heti: Nematte Bog, eikä teillä ole Jumalaa sisällä?”⁸

Samantapaista hurskautta venäläiset osoittavat myös pyhiinvaellusretkillään. Tsaari itse teki Sederbergin tietämän mukaan kaksi pyhiinvaellusta vuodessa — tällä hän varmaan tarkoitti Pietari Suuren edeltäjiä — ja suurelle erakolle, pyhälle Sergeille, osoitettiin sellaista kunnioitusta, että ”kokonainen volyymi ei voisi mahdollistaa itseensä kaikkia niitä kunnianimiä, joita venäläiset ovat hänelle antaneet”.⁹ Valitettavasti pyhiinvaelluksiin liittyi myös luostareissa tapahtuvaa mässäilyä: ”Tämän hartauden varjolla he harjoittavat myös kaikenlaista yltäkylläisyyttä, syventyvät kohtuuttomaan lihansyönttiin, juopottelevat tai irstailevat naisten kanssa, missä yhteydessä aina monia lyödään hengiltä ja surkeasti murhataan.”¹⁰

Kumartaessaan pyhimyksilleen venäläiset tekivät ristinmerkkejä, mistä asiasta maassa vallitsi kummallinen riita. Kaikilta muilta paitsi papeilta oli näet kielletty ristinmerkin teko kolmella sormella (P. Kolminaisuuden muistoksi), mutta kansa pani vastaan ja kieltäytyi moniaalla tekemästä merkkiä kahdella sormella, vaikka asiasta oli säädetty rangaistukseksi pään me-

7) Ibid. s. 29.

8) Ibid. s. 31.

9) Ibid. s. 33.

10) Ibid. s. 33.

netys. Kummallisimpia palvonnan muotoja oli Sederbergin tietämän mukaan venäläisten käärmeenpalvonta, jota harrastettiin ruokkimalla taloissa asuvia käärmeitä.

Vaikka venäläiset näin olivatkin ulkonaisesti perin hurskaita, he eivät hävenneet tehdä Jumalansa nimeen väärää valaa, kun oli kysymys ulkomaalaisten pettämisestä. Omassa keskuudessaan he kyllä varoivat väärää vetoamista Jumalaan, sillä sen paljastuessa syyllinen piiskattiin ja lähetettiin Siperiaan. Yhdessä asiassa kaikki valheet kuitenkin olivat sallittuja — kauppaa hierottaessa. ”Kauppa-asioissa he tekevät aivan ilman omaatuntoa vääriä valoja, mutta mitä enemmän he vannovat, sitä vähemmän he itse uskovat asiaansa.”¹¹

Kolmas käsky, sunnuntain pyhittäminen lepopäiväksi, oli vain osittain voimassa Venäjällä:

”Kolmannen käskyn suhteen he ottavat kyllä sapatin ja sunnuntain huomioon, mutta kun jumalanpalvelus on ohi, täytyy alemman kansan mennä työhön paremman väen taas ryhtyessä juopottelemaan tai lyömään leikkiä. Mutta nämä rikkaat elävätkin mitä suurimmassa yltäkylläisyydessä. Joulua, pääsiäistä ja helluntaita vietetään Venäjällä mitä hartaimmin, ja noina pyhinä on työnteko täysin kiellettyä.”¹²

Juhlista Sederbergiä kiinnosti eniten venäläisten pääsiäinen, koska sen vietto poikkesi kovasti luterilaisesta piinaviikon käytännöstä. Hän kertoi värikkäistä munista, joita ortodoksit antoivat toisilleen, pääsiäisyön sydämellisistä ”Kristus on ylösnoussut” -huudoista ja toisiaan suutelevista parrakkaista musiikoista. Kaikkina suurina pyhinä venäläinen kansa kävi kolmassti kirkossa: aamun sarastaessa, keskipäivällä ja myöhään illalla, mistä viimeisestä jumalanpalveluksesta piti tulla kiireesti pois,

”sillä niin pian kuin pimeä laskeutuu, erityisesti praasniekkoina ja sunnuntaisin, on Venäjällä aivan turvatonta, kun maan asukkaat ovat paloviinan juonista kaistapäisiä, ryntäilevät ympäriinsä pahanteos-
sa, ryöstävät ja murhaavat ja tekevät muuta sellais-

11) Ibid. s. 36.

12) Ibid. s. 36.

ta, vaikka tsaari onkin paljon vähentänyt krouvien määrää".¹³

Itse jumalanpalveluksessa noina monina pyhäpäivinä oli messu keskeinen asia. Saarnaa ei ollenkaan ollut, koska venäläiset katsoivat, "että Jumalan sana latistuu saarnattaessa" ja että saarnat johtavat teologisiin väittelyihin, joista ei ole mitään hyvää odotettavissa. "Niinpä he hylkäävät kaikki keskustelut ja koko filosofian pelkästään pelätessään erimielisyyksiä, jotka häiritsevät jumalisuutta, tekevät ihmiset korsekeiksi ja turhamaisiksi ja turmelevat näin koko Kristuksen seurakunnan", Sederberg kirjoitti.¹⁴ Muissa suhteissa kuvailija kertoi varsin kunnioittavasti venäläisten kirkonmenoista, suitsutuksesta, palavisista tuohuksista, hartaasta pyhäinkuvien suutelemisesta ja soitinmusiikin puuttumisesta, koska venäläiset eivät halunneet antaa kuolleitten esineitten ylistää Jumalaa.

Neljäs käsky isän ja äidin kunnioittamisesta ei ollut Venäjällä arvossa, Sederberg väitti. "Poika hyökkää isän kimppuun ja tytär kauhistelee äitiä, ja veljet ja sisaret purevat toisiaan ja käyvät käsiksi toisiinsa kauhein haukkumasanoin", hän kirjoitti ja luetteli sitten ison joukon mehevimpä ja voimaperäisimpiä ilmaisuja.¹⁵ Viides käsky "Älä tapa" oli tästä huolimatta voimassa ainakin sikäli, että kaikki kaksintaistelut niin pistoolleilla, sapeleilla kuin miekoilla oli jyrkästi kielletty. Ruhtinaat ja aateliset kävivät silti taisteluja keskenään huitoen toisiaan ruoskalla hevosen selästä. Ja haukkumasanat olivat kaikkien huulilla tällöinkin. "Lähimmäisenrakkaus, josta he aina kehuvat itseään, on heillä niin heikosti palava, että pisarakin vettä sammuttaa sen", oli Sederbergin kommentti.¹⁶

Kuudes käsky avioliiton pyhittämisestä on Venäjän huonoimmin noudatettu Mooseksen lain määräys, väitti kirjoittaja. "Siveettömyys ja haureus ovat sääntönä" Venäjällä, kirjoitti Sederberg,¹⁷ kuitenkin niin, että jos avionrikkojat muuttivat yhteen, niin heitä rangaistiin. Avioliiton siteet olivat kaikkiaan Venäjällä paljon heikommat kuin muualla maailmassa, vaikka

13) Ibid. s. 45.

14) Ibid. s. 46—47.

15) Ibid. s. 48.

16) Ibid. s. 49.

17) Ibid. s. 49.

toisaalta naisia pidettiin ankarasti ja teljettiin eristyksiin harha-askeleiden estämiseksi. Näiden eristettyjen naisten ilonaiheet olivat perin vähäisiä:

”Suurin huvi, mitä vaimoilla ja piioilla on, on oikeus mennä ulos, erityisesti Pietarin ja Paavalin päivänä, pitämään peliä keinulaudallaan tai riippukeinuissa, kun nuo tavallisesti sisään suljetut ihmiset saavat sydämensä pohjasta tanssia ja laulaa.”¹⁸

Nuoria kihlattaessa ei heidän mielipidettään kysytty erityisen aikaisessa vaiheessa. Sederberg kertoi, että tytön mielen tiedustelemisen tapahtui seuraavalla tavalla:

”Isä huutaa tytärtään tulemaan ulos kamaristaan; hän saapuu hunnutettuna, ja häneltä kysytään, miltei kuten tapahtui roomalaisten keskuudessa, haluaako hän mennä naimisiin sen ja sen henkilön kanssa. Jos hän sanoo kyllä, isä lyö häntä keveästi pienellä piiskalla ja sanoo: Rakas tyttäreni! Nämä ovat viimeiset lyönnit jotka saat minulta, jonka kurin alaisena olet tähän asti ollut; sinun tuleva miehesi astuu nyt minun asemaani ja rankaisee sinua tästä lähtien, jos et ole tottelevainen.”¹⁹

Kertoessaan tästä kohtauksesta Sederberg kiisti Petrus Petruksen esittämän väitteen, että moskovalaisten naiset pitivät lyönneistä ja milteipä kerjäsivät niitä miehiltään. ”Se sotii luontoa vastaan”, hän kirjoitti ja sanoi puolestaan, että tunnettiin monia tapauksia, joissa piinatut naiset olivat yrittäneet ottaa julmat miehensä hengiltä.

Oli venäläisten aviollisissa tavoissa toki herttainsiakin puolia, kertoi Sederberg. Yksi sellainen oli hääparin yhteinen kampaaminen ennen vihkimistä, jonka päätyttyä morsian ja sulhanen saivat katsella toisiaan samasta peilistä muun hääväen heitellessä humaloita heidän päälleen. Perinnäistavan mukaan pappi oli useimmiten kelpo hutikassa vihkiessään avioliittoon, ja muutkin vieraat joivat häissä reippaasti, mutta hääpari itse rikkoi lasinsa, josta he olivat juoneet liittonsa onneksi. Ruotsalaisesta perinteestä erosi vielä pellavan- ja hampunsiementen heit-

18) Ibid. s. 51.

19) Ibid. s. 52—53.

täminen nuorten päälle, komea hääsauna, lahjojen vaihtaminen ym. tavat sekä kurin yleinen höltyminen pitkien pitojen aikana, mikä soi ankarasti valvotuille nuorille tytöille pienen tilaisuuden kuherteluun vastakkaisen sukupuolen edustajien kanssa.²⁰

”Älä varasta” kuuluu seitsemäs käsky, ja sitä pidettiin ankarin rangaistuksin voimassa Venäjällä, Sederberg sanoi. Sitten ruotsalainen rykmentinsaarnaaja kuvasi sangen realistisesti piiskaamista, silpomista ja muita rangaistustapoja unohtamatta mainita Siperiaan karkottamista. Varastamiseen venäläiset eivät rinnastaneet ”kiristystä ja petoksia, joita ei tuossa maassa pidetä ollenkaan synteinä, vaan niitä ihmisiä pidetään päinvastoin taitavimpina ja viisaimpina, jotka osaavat eniten vetää muita nenästä”.²¹ Ikävänä piirteenä Sederberg piti sitä, että kuulusteltaessa vankia kiusattiin ja kidutettiin Venäjällä niin kauan, että hän varmasti tunnusti, ja rangaistiin sitten yhtä hyvällä omallatunnolla niin syyllisiä kuin syyttömiäkin.

Tämä nyt oli pieni esitys kymmenestä käskystä, Sederberg lopetti selostuksensa, joita ei Venäjällä lainkaan pidetä arvossa, koska maan asukkaat sanovat, että Kristus on kumonnut ne omalla, aivan toisenlaisella laillaan.²² Hänen kuvauksensa on kaikessa vaatimattomuudessaan osoitus siitä, mitä karoliininen sotavanki saattoi Venäjällä huomata, jos hän liikkui avoimin silmin, ja sitäkin uskottavampi, koska se oli kirjoitettu ilman tendenssiä ja julkaisemisen tarkoitusta, pilke silmäkulmassa tehtyinä muistiinpanoina.

19. Valitusvirret isonvihan ajoilta

Suuren Pohjan sodan loppuvaiheessa Suomi joutui Venäjän joukkojen miehittämäksi, maan itäinen osa Viipurin antautumisen jälkeen vuonna 1710 ja länsipuolisko venäläisten tullessa

20) Ibid. s. 55—59.

21) Ibid. s. 60.

22) Ibid. s. 62.

Turkuun vuonna 1713. Noin vuosikymmenen jatkunut miehityskausi merkitsi maassamme Venäjää koskevien käsitysten osalta tärkeää vedenjakajaa.

Ensinnäkin voidaan huomata, että esivallan ylhäältä levittämien propagandististen mielipiteiden rinnalla alkaa nyt näkyä kansanomaisempia havaintoja venäläisistä. Tunnetaan niin miehittyyn maahan jääneen väestön kuin Ruotsin emämaahan paenneittenkin käsityksiä. Leviääpä kansanomainen venäläiskauhu ensimmäisen kerran varsinaisen Ruotsinkin puolelle, kun tsaari Pietari tekee Ahvenanmeren yli onnistuneen terrorihyökkäyksen ja autioittaa Ruotsin itärannikkoa pitkälti Tukholman kummallakin puolella. Tämä kansanomainen ryssäviha muistuttaa eräiltä piirteiltään melkoisesti Liivinmaalla 1500-luvun venäläissotien aikana vallinnutta paniikinkaltaista venäläispelkoa ja kuvastaa näin Venäjän valloittamien ja uhkaamien alueiden mielialaa yleisemminkin.

Toiseksi miehityksen alta esille nousevat katsomukset Venäjästä lähtevät selvästi toisesta näkökulmasta kuin aikaisemmat mielipiteet. Ensi kerran niissä näkyy alistetun kansan näkökulma, 1600-luvullahan kuva Venäjästä taas yleensä oli ylemmyydentunteen värittämä. Venäläisistä kerrotut kauhukertomukset, joissa varsin usein oli vaellustarinan leimaa, lisäsivät turvattomien ihmisten kertomina kunnioitusta ja tottelevaisuutta valloittajan edessä. Niissä eivät soineet voiton eivätkä vastarinnan sävyt, vaan alistumisen ja paon teemat. Niissä nähtiin ainoa pelastumisen tie. Vasta myöhemmin, kun ajat olivat muuttuneet, kertomukset saattoivat kehottaa taisteluun kurjan kohtalon välttämiseksi, mutta tuo myöhempi aika ei enää kuulu tämän esityksen puitteisiin.

Isonvihan ajasta on esitetty monenlaisia arvioita, eikä lopullista kuvaa maamme kärsimistä menetyksistä vielä ole piirretty — ehkä siitäkään syystä, että historiantutkijat eivät ole tienneet, mihin verrata miehitysajan oloja.¹ Tässä käsillä olevassa esityksessä ei piirretä mitään kuvaa siitä, millainen miehitysai-ka todellisuudessa on ollut, vaan tyydytään kuvailemaan siitä kertovia kirjallisia ja suullisia lähteitä kutakuinkin sellaisinaan.

1) Tässä viitattakoon vain uusimpana tutkimuksena teokseen *Ockuperat område. 18 elevuppsatser kring Stora ofreden i Finland och i synnerhet Åbolands historia* (1983).

Ruotsiin paenneiden suomalaisten joukossa oli erikoisasemassa Turun akatemian pyhien kielten professori *Daniel Juslenius*, joka aikaisemmin oli esiintynyt suomalaisen paikallispatriotismin tulkkina teoksissaan "Aboa vetus et nova" ja "Vindiciae Fennorum". Juslenius oli saanut pakonsa jälkeen turvapaikan Västeråsin lukion lehtorina ja piti kohta tähän virkaan astuttuaan, syyskuussa vuonna 1715, esitelmän aiheenaan *De miseriis Fennorum* (Suomalaisten kärsimyksistä). Sen käsikirjoitusta säilytetään Skaran lukion arkistossa, ja selostus tässä perustuu Jusleniuksen elämäkerran kirjoittajan *Antti J. Pietilän* julkaisemaan kuvaukseen.²

Jusleniuksen puheen pääosa oli omistettu suomalaisten puolustamiselle sitä Ruotsissa esiintyvää käsitystä vastaan, jonka mukaan suomalaiset itse olivat pääsyyllisiä kaikkiin niihin onnettomuuksiin, jotka olivat heitä kohdanneet. Tässä tarkoituksessa esitelmän pitäjä ensin kuvaili Suomen ja Ruotsin yhteistä historiaa osoittaen, kuinka lojaaleja yhteisen valtakunnan alamaisia suomalaiset olivat olleet. "Kuinka suuri onni onkaan, kuulijani, kuinka suuri kunnia, kuinka onnellinen asiaintila onkaan saada kotimaisen ruhtinaan hallitessa, isänmaan rajojen rikkomattomina ollessa leikata oman pellon viljaa ja sammuttaa janonsa omasta lähteestä! Ja tämä oli suomalaisten osana kautta lukemattomien vuosisatojen", Juslenius huudahti. Mutta toista oli nyt, jolloin ainoastaan kansakunnan kurjat jätteet armosta viljelivät isiltä perimäänsä maata, niittivät vähän eivätkä saaneet sadosta mitään pitää, vaikka olivat juhtien puutteessa itse saaneet kiskoa auraa. Kaikki vapisivat, kun eivät tienneet, minkä hallituksen alaisuuteen he kuuluivat. Sydämessään he tunnustivat vain Ruotsin kuninkaan, mutta heidän ruumiinsa, kykynsä, vapautensa, lapsensa ja koko elämänsä olivat tyrannin vallassa eivätkä ainoastaan julman ruhtinaan, vaan vielä manalasta irralleen päästettyjen kasakkain julmuudelle alttiiksi annettuina.

Tämä suomalaisten kurja tila oli sitä onnettomampi, Juslenius sanoi, koska valloittajalla oli toinen uskonto kuin maan asukkailla. Vanhan uskonnon harjoitus oli kielletty, hän väitti (asiallisesti aivan väärin) ja suuri osa papeista paossa. Nuoret miehet pakotettiin sotapalvelukseen isänmaataan vastaan ja in-

2) *Antti J. Pietilä*, Daniel Juslenius (1907) s. 172—179.

nokkaamman palveluksen toivossa heitä kastettiin vastoin tahtaan uuteen uskoon. Lapset vietiin pois maasta, naimattomat tytöt pakotettiin avioliittoon raakalaisten kanssa ja uskonsa kieltämiseen.

Eikä venäläisten käskyjä voinut Jusleniuksen mielestä vastustaa. Vastaanpanijat saivat näet kärsiä hirmuista kidutusta: vanhempien, vaimojen, miesten, lasten ja omaisten silmien edessä heiltä leikattiin korvat, kieli, huulet, sieraimet ja ne jäsenet, jotka luonto on tahtonut peittää. Raskaana olevilta naisilta leikattiin sikiö ulos, paloiteltiin ja pistettiin jäsenet äidin suuhun. Kuolemanrangaistukset koetettiin tehdä mahdollisimman tuskalliseksi. Muutamat tapettiin nälkään, toisilta leikattiin silmäluomet, jotta he kuolisivat valvomisesta, eräät kytkettiin kahleisiin niin, etteivät he voineet lainkaan liikahtaa, ja sitten annettiin veden pisaroittain putoilla paljaaksi ajeltuun päälakeen, kunnes luu särkyi, raivohulluus valtaa onnettoman ja hän kuolee vihdoin tuskiinsa. Veroja kiskottiin suunnattomasti, ja kiskontaan liittyi kauheita kidutuksia. Ja vaikka maahan jääneet elivät näissä hirveissä oloissa, niin pakolaistenkin osana olivat melkoiset kärsimykset.³

Syvemmin kuin muita suomalaisten kärsimiä onnettomuuksia Juslenius suri sitä, että hänen maanmiehiään pakotettiin kääntymään kreikkalaiseen uskoon, sillä sen kautta heidän sielunsa hänen mielestään joutuivat kadotuksen omiksi. Yhä uudelleen hän palasi puheessaan tähän aiheeseen, aina puhjeten haikeisiin valituksiin. Venäläisten pyhät menot olivat hänen mielestään kirottavia, koko heidän uskontonsa helvetin perua ja siihen joutunut ihminen kummitusten ja pahojen henkien vallassa. Millä tavoin suomalaiset palvelivatkaan tällä hetkellä Jumalaa? ”Joko heillä ei ole lainkaan julkista jumalanpalvelusta, tai he palvelevat Jumalaa pakosta väärin. Nikolain, Simeonin, Antoniuksen ja monien muiden edessä nuo kurjat kumartavat. Monessa paikassa ei kuule kirjaintakaan oikeaa oppia. Tämä on oikea onnettomuus, ei tuo, joka ahdistaa ruumista ja josta hurskaat voivat vapautua kuoleman kautta. Kun henki luopuu oikeasta autuudesta, niin vaivoin tai ei koskaan se siihen takaisin palaa.”⁴

3) Ibid. s. 174—175.

4) Ibid. s. 176—177.

Jusleniuksen luulo Suomen kirkollisesta tilasta isonvihan aikana oli väärä, tai ainakin hän liioitteli suuresti. Suomi sai venäläisvallan aikana pitää uskontonsa. On kuitenkin huomattava, että Jusleniuksen antama kuva oli vuodelta 1715, jolloin maan olot olivat vielä kaaosmaiset ja jolloin Ruotsiin tulleet pakolaiset muodostivat käsityksensä Suomen tilanteesta huhujen ja kuulemiensa kauhukertomusten perusteella. Mutta samalla on myös myönnettävä, että Turun professorin Västeråsin papistolle, lukion lehtoreille ja koulupojille esittämä tilannearvio oli aivan tosi, mitä tuli erinäisiin yksittäisiin tapauksiin miehitetyssä Suomessa.

Isonvihan kauhuja kuvasi myös Ilmajoen kirkkoherra *Bartholdus Vhaël* maanpaossa Ruotsissa suomeksi kirjoittamaansa veisussa *Suomen suruisen kansan, ynnä Pohjan peräläisten, Vaikia Valitus-runo*. Tämän teoksen julkaisi Merckellin kirjapaino Tukholmassa vuonna 1714. Se sisältää noin 200 sujuvaa kalevalamittaista säeparia ja oli kuten sen esilehdellä suurin kirjaimin sanotaan tarkoitettu kuvaukseksi asioiden tilasta ”Suruisessa Suomen maasa”, mistä syystä se oli kuin ”Runo Raudalla rakettu”.⁵

Vaikeaa Valitus-Runoa on pidetty varsin merkittävänä suomenkielisen kirjallisuuden näytteenä Ruotsin vallan ajalta. *Eino Salokas* on sanonut, että ”koko suomenkielisessä kirjallisuudessa ei ole runoa, joka olisi niin välitön kansakunnan äärimmäisen hädän tulkki kuin tämä Vhaëlin runo. Se on pakahtuvasta rinnasta pusertunut tuskanhuuto; sitä ei ole synnyttänyt Runotar, vaan kärsimys.”⁶ Runo sisältää toistuvia, maanittelevaan sävyyn esitettyjä vetoamuksia Kaarle XII:lle palata takaisin valtakuntaansa. Suomi oli ”alla vaivan vaikeimman, Venäjän verisen miekan”, Vhaël aloitti esityksensä. Hän kirjoitti Ruotsin kuninkaasta

”CARLE, kuuluisin kuningas,
Ruotsin Ruhtinas roheva,
Tule, kullanen, kotia,
Ole terve tultuansi,
aivan kauan kaivattua!”

5) Lainattu seuraavassa *Suomen kansalliskirjallisuus IV* -teoksen (1930, s. 447—451) mukaan.

6) *Eino Salokas*, Maallinen arkkirunoutemme (1923) s. 70.

Kaikki oli näet kääntynyt perin huonoon suuntaan kuninkaan lähdettyä maasta.

”Kuinsa tulet, etsä tunne
Paikkoja oikein omikses
Etkä maita mantereekses.

— — —
Jo vieras valtana talosa,
Väkivallainen Venäjä
(Ompa niitä oudommatkin,
Tämä on tultu tuntemahan),
Vieras verinen Venäjä,
Jolt’ ei säily säätäkänä
Eikä jää jyväistäkänä.
Paljastaapi peret parkas
Niin aivan alastomaksi,
Tyhjiksi tyynni peräti.”

Esitettyään vielä drastisen kuvauksen kylmässä värjöttelevista, valloittajan putipuhtaiksi ryöstämistä suomalaisista Vhaël huudahti:

”TULE, KULLANEN, KOTIHIN,
TUOPPAS RAUHA TULLESANSI!”

Ryöstäminen ja hävittäminen ei vielä ollut pahinta, runonieikka kirjoitti, vaan kansan vieminen Venäjälle ja kastaminen kreikanuskoon:

”Vielä nuo tuossa kituisit,
Jollei veisi Venäjällen
Orvoja omilta mailta,
Pirtti parasta pakottais
Vaivaista vangiksensa,
Vankinansa vaipumahan,
Uskonsa unohtamahan,
Tyhmäksi tunnossa Jumalan,
Paatumahan pakanoiksi”,

minkä valituksen jälkeen Vhaël taas kajautti kiertosäkeensä ”TULE, KULLANEN, KOTIHIN” ja jatkoi seuraavasti:

”Vieras verinen Venäjä,
Aivan armotoin isäntä

Eipä heitä henkiäkään
Eikä salli kohta kuolla,
Yhden yrmi, toisen talloi,
Nuora kolmannen kuristi;
Yhden pilas, toisen palvas,
Mitkä katkoi korenoissa,
Kovin jännitti jäsenet,
Ortten välillä venytti.”

Sitten runoilija vielä kuvaili raskaana olevan naisen polttamista roviolla ja vetosi uudelleen kuninkaaseensa:

”TULE, KUULUISA, KOTIHIN,
Ehdi vaivaisten etehen,
Nouse apuhun nojoksi,
Tulihinsi, tauloihinsi,
Häädä häijy vihamiesti,
Herra sullen häätäköhön,
Omin kourin kaatakohon
Kovan, kankian Venäjän!”

Runon loppuriveillä esiintyy vielä ajatus, että Venäjän valtaan tulo Suomessa johtui maan asukkaiden synneistä, joista kirjoittaja itse sanoi luopuvansa lopuksi ikäänsä, jos vain kultainen kuningas palaisi valtakuntaan takaisin.

Voimme kysyä, miksi *Vaikia Valitus-Runo* on kirjoitettu ja painettu. Tutkimuksessa on todettu, että Pohjanmaan pakolaiset jättivät tammikuussa 1714, siis hieman ennen *Vaikian Valitus-Runon* kirjoittamista, Kuninkaalliselle Majesteetille anomuksen, jonka allekirjoittajiin Vhaëlkin kuului. ”Niin kuin hätää kärsivä lapsi ei tyydy siihen, että hän tietää isän ymmärtävän hänen hätänsä ja tuskansa, vaan lapsellisella kunnioituksella huutaa ja parkuu apua isältä”, niin valittivat pohjalaisetkin anomuksen mukaan onnetonta oloaan Kaarle XII:lle. *Eino Salokas* pitää mahdollisena, että Bartholdus Vhaël suorastaan olisi ollut tämän kirjelmän laatija.⁷ Silloin olisi varsin ymmärrettävää, että hän maanmiehiään ajatellen muunsi ruotsinkielisen anomuksen pääsanoman suomenkieliseksi arkkiveisuksi,

7) *Eino Salokas* (1923) s. 71. Itse kirjelmästä ei tätä kyllä voi varmuudella päätellä. Pohjalaisten vetoamus 6.1.1714 kuninkaalle. RVA, Skrivelser till Konungen. Karl XII:s tid. Finska flyktingars suppliker.

jolla oli oma yleisönsä pakolaisten joukossa.

Bartholdus Vhaëlin runoluomus edelsi paljon merkittäväm-
män suomenkielisen suruvirren, *Gabriel Calamniuksen* laajan
eepoksen *Suru-runot suomalaiset* kirjoittamista. Calamnius oli
kuten Vhaëlkin pappina Pohjanmaalla, Ylivieskassa, mutta ei
paennut Tukholmaan, vaan joutui venäläisten epäluulojen uhri-
na vangiksi vuonna 1717 ja vietiin Turkuun. Siellä hän kirjoitti
Suru-runonsa vuonna 1720, mutta ne painettiin vasta paljon
myöhemmin, vuonna 1734, kaikesta päätellen kylläkin muutta-
mattomassa asussa. Runovihkosta otettiin uudet painokset vie-
lä vuosina 1778 ja 1897, siis aikohin, jolloin välit Venäjään oli-
vat varsin kireät.

On luultavaa, että Calamnius seurasi Vhaëlin runon anta-
maan esikuvaa, koska tapahtumien järjestys on molemmilla
suunnilleen sama. Calamniushan kirjoitti runonsa kuusi vuotta
kuvailemansa ajan jälkeen, joten on hyvin ymmärrettävää, että
hän käytti Vhaëlin runoa muistinsa tukena.⁸ Calamniuksen
Suru-runot suomalaiset on mahtava sepitelmä, yhdentoista ru-
non kokonaisuus.⁹ Sillä on huomattavat taiteelliset ja tyyllilliset
ansiot, ja sen alkupuoli on kuin valtava vyöry naturalistisia
syytöksiä Venäjää vastaan hirvittävästä siviiliväestön piinaami-
sesta loppupuolen latistuessa kansainvälisten tapahtumien ja
Ruotsin uutisten kronikaksi. Runoelman aloittava tervehdys on
aivan lyhyt, ja siinä Calamnius sanoo kertovansa, mitä Suomes-
sa on tapahtunut ”Vallan alla venäläisen, Vitsan Herran hurs-
kaimman”. Seuraava runo on varsinainen kuvaus kauhuista ni-
meltään ”Venäläisen julmuudesta ensin tultuansa Pohjan maal-
le; niin myös siitä suuresta surkeudesta, kuin silloin maassa
oli, vuonna 1714 ja 1715”. Sen kovasta tekstistä antavat seuraa-
vat näytteen osoituksen.

”Muukalainen muulta maalta
Venäjältä vierahalta

— — —
Päältä vaattehet varisti
Aivan alkoisen alasti,
Seljän päälle singoitteli,

8) *Eino Salokas (1923) s. 75.*

9) *Suomen kansalliskirjallisuus IV s. 507—520.*

Piiskallansa pingotteli,
Kysyi: "Kusa kukkarosi,
Hohtavaiset hopiasi?"

— — —
Veden keitti kiehuvaaksi,
kuumana kurkkuhun kaasi,
Silmät puhkoi puukollansa,
Taikka sotki sormen kanssa.

— — —
Monta virutti vilusa
Avoimessa ahvennosa
Talvisen taivahan alla
Pakaisessa parutteli,
Monta uunisa urosta
Paisti niinkuin paistikasta"
jne.

"Veden vääntääpi verisen
Selkiöistä silmistäni,
Hien hiuksista hioopi,
Poskipäästä pusertaapi
Muistuisa mieleni
Vihollinen venäläinen,
Kuinka muodolla monella
Vaati aina vaivaisilta
Tavarata taipumatta
omaisuutta ostamatta."

Seurauksena maan ryöstämisestä ja ankarasta pakkoverottamisesta oli väestön paleltuminen metsiin ja nääntyminen nälkään. "Auta, ainoa Jumala, päästä päivistä pahoista" on kirjoittajan toistama kertosa.

Toinen sikermän alkupään runoista käsittelee "Kirkkoin ja Herran huoneitten hävitystä". Se liikkuu siis samassa aihepiirissä kuin edellinen, mutta on kieltämättä melko nokkelasti seipitetty:

"Vielä tutkin töitä tuiman
Vihollisen venäläisen
Poloisella Pohjanmaalla
Herran koston kovan alla:

Poltti kirkon Paltamosta,
Muutoin mualla mulisti,
Ryösti kaikki kaunistukset,
Malmit, kirjat, maalaukset,
Kellot maahan kengitteli,
Tapuleista talutteli,
Ettei enää entisillä
Kuulu kirkkoin kedoilla
Somiasti soitettavan,
Kaunihisti kaikuttavan.”

Ja sitten Calamnius kuvasi teosta hirmuisinta, vainajien kaivamista esiin haudoistaan ja arvoesineitten ryöstöä niiltä. Erityisesti entisten kirkkoherrojen ruumiiden häpäisemisestä hän valitti sydäntä särkevästi.

Seuraavissa runosikermän osissa sävy vaihtui kertovammaksi, sillä Calamnius tyytyi nyt esittelemään vähemmän räikein värein väestön ponnisteluja ahtaissa oloissa, Kajaanin linnan hävittämistä, kasakkain sotaretkeä Tornioon ym. tapahtumia. Hän asetti Kaarle XII:n paluun Ruotsiin yhteyteen venäläisessä hallinnossa tapahtuneen muutoksen kanssa:

”Koska Herra hertta CARLEN,
Kuuluisimma kuninkaamme,
Toi jo pojies Turkin maalta
Ruotsin rannoille, rajoille,
Hämmästyivät hävittäjät,
Viholliset venäläiset,
Saivat hopun housuihinsa,
Kiirun kovan korvihinsa:
Tsaari se sanomat saatti,
Oudot orderit osotti,
Ettei maalla mainitulla
Tehdä toisen tuola lailla,
Asetteli armostansa,
Totisesta toimestansa
Maalle Turun maiden herran
Kansan parast katsomahan,
Lakimiehet laitti kanssa,
Muolle, menot muutti maasa,
Laitti laskun laupiaamman
Koko polo Pohjan maallen”.

Tämän jälkeen runoniekka kertoi erillisissä runoissa Kaarle XII:n kaatumisen Fredrikshaldin luona vuonna 1718, valtiopeturi Görtzin pahan lopun ja Ulrika Eleonoran tulon kuningattareksi. Hän mainitsi myös Isonkyrön komministerin Andreas Affrénin kuolemasta, kertoi lyhyesti omasta vankeudestaan Turun linnassa ja lopetti suuren eepoksensa runoon ”Päätös”, jossa hän yhtyi Vhaëlin ajatuksenkulkuun, että Suomen onnettomuudet olivat ihmisten syntien rangaistusta. Lopuksi Calamnius lausui:

”Anna, Herra, anteheksi,
Laske lahjaksi, Jumala

— — —
Että ”eijaa” entisellä,
Muodollamme muinoisella
Laulaisimme lapsinemme,
Sulle, suuri Sankarimme!

AMEN, AINUA JUMALA,
PÄÄSTÄ PÄIVISTÄ PAHOISTA!”

Gabriel Calamniuksen tarkoitusta runoelman kirjoitushetkellä vuonna 1720 voimme vain arvailla. Painatettaessa vuonna 1734 se oli voimakas muistutus menneistä hirveistä ajoista ja sellaisena vetoomus rauhan puolesta. Kun Vhaël kirjoitti hätähuutonsa onnettomuuksien keskellä, on Calamnius voinut tarkastella niitä pienen välimatkan päästä, mikä on johtanut maltillisempaan, sanavarastoltaan rikkaampaan esitykseen. *Suru-Runojen* sepittäjä on useissa kohdin lainannut ilmaisia kansanrunoudesta, mikä on antanut hänen esitykselleen tuoreutta ja osuvuutta.¹⁰

Venäläisten yksityisiä hirmutekoja käsitteleviä kuvauksia on säilynyt eri tahoilla, ja lainaamme vielä yhtä niistä, Mäntyharjun kirkkoherran, sittemmin Porvoon piispan Zachris Cygnaeuksen kertomusta seurakuntansa historiasta. Se on päivätty 25. p:nä huhtikuuta 1780, siis erittäin kauan miehityksen jälkeen. Cygnaeuksen mukaan vuonna 1712 Mäntyharjulle saapunut venäläinen rakuunaosasto harjoitti monenlaisia julmuuksia:

10) *Eino Salokas* (1923) s. 79—80.

”Tämä majoitusaika oli sangen surkea kaikissa suhteissa, erityisesti ankanan ja armottoman sekä väkivaltaisen ruokatarvikkeiden ulosmittaamisen vuoksi miehistölle ja rehun pakkoluovutuksen vuoksi hevosille . . . Siitä ei voinut seurata muuta kuin vaikeaa nälänhätä ihmisille ja rehunpuute eläimille.”¹¹

Erityisesti sissien eli kivekkäiden toiminta Mäntyharjulla sai venäläiset miehittäjät käyttämään julmaa terroria:

”Ilman mitään tutkintoa tai tuomiota oli kaksi miestä tästä seurakunnasta täällä kirkonmäellä seivästetty tai lävistetty, mikä on piinallisim ja eniten ristiinnaulitsemista muistuttava kuolintapa sikäli, että suuri, teroitettu ja kärjekkääksi veistetty puu työnnettiin elävän rangaistavan peräaukosta sisään ja niskasta ulos ja sitten se nostettiin pystyyn ja sen toinen pää kaivettiin maahan. Yksi täällä kirkonmäellä seivästetyistä eli kolmatta päivää ja huusi surkeasti vettä virvoittaakseen itseään, mitä kuitenkaan kuukaan ei uskaltanut antaa hänelle. Samalla kuolintavalla rangaistiin eräitä muitakin, täältä Hämeenlinnaan raahattuja henkilöitä”.¹²

Aivan kansanomaiset käsitykset isonvihan hirvittävyyksistä eivät käy ilmi kirjoitetuista lähteistä, vaan suullisesta perinteestä. Tähän vainoaikaan lienee esim. ajoitettavissa Kaarle Akseli Gottlundin Juvalta muistiinmerkitsemä kansanruno, jonka alku kuuluu:

”Venäläinen vainolainen
Tappo isän, tappo Emän,
Tappo viisi veikojani
kuusi kummini tytärtä,
Seisemän setäni lasta.”¹³

Samanaikaisesti laajemmin Pasasen samassa Juvan pitäjässä 1800-luvun lopulla tekemä muistiinpano. Runosta on toisintoja myös Kannaksen alueelta:

11) Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alopaeiska pappren. II (1891—1892) s. 521—522.

12) Ibid. s. 523—524.

13) C.A. Gottlund, Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi. Näköispainos (1985) s. 22.

”Venäläinen, vainolainen,
Souteleepi, jouteleepi,
kahen puolen Karjan maita,
ympäri Savon vesiä.
Kaikki tappaa Karjalasta,
Samoin tekee Savon maasta.

Vainolainen vaimot viepi,
Kurja lapset kuristaapi.
Verikoira viljan viepi,
Karjan syöpi kaikki tyynni.
Viepi vuonan viimeisenkin,
Syöp sen suuhunsa suven tavalla.”¹⁴

Varsin merkillistä on, että tällaisia runoja on esitetty kehtolauluina. On kuin vanhemmat olisivat tahtoneet pelottaa lapsensa uneen kuvailemalla heille hirmutekoja. Ilmiö on kansainvälinen; myös Saksassa laulettiin ruotsalaisten julmuuksista 30-vuotisessa sodassa kehtolaulun muodossa.

Enemmän kuin runomuodossa on vainoaikoja ja hirmutekoja kuitenkin käsitelty suorasanaisessa kertomaperinteessä, jonka pääosa sangen luultavasti on yhdistettävissä juuri isonvihan aikaan, vaikkakaan tarinat eivät sinänsä ole päivättävissä. Tällaisia kauhutarinoita venäläisistä on Suomessa säilynyt kansan kertomina erittäin suuria määriä sekä ruotsin- että suomenkielisinä. Osa tarinoista on varmasti ns. vaellustarinoita, toisin sanoen sellaisia, jotka eivät suinkaan kuvaa jotakin tihutekoa juuri kertojan paikkakunnalla, vaan ovat kantautuneet tämän korviin kauempaa, usein jopa aivan toisesta maasta ja kulttuuripiiristä asti.¹⁵ Tällaisia tarinoita, joilla on suhteellisen vähän todellisuuspohjaa, lienevät useimmat kertomukset kalmukeista ja koirankuonolaisista, joihin tuonnempana palataan. Mutta sangen usein kertomuksessa on aivan ilmeinen paikallisten olojen tuntemuksen leima, ja tarinaa voi näin ollen arvailla todellisuuspohjaiseksi. Seuraavassa esimerkkejä erityyppisistä kauhukertomuksista niin ruotsin- kuin suomenkieliselä alueelta.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa on mainittuja vainotarinoita koottu otsikon ”Vainoajat ja sodat” alle suuria määriä. Yksi ryhmä (n:o 38) tässä sarjassa *Vai-*

14) *Aarni Krohn*, Venäläisyys Suomessa (1984) s. 471.

15) *Heikki Luostarinen*, Perivihollinen (1986) s. 95.

nolaiset kiduttavat ja murhaavat sisältää seuraaviin tyypeihin ryhmiteltyä perimätietoa:

1. Vainolaiset pistävät lapsia aidanseipäisiin — leikkaavat naisilta rinnat.
2. Vankia juoksetetaan hevosten välissä — vedetään hevosten välissä kahtia.
3. Vainolainen aikoo surmata kehossa makaavan lapsen — lapsi nauraa ja tarttuu kiiltävään miekanterään — vainolainen kaataa kehdon ja pistää lapsen kuoliaaksi pohjan läpi.
4. Lattian alle on piiloutunut vainolaisia — sormillaan lattian raosta viihdyttävät lasta — leipomassa oleva äiti huomaa sen ja pakenee — vainolaiset tappavat lapsen ja paloittelevat leipien päälle.
5. Isäntää kidutetaan ja surmataan kivellä — ”Mommonkivi”.
6. Kaksi akkaa kiipeää puuhun vainolaista pakoon — toinen löydetään; tämä ilmaisee toisenkin — molemmat tapetaan.
7. Vainolaiset puristavat vitsapannella uhrinsa päätä — ”Silmät mullistuu, ei ole ruotsissa syytä”.
8. Vainolaisilta pelastaudutaan tekeytymällä hulluksi.
9. Vainolaiset kiduttavat pappia — surmaavat papin.
10. Ihmisjoukko hukuttautuu mieluummin lampeen kuin antautuu viholliselle.
11. Vainolaiset polttavat ihmisjoukon riihessä, pirtissä.

Toinen ryhmä vainoajan ja sotien tarinoita on otsikoltaan *Vainolaiset ryöstävät ja polttavat* (n:o 39). Sen sisällöstä erottuvat mm. seuraavat tyypit:

1. Vainolaiset ryöstävät, polttavat, hävittävät.
2. Paikalliset asukkaat kantelevat päällystölle sotamiesten tekemistä ryöstöistä — sotamiehiä rangaistaan.
3. ”Turun lurun tulkaa!” Paimen ilmoittaa torvellaan joutu-neensa vainolaisten, rosvojen käsiin.
4. Vainolaiset ryöstävät naisia vaimoikseen — vievät naisia ja lapsia myydäkseen orjaksi — myydäkseen syötäväksi.
5. Vainolaiset polttavat talon — vanhoja talonpaikkoja, joista tiedetään sota-aikana talo hävitetyn — tulipalo saa-

daan sammutetuksi.

6. Paikalliset asukkaat ryöstävät vihollisotilaiden omaisuutta, vastustavat heitä — kostoksi talo, kylä poltetaan.
7. Suuri hovi — ”viisi viidettäkymmentä viiden veljen tyttäriä” — vainolainen hävittää hovin ja vie tytöt — yksi ty-
töistä palaa vanhana mummona.
8. Haalin kahakka — talonpojat purkavat sillan, vastusta-
vat, tappavat vihollisia — koko kylä aiotaan kostoksi hä-
vittää — kartanon herra ratsastaa määrääjassa ylipäälli-
kön luo ja saa armahduksen kylälle.
9. Täydellinen hävitys — kylä, pitäjä, kaupunki hävitetään
— hävitetyille seudulle jää vain yksi lato — yksi ihminen
— yksi hevonen, kissa, kukko, sika — 5 kylän paikalla
nousee 5 savua.
10. Sodan jälkeen mahtuvat pitäjän miehet istumaan hirrel-
le.

jne.

Kiduttamisen ja hävittämisen aihepiiristä on kaikkein voimak-
kaimmin järisyttävä teema, lasten pistäminen aidanseipäisiin
ja rintojen leikkaaminen naisilta, erittäin levinnyt. Niinpä Lie-
dosta Turun läheltä kertoi muuan perinteentuntija, että mui-
noin, ”ko ryssä tuli mahhan, ni ne tekivät kaiken maailman pa-
hat. Ne pistivät lapssi piikkiitteskas kualiaaksi ja leikkasivat
naisilt rinnat pois”.¹⁶ Ruotsinkieliseltä taholta kerrottiin saman-
tapaista juttua mm. Norrbystä, Knivsundbystä, Tikkurilasta,
Kalljärveltä jne. Tikkurilasta on tapaus selostettu miltei sa-
moin sanoin kuin Liedosta lainaamamme esimerkki: ”Kun ve-
näläinen oli maassa ensimmäistä kertaa hän teki kaikkea mah-
dollista pahaa. Lapset pujotettiin aidanseipäisiin ja naisväeltä
leikattiin rinnat.”¹⁷ Luultavasti tämäntapainen sadismi ei ollut
tavallista, vaan jokin yksityistapaus on antanut huhulle siivet.
Toinen esimerkki samassa ryhmässä, vangin juoksuttaminen
kahden hevosen välissä, on sekin tyyppillinen vaellustarina. Tä-
mäntapaisesta julmuudesta kertoo esim. Suomenniemeltä muis-
tiin merkitty tarina, että venäläisten oppaaksi lähtemisestä
kieltäytynyt isäntä joutui sidotuksi ”jaloista toiseen hevoseen

16) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Lieto. Posti, F.H. KRK
8:31.

17) Finlands svenska folkdiktning II. Sägner 2. Historiska sägner (1924) s. 9.

kiinni ja yläruumiista toiseen hevoseen. Kun sitten hevoset lähtivät eri suuntiin, meni isäntä kahtia.”¹⁸

Erittäin yleinen näky myös pikkulapsen kehtoon surmaamisesta kertova tarina olleen. Niinpä Marttilassa tiedettiin, että vainolainen ei ollut tahtonut tuota hirmutyötä ilman muuta suorittaa, vaan oli ensin kääntänyt kehdon nurin ja sitten lyönyt miekallaan sen pohjan läpi lapsen kuoliaaksi.¹⁹ Suomenruotsalaisella kielialueella kerrotaan Haverkullasta, että venäläinen sotilas ”meni kehdon luokse, jossa pieni lapsi makasi, työntääkseen miekan sen rintaan. Mutta lapsi hymyili, kun se näki miekan kimaltelevan auringonpaisteessa, ja hymy tuntui sotilaan sydämessä. Hetken emmittyyään hän kuitenkin käänsi kehdon nurin ja työnsi miekkansa sen pohjan läpi surmaten näin lapsen.”²⁰

Edellä olevaa ryhmittelyä seuraten voisimme esittää väsyttävän määrän esimerkkejä kauhutarinoista, jotka kaikesta päättäen liittyvät juuri isoonvihaan. Vaikkakaan ne eivät ehkä kuvasta todellisia tapahtumia, niistä henkii niin paljon pelkoa ja kauhua, että voimme hyvin kuvitella niiden täyttäneen pelotustarinan tehtävän vielä vuosisatoja myöhemmin. Kansanomaisen venäläiskammo löysi aikaa myöten tiensä myös säätyläisten kirjallisuuteen, onhan esim. Runebergillä muistumia niin venäläisten perässä juoksutettavasta papista (Pilven veikko) kuin lasta kehdoissa katselevasta venäläisestä (Kulnev), vaikka viimeksi mainittu ei kylläkään käyttäydy tradition mukaan.

Erityisen ryhmän tarinoitten joukossa muodostavat ne, joissa kerrotaan *koirankuonolaisista*. Ne liittyvät kaikki venäläisten erityiseen kykyyn löytää metsään paenneita ihmisiä, saloille piilotettua viljaa tai karjaa. Ihmisjahdin teema toistuu niissä kummallisessa, mieltä kiihottavassa muodossa. Kansa kertoi, että Suomeen tunkeutuneilla venäläisparvilla oli mukanaan merkillistä joukkoa, koiran ja ihmisen sekasikiöitä, jotka nuuskivat ja haukkuivat kuin koirat, mutta joilla oli ihmisen järki. Nämä olennot olivat kauheita katsella, karvaisia ja pelottavia, eikä niiltä päässyt millään ihmeellä pakoon. Karkusta, Tyrvääl-

18) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Suomenniemi. Allī Rai-la 1077.

19) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Marttila, Elo, Allī. PK 2:244.

20) Finlands svenska folkdiktning II. Sägner 2 s. 10.

tä ja Mouhijärveltä esim. kerrottiin, että koirankuonolainen oli ”puoli ihmistä ja toinen puoli koiraa, jolla oli ihmisen ruumis mutta koiran pää ja aistimet”.²¹ Pöytyällä sanottiin: ”Koirankuonolaiset tappo ja imi ihmisen veren pois. Ne olivat karvasii niin kon pedot. Kuonovärkki oli niikon koiran, että hyvin haistoivat.”²² Ja Kuhmoisista on merkitty muistiin seuraavaa:

”Venäläisten mukana oli kulkenut täällä Suomessa sellaisia villiä ihmisiä, jotka kulkivat neljällä jalalla niinkuin koirat, ja niillä oli ollut karvaiset kasvotkin, aivan kuin koiralla, koiran kuonolaisiksi niitä oli kutsuttukin, ne olivat haistelemalla tunteneet ihmisen jäljet maantiellä ja lumella, ja sitten ajaneet ihmistä takaa, aivan kuin jänistä.”²³

Orivedeltä on merkitty muistiin aivan sama tarina, että koirankuonolaisia ”käytettiin sotaväen oppaana ja ne voi lukea ihmisen ajatukset vaikkei mitään puhuneet, ne myös haisto hajuais-tillaan vielä terveen ihmisen”.²⁴ Ruotsinkieliseltäkin kielialueelta on mainintoja samasta perinteestä, vaikka koirankuonolaisia enimmäkseen sanotaankin *kalmukeiksi*. Näillä olennoilla ”oli hajuaisti kuin koiralla ja ne ääntelivät merkillisesti viheltäen hampaittensa välistä. Tämä oli ollut niin hirveää kuulla, että vanhemmat eivät pitkään jälkeensä olleet sietäneet lastensa viheltämistä”, sanottiin heistä. Tai kuten Pohjanmaalla kerrottiin: ”Kalmukeilla oli koiran kasvot ja yhtä hyvä hajuaisti kuin koiralla, niin että he voivat nuuskia esille mitä tahansa kätettyä. He olivat epätavallisen raakoja ja villejä, söivät raakaa lihaa ja muun ruoan puutteessa pesemättömiä sisälmyksiä.”²⁵

Koirankuonolais- ja kalmukkitarinoiden epähistoriallisuus on tietysti ilmiselvä, koska mainitunlaisia olentoja ei ole koskaan ollut. On kuitenkin varsin mielenkiintoista, että nämä kauhujutut on yhdistetty juuri venäläisiin. Liiviläiset lähteet-

21) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Karkku, Tyrvää ja Mouhijärvi. Kalle Soini KT 227:26.

22) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Pöytyä. E. Vihervaara 584.

23) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Kuhmoinen. Ulla Mannonen 11492.

24) SKS:n kansanrunousarkisto. Vainoajat ja sodat 38. Orivesi. Hugo Härtsinä 366.

25) Finlands svenska folkdikning II. Sägner 2 s. 9.

hän puhuivat 1500-luvulla venäläisen valloittajan tavattomista koiralaumoista, joilla pakolaisia otettiin kiinni metsistä, ja edellä on huomautettu Iivana Julman opritshninan tunnuksesta, koiran päästä, jollainen riippui terrorijärjestön jäsenten ratsujen päitsistä symbolina siitä, että kysymyksessä oli kaikkialla nuuskiva ja uskollinen tsaarin poliisiarmeija. Näistä lähtökohdista käsin ja sitä taustaa vasten, että isonvihan aikana venäläiset todella jäljittivät niin pakenevaa kansaa kuin piilotettuja elintarvikevarastojakin, on koirankuonolais- ja kalmukkijuttujen synty ymmärrettävää. Kaikkea muuta voimakkaammin ne esittivät vainoojan kauheuden hirvittävän pelon siivittäessä ihmisten fantasiaa ja heittäessä varjojaan tulevankin ajan kansanomaiseen kuvaan venäläisistä.

Loppusanat

Käsillä oleva teos on kartoittanut Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1700-luvun alkupuolelle asti esiintyneitä näkemyksiä vanhasta vainoojasta, rajantakaisesta venäläisestä. Kuvan pohjaloinet ovat Iivana Julman verisen ajan mustaa kauhua ja punaista pilkkaa, sen ylemmät kuteet Pietari Suuren ajan vivah-teikkaampia värejä, joissa kuitenkin niissäkin toistuvat kielteisyiden säikeet eriasteisina ja eri tavoin ilmaistuina. Maalatuani näin lähteiden perusteella tämän kuvan on aika tullut lopuksi sanoa jotakin sen selittämiseksi. Selitykseni on pakostakin erittäin yleistävä, eikä sille ole annettava paljon suurempaa arvoa kuin mille spekulatiolle tahansa.

Toiseen aikaan kuuluva lukija joutuu pysähtymään tämän Venäjstä esitetyn perin kielteisen käsityksen edessä ja kysymään: miksi sama suhtautumistapa toistuu eri lähteissä tässä käsiteltyjen parin vuosisadan ajan, mistä syystä ruotsalaisten ja suomalaisten tarkkailijoiden reaktio oli enimmältään kovin nurja, kun puhe tuli naapurimaasta? Olen jo edellä esittänyt otaksuman, että kuva Venäjstä luotiin ylhäältä päin, se oli valtionjohdon sanelemaa mielipiteenmuodostusta, jonka tehtävänä oli lujittaa sisäistä rintamaa kestäväseen perivihollista vastaan käytyjen sotien rasiudesta. Tämä tendenssi on ilmiselvää useimmissa painetuissa selostuksissa Venäjstä ja sen tapahtumista, mutta näkyy myös vähemmän propagandistisia tarkoituksia palvelevissa käsin kirjoitetuissa kuvauksissa. Huoletta voidaan siis lyödä lukkoon, että käsitykset Venäjstä epäilemättä johduivat *ulkopoliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä*.

Mainitsemani selitys — itse asiassa truismi — ei kuitenkaan yksistään riitä vastaukseksi kysymykseen, miksi kuva Venäjstä oli kielteinen. Tämä selitys on vain puoli totuutta. Jos näet pääosa aversiosta Venäjää kohtaan olisi johtunut ulkopoliitikasta, olisi arvattavissa, että kielteisyys olisi ollut vähäisempää Venäjään virallisesti ystävällisissä suhteissa olevissa, siitä kauempana sijaitsevilla Euroopan maissa, valtioissa, joilla ei ollut mitään pelättävää ja jotka eivät jännittäneet voimiaan kampaillakseen Venäjää vastaan. Näin ei kuitenkaan ollut asian laita. Sikäli kuin tiedämme, vallitsi kaikkialla Länsi-Euroopassa, Englannissa, Saksassa, Hollannissa ja muualla, erittäin kieltei-

nen näkemys vanhasta Moskovan valtakunnasta.¹ Tätä näkemystä tutkineet historioitsijat, *Karl Heinz Ruffmann*, *Th. J.G. Locher*, *John Quentin Cook* ja muutamat muut, esittävät aineistonsa pohjalta suunnilleen samantapaisia piirteitä sisältävän kuvan Venäjästä kuin olen tehnyt tässä teoksessani ruotsalais-ten ja suomalaisten lähteiden perusteella.²

Voimme tietysti kuvitella, että yhteinen käsitys Venäjästä olisi kaikissa länsimaissa perua ajalta, jolloin kaikkialla vallitseva ulkopoliittinen tahto olisi luonut tuon kielteisen kuvan. Tätä otaksunmaa olen yrittänyt noudattaa sijoittamalla esitykseni alkuun kuvan Venäjästä sellaisena kuin paavillinen propaganda sen näki aivan 1500-luvun alussa. Yhteisen ristiretken saarnaaminen ja aneiden myyminen sen rahoittamiseksi ovat varmaan yhtenäistäneet käsityksiä ja luoneet ryssävihalle mahtavan virallisen kaikupohjan eri maissa, mutta on silti vaikea kuvitella, että kuva olisi jäänyt elämään aivan muuttumattomana ulkopoliittisten pyrintöjen eriydyttyä toisistaan. Näin ollen pidän luultavana, että ulkopoliittinen eturistiriita tuskin on ollut Länsi-Euroopan vanhan venäläisiin kohdistuvan vieroksunnan olennaisin tukipylväs, tuskinpa edes keskeisin elementti Ruotsissakaan vaikuttaneessa venäläisvihasa. Näyttää tosiaan siltä, että kansan syviin riveihin vaikuttava ulkopoliittinen venäläiskauhu olisi Suomessa ja Ruotsissa tulosta vasta isonvihan koetelemuksista, jotka nostivat Venäjän pelkäämisen kuvan keskeisimmäksi ainekseksi. Todellisen, keskeisesti turvallisuuspoliittisen ryssävihan historian kirjoittaminen olisi näin aloitettava siitä, mihin tämä teos loppuu.

Epäilemättä voidaan myös *uskontojen erilaisuudelle* panna paljon painoa Länsi-Euroopan ja Venäjän kaunaista suhdetta esiteltäessä. Kirkkokuntien vastakohtaisuus ja kilpailu raja-alueilla väritti suuresti Ruotsissa vallinnutta kuvaa Venäjästä, olivatpa tähän aihepiiriin kuuluvat määreet — ”epäkristillinen”, ”skismaattinen”, ”kreikkalainen” jne. — usein päällimmäisinä naapurimaan olemusta kuvailtaessa. Tämä havainto on

1) Ks. tästä lukua *Den svenska och den allmän-europeiska Rysslandssynen* teoksessani ”*Vår Gamble Arffiende Ryssen*” (1974) s. 58—67.

2) *Karl Heinz Ruffmann*, *Das Russlandbild im England Shakespeares* (1952); *Th.J.G. Locher*, *Het beeld van Rusland in de Zestiende-eewse Europese beschryvingen* (1957) ja *John Quentin Cook*, *The Image of Russia in western European Thought in the seventeenth Century* (1959).

varsin yleispätevä ajateltaessa uskonnon asemaa kulttuurissa tuohon aikaan. Tunnettu amerikkalainen kulttuuriantropologi *Ruth Benedict* kirjoittaa tästä ilmiöstä:

”Muuan tällainen ilmentymä, jota usein pidetään perusluontoisena ja pikemminkin uskonnollisesta tunteesta kuin nurkkakuntaisuudesta johtuvana, on asenne, joka länsimaissa on sangen yleinen, niin kauan kuin uskonto niissä muodosti elävän kulttuuritekijän. Suljetun ryhmän ja ulkopuolisten välinen erotus muuttuu uskonnon piirissä jaoksi oikeauskoiisiin ja pakanoihin. Näiden kahden ryhmän välillä ei tuhansiin vuosiin ole ollut ainoatakaan kosketuskohdtaa. Yksikään aate tai tapa, joka oli voimassa toisen piirissä, ei pätenyt toisessa. Samoja laitoksia pidettiin suoranaishin vastakohtina riippuen siitä, kumpaan — usein sangen vähän toisistaan eroavaan — uskontoryhmään ne kuuluivat. Toisella puolella rajaa puhuttiin jumalallisesta totuudesta ja oikeauskosisista, taivaallisista ilmestyksistä ja Jumalasta, kun taas samat asiat rajan takana olivat hirvittäviä erehdyksiä, kerettiläisiä, typeriä taruja ja paholaisia. Ei voinut olla puhettakaan molempien vihamielisten ryhmien käsitysten rinnastamisesta ja tuon ihmiselämän tärkeän ilmiön, uskonnon, ymmärtämisestä objektiivisesti tutkittujen tosiasiaihin pohjalla.”³

Kuitenkin tieto venäläisten uskonnon sisällöstä näyttää vähitellen päässeen voitolle ennakkoluuloisesta kielteisyydestä. 1610-luvun valloituskaudella käyty teologinen väittely selvensi luterilaisella taholla käsityksiä, vaikka itse käännyttäminen omaan oppiin vielä olikin sekä kirkon että kruunun pyrintönä rajaseudun venäläisiin ja karjalaisiin nähden. Vuosisadan mittaan näkemys järkevoityi vielä tästä, ja Nicolaus Bergiuksen 1700-luvun alussa esittämä suuri synteesi kreikkalais-ortodoksisesta uskonnosta oli jo ihaltavan objektiivinen ja neutraali. Kun kirkon nähtiin Venäjällä Pietari Suuren uudistusten ansiosta menettävän vaikutusvaltaansa, on uskontojen vastakohtaisuuden vaikutus Venäjän kuvassa se ainesosa, joka tässä käsitellyn ai-

3) *Ruth Benedict*, *Kulttuurin muodot* (1951) s. 18.

kakauden lopulla selvästi oli supistumassa.

Eniten näkemyksiä Venäjistä kuitenkin väritti jo 1600-luvun alkupuoliskolta alkaen syvä näkemys *kulttuurin, valtiomuodon ja yhteiskuntarakenteen täydellisestä erilaisuudesta* Venäjällä. Tämä tekijä ruotsalaisten ja suomalaisten kuvassa Venäjistä johtui epäilemättä niistä tiedoista ja luuloista, joita kielimuurin läpi tihkui Ruotsin puolelle osaksi suoraan, osaksi Länsi-Euroopan kautta. Tarkastelijat luonnehtivat kulttuurin erilaisuutta Venäjällä lukemattomilla määreillä, joista alkuajoilta voi mainita yleiset sanat ”karkea” tai ”kömpelö” venäläistä tarkoittavina, mutta joiden joukossa nousee myöhemmällä ajalla, renessanssin antiikkisväritteisen terminologian juurruttua Pohjolan sanankäyttöön, ehdottomasti vallitsevaan asemaan sana ”barbaarinen”. Se on todella kaikkialla näkyvä yleiskäsite, johon mahtuivat kaikki venäläisten poikkeavuudet, koskivatpa ne itsevaltiutta, yhteiskuntaluokkia, talouselämää, tapoja ja tottumuksia tai yksityisiä henkilöitä ja heidän ominaisuuksiinsa. Sanomalla ”barbaarinen” veti 1600-luvun ruotsalainen tai suomalainen täsmällisen rajan oman eurooppalaisen kulttuurinsa ja venäläisten oudon sivistysmuodon välille pannen samalla molemmat kulttuuripiirit kiistattoman selvään arvojärjestykseen.

Kuitenkin on syytä huomata, että suhtautuminen ”barbaariin” kansoihin oli sekin varsin monivivahteinen asia Euroopassa. Kaukaisista merentakaisista maista löytyvät luonnonkansat tai vanhat, sivistykseltään oudot ja Euroopasta katsoen kaukana olevat kulttuurimaat (Kiina, Intia) eivät aina herättäneet länsieurooppalaisissa voimakasta vastenmielisyyttä. Juuri tarkastelemaamme aikaan ja vähän myöhemmin juurtui Eurooppaan suorastaan ihailu ”jaloja villejä” kohtaan, joilla tarkoitettiin kaukaisten maiden luonnontilassa eläviä värillisiä kansoja.⁴ Tällaisten ihannoitujen luonnonlasten moraalista paremmuutta eurooppalaisiin verrattuna julisti myöhemmin mm. Jean-Jacques Rousseau. Venäläisiä ”barbaareita” ei kuitenkaan luettu jalojen villien luokkaan, vaan aivan päinvastoin heidät katsottiin turmeltuneeksi kansaksi. Edellä on nähty, että Lars Johan Malm puhui venäläisistä ”moraalia vailla olevana kansana” ja

4) Ks. *Yrjö Hirn, Goda vildar och ädla rövare* (1941).

länsieurooppalaisista ”moraalisina kansoina”. Juuri tämä oli ajan yleinen näkemys.

Kansalaismoraalin ja yksilöiden siveellisyysalalla langettivat ruotsalaiset ja suomalaiset kaikkein ankarimman tuomion naapurikansasta: venäläisiä pidettiin orjallisen alamaisina, kevytmielisinä, julmina, epäluotettavina, juoppouden vallassa olevina, sukupuolisesti epänormaaleina jne. Näitä tuomitsevia sanoja lukiessaan saattaa arvella, että ehkä Venäjän vanhassa yhteiskunnassa todella vallitsi hieman toinen moraalikäsitelmä kuin länsimaissa ja Ruotsin valtakunnassa. Eräissä suhteissa tämä koodeksi lienee ollut sallivampi kuin vastaava länsimainen — niinpä päihtymys tai homoseksualismi eivät olleet Venäjällä lainkaan niin tuomittavia kuin lännessä. Toisissa suhteissa asiat olivat päinvastoin, niin että Venäjällä oltiin huomattavasti ankarammalla kannalla kuin Länsi-Euroopassa — mikä piti paikkansa esim. naisen asemaan, oikeuslaitokseen tai alamaisen vapuksiin nähden.

Pieni esimerkki valaisee tätä eroa. Olemme huomanneet, että Bomhower, Schaumius, Petrus Petrejus, Jansonius ja joku muukin Venäjän kuvaaja säännöllisesti repäisee paitansa, kun puhe siirtyy venäläisten häpeälliseen syntiin, sodomiaan eli eläimiin sekaantumiseen (ruots. tidelag). Heistä oli hirvittävä, että sodomiasta ei rangaistu Venäjällä mitään ankarimmin. Tämä kauhistus selittyy sillä, että eläimiin sekaantumisesta tuomittiin Ruotsissa ja muualla Länsi-Euroopassa Mooseksen lakia seuraten aina kuolemaan ja teloitettujen ruumiit poltettiin yhdessä teurastetun eläimen ruhon kanssa julkisesti ja kaiken kansan nähden. Tällaisia teloituksia tunnetaan esim. Ruotsista 1600-luvulta monia satoja, sillä sodomiaan syyllistyneet tunnustivat säännöllisesti, koska yleinen katsomus oli, että luonnon rajat tällä tavalla ylittänyt ihminen ilman muuta joutuu helvetin lieskoihin, jos häntä ei teloiteta asianmukaisella tavalla.⁵ Kun Venäjällä ei tunnettu tällaista kauhua eikä mestattu sodomiaan syyllistyneitä, tämä sai ruotsalaiset luulemaan, että koko Venäjän kansa oli tuomittu kadotukseen Jumalan rangaistuksen varmastikin kohdatessa koko yhteiskuntaa, joka ei rangaissut hairah-tuneita jäseniään.

Tällaisista huomioista saa vaikutelman, että länsimaalaiset

5) Ks. *Jonas Liliequist, Tidelagstabuet i 1600- och 1700-talets Sverige* (1985).

joutuivat Venäjää tarkastellessaan silmäkkäin yhteiskunnan kanssa, jossa tiettyjen asioiden suhteen olivat vallassa täysin päinvastaiset arvot kuin heidän omassa järjestelmässään. Tämä yhteiskunta ei ollut kaukana eikä primitiivinen eikä sitä kohtaan voinut osoittaa samaa suvaitsevaisuutta kuin luonnonkansoja kohtaan. Venäjä esiintyi länsimaalaisten huomioissa usein kuin vääristelmänä omasta maasta, yhteiskuntana, jossa tutuilla käsitteillä oli väärät etumerkit. Kuitenkin on sanottava, että juuri kulttuurimuotojen todellinen tai kuviteltu erilaisuus oli 1700-luvulle tultaessa tsaari Pietarin uudistusten ansiosta voimakkaasti vähenemässä, vaikka tämä elementti ei vielä millään lailla ollut katoamassa edes valistuneimpien tarkkailijoiden Venäjää koskevista näkemyksistä.

Näin tämä yhteenveto on siis johtanut käsitykseen, että kuva "Siitä vanhasta vainoojasta" on kotimaassamme kolmen eri dimension yhteinen projektiio — ulkopoliittisen propagandan, uskonnollisen suvaitsemattomuuden ja kulttuurisen outouden yhteisvaikutuksen tulos. Miten nämä elementit vaihtelevat kussakin ryssävihan merkittävämmässä yksittäisessä ilmauksessa Iivana Julman ajasta Pietari Suuren kauteen, siitä tämä teos on yrittänyt antaa lukijalle käsityksen.

Lähde- kirjallisuusluettelo

1. Painamattomat lähteet

Ruotsin valtionarkisto (RVA), Tukholma

Riksregistraturet (RReg)

Rådets handlingar och brev

10. Rådslag 1612—1629

Skrivelser till konungen

Karl XII:s tid. Finska

flyktlingars suppliker.

Skrivelser till Kungl. Maj:t

Skrivelser från kanslikollegiet

Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser

Kanslikollegiets arkiv

Protokoll

Registratur

Kassaböcker

Muscovitica

Svenska beskickningars till Ryssland brev och arkiv: 10, 21, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 89, 91, 92, 119

Livonica II

Svea Hovrätts arkiv

Renoverade dombäcker. Uppsala län 1605—1638

Kart- och planschsamlingen

Kunliga arkiv

Handlingar rörande svenska kungars levnadsförhållanden 17

Genealogica vol. 113

Manuskriptsamlingen

69. Översättning och utdrag ur Simon Igumnovs arbete om Ryssarnes religion

79. Lars Johan Malm, Några Anmärkningar Angående det Ryska Rijketz nuvarande macht

80. Petrus Petrejus, Regni Muschovitici Sciographia. Skiss från 1614

223. Petrus Petrejus, Relation om Gustavo, Kon. Erichs son

Militaria

Meritförteckningar från auditörer

Regmentsprästernas ansökningar

Strödda historiska handlingar

2. Handlingar angående reformationen och motreformationen
Bielkesamlingen

Skrivelser till Sten Bielke

Matthias Björnklaus arkiv

De la Gardieska samlingen

Skrivelser till M.G. De la Gardie

Oxenstierna af Södermöre

Skrivelser till rikskanslern Axel Oxenstierna

Skoklostersamlingen

Avdelning I. Manuskript. Vol. in quarto 112 "Historia om
Tyrannens i Ryssland Ivan Basilivitz grufliga
gerningar"

Avdelning I. Fol. 34.

Avdelning I. Miscellanea. Vol. 186.

Depositio Skytteana

Johan Skytte d.ä:s arkiv

Stafsundsarkivet.

Smärre enskilda arkiv.

Tottska samlingen.

Skrivelser till Åke Tott

Kammararkivet (KA), Tukholma

Räntekammarböcker 61, 67, 69, 70

Landskapshandlingar

Småland 10 A

Tull och accis 364

Baltiska fogderäkenskaper F 410, F 425

Proviant-, pennige- och kommissränskaper

Fälttåg i Östersjöprovinserna och Ryssland 1609—1622

Diplomaträkenskaper

10. Gustav Bielkes beskickning 1655—1659

Kammarkollegiets arkiv

Första avräkningskontoret

Diplomatraktamenten 1627—1825

Mantalslängd för Älvsborgs län 1645

Slottsarkivet, Tukholma

Klädkammarens handlingar 1617

Kungliga Biblioteket (KB), Tukholma

M 161 En kortt Berättelse om Rydzland
Johan Widekindi, Dhet swenska förda krih i Tyskland

Uppsala universitetsbibliotek (UUB), Uppsala

E 367 Originalhandlingar 1612—1616

E 369 Johannes Rudbeckius, Pleskov Stadhz Belägringh

E 371 Handlingar till Sveriges politiska historia 1611—1632

E 379 Brev till och från Åke Tott 1621—1638

X 355 Anders Svensson Trana, Dagbok 1655—1656

Palmskiölska samlingen

97. Acta Sveco-Russica

Valtionarkisto (VA), Helsinki

Biographica

Roselin, Johan. Rysstolk

Turun hovioikeuden arkisto

Käkisalmen läänin tuomiokirja 1636, 1638—43 (gg II)

Voudintilejä

Viipurin linnan tili 5881

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kansanrunousarkisto, Helsinki

Vainoajat ja sodat 38.—39.

Tallinnan kaupunginarkisto, Koblenz

B.B. Eingegangene Briefe 8.

Algemeen Rijksarchief, Haag

Eerste Afdeling. Staten-Generaal

Lias Zweden 8325. Verbaal van de Nederlansche Gezanten
1615—1616

2. Painetut lähteet ja kirjallisuus

A.J. van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden
17:2. Haarlem 1874.

Friedrich v. Adelung, Kritisch-Literärische Übersicht der Reisenden in Russland, deren Berichte bekannt sind. St. Petersburg 1846.

Nils Ahnlund, Gustav Adolf den Store. Lund 1963.

Nils Ahnlund, Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död. Stockholm 1940.

- Album Studiosorum Academiae Lugduno Bataviae 1576—1875. Hagae Comitum 1875.
- Allgemeine Deutsche Biographie 36. Leipzig 1893.
- Helge Almquist, Sverge och Ryssland 1595—1611. Tvisten om Estland, förbundet mot Polen, de ryska gränslandens eröfring och den stora dynastiska planen. Diss. Ups. Uppsala 1907.
- Jan Eric Almquist, Lagsagor och domsagor i Sverige I. Skrifter utgivna av Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola 2:1. Stockholm 1954.
- Samuel J. Alnander, Historia librorum prohibitorum in Svecia. Upsala 1764.
- M.S. Anderson, Britain's Discovery of Russia 1553—1815. New York 1958.
- Eric Anthoni, Lars Johan Ehrenmalm. Svenskt Biografiskt Lexikon 12. Stockholm 1949.
- T.J. Arne, Det stora Svitjod. Essayer om gångna tiders svensk-ryska kulturförbindelser. Stockholm 1917.
- T.J. Arne, Europa upptäcker Ryssland. Stockholm 1944.
- Sverker Arnoldsson, Johan III:s litterära självporträtt. Studier tillägnade Curt Weibull. Göteborg 1946.
- Andreas Aschelinus, Suomen Ilo-Ääni, Ylitzsen sen wertamatto-man Woiton . . . Narvan Tykönä. Prändätty Wuonna 1702.
- Artur Attman, Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1593. Lund 1944.
- Ruth Benedict, Kulttuurin muodot. Porvoo 1951.
- Friedrich Benninghoven, Russland im Spiegel der livländischen Schonen Hysthorie von 1508. Rossica Externa. Studien zum 15.—17. Jahrhundert. Festgabe für Paul Johansen zum 60. Geburtstag. Marburg 1963.
- Tor Berg, Johan Skytte. Hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering. Stockholm 1920.
- Severin Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837. Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd II:5. Stockholm 1916.
- Nicolaus Bergius, Exercitatio Historico-Theologica De Statu Ecclesiae et Religionis Moscoviticae. Pars I—II. Lubecae 1709.
- Beskrifning om Ryszlands Belägenheet, Gräntzor, Landskaper, Städer, Styrelse, Macht, Plägsedher och andra Beskaffenheter nu för tiden. Stockholm 1706.
- Ulla Birgegård, J.G. Sparwenfeld och hans lexikografiska arbeten. Diss. Uppsala 1971 (Stencil).

- Gunnar Bolin, Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen II. 1583—1592. Samfundet S:t Eriks årsbok 1918. Stockholm 1918.
- Johannes Botvidi, Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani? Upsala 1620.
- Bertel Broomé, Handskriftssamlarna och de svenska arkiven. Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis XXIX. Stockholm 1977.
- Conrad Bussow, Relatio. Das ist summarische Erzählung vom eigentlichen Ursprung dieses itzigen blutigen Kriegswesens in Moscowiter-Land oder Reussland. Rerum Rossicarum Scriptorum exteri, a Collegio Archaeographico editi. Tomus I. Petropoli 1851.
- Leonard Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon. Nyutgåva. Stockholm 1974.
- Catalogus librorum piae memoriae Doctoris Johannes Botvidi. Handlingar rörande Skandinaviens historia 26. Stockholm 1843.
- Catalogus Studiosorum Scholae Marpurgensis per Annos 1527—1628 descriptus. Edidit Iulius Caesar. Pars Tertia. Marpurgi 1882.
- Sam. Clason, Förhållandet till Polen och Petrus Petrejus' sändning till Danzig 1615. Historisk Tidskrift 20. Stockholm 1900.
- Herm. Colshorn, Hamburgs Buchhandel im 17. Jahrhundert. Drucker, Verleger und Sortimenter. Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel. Frankfurter Ausgabe Nr 89, 9. November 1965. Frankfurt am Main 1965.
- John Quentin Cook, The Image of Russia in western European Thought in the Seventeenth Century. Diss. Minnesota 1959 (Painamaton. Sign. Mic. 59, 5071).
- Benjamin Cordt, Ein rehabilitierter baltischer Dichter. Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1887. Dorpat 1888.
- Grigori Carpoßson Cotossichin, Beskrifning om Muschofsche Rijkets Staat. Författat och skrifwin af en Rysk Cantzelist . . . Försvänkat j Stockholm Anno 1669. Samtida skildring af 1600-talets ryska samfundsliv, utgiven af Gustaf Adde. Stockholm 1908.
- Eskil Cronlund, Palmquist, Erik, fortifikationsofficer, tecknare. Svenska män och kvinnor 6. Stockholm 1949.

- Ernst Mauritz Dahlin, Bidrag till de matematiska vetenskaper-
nas historia i Sverige före 1679. Upsala universitets årsskrift
1875. Upsala 1875.
- J. Danckaert, Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant. Ams-
terdam 1615.
- Rolf Dencker, Der finnländische Bischof Paul Juusten und sei-
ne Mission in Russland. Rossica Externa. Studien zum 15—
17. Jahrhundert. Festgabe für Paul Johansen zum 60. Ge-
burtstag. Marburg 1963.
- Ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Ryssland under
1600-talet. Stockholm 1978.
- Gustaf Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor 2:2, 5:2. Stock-
holm 1926, 1930.
- Dirk Erpenbeck, Das Album des Revaler Bürgers Hans Arpen-
beck, Dolmetscher der holsteinischen Gesandtschaft nach
Persien. Ostdeutsche Familienkunde 1—3. 1978.
- Eynne Schonne Hysthorie van vunderlyken geschefften der he-
ren tho Lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren. Herausge-
geben und erläutert von C. Schirren. Archiv für die Gesch-
ichte Liv-, Est- und Curlands. Band VIII. Reval 1861.
- Birger Falhborg, Sveriges yttre politik 1660—1664. Stockholm
1932.
- Ericus Falck Gothus, Panegyricus de victoria expectatissimi
Regis Sueciae contra Moschum, in quo etiam causae suscepti
Belli, aliaque, eo spectantia celebrantur. Viennae 1582.
- Finlands svenska folkdiktning II. Sägner 2. Historiska sägner.
Utgivna av V.E.V. Wessman. Skrifter utgivna av Svenska Lit-
teratursällskapet i Finland 174. Helsingfors 1924.
- Hedwig Fleichhacker, Die staats- und völkerrechtlichen Grund-
lagen der moskauer Aussenpolitik (14.—17. Jahrhundert).
Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Beiheft 1. Breslau
1938.
- Hedwig Fleichhacker, Russland zwischen zwei Dynastien
(1598—1613). Eine Untersuchung über die Krise in der ober-
sten Gewalt. Baden bei Wien 1933.
- O.A. Forsström, Kuvaus Inkerinmaan oloista Ruotsinvalian ai-
kaan I. Diss. Hels. Sortavala 1890.
- John Howes Gleason, The Genesis of Russophobia in Great Bri-
tain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion. Cam-
bridge 1950.
- C.A. Gottlund, Pieniä Ruonoja Suomien Pöijille Ratoxi. Näköis-

- painos. Stockholm 1985.
- Johan Granlund, Kommentar. Utarbetad av . . . Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken. Femte delen. Stockholm 1951.
- Hjalmar Grape, Studier i Olai Magni författarskap. Ett bidrag till den götiska rörelsens historia. Diss. Ups. Uppsala 1942.
- Kustavi Grotenfelt, Aschelinus, Anterus. Kansallinen Elämäkerästo I. Porvoo 1927.
- Konung Gustaf den Förstes Registratur XXVI (1556). Utgifvet af Riksarkivet. Handlingar rörande Sveriges Historia. Första serien. Stockholm 1911.
- Gunnar Hellström, Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift. Stockholm 1951.
- Olle Hellström, Petrus Benedicti. Svenska män och kvinnor. P-Sheldon. Stockholm 1949.
- Sigismundus Liber Baro in Herberstayn, Rerum Moscoviticarum Commentarii. Antwerpen 1557.
- Bengt Hildebrand med bidrag av Birgitta Lager, Erik Falck d.y. Svenskt Biografiskt Lexikon 15. Stockholm 1956.
- Sune Hildebrand, En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615. Trenne reseberättelser, från de tryckta och handskrivna holländska originalen översatta och utgivna av . . . Stockholm 1917.
- Yrjö Hirn, Goda vildar och ädla rövare. Helsingfors 1941.
- Historiae Ruthenicae Scriptores Exteri Saeculi XVI. Edidit Adalbertus de Starczewski. Volumen secundum. Berolini et Petropoli 1842.
- Harald Hjärne, En rysk emigrant för tvåhundra år sedan. Historisk Tidskrift 1880. Stockholm 1880.
- Harald Hjärne, Ur brevvexlingen mellan konung Johan III och tsar Ivan Vasilievitj. Historiskt Bibliotek VII. Utgifvet af Carl Silfvestolpe. Stockholm 1880.
- D. Hoek med bidrag av Bengt Hildebrand, Van Dyck, Jacob. Svenskt Biografiskt Lexikon 11. Stockholm 1941—1945.
- Hjalmar Holmquist, Svenska kyrkans historia IV:1. Uppsala 1938.
- Rafael Holmström, Eerikki Eerikinpoika Sorolainen. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 39. Hämeenlinna 1937.
- Toivo Immonen, Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570—1710. Kurkijoen kihlakunnan historia. Pieksämäki 1958.

- Alvin Isberg, Svensk segregations- och konversionspolitik i Ingermanland 1617—1704. *Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia* 23. Uppsala 1973.
- Carl Ulf Wilhelm Jacobowsky, J.G. Sparwenfeld. Bidrag till en biografi. Diss. Ups. Stockholm 1932.
- P.A. Jansonius, *Mundus furiosus*. Köln 1598.
- Petrus Jansonius (tai Eustath. Swartius), *Itinerarium oder Ausführlicher Bericht, welcher gestalt Ihre Königl. Mayest. von Schweden unlangest Abgesandter . . . Herr Iohan Skytte auss Schweden nach Dennemarcken, von dannen nach Hollandt, endlichen nach Engellandt verreiset . . . Neben Drey andern neuen Tractätlein*. Hamburg 1619.
- Einar W. Juva, *Varsinais-Suomen historia V:4. Kirkko- ja seurakuntaelämää sekä henkisen elämän piirteitä uskonpuhdistuksen vuosisadalla*. Turku 1955.
- Paavali Juusten, *Lyhyt kertomus siitä lähetystehtävästä, jonka Turun piispa Paavali Juusten suoritti Moskovassa*. Sisältyy J.J. Mikkola, *Lännen ja Idän rajoilta*. Helsinki 1942.
- Christian Gottlieb Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon I*. Leipzig 1750.
- Bohdan Kentschynskyj, *Karl X Gustav inför krisen i öster 1654—1655*. *Karolinska Förbundets Årsbok* 1956. Stockholm 1956.
- Matti Klinge, *Ryssänviha. Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. Porvoo 1972.
- Arvi Korhonen, *Suomen itärajan syntyhistoriaa. Puolustusministeriön sotahistoriallisen toimiston julkaisuja III*. Porvoo 1938.
- Aarni Krohn, *Venäläisyys Suomessa*. Kanava 8/1984. Helsinki 1984.
- Benigna von Krusenstjern, Philip Crusius von Krusenstiern 1597—1676. *Sein Wirken in Livland als Russlandkenner, Diplomat und Landespolitiker. Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas Nr 102*. Johann-Gottfried-Herder Institut. Marburg/Lahn 1976.
- Kunik, *Aufklärungen über Konrad Bussow und die verschiedenen Redactionen seiner Moskowischen Chronik*. *Bulletin de la classe des sciences historiques . . . de l'Académie impériale des sciences de Saint-Pétersbourg*. Tome VIII. No 20—21, 23—24. St. Pétersbourg & Leipzig 1851.

- Torsten Kälvemarm, Petrus Petrejus' och Johannes Botvidis skildringar av den ryska kyrkan. Kyrkohistorisk Årsskrift 1969. Uppsala 1969.
- K.G. Leinberg, Handlinger rörande Finska kyrkan och presterskapet IV. 1652—1686. Helsingfors 1900.
- Hilding Lidell, Studier i Johannes Messenius' dramer. Diss. Ups. Uppsala 1935.
- Jonas Liliequist, Tidelagstabet i 1600- och 1700-talets Sverige. Historisk Tidskrift 3. Stockholm 1985.
- J.A. Limonov, Istorija o vjelikom knjazhestve Moskovskom Petra Petreja. Skandinavskij Sbornik 12. Tallinn 1967.
- Sune Lindqvist, Hiob Ludolf och Sverige. Donum Grapeanum. Festskrift tillägnad överbibliotekarien Anders Grape på sextiofemårsdagen den 7 mars 1945. Uppsala 1945.
- Sten Lindroth, Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt. Diss. Ups. Uppsala 1943.
- Sten Lindroth, Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden. Stockholm 1975.
- Linköpings Biblioteks Handlingar II. Linköping 1795.
- Th. J.G. Locher, Het beeld van Rusland in de Zestiende-eeuwse Europese beschrijvingen. Tijdschrift voor Geschiedenis. Groningen 1957.
- E. Lundström med bidrag av B. Boethius och S.E. Bring, Bergius, Nicolaus. Svenskt Biografiskt Lexikon 3. Stockholm 1922.
- H. Lundström, Martin Aschaneus' på 1640-talet till riksarkivet öfverlämnad samling böcker och handskrifter. Kyrkohistorisk Årsskrift 7. Uppsala 1906.
- Herman Lundström, Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång. Uppsala 1903.
- Heikki Luostarinen, Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941—44: tausta ja sisältö. Jyväskylä 1986.
- K.R. Melander, Venäjän pajareille Suomessa 1500-luvulla annettuja läänityksiä. Historiallinen Arkisto 24. Helsinki 1914.
- Johann Georg Meusel, Der Geschichtsforscher IV. Halle 1777.
- J.J. Mikkola, Lännen ja idän rajoilta. Helsinki 1942.
- John Milton, A Brief History of Moscovia and other less-known Countries lying eastward of Russia as far as Cathay. Gather'd from the writings of severad Eye-witnesses. London 1682.

- Dmitri S. von Mohrenschildt, *Russia in the intellectual life of eighteenth-century France*. Columbia University Studies in English and Comparative Literature. Number 124. New York 1936.
- Joh.Fr. Muncktell, *Westerås stifts herdaminne I*. Uppsala 1843.
- Salomon Neugebauer, *Moscovia. Hoc est, De origine, situ, religionibus, moribus, religione, ac Republ. Moscoviae Commentarius*. Gedani 1613.
- John E. Nordwall, *Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis 1658—1661*. Uppsala 1890.
- Ockuperat område. 18 elevuppsatser kring Stora ofreden i Finlands och i synnerhets Åbolands historia. Red. av Nils Erik Villstrand. Åbo akademis historiska institutions meddelanden 7. Åbo 1983.
- Paul Oderborn, *De russorum religione et ritibus narratio. Historiae ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI*. Edidit Adalbertus de Starzewski. Volumen secundum. Berolini et Petropoli 1842.
- Paul Oderborn, *Wunderbare, Erschreckliche, Unerhörte Geschichte . . . dess nechtsgewesenen Grossfürsten in der Moschaw, Joan Basilidis . . . Leben*. Görlitz 1596.
- Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken I—V*. Uppsala & Stockholm 1909—1951.
- Adam Olearius, *Offt beehrte Beschreibung der newen Orientalischen Reyse*. Schleswig 1647.
- Sven Olsson, Olof Hermelin. *En karolinsk kulturpersonlighet och statsman*. Diss. Lund. Lund 1953.
- Sven Olsson, Hermelin, Olof Nilsson. *Svenskt Biografiskt Lexikon*. 18. Stockholm 1969—1971.
- Opinion och opinionsbildning som historiska forskningsobjekt. *Studier i historisk metod III*. Föredrag vid Nordiska fackkonferensen för historisk metodlära på Hässelby slott 4—6 maj 1967. Uppsala 1968.
- (Axel Oxenstierna), *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling*. Utgifna af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademien. I:2, II:1, II:3, II:5, II:10, Stockholm 1896, 1888, 1890, 1893, 1900 (lainattu AOSB).
- Martti Parvio, *Luterilais-ortodoksiset teologineuvottelut Narvassa vuonna 1615*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja 39. Vammala 1983.
- Peer Peersson, *Een viss och sanfärdigh Berättelse, om några*

- Förändringar, som j these framledne åhr, uthi Storfurstendömet Muskow skedde äre. Stockholm 1608.
- Peder Pedersson, Een viss och sanfärdigh Berättelse, om några Förändringar, som j these framlede åhr, uthi Storfurstendömet Muskow skedde äre. Stockholm 1608.
- Petrus Petrejus, Disputationes . . . Mathematicam. Marpurgi 1592.
- Petrus Petrejus, Historien und Bericht von dem Grossfürstenthumb Muschow. Lipsiae 1620.
- Petrus Petrejus, Regni Muschovitici Sciographia. Thet är: Een viss och egenteligh Beskrifning om Rydzland, med thes många och stora Furstendömers, Provinciers, Befestningars, Städens, Siögars och Elfvers Tilstånd, Rum och Lägenheet: Såsom och the Muskoviterske Storfursters Härkomst, Regemente, macht och Myndigheet, med theras Gudstienst och Ceremonier, Stadgar och äthhäfvor, både uthi Andeliga och Politiske saker. Stockholm 1615.
- Antti J. Pietilä, Daniel Juslenius. Hänen elämänsä ja vaikutuksensa I. Diss. Hki. Tampere 1907.
- W. Platzhoff, Das erste Auftauchen Russlands und der russischen Gefahr in der europäischen Politik. Historische Zeitschrift 1916. München und Berlin 1916.
- Politisk rimdans. En viskavalkad genom svensk historia från Karl Knutsson till Karl Gerhard. Sammanställd av Karl-Ivar Hildeman, Sven G. Hansson och Bengt R. Jonsson. Stockholm 1960.
- Henrik Gabriel Porthan, Opera selecta. I—V. Helsingfors 1859—1873.
- Georg von Rauch, "An die Liebhaber der russischen Sprache, Historien und Bücher . . ." Ein Aufruf aus dem Jahre 1702. Die Welt der Slaven. Viertelsjahrschrift für Slavistik. Jahrgang VIII. Wiesbaden 1963.
- Georg von Rauch, Moskau und der Westen im Spiegel der schwedischen diplomatischen Berichte der Jahre 1651—1655. Archiv für Kulturgeschichte. 34. Band. Münster—Köln 1951.
- Georg von Rauch, Protestantisch-ostkirchliche Begegnung im baltischen Grenzraum zur Schwedenzeit. Archiv für Reformationsgeschichte 43/1952. Gütersloh 1952.
- Rerum Moscoviticarum Auctores Varii. Frankfurt 1600.
- Johannes Rudbeckius och Jonas Palma, Een kort Berättelse och Undervisning om Vår Christeliga Troo och Gudstienst uthi

- Sverige. Ther uthi ock the groffvesta Vilfarelser som äre uthi the Ryssars Religion varda kortelighan förlagde och tillbaka dreffne. Västerås 1640.
- Karl Heinz Ruffman, Das Russlandbild im England Shakespeares. Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft 6. Göttingen 1952.
- P. Rumjantsev, Iz prošlago russkoj pravoslavnoj tserkvi v Stokgolme. Berlin 1910.
- Balthasar Russow, Chronica der Prouintz Lyfflandt. Bart 1584.
- J.M. Salenius, Kreikanusko Suomessa. Porvoo 1873.
- Eino Salokas, Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana. Helsinki 1923.
- Matthias Schaumijs, Tragoedia Demetrio-Moscovitica. Rostock 1614.
- Johannes Schefferus, Svecia Literata seu descriptis & scriptoribus gentis Sveciae. Opus postumum. Holmiae 1780.
- Carl v. Schirren, Erläuterungen zur Schonnen Hysthorie. Eynne Schonne Hysthorie van vunderlyken geschefften der heren tho Lyfflant myth den Rüssen unde tartaren. Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Band VIII. Reval 1861.
- Matthias Schubert, Klagodikt öfver en svensk Beskicknings lidanden i Ryssland under åren 1596—72. Historisk Tidskrift 18. Stockholm 1888.
- Henr. Sederberg, Anteckningar öfver Ryska Folkets Religion och Seder, under Dess vistande i Ryssland Åren 1709—1718. Christianstad 1836.
- Gösta Selling, Stockholmsbilder i Magalottis Sverigeskildring 1674. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1981. Stockholm 1981.
- Johan Axel Setterdahl, Linköpings stifts herdaminne I. Linköping 1919.
- Leo Sievers, Deutsche und Russen. Tausend Jahre Gemeinsame Geschichte. Hamburg 1980.
- Illustriss. viri Johannis Skytte, Serenissimi Gustavi II. Suecorum, Gothorum, Wandalorum, &c Regis Legati, Orationes tres; Habitae ad Sereniss. Magnae Britanniae Regem. S.1. 1618.
- Arnold Soom, von Krusenstiern. Philip. Svenskt Biografiskt Lexikon. Stockholm 1976.
- A. Spekke, Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595. Riga 1927.
- A.A. Stiernman, Bibliotheca Suiothica. Stockholm 1731.

- Philipp Strahl, Geschichte der russischen Kirche I. Halle 1830.
C.G. Styffe, Konung Gustaf II Adolfs Skrifter. Stockholm 1861.
Suomen kansalliskirjallisuus IV. 1200-luvulta isonvihan aikaan. Toimittajat E.N. Setälä, V. Tarkiainen, Vihtori Laurila. Helsinki 1930.
- Seppo Suvanto, Ryssar. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band XIV. Malmö 1969.
- Eusthatii Swartii Analectorum Libri III. Leiden 1616.
- Svenskt konstnärlexikon IV. Malmö 1961.
- Kari Tarkiainen, Venäjätulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv. 1595—1661. Historiallinen Arkisto 64. Helsinki 1969.
- Kari Tarkiainen, Västeuropeiska Rysslandsskildringar i svenska 1600-talsbibliotek. Lychnos 1969—1970. Uppsala 1970.
- Kari Tarkiainen, En holländsk Rysslandsskildring i en svensk resedagbok från 1619. Lychnos 1969—1970. Uppsala 1970.
- Kari Tarkiainen, Den svenska synen på den grekisk-ortodoxa religionen i början av 1600-talet. Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1971.
- Kari Tarkiainen, Rysstolkarna som yrkeskår 1595—1661. Historisk Tidskrift 1972. Stockholm 1972.
- Kari Tarkiainen, Petrus Petrejus som skildrare av Ryssland. En personhistorisk och källkritisk studie. Lychnos 1971—1972. Uppsala 1973.
- Kari Tarkiainen, De ryska "nationalegenskaperna" enligt svensk uppfattning i början av 1600-talet. Historiska och litteraturhistoriska studier 48. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 456. Helsingfors 1973.
- Kari Tarkiainen, Den tidiga kyrkliga slavistiken i Sverige. Kyrkohistorisk Årsskrift 1974. Uppsala 1974.
- Kari Tarkiainen, "Vår Gamble Arffiende Ryssen". Synen på Ryssland i Sverige 1595—1621 och andra studier kring den svenska Rysslandsbilden från tidigare stormaktstid. Studia Historica Upsaliensia 54. Uppsala 1974.
- Kari Tarkiainen, Olearius i Sverige. Karolinska Förbundets Årsbok 1978. Lund 1979.
- Viljo Tarkiainen — Kari Tarkiainen, Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja. Keuruu 1985.
- Johann Taube und Elert Kruse, Zar Iwan der Grausame. Beiträge zur Kenntniss Russlands und seiner Geschichte I. Herausgegeben von Gustav Ewers und Moritz von Engelhardt.

- Dorpat 1818.
- Leif Tengström, Till frågan om Finlands vapen. Finskt Museum 1981. Vammala 1983.
- Karl K. Tigerstedt, Bref från Generalguvernörer och Landshöfdingar i Finland, förnämligast under Drottning Kristinas tid. Första häftet. Åbo 1869.
- Uno Tuominen, Viinan käyttö ja sen vastustaminen vapaudenajalla. Suomen entisyyttä I. Porvoo 1928.
- T.W., Palmquists Observationer öfver Ryssland. Historisk Tidskrift 1899. Stockholm 1899.
- I. Wadén, Widekindi, Johan. Svenska män och kvinnor 8. Stockholm 1955.
- Sture M. Waller, Historisk opinionsundersökning och tidningsforskning. Några reflexioner kring metodfrågor. Historisk Tidskrift 1961. Stockholm 1961.
- Warhafftige Copia des Schreibens Welches an den . . . Stadthalter zu Revel, von dem Reussischen Woiwoden auff Ivangorodt . . . ergangen. Stockholm 1606.
- Carl Gust. Warmholtz, Bibliotheca Historica Sveo-Gothica 5. Stockholm 1790.
- K.G. Westman, Gustav II Adolf och svensk kyrklig expansion. Stockholm 1916.
- Olov Westerlund, Karl XII i svensk litteratur från Dahlström till Tegnér. Akad. avh. Lund 1951.
- Johan Widekindi, Thet Svenska i Ryssland. Tijo åhrs Krijgshistorie. Stockholm 1671.
- Wiederlegung der Lästerungen, Welche der Muscowitische Czaar den Krieg, Womit Er die Schweden, wieder seinen Eyd und noch kurtz vorher versicherte Treue und Glauben, zu beschönigen, bebraucht hat. Nach dem Lateinischen ver- teutsch. 1701.
- Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alopaeiska pappren. Redigerade av Ad. Neovius II. Borgå 1891—1892.
- Alf Åberg, När svenskarna upptäckte världen. Från vikingar till gustavianer. Lund 1981.
- Åbo Tidningar 34—35. Åbo 1795.
- F. Öberg, Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder. Stockholm 1896.

Zusammenfassung

„Der alt böse Feind“. Auffassungen über den östlichen Nachbarn von Ivan dem Schrecklichen bis zu Peter dem Grossen.

Die vorliegende Arbeit behandelt das Russlandbild in Schweden während des 16. und 17. Jahrhunderts bis hin zu den Reformen Peters des Grossen, bis etwa 1718. Die Studie fusst zum Teil auf der Dissertation des Verfassers (”Vår Gamble Arffiende Ryssen”, *Studia Historica Upsaliensia* 54, 1974). Sie behandelt aber einen längeren Zeitabschnitt und konzentriert sich auf die bedeutenderen Schilderungen des östlichen Nachbarn Schwedens. Die Epoche vom Spätmittelalter bis zu Russlands schneller Europäisierung zu Beginn des 18. Jahrhunderts kann man, soweit es das westeuropäische und schwedische Russlandbild betrifft, als eine Einheit betrachten. Während dieser Zeit entwickelte sich das Russlandbild auf Grund eines von der Staatsführung gelenkten Meinungsbildungsprozesses und es wurde zu meist in der Propaganda eingesetzt. Erst während des Grossen Nordischen Kriegs am Anfang des 18. Jahrhunderts begann eine stärker im Volk verankerte Russenangst auf Schweden übergreifen, als die östlichen Teile des Reiches — Finnland und Livland — unter russische Okkupation geraten waren.

Der Hauptabschnitt *Die Ausgangslage* schildert in drei Kapiteln das schwedische Russlandbild des 16. Jahrhunderts, wobei der Aufstieg des Moskauer Reiches im 15. Jahrhundert, vor allem die Inkorporierung Novgorods im Jahre 1478, und die Konflikte, die dieser expansive Staat mit Schweden und dem Ordensstaat in Livland hatte, kurz nachgezeichnet werden. In diesem Zusammenhang kommt auch das livländische Propagandabild von der russischen Gefahr zur Sprache, das starken Einfluss in Schweden hatte. Ein besonderes Kapitel ist der Schrift des Livländers Christian Bomhower ”Eynne Schonne Hysthorie van vunderlyken gescheffteen der heren tho Lyfflanth myth den Russen unde tartaren” (1507 oder 1508) gewidmet, die bereits alle jene Elemente enthält, die später die schwedische Auffassung von Russland beherrschen sollten. Diese frühe Arbeit, die mit dem Ablasshandel in Deutschland verbreitet wurde, gab zudem wesentliche Richtlinien an. z.B. für das grosse, weit ver-

breitete Russlandwerk des Österreichers Sigmund von Herberstein "Rerum Moscoviticarum commentarii" (1549). In den livländischen Schriften werden die Russen dargestellt als ein abweichendes Volk mit eigentümlicher, nur dem Anschein nach christlicher Religion, barbarischen und Abscheu erregenden Sitten und einem despotischen Herrscher, der danach strebte, die Länder an der Ostsee zu unterwerfen. Um sie zu charakterisieren, wählte man den Vergleich mit Juden oder sogar mit Affen, die äusserlich zwar Menschen ähnelten, aber keinen Verstand hätten.

Im folgenden Kapitel werden Angaben in der Literatur behandelt, die auf die Tätigkeit schwedischer Verfasser zurückgehen. Ausser Texten von Olaus Magnus, Paul Juusten und Ericus Falck Gothus wird besonders eingehend eine Arbeit mit dem Titel "Historia om Tyrannens i Ryssland Ivan Basiliwitz grufliga gerningar" (Geschichte von den grausamen Taten des Tyrannen in Russland, Ivan Basiliwitz) untersucht, die ein teils auf livländischen Quellen fussendes, teils selbständiges Bild der Schreckensherrschaft und Feldzüge Ivans des Schrecklichen bietet. Zusammenfassend lässt sich sagen, dass in Schweden die Kenntnisse über Russland während der Renaissance höchst fragmentarisch waren und dass die Verfasser den östlichen Nachbarn teils zum Gespött machten, teils übertriebene Furcht vor ihm verbreiteten.

Der zweite Hauptabschnitt *Das Bild vertieft sich* beginnt mit zwei Kapiteln über den ersten schwedischen Russlandkenner und Kremnologen. Mit Petrus Petrejus trat nämlich Anfang des 17. Jahrhunderts ein Verfasser in Erscheinung, der in seinem umfangreichen Werk "Regni Muscovitici Sciographia" (1615, dt. 1620) eine nuancierte und ruhig abwägende Darstellung des Zarenreiches bot. Seine Biographie — vor allem eine vierjährige Studienreise zu Beginn des 17. Jahrhunderts und später ein offizieller Auftrag als Gesandter nach Russland — bilden den Hintergrund einer literarischen Tätigkeit, die ausser der Sciographia auch gedruckte und handschriftliche politische Rappor- te über die Entwicklung im Osten enthält. Es lässt sich feststellen, dass das Hauptwerk des Petrus Petrejus einige Jahre nach 1610 geschrieben wurde, als der schwedischen Russlands politik klare Zielsetzungen fehlten. Die "Sciographia" lässt sich hingegen in einen kulturpolitischen Kontext einordnen, nämlich das Bestreben, das lesende Publikum in schwedischer Sprache über

Geschichte, Theologie und Geographie zu informieren. Schweden hatte zu dieser Zeit beispielweise einen offiziellen Übersetzer, Ericus Schroderus, dessen Aufgabe darin bestand, die lateinischen Standardwerke ins Schwedische zu übersetzen. Die literarische Tätigkeit des Petrus Petrejus kommt seinem Wirken nahe.

„Regni Muscovitici Sciographia“ besteht aus sechs Büchern, die von Russlands Geographie, Geschichte und Verfassung, Diplomatie, Kriegswesen, Sitten und Gesellschaft sowie von Kirche und Religion handeln. Die Arbeit stützt sich auf umfangreiche Anleihen bei Sigmund von Herberstein, Martin Beer, Paul Oderborn und einigen anonym erschienenen Quellen, hat trotzdem aber einen selbständigen Kern und wird vor allem von einer selbständigen Auffassung über Russland geprägt. Die Ansichten des Petrus Petrejus sind ihrem Tenor nach negativ, unterscheiden sich aber deutlich von jenen starken Urteilen, denen man bei mehreren anderen Skribenten begegnet. Er war der Ansicht, die Russen seien ein ungehobeltes und ungebildetes Volk und alle übrigen Kulturäusserungen seien bei ihnen eine Folge mangelnder Bildung. Im Hinblick auf den russischen Gottesdienst war er toleranter als seine Zeitgenossen.

Im 17. Jahrhundert wurde in Schweden eine theologische Debatte geführt, an der ausser Petrus Petrejus auch Matthias Schaumius, Johannes Rudbeckius und Jonas Palma sowie Johannes Botvidi teilnahmen. Diese Theologen hatten die Aufgabe zu untersuchen, ob die Russen als Christen betrachtet werden sollten oder ob sie beim Übertritt zum Luthertum neu getauft werden mussten. Matthias Schaumius meinte in seiner Schrift (1614), ganz Russland solle gezwungen werden, die Religion zu wechseln, und das russische Volk solle mit Hilfe von guten Schulen zu guten Westeuropäern erzogen werden. Die Hofprediger Johannes Rudbeckius und Jonas Palma bezogen einen gemässigten Standpunkt in einer Arbeit, die sie in demselben Jahr im Anschluss an ein mit den Russen in Narva geführtes Religionsgespräch schrieben. Sie waren der Ansicht, eine neue Taufe sei nicht vonnöten; und abgesehen von den kirchlichen Zeremonien und der Ikonenverehrung gleiche die russische Religion der lutherischen weitgehend. Johannes Botvidi veröffentlichte schliesslich eine Dissertation mit dem Titel „Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani?“ (1620), in der er sich recht positiv über den griechisch-orthodoxen

zen Glauben äusserte. Es handelte sich jedoch um eine bestellte Arbeit, die die Auffassung der Staatsführung unterstützen sollte, dass man die im Osten eroberten Gebiete nicht mit Zwangsmethoden bekehren solle.

Das holländische und das schwedische Russlandbild unterschieden sich dadurch, dass die Holländer natürlich keinerlei militärische Bedrohung durch das Zarenreich verspürten. Indessen bietet eine niederländische Arbeit, J. Danckaerts "Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant" (1615) ein sehr negatives Bild von den Russen. Sie wurde ins Deutsche übersetzt und gehörte zu einer Reisebeschreibung, die die Reise des Reichsrats Johan Skytte nach Dänemark, den Niederlanden und England behandelte (1619). Danckaert war mit den Schweden zweimal in Russland gewesen, wodurch sich die Veröffentlichung als Beilage zu Skyttes Itinerarium erklärt. Das Werk hat einen kultursoziologischen Zug, da es sich für Sitten und Gebräuche, Alkoholverbrauch, Familienleben und Sexualität interessiert. Besonders scharf urteilt der Verfasser über die russische Geistlichkeit, die durch und durch kritisch dargestellt wird.

Der dritte Hauptabschnitt *Ergänzende Züge* enthält einige Kapitel, die das Russlandbild in Schweden um die Mitte des 17. Jahrhunderts beschreiben. Der Abschnitt behandelt zunächst eine handschriftliche Quelle "Über die Anbetung von Götzenbildern", die von einem russischen Igumen im Exil, Simon Väsme, in Kexholm um 1643 geschrieben wurde. In sehr groben Zügen greift die Arbeit den Ikonenkult der Russen auf und enthält auch im übrigen Kritik an den Zeremonien der griechisch-orthodoxen Kirche. Auf Betreiben des Reichsdrost Per Brahe wurde sie ins Schwedische übersetzt, dann aber nicht gedruckt. Ein anderes Kapitel behandelt die grosse Russlandschilderung des Adam Olearius "Offt beehrte Beschreibung der neuen Orientalischen Reyse" (1646), die einen fast 100 Seiten langen Abschnitt "Von Russland und jhren Einwohnern" enthielt. Letzterer wurde 1657 von Anders Svensson Trana, Leibtrabant einer Gesandtschaft nach Moskau, unter dem Titel "En kort Berättelse om Rysslandh, dess Inbyggiares Seder och maneer" (Ein kurzer Bericht über Russland, seiner Einwohner Sitten und Manier) ins Schwedische übersetzt. Tranas Arbeit, die natürlich ganz unselbständig war, folgte dem Original indessen nicht in den Kapitelüberschriften und in der Reihenfolge der Abschnitte. Sie entstand unter dramatischen Umstän-

den, als die Gesandtschaft, zu der er gehörte, in Russlands Hauptstadt eingesperrt sass. Auch ansonsten war das Werk des Olearius in Schweden gut bekannt, wie die Durchsicht der Bibliothekskataloge zeigt.

Die interessanteste Arbeit, die in Schweden während der Grossmachtzeit über Russland geschrieben wurde, war indessen Grigorij Karpovič Kotošichins als Manuskript erhaltenes Werk "Beskrifning om Muschofsche Rijkets Staat" (Beschreibung des Staats des Moskauer Reiches). Kotošichin war Kanzleischreiber am Auswärtigen Prikaz in Moskau. Er floh 1665 Hals über Kopf nach Narva und begehrte Schutz in Schweden, was ihm gewährt wurde. Im Jahr 1667 schrieb er in Stockholm auf Russisch eine umfangreiche Darstellung der russischen Bürokratie und ihrer Art, die Untertanen in so gut wie jeder Hinsicht unter Aufsicht zu halten. Kotošichins Arbeit wurde zweimal ins Schwedische übersetzt von seinem nahen Mitarbeiter, dem Translator Olof Barckhusen. Die spätere Übersetzung ist nicht wörtlich, sondern von diesem wesentlich erweitert. Obwohl die schwedische Krone von Anfang an Kotošichins Werk als ein ausserordentlich wichtiges Instrument im Verkehr mit den Russen betrachtete, da es ihre Staatsgeheimnisse enthüllte, trug Kotošichins trauriges Ende dazu bei, dass sein Manuskript in Vergessenheit geriet. Kotošichin erschlug nämlich im Jähzorn seinen Hauswirt, den russischen Dolmetscher Daniel Anastasius, wurde zum Tode verurteilt und in Stockholm auf Södermalm hingerichtet.

Auch die offizielle schwedische Geschichtsschreibung interessierte sich im 17. Jahrhundert für Russland. Der Reichshistoriograph Johan Widekindi erhielt 1666 vom Reichskanzler Magnus Gabriel de la Gardie den Auftrag, die Geschichte des siegreichen Krieges zu schreiben, der 1609—1617 zwischen den beiden Staaten ausgefochten worden war, wobei der Vater des Reichskanzlers, Jakob de la Gardie, auf schwedischer Seite den Befehl geführt hatte. Das Ergebnis, ein Buch von über 900 Seiten, erschien 1671 unter dem Titel "Thet Swenska i Ryssland Tijo åhrs Krijgz-Historie" (Die schwedische zehnjährige Kriegshistorie in Russland). Es handelt sich um eine ausserordentlich gründliche und detaillierte Chronik, die ganz und gar auf Quellenforschungen im schwedischen Reichsarchiv zurückgeht. Widekindis Methode war denkbar einfach — er publizierte Dokument für Dokument in behutsam redigierter Form — und seine

Tendenz war vaterländisch. Er wollte die Schweden der 1670-er Jahre daran erinnern, wie die Grossmacht zu Beginn des Jahrhunderts aufgebaut und das Reich mit Erfolg nach Osten hin ausgedehnt worden war. Mit seiner zufriedenen Retrospektive lenkte Widekindi die Aufmerksamkeit von der Entwicklung ab, die in Russland in späterer Zeit eingetreten war.

Einen militärischen Auftrag aktueller Art hatte dagegen der Fortifikationsoffizier Erik Palmquist, der 1674 ein Werk mit Karten und Plänen unter dem Titel "Någre observationer öfver Ryssland, des Vågar, Pass med Fästningar och Gräntzer" (Einige Observationen über Russland, seine Wege, Pässe samt Festungen und Grenzen) vollendete. Dieses Prachtwerk in Atlasformat enthielt fast 50 Seiten mit kolorierten Karten und Stadtplänen sowie Zeichnungen aus dem russischen Volksleben. Die Arbeit entstand im Anschluss an die Gesandtschaftsreise von 1673—1674 nach Moskau, bei der Palmquist den Auftrag gehabt hatte, die Wege und Befestigungen zu studieren. Im Begleittext werden die Russen ziemlich negativ geschildert, und auch die Auswahl der Bilder ist wenig schmeichelhaft, z.B. sind Folter und Strafen verschiedener Art ein beliebtes Motiv. Die Illustrationen sind jedoch ausserordentlich detailliert und gut. Wahrscheinlich sind sie erst in Stockholm ins Reine gezeichnet worden, vermutlich mit Hilfe von Magalottis Zeichner Herman Padtbrugge.

Der vierte Hauptabschnitt *Die Kriegspropaganda zu Beginn des Grossen Nordischen Krieges* behandelt verschiedene Äusserungen des offiziellen schwedischen Meinungsbildes während der ersten Phase des grossen Ringens nach 1699. Das populärste Lied über den Sieg bei Narva im Jahr 1700 — "Sveriges fågneliud öfver den oförliknelige seger vid Narva den 20 novembris Anno 1700" (Schwedens Freudenlied über den unvergleichlichen Sieg bei Narva am 20. November Anno 1700) — wird analysiert, wobei sich zeigen lässt, dass das Russlandbild hier ganz den Schablonen folgt und dass dabei die von den Russen angestellten Verwüstungen, die grosse Zahl der Russen und ihre Untauglichkeit im Kampf hervorgehoben werden. Das Lied wurde 1702 von Anders Aschelius ins Finnische übersetzt und der finnische Text parallel zum schwedischen publiziert.

An das Ausland gerichtete Propaganda stellt dagegen Olof Hermelins Pamphlet "Discussio criminationum, quibus usus est Moscorum czarus" von 1701 dar, eine Arbeit von 87 dichtge-

druckten Seiten. Die Ursachen des Krieges wurden hier in einem für Schweden günstigen Licht dargestellt. Der Bruch des Friedensvertrags durch Russland wurde damit erklärt dass es territoriale Ansprüche auf Gebiete geltend mache, auf die es kein Recht habe. Am Ende seines Pamphlets entwarf Hermelin das Bild eines gewaltigen russischen Angriffs auf Europa über die Ostsee und des Wütens wilder Horden auf zentral- und westeuropäischem Boden.

Auf religiösem Gebiet brachte das späte 17. Jahrhundert wachsende Toleranz gegenüber den Griechisch-Orthodoxen. Charakteristisch ist die Auffassung des Bischofs von Wiborg, Petrus Bång, russische Frömmigkeit und Innerlichkeit beim Gottesdienst könnten sogar als Vorbild für die Schweden dienen. Eine ausführliche, nahezu erschöpfende Darstellung der griechischen Lehre gab Nicolaus Bergius, Superintendent zu Narva und später Generalsuperintendent von Livland, in zwei Untersuchungen mit dem Titel "De statu Ecclesiae et Religionis Moschoviticae" (1704, 1705). Obwohl Bergius Differenzen nicht verschwieg, war die Arbeit in keiner Hinsicht polemisch, sondern entwickelte ruhig und methodisch ein Gesamtbild der griechisch-orthodoxen Lehre und des Kultus.

Im fünften Hauptabschnitt *Die Umwertung* werden eine Reihe von schriftlichen Arbeiten behandelt, die in die Periode 1706—1718 gehören und radikale Umbrüche im Russlandbild darstellen. Das erste Werk dieser Art ist das anonym publizierte Buch "Beskrifning om Ryszlands Belägenheet" (1706), das von Jöran Wichsell, dem Privatsekretär des alten Reichskanzlers Magnus Gabriel de la Gardie geschrieben war. Es wurde von der Zensur beschlagnahmt und nach einer hitzigen Diskussion im Kanzleikollegium makuliert. Es zeichnete die russischen Reformen und Russlands Machtzuwachs in zu lichten Farben, als dass es mitten im Krieg hätte toleriert werden können. Bedeutend vorsichtiger äusserte sich der Sekretär Lars Johan Malm, der als Kriegsgefangener drei Jahre in Russland gelebt und nach seiner Rückkehr ein Manuskript mit dem Titel "Några Anmärkningar Angående det Ryska Rijketz nuvarande macht och styrkio" (Einige Bemerkungen über die jetzige Macht und Stärke des russischen Reiches) /1710—1713/ zusammengestellt hatte. Malm stand im Dienst des Kanzleipräsidenten Arvid Horn und vertrat in seiner Eigenschaft als Assessor des nach Schweden geflüchteten Hofgerichts von Åbo finnische Interessen.

Auch er beschrieb ein verändertes, mächtiges Russland, versuchte aber Punkt für Punkt zu zeigen, auf wie schwachem Grund die Reformen des Zaren Peter standen. Sein Buch schloss mit einem Appell, durchzuhalten und den Krieg weiter zu führen, da ein gutes Ende abzusehen sei. Die Herausgabe der Arbeit wurde von Elias Palm skiöld bekämpft, und der Druck des 600-seitigen Werks zog sich so lange hin, dass seine Botschaft inzwischen inaktuell wurde.

Die russische Religion wurde während dieser Zeit zum letzten Mal zur Zielscheibe des Gespöchts, nämlich bei dem Regimentsprediger Henrik Sederberg, der in der Gefangenschaft seine "Anteckningar öfver Ryska Folkets Religion och Seder" (Aufzeichnungen über Religion und Sitten des russischen Volkes) schrieb. Sederberg war auf die Idee gekommen, die zehn Gebote aufzuzählen und zu berichten, wie sie in Russland verstanden und befolgt wurden. Seine Schrift ist eine eher populäre Variante der kenntnisreichen Untersuchung von Bergius und enthält hier und da humorvolle Einblicke, die es recht lesenswert machen. Das Buch wurde jedoch nicht gedruckt, sondern erschien erst hundert Jahre später.

Der fünfte Hauptabschnitt behandelt abschliessend die spezifisch finnische Literatur, die im Gefolge des grossen Krieges entstand. Sie besteht aus Klage Liedern und mündlicher Überlieferung. Die Klage Lieder sind sämtlich von Personen geschrieben, die aus ihrer besetzten Heimat nach Schweden geflohen waren und an die Regierung und die Öffentlichkeit appellierten, dass wieder normale Verhältnisse einkehren sollten. Hierzu gehört die grosse Rede des Professors Daniel Juslenius "De miseriis Fennorum" (1715), in der er die russischen Ausschreitungen gegenüber der Zivilbevölkerung (Zwangsrekrutierung, Deportation, Steuererhebung, Terrorkrieg und Folter) schildert und die Hoffnung ausdrückt, dass man im Mutterland nicht den Finnen die Schuld an diesem Unglück zuschieben, sondern ihnen helfen werde. In mehreren auf Finnisch geschriebenen Liedern beschrieben u.a. die ostbottnischen Pastoren Bartholudus Vhaël und Gabriel Calamnius die russischen Grausamkeiten ausserordentlich naturalistisch und appellierten an Karl XII., heimzukehren und sein Reich zu verteidigen. Auch einige wenige Volksdichtungen, die in dem altertümlichen Versmass der Kalevala vorgetragen wurden, knüpfen an den grossen Krieg an. Sie wurden oft als Wiegenlieder gesungen, um bockige

Kinder in den Schlaf zu schrecken.

Am interessantesten sind jedoch die mündlichen Sagen, die in Prosa vorgetragen und nach dem Volksmund in grosser Anzahl im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts aufgezeichnet wurden. Diese Sagen sind sehr realistisch und scheinen zum Teil aus Wanderlegenden zu bestehen (z.B. diejenigen, in denen die Kalmücken geschildert werden). Teilweise geht die mündliche Überlieferung auf wirkliche Ereignisse zurück, die sich im Widerstand des Volkes gegen die Russen zu Beginn des 18. Jahrhunderts abspielten. Insgesamt hinterliess der grosse Krieg eine Russenangst, die von der Propaganda späterer Zeiten ausgenutzt werden konnte.

In den abschliessenden *Schlussworten* wird der Versuch gemacht, das schwedische Russlandbild der älteren Zeit zusammenzufassen und zu erklären. Dabei wird erstens festgestellt, dass das Russlandbild zumeist durch die Propaganda der Obrigkeit oder zumindest durch eine von oben kontrollierte und gebilligte Meinungsbildung geschaffen wurde, die zum Ziel hatte, den Zusammenhalt während der mit Russland geführten Krieg zu stärken. Diese Tendenz ist in den meisten Arbeiten ganz eindeutig und kommt auch in den Manuskripten zum Ausdruck. Wir können deshalb festhalten, dass aussenpolitische Zweckmässigkeit einer der Bausteine war, wo es um die Einstellung zum alten Erbfeind ging.

Ein ebenso negatives Russlandbild existierte indessen auch im übrigen Europa, wo die Abwehrhaltung nicht die stärkste Triebfeder bildete, wenn man das Moskauer Reich betrachtete. Deshalb muss hinsichtlich der Meinungsbildung der aussenpolitische Faktor durch andere Erklärungen ergänzt werden. Wir können natürlich annehmen — und das ist in dieser Arbeit in gewisser Weise auch der Fall gewesen —, dass die Grundlinien des westeuropäischen Russlandbildes durch eine alte, bis in katholische Zeiten zurückgehende Sehweise geprägt worden sind. Trotzdem hat es den Anschein, als ob der reine Interessenkonflikt selbst im schwedischen Russlandbild nicht das wichtigste Element gebildet habe. Die wirkliche Russenangst, die breite Schichten des Volkes durchdrang, scheint in Schweden erst während des Grossen Nordischen Krieges aufgekommen zu sein.

Zweifellos können die Unterschiede auf religiösem Gebiet eine wichtige Rolle für das negative Russlandbild in Schweden

gespielt haben. In älterer Zeit lässt sich dergleichen an Attributen wie "unchristlich", "schismatisch", "griechisch" usw. ablesen. Doch scheint die Kenntnis vom eigentlichen Inhalt des russischen Glaubens allmählich das vorurteilsvolle Misstrauen besiegt zu haben. Die theologische Debatte um 1610 trug viel zur Klärung bei, und noch toleranter war die Einstellung, die in theologischen Arbeiten vom Ende der Grossmachtzeit zum Ausdruck kam. Als die Religion in Folge der Reformen Peters I. in Russland an Bedeutung zu verlieren schien, ging auch die religiöse Aversion als Bestandteil des Russlandbildes insgesamt zurück.

Die Auffassung von den Russen wurde seit Beginn des 17. Jahrhunderts aber am stärksten dadurch bestimmt, dass man Kultur, Verfassung und Gesellschaftsstruktur Russlands als grundverschieden im Vergleich mit Westeuropa empfand. Zum grossen Teil beruhte dieses Gefühl auf den Kenntnissen, die in der einen oder anderen Form — entweder auf direktem Wege oder auf dem Umweg über das kontinentale Europa — nach Schweden gelangten. Um sich zu artikulieren, griff man zu zahlreichen herabsetzenden Attributen. Anfangs sprach man von den "groben" und "plumpen" Russen, seit Beginn des 17. Jahrhunderts aber überwiegt das Wort "barbarisch" und wird zum ganz dominierenden Attribut der Russen. Mit diesem Begriff liessen sich alle russischen Abweichungen belegen, ob es nun um die Selbstherrschaft, die gesellschaftlichen Klassen, das Wirtschaftsleben und die Sitten oder um einzelne Personen und ihre Eigenschaften ging. Indem er dieses Attribut verwendete, zog ein Schwede oder Finne im 17. Jahrhundert eine klare Grenze zwischen seiner eigenen Zivilisation und der fremden Kulturform der Russen.

In Bezug auf die bürgerliche Moral was das Urteil über die Russen am negativsten: Die Nachbarn galten als unterwürfig, leichtsinnig, grausam, unzuverlässig, häufig betrunken, sexuell abnorm usw. Wenn man dergleichen Urteile liest, wird man sich dessen bewusst, dass im alten Russland wirklich ein zum Teil anderer Sittenkodex galt als in Westeuropa. In manchen Fällen war man toleranter als im Westen — Trunkenheit wurde beispielweise eher toleriert —, aber in anderer Hinsicht waren die gesellschaftlichen Verhältnisse in Russland wesentlich strenger als in Schweden.

Beobachtungen dieser Art vermitteln den Eindruck, dass die

westeuropäischen — und unter ihnen die schwedischen — Beobachter eine Gesellschaft beobachteten, die im Hinblick auf manche Erscheinungen ein anderes Normensystem hatte als ihre eigene. Diese Gesellschaft war nicht entlegen oder primitiv, sondern bedrohlich und ihrem Auftreten nach voll grosser Ansprüche. Russland wirkte wie ein Zerrbild des eigenen Landes, eine Gesellschaft, in der bekannte Begriffe gewissermassen falsche Vorzeichen trugen. Dieser Aspekt verlor im Gefolge der Reformen Peters I. an Gewicht, er war in Schweden während des Grossen Nordischen Krieges aber noch vorhanden.

Henkilöhakemisto

- Adelung, Friedrich von* 138
Affrén, Andreas 303
Agricola, Mikael 261
Albinus, B. 244
Aleksanteri 280
Aleksanteri VI 21
Aleksei 167
Aleksei Mihailovitsh 198, 209
Aleksei Petrovitsh 255—256
Anastasius, Daniel 169
Anders Jönsson 149
Ankudinov, Timoska 160
Antti Pietarinpoika 126
Apraksin 267
Arpenbeck, Hans 137
Arrhenius-Örnhjälms, Claudius 179
Aschaneus, Martin Laurentii 95, 104
Aschelinus, Andreas 217, 223, 225
Attila 236
August II 228, 249
Axel Åkesson 153
Banér, Claes 148
Barckhusen, Didrik 170
Barckhusen, Olof 163, 167—172, 244
Bauerfeind, Michael 22
Beer, Martin 72, 75—76, 79—80
Benedict, Ruth 313
Benninghoven, Friedrich 25, 28, 32
Benzelstierna, Gustaf 156
Berg, Gustaf 196
Bergius, Nicolaus 237—246, 286, 313
Bielke, Gustav 146—149, 151, 153—
154, 156, 164, 198
Bjugg, Petrus 126
Björnklo, Matthias 135, 156
Bomhower, Christian 21—23, 25—29,
31, 236, 315
Botniensis, Nicolaus Olai 56
Botvidi, Johannes 96—98, 100—102,
104—105, 107—110, 142, 244
Brahe, Pietari 127—129, 170
Brakel, Hans 115
Brandt, Jonas 149—150, 171
Bredenbach, Tileman 97
Breithaupt, Joachim Justus 238
Brunus, Conradus 37
Brüggemann, Otto 136—137
Budberg, G.J. von 198
Bussow, Conrad 72, 74—76
Bång, Petrus 247, 261
Bååt, Jakob Jakobsson 115

Bygdén, Leonard 250
 Böckler (Boeclerus), Johan Henrik
 179
 Bönhardt, Johan von 115
 Caesar 280
 Calamnius, Gabriel 300, 302—303
 Carlyle 250
 Chemnitz, Bogislaus Philip von 179—
 180
 Chemnitz, Martin 163
 Chyttraeus, David 73, 244
 Cicero 230
Cook, John Quentin 312
 Crantzius, Albertus 37
 Cronstedt, Jacob 156
 Crusius, Philipp, ks. myös Krusen-
 stiern 136, 138, 149
 Cygnaeus, Zachris 303
 Dahlberg, Erik 198, 228—229, 232
 Dahlstierna, Gunno 217
 Danckaert, Johan 119—124
 De la Gardie, Jacob 58, 77, 95, 119,
 125, 184, 186, 188—190, 193, 204,
 208
 De la Gardie, Magnus Gabriel 141,
 167, 181, 184—185, 252
 De la Gardie, Pontus 33, 125, 158
 De Rodes, Johan 149
 Dmitri, ks. myös Vale-Dmitri 59, 64,
 76
 Dolgoruki, Juri Aleksandrovitsh 165,
 210
 Druska, Petter 126
 Dyck, Jakob von 114
 Ebers, Adolf 149—150, 161
 Eerik XIV 39, 43—44, 66, 72, 76, 179
 Eichman, Casper 149—150
 Ehrenmalm, katso Malm 261, 283—
 284
 Elimeus, Olaus 111
 Eneus, Olaus 249, 251—252
 Engelbrekt Nilsinpoika 50
 Eosander, Samuel 198, 204
 Erik Eriksson 196
 Essen, Alexander von 146, 150
 Faber, J. 244
 Fabri, Johannes 97
 Falck, Ericus (Gothus) 42—43
 Falck, Erik vanhempi 43
 Fedor 76, 166
 Fedor Aleksandrovitsh 256
 Filaret 86
 Finno, Jaakko 10
 Fleming, Paul 137
 Fletcher, Giles 143
 Flörich, Hans 126

Francke, August Hermann 237
 Fredrik III 136—137
 Frensheim, Johan 179
 Friderici, Antonius 141
 Friis, Christian 62
 Gadh, Hemming 35
 Gautier, G. 214
 Geren, Anders 149—150
 Glück 245
 Goclenius, Rudolphus 56
 Godunov, Boris 57—58, 66, 76, 80, 133,
 187
 Golitsyn, Boris 278
 Gottberg 54, 194
Gottlund, K.A. 304
 Gottwalt, Magnus 149—150
Grape, Hjalmar 35
 Grimaret 266
 Gripenhielm, Edmund 141
 Grotius 256
 Gröningen, Caspar von 154
 Guagninus, Alexander 73, 97, 264
 Gyldenkrantz, Jonas 148, 150—151
 Gyllenborg, Carl 216
 Gyllengrip, Eric 156
 Gyllenhielm, Carl Carlsson 62, 110
 Gyllenstierna, Johan 181
 Gyllenstierna, Nils 62
 Görtz 303
 Hadorph, Johan 163
 Hammell, Johan 157
 Hedin, Sven 10
 Heidenstein 97
 Henriksson, Carl 59
 Herberstein, Sigmund von 17—18, 20,
 37—38, 72—78, 80, 87, 96—97, 120,
 122, 143, 194
 Hering, Michael 113
 Hermelin, Olof 226—234, 236—237,
 283
Hjärne, Harald 164—165, 169
 Hofstad, Mårten 115
 Hollberg, Henrik 149
 Horn, Arvid Bernhard 261—263, 269,
 283
 Horn, Bengt 148, 156, 164, 202
 Horn, Evert 90, 98, 189, 192—193
 Horn, Gustav 153—154
 Horn, Henrik 192—193
 Igumnov, Simon, ks. myös Väsmo
 127—135
 Iivana 166, 256
 Iivana III Vasiljevitsh 13—14, 17, 19—
 20, 26—27, 33—34, 76
 Iivana IV Vasiljevitsh, lisänimeltä Jul-
 ma 8—9, 33, 38—39, 41—46, 48,

50—51, 53, 72—73, 75—76, 91, 101,
 135, 158, 160, 187, 234, 310—311,
 316
Isberg, Alvin 246
Jaakko I 112
Jacobus Eriici 56
Jagellonica, Katariina 39, 41
Jansonius, P.A. 114
Jansonius, Petrus 86, 112—114, 117,
 315
Jenkinson, Anthony 136
Jheringius, Johannes 149
Johan Zachrisson 151
Johannes Magnus 34, 63, 71
Johansson, Johan 149, 151
Jovius, Paulus 38, 97, 143
Julius II 21
Juhana III 16, 38—39, 41—44, 50, 55,
 88, 158, 160, 181
Juhana, Itä-Göötanmaan herttua 67
Juslenius, Daniel 295—297
Juusten, Paavali 39—40, 45—46, 50—
 53, 73, 75—76
Jöns 153
Jürgenson, Bartel 116
Kaarle Suuri 280
Kaarle V, keisari 233
Kaarle-herttua, sittemmin Kaarle IX
 39, 57—58, 62—64, 69, 71, 89, 122,
 186—187, 190, 193
Kaarle X Kustaa 147—147, 180—181
Kaarle XI 185, 204, 208, 210, 214
Kaarle XII 215—217, 219, 224—226,
 228, 240, 242, 247, 249, 269, 283—
 284, 297, 299, 302—303
Kaarle Filip 59, 67, 90—91, 98, 190—
 193
Kenicius, Petrus 56, 95
Kolitzow 48
Kotoshihin, Grigori Karpofsson 159,
 161—165, 167—172, 174—175,
 177—178, 214, 244
Kristiina 130, 153
Kristian 62
Krook, Gudmund 243
Kruse, Elert 44—46
Krusenstiern, Philip von, katso myös
Crusius 146, 148—150
Kraka, Olof Petri 170
Kulnev 308
Kustaa II Aadolf 59—60, 67, 89—90,
 93, 96, 115—116, 120, 185—186,
 190, 192—193, 236—237, 279
Kustaa Vaasa 15, 38, 42, 87, 179, 184,
 236
Kustaa, Eerik XIV:n poika 66, 72, 76

Kyyros 280
 Kökerling, Heinrich 58
 Labanoff, Rodivan 126
 Laelius, Laurentius Johannes 56
 Lagerlöf, Petrus 179
 Lange, Paul 113
 Lewenhaupt 259
 Lillieblad, Enoch 249, 251—252, 260
 Lilliegren, Helena 261
 Lilliehoff, Joachim 198, 204
 Lillieroot, Nils 228
 Loccenius, Johannes 163, 179
Locher, Th. J. G. 312
 Loen, Johann 22
 Ludolf, Heinrich Wilhelm 250
 Lugmenoff, Fredrik 126
 Luther, Martti 10, 101, 126—127, 168
 Luyt, van 119
 Lybecker 261
 Lönnrot, Elias 10
 Machiavelli 272, 280, 282
 Magalotti 213
 Magdalena Jakobsdotter 55
 Magnus, Tanskan prinssi 33
 Malm, Lars 261
 Malm, Lars Johan, sittemmin Ehren-
 malm 261—264, 266—275, 277—
 280, 282—283, 314
 Margareta Eriksdotter 196
 Maria Valentinintytär 170
 Marperger 266
 Menshikov 266
 Merrick, John 111, 120
 Messenius, Arnold Johan 179
 Messenius, Johannes 62
 Metstake, Reinholt 127—128
 Meurer, Ignatius 67
 Meurling, Lars Månsson 149, 151
 Miechow, Matthias von 97, 143
 Milton, John 114
 Minckwitz, Ehrenfried von 89
 Mutreich, Andreas 116—118, 120, 124
 Måneskiöld, Björn Christersson 115
 Måneskiöld, Carl Christersson 115
 Müller, Johann 138
 Müller, Katharina 138
 Müller, Maria 138
 Münster, Sebastian 37
 Neugebauer, Salomon 74
 Nikolai II 8
 Nils Mattsson 61
 Norrgren, Johan 267
 Oderborn, Paul 72—73, 75—76, 78, 91,
 97, 101, 104, 106, 143, 264
 Olaus Magnus 34—39, 88, 194, 261
 Olearius, Adam 87—88, 92, 116, 121,

129, 135, 137—143, 145—146, 149—
 151, 153, 156—158, 164, 194, 196,
 210, 250, 254—255, 266—267, 273
 Olga 76
 Ordin-Nastjokin, Afanasi Lavrentie-
 vitsh 148
 Oxenstierna, Axel 59, 62, 67, 115,
 117, 138, 192
 Oxenstierna, Erik 181
 Oxenstierna, Gustaf 198, 200, 202,
 209—210
 Oxenstierna, Johan 181
 Oxenstierna, Kristina Juliana 238
 Padtbrugge, Herman 213
 Palm, Måns Mårtenson 115, 193
 Palma, Jonas 93—95, 98—100, 102,
 107—110, 127, 244
 Palmquist, Erik 195—196, 198, 200,
 202, 204—214, 254
 Palmskiöld, Elias 268—269, 283
Parvio, Martti 95
 Pasanen 304
 Per Jonsson 160
 Petrejus, Petrus 55—87, 91, 96—98,
 100—110, 113, 143, 164, 167, 187,
 194, 250, 255, 288, 292, 315
 Petrus Benedicti 55—56
 Pietari I, lisänimeltä Suuri 7—9, 166,
 178, 217, 224—226, 228, 231—234,
 236, 241—242, 245, 249, 254—259,
 265—267, 274, 277—283, 289, 294,
 311, 313, 316
Pietilä, Antti J. 295
 Piper, Carl 228, 242, 284
 Pjotr Filippovitsh 122
 Plettenberg, Wolmar von 20, 21, 22
 Possevino, Antonio 42, 73, 97, 143,
 185
 Pronski, Peter Danilovitsh 51
 Pufendorff, Samuel 179—180, 255—
 256
 Ragvaldi, Nicolaus 63
Rauch, Georg von 242
 Repnin, Ivan 162
 Richard III 233
 Romanov 160, 192, 194
 Romanov, Mikael 75, 84, 86, 89, 113,
 190, 192
 Ronnenburg, Hermann 22
 Roselin, Johan Bengtsson 126, 129—
 130, 170
 Rousseau, Jean-Jacques 314
 Rudbeckius, Johannes 93—95, 98—
 100, 102, 107—110, 127, 244
 Rudbeckius, Olaus 170, 226—227
Ruffmann, Karl Heinz 312

Runell, Erik 163, 179
 Rurik 192
 Russow, Balthasar 46
 Sacramys, Johannes 28
 Salemann 240
 Salin 252
Salokas, Eino 297, 299
 Saltykov, Mihail 64, 66
 Samuel Nilsson 89
 Sapiëha, Leo 57
 Sara Olofsdotter 180
 Schaumijs, Matthias 86, 90—91, 98—
 99, 106, 109, 124, 315
 Schelle, Eberhard 21—23
 Schelwig 240
 Schiep, Philipp 22
Schirren, Carl von 22
 Schroderus, Ericus 62, 71, 96
 Schubbe, Heinrich 22
 Schubert, Matthias 40, 50
 Schwabe, J. 244
 Schwabe 240
 Sederberg, Henrik 284—293
 Selder, Jöns Henrik 285
 Seliski, Johan Alexander, katso myös
 Kotoshihin 163—164, 167, 169, 172
Selling, Gösta 213
 Selow, Peter van 126—127, 241
 Semenoff, Jeffeinko 126—127
 Sergei 289
 Shemjakin, Afanasius Vasiljevitch 160
 Shuiski, Mikael 193
 Shuiski, Vasili 58, 63—64, 75, 89, 160,
 188—189, 277
 Sigismund 57, 60, 64, 187
 Silfverstierna, Johan 148
 Sinclair 10
 Siricius-Cramer, M. 244
 Siöblad, Claes 115
 Skinnerus, Ericus Jakobi 55
 Skytte, Johan 56, 61, 67, 112—113,
 115, 118, 120
 Sofia 17, 256
Solovjev, S.V. 172
 Sorolainen, Ericus Erici 88
 Sparvenfelt, Johan Gabriel 170, 241—
 242, 244—245
 Spener, Jakob 237—238
 Sperling, Göran 247
 Staden, Herman von 137
 Stahl, Heinrich 244
 Stalin, Josef 8
 Stein, Paul von 22
 Stenbock, Gustav 115, 117—118
 Stenbock, Magnus 227
 Stepanov, Fedor 242

Stieff, Christian 250—251
 Stiernsköld, Claes 153
 Stralenberg, Filip Johan 10
 Sture, Sten 19
 Swartius, Eustathius 114, 117
 Svjatoslav 76
 Taube, Jakob Johan 161—162
 Taube, Johann 44—46
 Tegel, Erik Jöransson 179
 Tegnér, Esaias 10
 Terentioff, Joackim 127
 Tetzl, Johann 22
 Timur Lenk 236, 280
 Tisenhausen, Hans Henrik 198
 Thuronius, Andreas 148
Tommila, Päiviö 8
 Torsakov, Isak 126
 Tott, Åke 114
 Trana, Anders 154
 Trana, Anders Svensson 151, 153—
 154, 156
 Trana, Christina 154
 Trana, Karin Andersdotter 154
 Trana, Nils 153
 Trepeia, Griska 66, 76
 Turdinus, Johannes 95, 104
 Tönne Olavinpoika 50
 Ulrika Eleonora 303
 Vale-Dmitri 57, 59, 64, 66, 71, 75, 84,
 90—91, 186, 188
 Wallwijk, Andreas 135, 156—157, 202
 Warmund, Theophilus 244
 Vasili III Ivanovitsh 24, 30, 76
 Watrang, Zacharias 149
 Wellshuysen, Hedvig 284
 Vhaël, Bartholdus 297—300, 303
 Wichsell, Jöran 251—252, 254—260
 Widekindi, Johan 116, 163, 167, 179—
 190, 192—193, 279
 Widekindus Laurentii 180
 Vladimir 76
 Vladislav 75—76
 Vorotinski 210
 Väsme, Simon, katso myös Igumnov
 127—128, 130
Åberg, Alf 253
 Ödla, Udde 146
 Örnhiälm, katso Arrhenius-Örnhiälm
 179

